

3 1761 07062398 8

Vol. 1a. Frigyes
1896.

Digitized by the Internet Archive
in 2007 with funding from
Microsoft Corporation

*Leleltatásig - e'
1895.*

KOSSUTH

ÉS

KORA.

IRTA

HENTALLER LAJOS.

KOSSUTH LAJOS RÉZMETSZETŰ ARCZKÉPÉVEL.

BUDAPEST.

AZ »ATHENÆUM« R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1894.

937

H5

ELŐSZÓ.

Szabadságharczunk történetével az utóbbi időkben rendkívüli előszeretettel foglalkozik a nagy közönség. Egyik munka a másik után jelenik meg.

Oka ennek az, hogy az 1848—49-iki szabadságharcz eseményei felette fontosak; az események nagyon elevenek s egyes szereplő egyének meglehetősen felül-emelkedtek a közönséges mindennapiasságon, de ami fő, az események hatása alatt állunk még ma is. E körülmények igazolják az érdeklődést. Maga a nagy közönség azonban főleg Kossuth Lajos egyénisége, személye, működése iránt érdeklődik. Csakis ő benne, az ő körében keresi és találja fel a szabadságharcz eseményeit a maga eleveniségében, való igazában.

Közvetlen szabadságharczunk leveretése után rögtön jelentek meg Kossuth személyével foglalkozó munkák.

E munkák nemcsak gyanusak, hanem nagyrészüik pamphletszerű. Ez nem csoda! Oly emberek irták, kiket az osztrák kormány csak azért fizetett, hogy a közvélemény előtt gyanusítsák, legyalázzák, bepiszkolják, sárral dobálják meg Kossuth Lajost.

Ma — több mint negyven év multán — bátran elmondhatom az akkori eseményekre vonatkozólag

*

nézetemet, véleményemet. Elmondhatom a történetíró teljes tárgyilagosságával. Ezt a célt tűztem magam elé akkor, midőn e könyvet megírtam, mert annak a férfinak egyéniségét tettem tanulmányom tárgyává, aki a negyvennyolczadiki nagy idők legkiválóbb alakja.

És daczára annak a rajongó előszeretet, ragaszkodás és tiszteletnek, melylyel kora gyermekségem óta Kossuth Lajos személye s elvei iránt viseltettem, akkor, midőn ez életrajz megírásához fogtam, azon szándékkal kezdtem azt, hogy elfogulatlanul s tárgyilagossággal világításban fogom szemlélni az eseményeket, úgy vizsgálom és bírálok el.

Tudvalevő dolog, hogy Kossuth Lajos életéről és működéséről könyvtárakat irtak már össze a világ különféle nyelvén. Azok, kik az osztrák és bécsi körök befolyása alatt irták meg műveiket, azok feltétlenül legyalázzák Kossuthot s minden újabb és újabb munka írója azzal tetszeleg magának, hogy legalább is *egy új bűnt* ken reája. De élesen megtámadják s elítélik többen azok közül is, kik vele együtt a negyvennyolczas események vezérintézői voltak: Görgei Arthur gyávasággal vádolja; Szemere Bertalan tehetetlenséggel; Dembinsky kapkodónak jellemzi, Perczel Mór a száműzetésből visszatérte után minden tehetséget megtagadott tőle, s csakis azt ismerte el, hogy 1848—49-ben Kossuth Lajos még életben volt.

Pedig történetileg beigazolt tény, hogy Kossuth Lajos 1849 elején több éberséget és erélyt fejtett ki Debreczenben,*) mint talán hasonló helyzetben tanúsítottak volna azok, kik neki erélytelenséget s bátorság

*) Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben, II. kötet 206—207. lap.

hiányát hányták szemére. Kossuth politikai erélytelensége szerintem véralkatában leli magyarázatát: Nem volt forradalmi ember! Mérsékelt véralkatánál fogva s természeti ösztöne folytán irtózott a vérontástól s visszariadt minden erőszakoskodástól. Ebben a tekintetben ő is oly természetű volt mint a többi magyar ember. Pedig ha a politikai hévmérő eléri a forrpon-tot: akkor a politikai küzdelmek hevében már nagyon bajos a tulzást, erőszakoskodást s — ha szükséges — az emberélet feláldozását kikerülni.

A Kossuth-ellenes irodalomban is kiváló helyet biztosított magának egy vékony, 24 oldalas füzetke. Szégyen, gyalázat, hogy ezt is magyar ember írta: *Ponori Thewrewk József*. A czime ez: »*Beiträge zu Geschichte der ungarischen Revolution. 1. Ludvig Kossuth Ungarns Diebsvogel. (Pressburg 1849.)* Ez nem hagy Kossuthon egy csepp becsületet sem, még az édes anyját is ezüstkanál lopással gyanusítja. S ez a hitvány szennyirat az eredete annak a Kossuth-ellenesek közszáján forgó mendemondának is, hogy az országból kimenekült kormányzó magával vitte az ország ezüstjét-aranyát.

Ez a kis pamphlet megrendelésre készült, tehát komoly ember nem veheti számba.

Az újabb osztrák munkák közül legérdekesebb és kimerítőbb báró Helfert Jós. Sándor nagy műve: »*Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener Oktober-Aufstandes 1848.*«

Helfert báró úgy bánik el Kossuth-tal, mintha utóbbi vádlott, ő pedig a császári ház ügyésze volna. Folyton az egységes Ausztria szemüvegén keresztül bírál és ítél.

Ha valamit szemére lehet vetni Kossuthnak, úgy az egyedül szívjósága és egyeneslelkűsége. Mert az oly államférfinak, ki arra van a végzet által kiválasztva, hogy nemzete sorsát intézze, el kell hallgattatni szívét és a nemeslelkűség felbuzdulásait. Az ily érzelmek esetről esetre arra indíthatják, hogy még ellenségeivel is engedékenyen bánják.

Forradalmi embernek nem szabad gyengének, egyeneslelkűnek lenni; a forradalom élén álló férfi legyen igazságos, de hideg mint a márvány. Annak nem szabad soha azt engedni, hogy az események fölébe emelkedve, reá nyomást vagy hatalmat gyakorolhassanak, hanem a valódi forradalmi államférfi jó lovas módjára megfékezi az eseményeket s uralkodik azok fölött. Az igazságot s egyeneslelkűséget bátran meg lehet követelni magánemberektől, de ha forradalom élén álló férfi nyílt szívű, igazságos és fecsegő, akkor politikájának vége. Kossuth tehát abban volt hibás, amit rendes körülmények között másoknak érdemül szoktak felróni: Jeles tulajdonai buktatták el az ügyet s a szabadságharcz historikusai kimondták rá az ítéletet: »*Kossuth nem államférfi, csak agitator*«.

De volt még neki egy nagy baja: Az emberismeret hiánya! Kossuth Lajos oly kevésbé ismerte ki embereit, hogy egész hosszú élete nem vala elegendő arra, hogy a hozzá közel álló emberekben csalatkozzék.

Viszont teljes életén át politikailag következetes volt saját magához; s fentartá elveit haláláig, nem úgy mint számkivetése részeseinek legnagyobb része, kiket a honvágy visszahozott a hazába s kik alig tértek meg az idegenből, már is politikai ellenfeleivé lettek annak,

kivel hosszú éveken keresztül együtt ették a számkivetés keserű kenyerét.

Kossuth Lajos az 1867-iki kiegyezés létrejötte után nem csatlakozott a hazai politikai pártok egyikéhez sem. Ment egyenesen a maga útján, s miként a hajdankorban Lykurgus, nagyon bizott magában, hogy halála után a magyar nemzet elfogadja, magáévá teszi politikai tanait. Az elszigeteltség, a száműzetés magára hagyottsága s végre a hontalanság oly határozottságot s erélyt érlelt meg Kossuthban, ami az ő korában a csodával határos, mert egyes-egyedül haladt a maga elé kitüzött politikai úton s évtizedeken politikai ellenfél gyanánt állott vele szemben annak a nemzetnek nagy zöme, melynek hajdan ő volt vezére, vezetője, mondhatni bálványa s mely még csak a közel múltban is az ő nevére esküdött.

És ha politikája nem is »e földről való,« azért el kell ismerni, hogy becsületes és feddhetlen jellemű magyar ember volt s nagyon, de nagyon szerette hazáját. Politikai sikereket nem tudott felmutatni, de a magyar nép szeretetét és ragaszkodását még évszázadok múlva sem fogják tőle elvitathatni.

A politikai sikerek kivívása azon férfiú számára maradt fenn, ki abban az időben — midőn Kossuth hazafiui geniusának teljes fényében ragyogott s küzdelemre buzdította nemzetét — egészen magányba vonulva várta az események fejlődését. Amire az események megérttek, akkor már husz teljes esztendő pergett le a történelem óramutatójának számlapján.

Ekkorra új nemzedék nőtt fel; olyan, mely Kossuth Lajost csak hirből ismerte; oly nemzedék, mely életérdekeinél fogva szorosán oda lőn csatolva ahhoz a

VIII

kormányhoz, a mely alatt élt. Ez volt az oka, hogy hazájától távol végezte be életpályáját Kossuth s nem lehetett ujra a tett emberévé; s nem szolgálhatta többé hazáját.

Őt az események hatalma szorítá le politikai hivatásának teréről.

I.

1802—1832.

Kossuth Lajos, kinek családját még a legalaposabb osztrák történetírók is tótnak szeretik feltüntetni,¹⁾ 1802. szeptember 19-én született Zemplén megyében Monokon.

A Kossuth családja egyike a legrégibb magyar családoknak. Nemességet ősei IV. Bélától kaptak. Ezzel szemben az osztrák és tót historikusok a Kossuth család eredetéről sok mindenféle valótlan-ságot és ámitást irkáltak össze. Tudva, szándékosan ferdítettek. Így például az egyik forrásmunka azt állítja, hogy Kossuth családi neve ebből a szláv szóból származik: »Kohout«, s eredetileg ez is lett volna a család neve és csakis a század elején lőn Kossuthra magyarosítva. Sőt egy az előbbinél is alaposabb munka szerint egyenesen maga Kossuth Lajos lett volna az, a ki tanuló korában »Kohout« nevét Kossuth-ra változtatta. E forrás azonban pár sorral alább maga is beismeri állítása hihetlenségét, mert, mint mondja, még most is vannak ősi szláv családok, a kik a Kossuth nevet viselik. Még is nevez egyet, a ki a Königgrätz mellett levő Cernilowban született s a prágai tót evangélikus hitközség predikátora. Ezt keresztnévén Frigyes-Vilmosnak hívták.

Mások azonban Kossuth ellenségei közül, még pedig olyanok, a kiknek nem fült a fogukhoz az, hogy a magyarság előharczosáról ki lehetne sütni azt a bűnt, hogy családja eredetileg szláv származásu, — a Kossuth nevet

¹⁾ *Helfert* Freiherr Jos. Alex. Geschichte Oesterreichs IV. Erster Theil. 216. lap.

magyarul kezdték elemeire bontani s kisütötték belőle a két szót: »kos«, »ut«.

Az azonban már a legéretlenebb megjegyzések közé tartozik, mintha a Tisza mentén a magyar köznép Kossuthot valaha: »Kos-ur«-nak nevezte volna.¹⁾

Végre azok, kik héberül értenek, a Kossuth szót a »*Koschet*« = igazság, zsidó kifejezéssel hozták összeköttetésbe, s abban az időben, midőn Kossuth napja delelőjén ragyogott, zsinagógáikban a 60-ik zsoltár 6-ik énekét énekeltek, mely így szól: »Natata lejericha ves lehisnéses mispne »*Koschet*« sela« = נָתַתָּ לַיְיָ אֱלֹהֵינוּ לְהַפְנוּת מִפְּנֵי לִשְׁטַן סָלָה Adtál tisztelőidnek zászlót, hogy lobogtassák az igazság előtt. Szelah. Ez megint arra a mesére szolgáltatott okot, hogy Kossuthnak édes anyja, miután három fiugyermekéből csak az egyetlen Lajos fia maradt életben, utóbbit Sátoralja-Ujhelyen egy vén zsidó rabinussal megáldatta; az öreg rabinus a kis Lajost a zsoltár fentebbi szavaival áldá meg.²⁾ Ez mind mese és mende-monda, meg ráfogás. Beszélgetés közben maga Kossuth Lajos is előhozta néha családja eredetét, s mosolyogva jegyzé meg, hogy a pénz veretést nem ő kezdte meg családjában. Erdi János említé nekem régesrégén, hogy Erdélyben találtak fel pénzt az én nevemmel: »L. Kossuthius.« Később Londonban a British muzeumban magam is láttam ily érmet. Utánna járván a dolognak megtudtam, hogy Rómában a pénzverési jogot triumvir-ek bírták bérbe. Ezeknek a triumvireknek megvolt az az előjoguk, hogy nevüket rátehessék a pénzre. De, — folytatá ugyanez alkalommal,³⁾ — volt nekem más ősi jogom is! Athénben egy Acropolist szintén egy Kossuth épített. Ezeknek az ősiségeknek azonban véget vet IV. Béla király donációs levele, melyből kitünik, hogy elődöm *Glád, ős szittya származás*.

És az, a mit egyes történetírók felhoznak, az mind mese, tréfa vagy ráfogás. A tény az, hogy a Kossuth csa-

¹⁾ Zur Geschichte der ungarischen Freiheitskampfes 75. lap.

²⁾ Aufzeichnungen eines Honvéds. II. 59—66. lapok.

³⁾ Egyetértés 1892. 267. szám. A Kossuth bankett Turinban.

lád egyike a legrégibb magyar nemes családoknak, s eredetileg fészük Turóc megye volt. Innen származott szét az ország különböző részeibe a nagyon elszaporodott udvardi és kossuthfalvi Kossuth család.

Kossuth Lajos édes atyja *udvardi* Kossuth László volt, s már ott született a Hegyalja egyik községében. Egyszerű, őszinte, nyílt szívű magyar ember, a ki nem ismerte a finom modort, — de megőrizte a magyar faj ősi erényeinek azon maradványait, melyek a nép erejét igazában képezik. Az ő tetemei Pestmegyének Dabas községében vannak örök nyugalomra téve. Foglalkozására nézve ügyvéd volt.

Kossuth édes anyja tyrlihengeni Wéber Sarolta volt, utóda tyrlihengeni Wéber Andrásnak, a Caraffa által Eperjesen karóba huzott vértanúnak. Kossuth édes anyja a száműzetésben, Brüsszelben halt meg 1852-ben, s az ottani rendőrség a tüntetésektől, helyesebben mondva a bécsi kormány haragjától tartva, — nappal nem engedte eltemettetni. A temetésen, — mely éjjel, fáklyafénynél ment végbe, — egész Brüsszel jelen volt.

Kossuth családja nem tartozott Magyarország előkelő, mondhatni még csak ismert családjai közé iem. Ő emelkedett ki családjából legelsőnek; a Kossuthok közül ő volt az, ki első ízben politikával foglalkozott. Kossuth Lajos bizonyos meglegedett büszkeséggel konstatálja azt önéletrajzi jegyzeteiben, hogy családjában »nagy ur sohasem volt«. Hozzáteszi, hogy a legnagyobb közhivatal, mit egy Kossuth viselt, a turóczmegyei alkapitányság volt. Nyugodt meglegedéssel jegyzi még meg: »királyi kegyet ezen alvárnagyon kívül egy sem vadászott soha.«

E megjegyzéséből látszik, hogy a hazafit teljes életében szerette elválasztani az alattvalótól, mert a midőn hazájáról beszélt vagy irt, akkor a haza nevét folyton bizonyos pietással, a hódoló hűség pietásával emlegette.

Kossuth Lajost nem születési helyén Monokon, — a hol nem volt *református* templom, — hanem a kis távolságban levő Tálja községben keresztelték meg. A négy alsó gymnasiumi osztályt Sátoralja-Ujhelyen a piaristáknál végezte, hol Greguss Mihály tanárnál volt szálláson. A jogot a sáros-

pataki kollégiumban tanulta. Önálló gondolkozása s független karaktere hamar kifejlődött. Kitűnik ez abból is, hogy midőn egy alkalommal a híres jogtanár Kövi hallgatóival szemben meggondolatlan és sértő kifejezést használt, Kossuth rávette tanulótársait, hogy mindaddig ne menjenek előadásra, míg a tanári kar Kövivel szemben elégtételt nem szerez. A midőn a dolog ki lőn a két fél közt egyenlítő, s Kövi újra megkezdte előadásait, ezzel a kijelentéssel fogott hozzá a praelegáláshoz: Azt pedig ezennel constatálom, hogy dominus Kossuthból, — ha meg nem javul, — még nagy országháborító fog válni. Ekkor tanultam én, — írja egyik kortársa ¹⁾ — a szeplőtlen erkölcsű, ragyogó tehetségű, vonzó külsejű ifjut ismerni, szeretni és becsülni. Hozzá teszi: Pestről mint fiatal ügyvéd tért vissza szüleihez Sátoralja-Ujhelybe, s nemsokára magára vonta az egész megye figyelmét szónoklatával. Hogy Kövi nem ok nélkül mondá a fentebbieket, kitűnik egy későbbi nyilatkozatából, midőn egy vizsgálat alkalmával Kossuthot és egy Dercsényi nevű iskolatársát még abból is faggatott, a mit abban az évben elő sem adott, — de a két ifju kitünően tudta, — a jelen volt felügyelő bizottsághoz fordulva így szólt: »Ez a két fiatal ember itt jobban tudja a törvényt mint az egész királyi tábla, melyet holmi tudatlan praelatusokból, bárókból, viceispánokból szednek össze a nélkül, hogy megexaminálnák, mindkettő stante pede elmehetne Personalisnak. Az önálló gondolkozásnak, s a szülő iránti tiszteletnek igen megható jelenete folyt le közte s atyja közt akkor, midőn a fiatal Kossuthot tizenhét éves korában vakációra haza vitte az öreg. Utközben a fiatal Kossuth kiveszi belső zsebéből pipáját, s egész tisztelettel kérdé atyját:

— Edes apám szabad rágyujtanom?

— Hát már pipázol? kérdé az öreg.

— Igen!

— Akkor hát gyujts rá.

Tanulmányai végeztével atyja mellett maradt még egy ideig megyei gyakorlaton; azután Eperjesre ment Kar-

¹⁾ Vasárnapi Ujság 1874. évt. 250—261. lap.

dos ügyvéd mellé, onnan Pestre jurátusnak, a hol 1824-ben már felesküdtött ügyvédnek.

Egyes történetírók¹⁾ ezt a kort használják fel arra, hogy Kossuthra mindenfélét rákenhessenek. Mily erkölcstelen, kártyás és kikapó volt! Hogy csábitotta el a fiatal don Juan a nőket, s miként hagyta magára a szép kávéseleányt, a midőn gyalázatba hozta, — s több effélék. Viszont azonban ezekkel az állításokkal szemben is konstatálják hason kaliberű írók azt, hogy Kossuth szónoki képessége már jurátus korában²⁾ elragadó s ellenállhatatlan volt, s hogy társait a szó teljes értelmében elbájolta.

1830-ban lépett először megyéjében, Zemplénben a nyilvánosság elé, akkor, midőn az országszerte pusztító járvány idején, a titkos bujtogatók által fellázított vidéki fegyveres csapatok Sátoralja-Ujhelyt ostrom alá fogták, s ő a lakosságot ékes szavakkal feltüzelve, ellentállásra buzdítá.

Tehetsége és bátor lelkülete korán feltűnt megyéje tanácstermében is. Első beszéde miatt, melyben erélyesen kikelt báró Vay Miklós és Szirmay Antal követek ellen, kik megszavazták a huszezer ujonczot, még mielőtt az ország szavazott volna e kérdés felett, — az elnöklő főispán, gróf Majláth Antallal éles szóvitába keveredett, s ez által a megyei rendek figyelmét felkelté. Mindenki nagy jövőt jósolt már ekkor tehetségének, mert mint egy jelen volt megjegyzé: »A fiatal Kossuth beszéde csodálatos logikai tisztasága által bájolta el a hallgató lelkét úgy, a miként egy szabályosan szép palota arányai lekötik a szemlélő figyelmét.«

Ebben az időben Kossuth Zemplén megyében teljesen a közéletnek szentelte tehetségeit. Életének e korszakáról is sok szóbeszéd maradt fenn. Ráfogják, hogy nyílt házat tartott; túlbőven költekezett; kártyázott; sőt egy alkalommal kártyaadósságainak fizetésére még a reá bízott idegen pénzhez is hozzányult volna, s csakis az volt a szerencséje,

¹⁾ *Szemere* B. Kossuth 11 lap; *Janotycky v. Adlerstein*: Tagebuch der Magyarischen Revolution I. 90—97.

²⁾ *Helfert*: Geschichte Oesterreichs. IV. Erster Theil 218. lap.

hogy azzal a grófnővel, kinek pénzét elkölté, állítólag viszonya lett volna¹⁾

Ebben az időben Kossuth Lajos özvegy Szapáryné, született Csáky grófnőnek volt teljhatalmu megbízottja. A grófnő azonban már 1794 óta csillagkeresztes hölgy lévén, így ki van zárva még a lehetősége is annak, hogy a harminczas évek elején közte és Kossuth közt valami bizalmasabb viszony lehetett volna. De maga Szapáry grófné is értesült a rosszakaratu rágalmakról, melyeket Kossuth ellenségei részint titkon, részben pedig nyíltan terjesztettek, s erre egyszerűen azzal válaszolt, hogy kieszközlte, miként Kossuth a távollévők egyik követüül lön felküldve a pozsonyi dietára.

És hogy Kossuth ebben az időben csakugyan nem követelt el semmi olyast, a mi a becsület és lovagiassággal összeegyeztethető ne lett volna, arról tanuskodik Zemplén megye egyik legtekintélyesebb fiának, báró Vécsey Pálnak 1834. márczius 13-án kelt alábbi levele, melyet bizonyára nem intézett volna Kossuth Lajoshoz, ha ez olyasmit követ el Zemplén megyében rövid idővel előbb, a mivel gyanusítani szeretik. A levél,²⁾ mely udvardi Kossuth Lajos urnak, több nemes vármegyék táblabírájának Pozsonyba van czimezve, így szól:

»Kedves uram öcsém!

Febr. elején recepisse mellett költ levelemet nem kétlem vette, melyre azonban maiglan sem vevém válaszát, jele, hogy még Bécsben nem lehetett, s ilyformán a Radi-vojenichnével való ügyet se igazithatta el, melyre nézve ohajtanám sok tekintetben, hogy az rendén túl ne haladna, annak idejében tudósítását egész bizalommal kikérem s elvárom; stb stb.

— — — — —
Legszivesebb — tartós, állandó egészség — s türe-
delmes fáradság s annak igenis érdemlett nőttön növendő

¹⁾ *Martini*: Bilder aus dem Honvédleben; 2-ik kiadás 208—211. lap; Aufzeichnungen eines Honvéds. II. kötet 20—22; *Horn*: L. Kossuth I. 26-ik lap.

²⁾ A levél eredetije okmánygyűjteményemben.

jutalomérzés kívánása mellett levén, állandóul kedves uram öcsémnek igaz szívü szolgája, báró Vécsey.«

Ily levelet gavallér oly embernek nem ír, a ki idegen pénzek elköltésének gyanuja alatt volt.

Kossuth azonban a meggyében elért sikerek által fel lön bátoritva. A siker aczélozá tetterejét, s nagyobb tért keresve működésének Pestre költözködött s egy ideig ott tartózkodott.

A mikor ő a nyilvános téren szerepelni kezdett, akkor a bécsi kormány hatalma mindenható volt országszerte. És az egyszerű, névtelen magyar köznemes, látva az osztrákok visszaéléseit és hatalmát, latba vetve saját erejét és tehetségeit, ösztönszerűleg indítatva érezte magát arra, hogy a haza védőinek sorába álljon. Ő a gyakorlatban akarta megvalósítani azokat az alkotmányjogokat, melyek régi törvényeinkben le vannak rakva, s melyek a haza szabadságát és függetlenségét minden külbefolyástól biztosítják. »Elöttem állott a magyar hon történetkönyve; én láttam lapjain a sokat hányatott szegény nemzetet, mint marczangoló árva kebelét a viszálykodás; láttam egymással vetélykedő bünt, mely a hon, — mint zsákmány, — fölött koczázott; láttam gyöngének a törvényt, láttam erősnek az erőszakot; szakadás és igazságtalanság, dölýf és gyávaság, külső erőszak és belső árulás válták fel egymást történetében; nem egyszer közel a feloszláshoz, Istennek átka feküdt vállain, s ennyi gyászlevél tenger kötegében egy rózsás lapot alig találtam. S mégis század mult más század után

»Mégfogya bár de törve nem

Élt nemzet e hazán!«

Mi isten okozta ezt? Én a csoda kulcsát abban találok, hogy nem volt multunknak oly szomorú percze, melyben e nemzet valamely eszme iránt nem volt volna képes lelkesülni A mely nemzet legalább egy eszmét bír, melyért lelkesedésre képes hevülni, azt külső erőszak elnyomhatja, de dicsőségtelenül öngyikos sorvadásban nem fog meghalni.¹⁾

¹⁾ Pesti Hirlap, szerkesztette Kossuth Lajos 1843. évfolyam 306. szám.

Ilyen eszmének, ilyen lelkesítő rugónak tartotta ő a haza szabadságát és függetlenségét.

Ismerte ő ezenkívül a magyar nép hagyományait, emlékeit; tanulmányozta jellemét; latba vetette azokat a társadalmi erőket, melyekre más ember nem is figyelt volna. S ezeket összevetve észre vette, hogy, ha ő ezeket a nemzeti erőket képes lesz saját tetszése szerint idomítani s kiképezni, — akkor a most pangásban levő nemzeti erő kimozdul helyéből, s meg fogja rázkódtatni azoknak a bécsi politikusoknak aknamunkáját, a kik hazánk részére is azokat a kényszertörvényeket alkalmazzák, melyek már túléltek a kort; s melyeket az osztrák örökös tartományokra csak oly hideg és számító fejű ember volt képes ráerőszakolni mint Metternich.

Kossuth a lehetetlenre vállalkozott! s midőn ezt tette, tudta, hogy a hatalmat ellenségévé teszi. Azzal ő keveset gondolt. Elindult a járatlan ösvényen.

II.

1832—1836.

Mint a távollevők követje jelent meg az 1832-iki pozsonyi országgyűlésen. Itt kezdődik Kossuth életének nagy jelentőségű korszaka.

Első fellépése merész, és egész jövőjére döntő hatása. Az 1832—36-iki pozsonyi diéta kiválóan ellenzéki szellemű. A bécsi kormány, főleg e miatt, a mennyire csak tehette, korlátozni iparkodott a nyilvánosságot. A közönség pedig ébredezett hosszú s nagy álmaiból, s formálisan éhezett azután, hogy a Pozsonyban történt politikai eseményekről, főleg pedig képviselője szerepléséről s az országgyűlés működéséről megtudjon valamit. Az egyes követek levelek útján értesítették megyéiket a történetekről. Ez adta meg németeknek azt az eszmét, hogy jó lenne egy országgyűlési hirlapot indítani, mely az egész országot hivatva leendő tájékoztatni a közérdekű ügyekről.

Kossuth bizalmas körben bemutatta néhány ülésről szóló jegyzeteinek összegezett tartalmát, — s a jelenvaltaknak úgy a tartalom, mint a forma megtetszett. De a szerkesztő személye miatt véleménykülönbség támadt a követek közt, mert némelyek Kölcsey Ferenczet akarták a szerkesztéssel megbízni. Kölcsey nem fogadta el a tisztelet. Ekkor újabb akadály merült fel: a hirlap kiadási költségének kérdése.

Kossuth, látva, hogy a hirlap kiadása hol egyben, hol másban, de okvetlen meg fog fenekleni, egy hirtelen elhatározással ketté vágta a gordiusi csomót. Engedélyt kért a rendektől, hogy addig is, míg egy nyomtatott hirlap fog

megjelenni, — ő *írott* országgyűlési tudósításokat indíthasson meg. A rendek örömmel fogadták el ajánlatát. S az »*Országgyűlési tudósítások*«, melyeket ő számos fiatal jurátus tollába diktálva szerkesztett, ügyesebb és szakavatottabb kezekbe nem kerülhettek volna. Első száma 1832. december 17-én jelent meg.

A hazánkban eddigelé szokatlan élénkségű irányban, szikrázó szellemmel s elragadó ékesszólással szerkesztett lap a radikális reformiránynak nagy lendületet adott. Az *írott* »*Országgyűlési Tudósítások*«, melyből hetenkint két szám jelent meg, egyedül az országgyűlésen előforduló tárgyakra terjedt ki ugyan, de a szerkesztő genialis szelleme a legszárazabb tárgy iránt is tudott érdeklődést kelteni. Kossuth, futólag tett jegyzetei segélyével, minden szónok beszédének velejét bámulatos hűséggel, még az egyes szónokok sajátos szónoklati formáit is megtartva, rendszerint jobb összefüggésben, csillogóbb irányban adta vissza. A szabadelvű szónokok érveit, okoskodásait oly erős és kedvező világításban mutatta be, hogy a beszédkivonatoknak sokkal nagyobb hatása volt mint a tényleg elmondott beszédeknek.

Lapjában nemcsak a beszédek kivonatát közlé, de jellemzé az egyes kiválóbb szónokokat is. Széchenyt mint szónokot Kossuth jellemezte először találóan. 1833. év jan. 19-én a magyar nyelv ügyet tárgyalták a főrendek. Kossuth Széchenyi István gróf ez alkalommal tartott beszédéről ezeket írja: »Wesselényi mázsás sentenciákkal teljes beszéde után Széchenyi szólott. Beszédjét a szép gondolatok és szikrázó képletek tömött massájának nevezem. Szólott, mint az alkalom, nemes lelkének felhevülése és keblének istene készteté; azért gyakran eltért hevében a tárgytól, s ily beszédet, ha csak ő maga le nem írja, extractive sem lehet jegyezni. Beszéde a maga nemében hasonlíthatatlanul gyönyörű volt, de nem tartozik azon osztályba, melyen a Wesselényié első helyen diszlik, vagyis a tömött, élénk, logikai rendszerű beszédek osztályába.... Beszédjén szembetűnően látszott, a discursivus parlamenti angol szokás; hasonlít előadása Nagy Páléhoz, csak-

hogy gesticulatioja hevesebb, néha hangosan is összecsapja kezeit....»

Az »Országgyűlési Tudósítások« előfizetőinek száma alig ment százra, mert a lap előfizetési ára, — maga az előállítás is költséges levén, — az akkori pénzv viszonyokatté tekintve, nagyon magas volt. A megyék, királyi városok és kaszinók voltak előfizetői, s néhány gazdag köznemes. A kevés számú lappéldányok azonban kézről kézre jártak; vagy megérkezése után nyilvánosan lettek felolvasva.

Hogy a fiatal és ismeretlen Kossuth, irott hirlapjával, milyen hervadhatlan érdemeket szerzett, azt az 1832—36-iki országgyűlés bezártával legszebben méltatá Kajdaci, az utolsó kerületi ülés egyik elnöke, ki Kossuth érdemeit, mint oly emberét említé fel, aki nem tekintve az ádáz irigység és bosszuló hatalom ellene szegzett nyilait, hazánk-nak ama közóhajtását, a nyilvánosságot férfias állandósággal terjesztvén, az előitéleteken oly ösvényt tört, melyet a haladó kor kettős sietséggel fog tágitani, de egy önkényes hatalom elzární már nem képes, s ez legyen törekvéseinek legszebb jutalma.¹⁾

Kossuth az »Országgyűlési Tudósítások«-ban közön-ségétől e szavakkal búcsúzik el: »És ime, zárva az ország termének ajtai, s az ország szava az országban elnémult. Leléptem én is e helyről, melynek negyvenegy hónapok alatt megkóstolgattam rózsáját, megizzadtam pályáját. Név, ismeret, pártfogás nélkül jöttem Pozsonyba, porszemként elveszve a fővény tengerében; én oly semmi, annyi jelesek közt. Nem hoztam semmi egyebet magammal, mint tiszta hazaszeretetet, erős akaratot, s meleg érzetet a tenni való szüksége felől. S így nyujtottam ki kezemet egy kis pislogó mécsét gyujtani, mely a távolság titkainak homályán keresztül egy-két jóbarátainnak egy szikra világot gyujtana. De annyi nemes barátságra, annyi gyámolító szives-ségre, annyi kegyes bizalomra találtam váratlanul, remény-telenül, hogy a pislogó mécs egy kis szövétnekké változék.

¹⁾ Közölve az »Országgyűlési Tudósítások« utolsó számában.

Köszönet érte, meleg köszönet! Én igenis érzem hibáimat, érzem fogyatkozásaimat, gyakran ütöttem véresre homlokomat a töretlen ösvény göröndjein bukácsolva; de Hazám szent nevére esküszöm, lelkemet a kétes harczból tisztán hoztam ki. E kijelentéssel önmagamnak, az embernek tartozom, s csak az egy szomorít, csak az volna képes a sors ellen zúgolódásra indítani, hogy minek adott ily erős akaratot keblemben, jót tenni a Hazának s az Emberiségnek, ha kört, tehetséget, erőt hozzá nem adott. Azonban a kör nem mitőlünk függ; de tőlünk abban mindent tenni, amit tehetünk.«

A hazai olvasó közönség nagy megnyugvással fogadta Kossuth azon értesítését, hogy ezentul állandóan Pestre teszi át lakását, mint királyi táblai ügyvéd, s hogy tudósításait más czím alatt folytatni fogja.

Amily nagy feltűnést keltett az »Országgyűlési Tudósítások« bátor hangja, s amily sóvárogva lesték-várták országszerte érkezését, ép oly nagy megdöbbenést keltett az Bécsben. Mi ez? A jól megfékezett, legyötört magyar nemzet ily merész, mondhatni tárogató hangon szólal meg! És ez a hang annál feltűnőbb, annál mennydörgés-szerűbb volni, mert évtizedeken, mondhatni félszázadon át általános volt a hallgatás és tespedés. Első pillanatban a legközönségesebb eszközhöz nyultak. Beakarták a Kossuth száját tömni! El akarták a hirlapírói tollat venni tőle.¹⁾

»Fényes alkalmazást kínáltak neki, — írja emlékjegyzeteiben, — *követségi titkársággal* kínálták meg; s midőn az ajánlatot felháborodva utasította vissza, választást engedtek hallgatásáért járó tekintélyes nyugdíj, vagy a gyűlölet és törvényes zaklatás között. Kossuth az utóbbit választván, a hatalom beváltotta ígéretét s ez időtől kezdve a legönkénteskedőbb modorban üldözte. Így a többek közt, már Pozsonyban megtörtént vele az, hogy Zichy Ferencz főlovászmester városi drabantokkal reá tört lakására, s lithographikus sajtóját elvitette. Deák Ferencz rábeszélésére

¹⁾ Kossuth Lajos saját elbeszélése után.

Kossuth az elkobzott sajtóért 400 pengő forint kárpótlást fogadott el. Némely írók ezt a nyomda-elkobzási históriát is felhasználják arra, hogy Kossuthot legyalázhassák. Egynémelyikök azt állítja, hogy Kossuth örökre adós maradt a lithographia vételárával, s ezzel szemben Zichy főlovászmesterrel a lythographia tizszeres árát fizettette meg.¹⁾

Hogy ez nem egyéb mende-mondánál, arról legelőnkebb tanubizonyosságot tesz gróf Széchenyi István »Napló«-ja, aki elismeri, »hogy kezdetben ő is lenézte Kossuthot, az egyszerű »skribler«-t, *de most már, az irányában elkövetett baklövések folytán, jövőben nagy befolyást jósol neki.*» A »baklövések« alatt Széchenyi a »Tudósítások« betiltását érti; s ha valaki, úgy bizonyára ő tudta volna azt, hogy tizszeres áron vásárolta-e meg Kossuth nyomdáját a főlovászmester, mert a »nagy gróf« folyton szoros és bizalmas összeköttetésben állott Metternichchel, aki a harminczas évek elején majdnem szóról-szóra azt hányta szemére Széchenyinek, a miket ő tizenöt évvel Kossuthnak. S ha tudta volna, volt benne annyi maliczia, hogy nem feledi el feljegyezni.

Ekkor azonban már Kossuth társadalmilag is volt »valaki«. Az ismeretlenség homályából a Pozsonyban töltött negyvennégy hónap alatt kiemelkedik, vagy mint ő maga mondá: *»divatba jött«*,²⁾ az országgyűlési követekkel összeismerkedik, s oly barátságot kötnek, hogy majdnem minden megye követe ad neki emlékül egy-egy tajtékpipát, melynek ezüst kupakjára reá volt vésve az ajándékozó követ neve, s az, hogy kinek adta. De mondhatni bátran, hogy kezdte magát tekintélylyé kinőni. 1836. évi május közepén báró Wesselényi Miklós felvétette tagnak a pesti nemzeti kaszinóba. A midőn Széchenyi István erről értesül, megdöbben, s ezt jegyzi fel naplójába: »Wesselényi a kaszinóba hozza be Kossuthot, s ezzel ezt a társulatot, az én műve-

¹⁾ *Janoticky*: Tagebuch der magyarischen revolution I. köt. 100. lap.

²⁾ Egyetértés 1892. évi 268. sz. Kossuthnál.

met, oly keserves művet elpusztította.« S hogy irodalmilag is számot tett már ekkor, a mellett tanúbizonyságot tesz az, hogy 1836-ban Fáy András a m. tud. Akadémiába levelező tagnak ajánlotta.

De most kísérvük Pestre, s nézzük, mi módon indítja meg Törvényhatósági tudósításait.

III.

1836—1837.

Kossuthot a közönség határtalan rokonszenve kísérte Pestre. Ő kezdetben nem akarta folytatni az ujságcsinálást. Mint egyszerű ügyvéd óhajtá kenyerét keresni, de az ország minden vidékéről kapott leveleket, melyekben unszolták, hogy szerkesztszen egy oly fajta lapot, mely bizonyos tekintetben folytatását képezné az »Országgyűlési Tudósítások«-nak. Engedett! 1836. évi július 1-én indította meg a Törvényhatósági Tudósításokat, melyben ugyanoly stylben és modorban ismerteti a megye gyűlésein történt eseményeket, mint az előtt a követi tábla dolgait az Országgyűlési Tudósításokban. Az új lap hatása még nagyobb volt mint az előbbié. A megyék mondhatni túllícizálták egymást az iránt, melyikük részesitse nagyobb pártfogásban Kossuth lapját.

Okmánytáramban százakra menő eredeti levél van, melyeket e kor kiváló egyéniségei intéztek »*Kossuth Lajos hités ügyvédhez*«.

Ha ezeket a leveleket átolvassuk, azokban sokkal elevenebben, élénkebben s igazabban találjuk meg a Törvényhatósági Tudósítások történetét, mint bármely más, e korról megjelent munkában. Azok a levélírók, egyuttal ama kor történetírói is, mert egyéni véleményüket mondják el a korról; s ezen felül az olvasó is alkothat magának arról véleményt. E Kossuth Lajoshoz intézett levelekben lapozgatva, visszaképzelttem magamat a harminczas évekbe, mert lépésről lépésre képes voltam követni a Törvényhatósági Tudósítások történetét.

E levelek fontossága történeti szempontból kétségtelen!

Akkor a postaközlekedés nem volt úgy kifejlődve mint ma. Mondhatni bölcsőjében ringott. Vasut, telegráf, és telefonnak hire-hamva sem vala. A közélet férfainak tehát okvetlen szüksége volt nemcsak a magán-levelezésre, de politikai levélváltásra is, mert az egy nézetű, egy véleményű, egy gondolkozásu emberek csak így maradhattak egymással folytonos érintkezésben.

A közélet olyan férfai, mint Lónyay Gábor, Bezerédy István, Zsedényi Eduárd s a többiek, hozzá voltak szokva az izgalmakhoz, s bármely eldugott vidékén laktak is az országnak, vagy épen a haza határain túl, Bécsben kellett rövidebb-hosszabb időt tölteniök, — ezeknek mulhatlan szükségük volt Kossuth Tudósításaira. E mellett tanuskodik Zsedényi Eduárdnak 1836. június 14-én Lőcsén kelt alábbi levele: ¹⁾

Tekintetes táblabíró ur! Tisztelt Barátom!

Zemplénből és Abaujból e napokban vizatérven Május 15-én hozzám intézett becses jelentését kezemhez vettem és ennek következtében arról tudósítani sietek, hogy a Törvényhatósági Tudósításokat magam is olvasni szeretném, az illető 25 forintot p. p. a legelső kassai posta szekérrel megküldeni fogom. Septemberig itt maradok és azután Bécsben titoknokságomhoz látni szándékozom. Ezeknél fogva magamra a szepesi közgyűlésekről szóló tudósításoknak megküldését nem vállalhatom, de legjobbnak itélném, hogy ha Fabriczy Sámuel táblabíró és ügyvéd urat, ki Lőcsén lakik, a m. tudós társaság levelező tagja és a Jelenkor szerkesztőségével kapcsolatban vagyok, ez eránt megkeresné. Az illető felszólító levelét általam is ő nekie által adathatná és én azután ezen felszólításnak sikeréről tudósítani fogom.

Addig is pedig a legelső, július első napjaiban tartandó közgyűlésnek kimeneteléről, melynek főtárgya a követeleknek jelentése és a törvényeknek végrehajtásáról szóló módosítás lészen, a szükséges tudósítást megküldhetem, ki becses barátságába ajánlott egész tisztelettel vagyok, igaz barátja *Pfanschmid* Eduárd.

¹⁾ A levelek eredetije okmánytáramban.

És egy következő aug. 23-án kelt levélben csakugyan tudatja Pfanschmid Eduard azt, hogy néhány nap mulva Bécsbe utazik. S hozzá teszi: »miután ő Felségének július 28-án a kánczelláriához érkezett legkegyelmesebb válasza következtében *Pfanschmid* nevem azon magyar névre *Zsedényi* változtattatott, és én sept. 10-én már Bécsben leszek; arra kérem, hogy többi tudósításait Zsedényi Eduard czim alatt Bécsbe küldeni méltóztasson.

Érdekes nyomára akadunk e levelek közt annak is, hogy mily megbizhatatlan volt a posta. Így például:

»Ezennel bizonyítom, hogy a pozsonyi ujság tudósítások a kápolnai postahivatalhoz rendetlenül járnak, többször el is maradnak, néha egy hétben egyszer az az Vasárnapokon, két darab is érkezik egyszerre, de a 3-ik Aprilisban csak egy érkezett; így tehát az ide való hivatal nem tudhatja, hol maradoznak el.

A kérdő ujságok alatt értem gróf Buttler János elő Nagysága pozsonyi Ujságait. Kápolnán die 4^a Aprilis 836. *Dányi* Péter kápolnai posta expeditor.«

A posta e hanyagsága még az Országgyűlési Tudósításokra vonatkozott. A kormány később a Törvényhatósági Tudósításoktól a postai szállítást megvonta. A megyék ekkor hajduikkal, vagy mint alább ki fog tűnni, más magány alkalmatossággal hordatták a lapot.

1836. augusztus 6-án Lónyay Gábor ír neki, per: »Kedves Lajoskám! Barátságos levelét vettem a Tudósításokkal együtt Ujhelyen, épen midőn gyűlésünk után hazafelé indulandó voltam.« Ezután neje nevében megköszöni, hogy szives volt páholy iránt fáradozni, mert »képzelteti, mennyire borzad ő a téli hosszú városi estéktől«. Majd a Tudósításokra ezt jegyzi meg: »Tudósításai nagyon érdekezek — *minden ember szinte elnyeli*, ki kezeihez kaphatja. Igen rövidnek kell lennem, mert tüstént indulok Szathmárba, s a pesti vásári alkalmatosságot nem mulaszthatom el. Az utolsó gyűlésünk legjobban ment, — teszi hozzá levele végén, — mert közelget a Restauráció! erről majd többet, ha haza jövök a jövő gyűlések után. Gönczy és Buday fognak referálni. Sietek s így most csak ennyit.

Isten oltalmába ajánlom, s tartson meg barátságában, a ki egyébiránt maradtam, Édes Lajosom hív barátja, Lónyay Gábor.*

Érdekes az alábbi levél is, melyet Augusz Antal tolnai jegyző, a későbbi báró Augusz helytartó intézett Kossuthhoz.

»**Szegszárd**, 1837. April 8.¹⁾ Ő felségéhez szóló feliratoknak magyar szerkesztése érdemében e f. évn. február 20-án tartott közgyűlésünkben megállapított végzést és a kir. tábla előtt perben állott ifjak elítélésekor megállapított elv és irány elleni legközelebbi gyűlésünkből rendelt felírást tisztelt Barátom használatára ide mellékelve átküldvén, többnyire szivessébe ajánlott maradok hű barátja *Augusz Antal* tolnai jegyző.²⁾

E levél után következnek ugyanazon papíron az alábbi sorok: »Augusz barátunk hozzám küldi ezen paketet, hogy Csapó úr által juttatnám kézhez. Szíves köszönetemet csatolom hozzá; örömmel hallom, hogy ön jó egészségben van, nálam ezen ég mindég borult még. Igen óhajtok egyszer találkozni ismét kedves barátommal, vagy hirt venni legálább tőle.

Talán váratlan szinte az itt fekvő iratoknak tartalma. A magyar nyelvre nézve nem rossz expediensnek tartjuk ezt azon tekintetből is, hogy a discussió alól, mely sokszor kétes kimenetelű, mintegy kiveszi a tárgyakat, vagy az ellenfélnek legalább nehezíti mégis azt, és a magyar nyelv fentartására nézve könnyebbíti a védelmet. Ugy-e jó néven veszi, ha emlitem, hogy sokan itt egy kevéssé türehtlenek, hogy Tolnárol nem foglalnak levelei már régebb idő óta tudósítást — a restorationalis végzés olyannak látszik. A magyar nyelv iránt magam is jónak gondolnám ezen közlést, az ifjak perei eránt szinte nem fogja érdektelennek találni barátom. Áldja Isten! Igaz barátja *Bezerédy*.

¹⁾ Ugy a fentebbi, mint minden itt közlött levél eredetije birtokomban.

²⁾ A Bach korszakban báró és helytartó.

Bezerédy egy későbbi levele így hangzik: **Szegszárd**, 1836. június 20. Kedves tisztelt barátom! Addig is míg jövő héten első alispánunktól a tegnapi végzés következtében a Törvényhatósági Tudósításokért Tolna vármegye levéltára számára a nemesi közpénztárból az előfizetést veendi — és azzal én a determinatiót, és Pest vármegyéhez írt levélnek mását, mellyel főbirájuk eljárásáról tudomásuk, és azután az általok eszközöltekről kérdést teszünk, — hogy lépéseinket minél célirányosban tehessek, — erről röviden tudósítani kívántam. Méltatásuk élénken, és majdnem ellenzék nélkül vétetett fel, s csak egy kis divergentia után lett a határozat. Szeretjük hinni, hogy nem lesz több felszólalásra szükség, mely ha tart az ellenzés, innen el nem marad, sőt bizonyosan élénk lesz. Csodálni lehet ezen kalkulust, mely szerint olyat tesznek, mi jobban serkent fel, mint akármi.« A levél vége, mely ismét a mellett szól, hogy fontosabb leveleiket az akkori közélet férfiai nem bízták a postára, így szól: »Csapó ur alkalmatossága által többet; most szívesen köszöntve és a pálmafa deviset, melyre terheket raknak, hogy inkább növekedjék, — forgatván eszembe, vagyok mint mindig, igaz barátja, szolgálja, *Bezerédy István*.«

1836. márczius 10-éről keltezve érkezik az első reclamatio. *Mariássy József* Aranyös-Maróthról szomorú szívvel értesíti Kossuth »*táblabíró*« urat, hogy csakis a 6-ik számot kapta meg az első 5 szám hiányával; s miután e tökéletes munkának hiánylatával lenni nem akar, kéri a Törvényhatósági Tudósítások első öt számának megküldését.

Nyitráról 1836. július 7-éről *Batthyányi* Felicián, nyitra-megyei tiszteletbeli aljegyző értesíti Kossuthot, hogy Bartakovics Ágost felszólítása folytán küldi neki azokat a végzéseket, melyeket Nyitra megye a juniusi közgyűlésen hozott. Együttal utasítást kér, hogy jövőben mi módon s mily alakban küldje tudósításait?

Hogy a közügyektől távol álló nemes urak is kezdtek szükségét érezni a nyilvánosságnak, annak sok tünete maradt fenn. Már ekkor ők is tudni akarták, mi történik az egymástól legtávolabb eső megyékben. Már pedig az

összeköttetés az egész országban csak egy ember kezeiben futott össze, s ez az ember Kossuth Lajos volt. Őt ismerte az egész ország, s ő is ismerte a félországot; de ezenkívül ismerte a megyék különböző pártjainak helyzetét, viszonyait, erejét, gyengeségeit; benső egyetértésüket, vagy a köztük való egyenetlenségeket. Mindig szemei előtt lebegtek a bécsiek titkos vagy legalább alattomos cselszövényei, — melyek a későbbi nagy eseményekhez a mustármagot már ekkor hivatva voltak elhinteni, — mint például Gáj Lajos szerepeltetése Horvátországban. Ezekről, s ezekhez hasonló közérdekű dolgokról értesítik őt barátai, meghittjei, megbizottai és tudósítói az ország különböző vidékeiről. Ezek a közlemények jelentek meg a Tudósításokban; nagyon természetes, hogy Kossuth azokat a levelezéseket szépen megfésűlve, megsimogatva, s az ő tulajdonát képező ékes magyar nyelv zamatos stylusával felruházva tette bele lapjába.

Ezekre vonatkozólag közlött néhány levelet.

Szent-Györgyről, 1836. május 29-éről, Ittebei *Kiss* Antal ezeket írja: »Állandó figyelemmel olvasván tisztelt Uraságod Országgyűlési Tudósításait kezdettől végig, — örültem, a heves rajzolatok után, követhetni gondolatimmal, a hont érdeklő tanácskozásokat. Sok szépet, eredetit, jót és hasznost találtam a Tudósításokban, — s a kellemmel kitűnő nyelv, s a lángadozó előterjesztés kedves gyönyörűségemre, hasznos mulatásomra szolgálának. Fogadja tehát, tisztelt Uraságod, hű fáradozásaiért, buzgó és őszinte köszönetemet! Erőssen hiszem én, hogy ilynemű magányos hála előismeréseknél, nemesbb jutalmat méltán várhatna tisztelt Uraságod, e fajban legelőbb s oly szerencsésen megfutott pályája; de nyugtassa meg tisztelt Uraságodat azon biztos hiedelem; hogy oly számos rokonsziveket, kötelezett s nyert magának, mennyivel a külfénynyel s jutalmakkal diszesült némelyek, valóban nem dicsekedhetnek.... Teljes készséggel csatlakozom tehát az előfizetők számához.« Egyike a legszebb leveleknek a következő.

»**Körmend, 1836. jun. 28.** Tekintetes Táblabíró és ügyvéd ur! Épen midőn becses levelében jelentett megyei köz-

lésekre előfizetni akartam, hiteles kutföből értesemre esett, hogy ezek kiadásától Tekintetes Uraságod el van tiltva. Tudomásomra van, hogy a megyék ez iránt fel fognak irni, nem tudom mégis, vajon Tekintetes Uraságod ezen Felírások sikerétől várand, vagy talán addig is közléseit elkezdni méltóztatik. Ha a másodikra volna elhatározva, ugy legyen szives engem eziránt értesíteni, vagy a levelezést nyomban elkezdni. Én első levelének vételével a félévi előfizetést diligenceon azonnal meg fogom küldeni. Ha tekintetes Uraságod jónak találja levelezni, én részemről nem rettegek közléseit olvasni, mert lelkemben meg vagyok győződve, hogy a privát értekezést előlegesen eltiltani nem lehet, s azt is erősen hiszem, hogy Fentisztelt Uraságodnak hazafi törekvései nem a közjó felforgatására, hanem inkább a Haza és Királyi szék biztosabb állására vannak irányozva. Ki is szivességébe zárt különös tisztelettel vagyok alázatos szolgája *Glavina* Lajos, több vmgyék táblabírája.

Szabadka, 1836. junius 12. Drága Barátom! Házaamtól való hosszas távol létem egyedül oka hozzám intézett becses levelére való késedelmes feleletemnek — azért engedelmet! semmit sem óhajtok inkább, mint hogy szegény Hazámban a nyilvánosság terjedjen — és kész vagyok minden illendő módot, — mely közé barátom tudósításait főképpen szám-lálom elfogadni, hogy e nagy feladat sikerüljön, és habár hivataloskodással elfoglalva — nem is fogok magam irhatni, — mindazonáltal nagy gondom leszen arra, hogy tisztelt barátom nemes Bácsmegye közgyűléseiről pontos tudósításokat kapjon. Szegény Wesselényi barátunkról is szeretnék valami bizonyosat tudni, hogy jó alkalom adván magát elő, azt használhassuk, Drága barátomnak alázatosszolgája *Szutsits* Károly.

Borsiczky István értesíti, hogy beszélt Pettkó Zsigmond megyei alügyésszel, s az tudósítani fogja a közgyűlésben történekről. Reméli, hogy Kossuth várakozásának az meg felelni, mert Pettkó négy évig nála volt írnok; így tehát tanítványa s barátja az előhaladásnak. Különben nagyon szerencsésnek fogja magát érezni, ha a mennyire csekély tehetségétől telik, »Kossuth hazafiui törekvéseit támogathatja«.

Nagy Bajom, 1836. jun. 6. Kedves Kossuth ur! A nyilvánosság terjesztésére intézett Törvényhatósági Tudósításokból, mint a nyilvánosságnak egyik barátja, kérek számomra egy példányt küldeni. *Díjját a postára bizni nem merem, nem is szeretném*, hanem bizonyosan kézre megy még ezen hónapban, — úgy vélem csak júliusban fognak úgy is kezdődni, noha az a hiradásból kimaradt. Vajha nyomtatásba jöhetnének ki! mert akkor felelnének meg igazán a várakozásnak és célnak. Az innen küldendő tudósításokra lesz gondom; de soká kezdetünk hozzá, mert nem akar gyűlést tartani főispánunk. Egyébiránt valamint emlékezete mindenkor szives érzést gerjeszt bennem, úgy kérem további hajlandóságaiba magam megtartatni, — aki minden tisztelettel vagyok öszinte tisztelője *Sárközy* Albert. U. i. Tévedés távoztatásáért jelt fogok tenni azon tudósításokra, melyek tölem mennek.«

Ez a levél érdekes tanuságot tesz arról, hogy a 30-as években a levélírás valódi esemény számba ment. Nemcsak az tűnik ki, hogy nem bíztak abba, nem-e téved a levél vagy tudósítás illetéktelen kezekbe, de ez is arról panaszkodik, hogy a »posta nem biztos«. De menjünk tovább:

Madocsány, 1836. június 10. Kedves Barátom! Május 15-ről hozzám intézett bizalmas felszólítását oly megkülömböztetésnek veszem, hogy annak, csekély személyemhez képest meg nem felelni megbocsáthatlan véték elkövetése nélkül képes sem volnék, — a jóakarát gyengességemet majd kipótolandja, — legyen hát kegyed meggyőződve, hogy mindazokban, a közös Haza hű polgáraitól méltán megkíván, sohasem fogok hátra maradni, s azért közgyűléseinkben előfordulandó országos érdekű tárgyakról készítendő rövid s hiteles tudósítások beküldését legédesbb kötelességeim közé számítom. Igaz tisztelettel maradok kegyednek alázatos szolgája *Madocsányi* Pál.

Zalaegerszeg, 1836. decz. 12. Kedves Barátom uram! A praenumenatiót, ha alkalmat nem találok, január közepe tette magam fogom Pesten lefizetni. A példányokat tehát *a körülményekhez képest vagy időnként találkozó zalai látogatók által méltóztasson beküldeni*, vagy fiamnak Kálmánnak,

ki Pesten a Zöldfa-utczában B. Malónyai házban van szállva, által küldeni. Ujságunk itt kevés van; a zalai küldöttek 9-én érkezvén Bécsbe az »Ifjak« ügyében, szinte nem bocsájtattak Eő Felsége elé. Igaz barátsággal, tisztelettel vagyok igaz szivü szolgálja *Hertelendy* Károly.

1836. június 10-én **Pápáról** értesíti Kossuthot Stettner Lajos, a pápai kaszinó jegyzője, hogy a pápai kaszinó június 5-én tartott közgyűlésén határozatba ment, hogy Kossuth levelezéseire előfizetnek.

Lugos 1836. június 12. Nagyra tisztelt Barátom Uram! Örömmel olvastam folyó esztendő május 15-ről írott tudósításában, hogy az, mi együttlétünk utolsó óráiban mint léttésítendőt óhajtottam csak, most teljesítésben megyen, tudni illik, hogy Törvényhatósági Tudósítások czím alatti magányos levelezéseit az országgyűlésén kívül is folytatni szándékozik. Sietve nyulok ezen nagy érdekü vállalatnak előmozdítására, és magamat előfizetőnek nyilatkoztatván, a félévi díjat 25 frt pengő pénzt mellékelve ez alkalommal által küldöm, azon ígérettel, hogy mihelyest a nyert példányokból a közlendőknek módját látom, azokkal, a meny-nyiben a krassói közgyülekezetekben előfordulnak, örömmel szolgálандok. Barátságában ajánlva, különös tisztelettel maradok, tisztelő barátja *Makay* Sándor főjegyző.

Komárom, 1836. július 27. Tekintetes táblabíró ur! Megyénk rendeinek ide zárt végzése által kötelességemmé tétetvén, hogy a »T. T.«-okat, melyeket táblabíró ur magányos levelezés utján megindíttatni szándékozik, könyvtárunk számára egy példányban szerezzem meg. Annyival nagyobb örömmel teljesítem ezen kötelességemet, mert személyes meggyőződéseim szerint is méltánylani tudván e vállalatnak fontosságát, forró indulattal óhajtom, hogy az, meghaladván minden ellentálló akadályokat, oly alakban léttésülhessen, mely első szép reményü csirája legyen a közérdekü tárgyak feletti magányos vélekedések szabados nyilvánítása azon tettleges gyakorlásának, mely nélkül a polgári alkotmányok a tökéletességnek némi fokára sem léphetnek fel biztosítva pedig épen nincsenek.

Nagyok az akadályok, a melyekkel küzdeni kell. — de talán nem legyőzhetlenek. Én, ki táblabíró urnak ez érdembeli lépéseit igaz részvéttel fogom kísérni mindenkor, mindennekefelett azt kívánom, hogy a Haza s a szabadság szent ügyeért felhevülő érzelmeiből elég erőt merithessen oly állhatatos törvényszerű küzdésre, mely az ország lakosainak kimutatkozó közkivánsága által nyomósan támogatván, egyedül maga vívhatja ki a kitűzött pályán a győzedelmi koszorút — bármi legyen azonban foganatja táblabíró ur hazafiúi törekedésének, én soha nem szünök hirdetni azt: *Hogy táblabíró ur magát a Hazánk nagy hálájára érdemesítette.*

Egyébiránt, a mi magát, megbízatásom tárgyát illeti, ismételve kérem, hogy a Törvényhatósági Tudósítások czím alatt irandó magányos leveleit egy példányban megyénk könyvtárához méltóztasson utasítani, és bizonyossá tevén egyszersmind, hogy az e végre szükséges költségeknek pótlása eránt a vállalatnak foganatos létesülése után azonnal megteendők lesznek megyénk rendei által azon rendelések, melyek a közpénztárak kezelésének rendes szabályai szerint elébb meg sem tétethetnek. Uri kedvezéseibe ajánlott tőkélletes tisztelettel maradok a tek. tábla bíró urnak alázatos szolgálója *Ghyczy* Kálmán, t. Komárom vármegyének tisztt. főjegyzője.

Kerülös, 1836. jul. 29. Kedves Barátom Uram! Sárosfalvai és Nádasdi *Bittó* Albert Szerém vármegyei főispáni helytartó ur megszóllított, hogy barátom uramat levelezéseinek számára leendő küldésére megkérjem, s egyszersmint az író és posta díjat, 25 pengő forintban kezemhez adta. *Most nem tudok olyas alkalmat, mely által felküldhetném.* hanem ha előbb nem küldhetném fel, september végén magam viszem fel. Legyen oly szives barátom uram, és küldje meg számára Aradra leveleit.

Atzél Antalnak, a mint szándékba volt, tegnap kellett Simándról Gyulára a bémenetelt tartani, és ma van a hivatalába lépés napja. Csodálom azt, hogy János öcsese tegnap délután engem meglátogatván, eddig itt várt, de későn jöven haza, a nélkül, hogy találkozott volna, vissza ment

Sikolára, — ő tehát jelen nem lesz. Szívességébe ajánlva vagyok tisztelettel igaz szívü barátja *Török Gábor*.

Szent Gálos Keér, 1836. aug. 15. Tekintetes Ügyvéd és szerkesztő Ur! Nemes Somogy vármegye, melynek keblében lakom, egyik volt azon lelkes, a kor szellemével haladó törvényhatóságok közül, mely Uraságod hazafiui felszólítására, derék Somsichunk eszközlése mellett, szerkesztésének pártolását férfiasan felfogván, annak létesülése iránt törvényesen vívott, — a mennyire ugyan annak eredtekor keblem gyönyörűséggel és legszebb reménnyel eltelvén, azt magamnak évenként tartani szokott folyóiratok közt, kitűztem, és megválasztottam, úgy a midőn pálya körén viszontagságoktól fenyegetni tapasztaltam, kedves Hazámnak borus idejét mélyen éreztem. Most azonban biztos kűfőből uraságod becses Tudósításának jelenkori létesültét is megtudván, semmit sem kések szívem vágya után indulni, és azt uraságodtól megtudni iparkodni, ha előfizetésem által kaphatok-e még a már elküldött ívek példányaiból, és a félévi előfizetés mennyi légyen? Ha erántam oly bizodalommal és hitellel méltóztatnék viseltetni, hogy a dolog hamarítása tekintetéből levelem vétele után (mely elegendő biztosítás) a már elküldött ívek példányaiból, drága tudósító levele mellett, engem megörvendeztetni sziveskedne, annak kezemhez jutása napján, azonnal az előfizetési díjt megküldeni magamat kötelezem. Kénytelen vagyok azonban azért könnyörögni, hogy mivel ujságaim gyakran felnyitottan és csak már bepiszkoltan juthatnak kezemhez, Tudósításait pecsét alatt (sub charta publice signata) küldeni ne terheltessem.

Egyébiránt, a midőn Uraságod e dicső és fölséges Hazában, ily tövises s még soha, senki által nem próbált pályát futni indult, adja a Magyarok Istene, hogy ezen szép és gyönyörű intézet, mely a korral egyszerre való haladásnak, de a műveltségi kifejlődésnek is legkitűndöklőbb tanuja, állandóságra, és ami a legfőbb, részvételre kaphasson. Minden tisztelettel vagyok kész köteles szolgája *Svastich Lajos*. T. Somogy Vmgye táblabírája.

Pozsony, 1836. aug. 21. Tekintetes Ur! Ide zárom assignatióját, Brienstingl Mihály kereskedőnek, melynek ereje

mellett 25 f. pp. fölveendők, az ő kereskedő társaságánál. Ugy monda tek. ur jól ösmeri Litzenmayernek sógorát, a kihez kell küldeni. Ezzel Jankó Mihály táblabíró s aljegyző ur praenumérál a Törvényhatósági Tudósításokra. Kérem, méltóztasson annak idején tudatni, hogy a pénz, melyet én itt letettem, kezéhez adatott-e? Nemkülönben azt is, hogy a minapi értesitésem kezeihez érkezett-e? Az 1-ső számú tudósítás még most sem jött kezemhez. *P. S.* Megyénkben a cholera dühösen garázdálkodik; 18. egy főbiránk Petőcz Antal, 19-én 2-ik főjegyzőnk Bacsák Zsigmond lőn az áldozattja; a köznépből már nagy szám hullott el. Egész nap nyomtatnak, hirtelen rosszul lesznek, görcsöt kapnak, egy pár óra alatt végük van. Hü barátja, *Olgyai Gáspár*.

Miskolcz, 1836. aug. 26. Tekintetes ur! Ezennel küldöm a borsodi gyűlés határozatait. Garas Samu ur volt oly jó, felszólalásom, s Szathmáry ur által pártolt indítványom folytán megígérni, hogy jövendőre is fog levelezni. Nem lenne czéliránytalan, ha tekintetes ur buzgóságát elismerve, irna neki. A T. megye részére alkalmasint rendelt T. Nagy Gedeon főszolgabíró ur ott léttében egy példányt. Legyen oly jó, a postaköltséget meg akarván kimélni, Walther Alajos vásáros urnak, a már megjelent számokat által adni, jószágommal ide küldendi. Egyébíránt stb. *Lichtenstein József*.

Nagy Málas, 1836. aug. 30. Tisztelt Barátom Uram! Vártam, kerestem, de hasztalan! nem akadt biztos alkalom, mely lehetségessé tette volna szándékom kinyilatkoztatását, — *a posta maradt egyedüli eszközül* — melyet el nem mellőzhettem, mivel tudósításaiból mentül előbb részt venni, kedves foglalatosság leend előttem. Itt küldöm félévi díját Tudósításainak (25 pp. f.) azon kéréssel, ha lehetséges, mindazt, mi kezdetüktől általa közöltetett, elküldené (az időt, mely alatt közöltetett, ezen félévbe beszámítva) ezt leginkább azon tekintetből szeretném, hogy Tudósításai számát teljes példányban birhassam, s egyszersmind úgy is vélem, hogy az országgyűlés után tartatott közgyűlések tárgyai legérdekesebbek. Az ország gyűlése alatt s leginkább vége felé szárnyalt azon hír, hogy Kedves barátom uram az

országgyűlés folyamatját — azt t. i. mit diaetalis ujságban közölt — nyomtatásban ki fogja adni summában. Mivel azonban a hír után biztosan nem indulhat az ember, ha terhére nem esne és a dologból lett valami, — vagy leend, — azt vélem közlené. Lehető: hogy velem együtt több barátaim is megszerzésére készek lennének, — ha annak léttét, s megszerzése útját tudhatnák. Egyéb iránt becses személye szives indulatiba ajánlott maradok, tisztelő barátja, *Ordódy Sándor*.

Pest, 1836. szept. 7. Nagybizodalmu Ügyvéd Ur! Ámbár tisztelt uraságotat nincs szerencsém személyesen ismerni, mindazáltal azon Elv, melytől Önt vezéreltetni rég tapasztalom, némileg Önnel szellemi rokonságba hozott, s ugyanez bátorít fel, hogy Önnek, mint kinek tudósító lapjai a minden nyilvánosságtól megfosztatt Hazára oly üdvös befolyással birnak, jelen soraimat intézzem.

Azon esetre tehát, ha Önnek horvátországi biztos levelezője nincsen, s a Horvátországban legközelebb tartott országgyűlésről Tudósításaiban szólni szándékoznék, imhol kezéhez küldöm egy zágrábi barátom levelét, melyben a két heti vitatkozások lehetőleg körülményesen vannak leírva. A nyelv rögs ugyan, s grammatikai botlások nem gyéren fordulnak elő: de azért az adatok hitelességéről jót állok, sőt kétlem, hogy azokat jobb kutfőből lehessen meríteni. A tárgy mindenestre fölvételt érdemel. Tessék a saját belátása szerint javítani a stylt, s az egészből azt és annyit közölni, mit és mennyit Hazánkra érdemesnek tart. Én örülök, ha Önnek ez által némi hazafiui szolgálatot tehettem, mire jövődöben is szívesen ajánlkozom. Ha e levél többé nem szükséges, kérem azt t. Helmeczy Mihály urhoz által küldeni, ki azt ismét kezemhez juttatja. Megkülönböztetett tisztelettel maradván stb. *Szenvey József*.

Az alábbi levélből kitűnik az, hogy Kossuth nemcsak lapját szerkesztette, nemcsak száz és száz egyénnel levelezett országszerte, de mint ügyvéd is fungált, s főleg az, hogy az elfogott Lovassy László Kossuthot akarta védőjének, de a hatalom képviselője ezt nem engedte meg.

Kisujszállás, 1836. szept. 10. Kedves jó Barátom! Itten viszi leveletem sógorom Lovassy István, attyja Laczinak,

az önkény fogházában raboskodónak. Iaczi tégedet választott volt ügyvédjének, de nem volt tehetsége ezt tenni rablánczai közt, mert ezt a választást a kir. ügyek igazgatója nem hagyta helyben. En most is a mellett vagyok, hogy inkább ne is defendáljanak, mint nem olyan, kit én akarjak, szeressek. Mert kit ők akarnak, — az nekik barátjuk, s nekem ellenségem. Kérlek édes Lajosom, tanácsold ezen sógoromat, fia dolgában mi tevő legyen, És azon is, ha lehetetlenség lenne téged választhatni, — bár én előttem, ha eget-poklot víni idéznék is, — az nem történhetne, — hogy más prókátort fogadjak, — legalább még egyet reservába gondolj, kihez legjobban bízhatasz. De én megvallom, olyat senkit sem ismerek.

Most csak ennyit, mert legjobb egészségem mellett görcs bajaim Pestre nem engednek még most menni. Csak kérlek, tanácsosal, tettel, irással segítsd a közvélemény emberét. Csókol ezerszer forrón ölelve igaz barátod *Illéssy* János.

Hogy Kossuthnak mily összeköttetései voltak országszerte, arról legékesebben beszél gróf Ráday titkárának, Stuller Ferencznek alábbi levele:

Péczel, 1836. sept. 23. Uram! Balogh János ur Péczelen létekor arra kérte Grófunkat, hogy mihelyt a befogott »Ifjak« ügyében Pest vármegye követségének Bécsbe menetele ideje iránt a tagok maguk közt megegyezendnek. az indulás napjáról ő is tudósítsassék.

Az indulás napja okt. 8-ára már csakugyan meg lévén határozva, a gróf egész készséggel sietne ígéretét teljesíteni, de nem reméli, hogy Balogh urhoz postán irandó levele oly gyorsan s bizonyosan juthasson kezéhez, mint talán az öné, *ki jó alkalmaknak soha sincs szükében*. Azért tehát a kitüzött czél biztosabb elérése végett, a gróf arra kéri önt barátilag, hogy a pesti küldöttség indulásának napjáról Baloghot tudósítani sziveskednék.

Szomorú ujság terjeng falunkban. Csak egy szóval írja meg ön, igaz-e vagy nem? — hogy az ügyészi karból csakugyan találkozott volna végre valaki, ki a királyi tábla által föltételesített védelmezői jogot eltulajdonítani kívánván, a hallgatási eskü letételére magát elszánta. Szives

jóindulatába ajánlott maradok önnek tisztelője *Stullen* Ferencz.

Lonthon, 1836. okt. 3. Különösen tisztelt tábla bíró ur! Igen sajnálom, hogy feltett szándékomhoz képest most az egyszer, legközelebb mult közgyűlésünknek még nem közölt részéről részletes és körülállásos tudósítást a zaj és felindulás közepette tett jegyzékeim hiányos volta miatt nem tehetek. Az ide mellékelt lapon tehát csak a felvett tárgyakat, az azok mellett és ellen nyilatkozott személyeket és a hozott végzéseket érintem. Reméllem, hogy a jövő közgyűlés egész folyamatjáról az általam kegyednek személyesen által adott jegyzékhez hasonló tudósítást tehetek. Azon Balogh János urnak szőlő levelet, melyet kézhez való szolgáltatás tekintetéből által méltóztatott nekem adni, tegnap reggel emberem által Füsre vitettem. A honti követek végső tudósítását még meg nem kaphattam, de reméllem, Liptó vármegyéből való visszatértemkor az az e hónap vége felé, aztat által küldhetem. Megkülömböztetett tisztelettel maradok alázatos szolgája, *Fejérváry* Miklós.

Sátoralja-Ujhely, 1836. oct. 5. Édes Lajoskám! September elején Farkas zsidó által küldött levelemet talán kezéhez nem adták? mert sem választ reá nem kaptam, sem az ujságait kaszinónk nem kapta. Azon levélben irtam azon határozást 1. hogy a septembri közgyűlésben félesztendőként előre fizetendő taxa, Tudósításaira most is, jövőendőben is, rendessen fizettessen, — még azon esetben is, ha másféle ujságokra pénzünk nem tellne; 2. hogy a félesztendei taxát báró Vécsey Pál ő nagysága, még a közgyűlés előtt egy hónappal Breznayné kezébe lefizette, s azt vissza is fizette Társaságunk köszönettel; 3. hogy az egész társaságunk magát munkájában és személyében igen szereti; 4. hogy a nekem irt, magáról pletykált vád: mérő költemény, s a kaszinóba olyatén szó, sohasem hangzott; 5. hogy hozzám irt levelét a kaszinóval nem tudattam, nem is mutattam, nehogy abból megvettetésünket érthessék, a mire igen érdemetlenek lennének.

Eddig br. Vécsey Ő Nga a maga tudósításait téteték ki a kaszinóba a közolvasásra, hogy a maga bosszúja ne is

sajdittasson. Kérem tehát folyvást, hogy a 10-ik számtól kezdve küldje meg tudósításait. Szerető barátja *Zilay Szakács Péter*.

Nagyszombatban 1836. decz. 2. Tekintetes Ur! Érdekes hazai tudósításait tartani kívánván, — önt ezennel alássan instálom, tesszen nékem környülállásosan megírni, mennyi az előfizetésnek díja, — beleértendő-e szinte a posta bér? meg hol, miként történik a praenumeratio? Megkülömböztetett tisztelettel vagyok önnek alázatos szolgálója *Mántz Iván ügyvéd*.

Érdekes, mondhatni megható, az alábbi levélke. Csupa honleányi tűz és szenvedély minden sora. Ujévi ajándékkal óhajtja férjét meglepni, — s már előre boldog, hogy a Tudósításokat adhatja neki ajándékba. A nő, a honleány nyilatkozik meg e sorokban, olyan, a minő ma nagyon sok kellene.

Majoróczkán 1836. decz. 1. Nagyon tisztelt Hazámfia! Valami nagyon érdekes ujesztendei ajándékkal kívánván kedves férjemet meglepni, igen könnyű volt eltalálni, hogy uraságod rendszeres hazai tudósításai, oly kellemesen frissítgetvén eránta való szives figyelmem emlékét — s becses tartalmuknál fogva is, — leggyengédebb érdekeit kötelezvéen le, legillőbb ajándék lenne, melynek választásában lelkem magát csak tükrözhetné; kérem tehát a tek. urat, méltóztasson úgy rendelkezni, hogy első januariusba szerencsés legyek férjem címje alatt jövő fentemlitett hazai tudósításait a vecsei postán megkapni. Az irnokok taxáját bizonyosan nem tudom, de Preuszner Schätzmeister urnál (lakik az uri utczában) lesz annyi pénzem, melyből félesztendei díj bizonyosan kitelik; méltóztasson érte küldeni! a többiről fogok gondoskodni. Igen örülök, hogy ezen kéresemhez lelkem igen buzgó üdvözléteit is csatolhatom, s bár nyereség belőle uraságodra semmi nem háramolhatik, de jól esik szivemnek, hogy annyi ágazatu érdemeit a legtisztább részvéttel méltatni szabad vagyok; alázatos szolgálója *Lónyay Ilona, Wladár Kristófné*.

Gyönk, 1836. decz. 29. Tekintetes táblabíró ur! A Törvényhatósági Tudósításokat Tttes Ns. Tolna vármegye

közönsége nemesi pénztárukból félévre ujlag általam megrendeltetni határozván, az e végre kívántató 25 pengőforintokat ide mellékelve azon bizodalmas kéréssel kívántam által küldeni, hogy azoknak vételéről nyugtatót, és mivel még folyó decz. hónapban semmi ilyes Tudósítások hozzánk nem érkeztek, ezen biztos alkalmatossággal az elmaradottakat megküldeni, és jövődre is azoknak ide való szállítását csak biztos uton eszközölni méltóztassék. Teljes tisztelettel vagyok kész köteles szolgálja, *Magyary Kossa Sámuel Tolnamegye első alispánja.*

Pozsony, 1847. jan. 4. Tekintetes ur! Az ide mellékelt 25 ft. pp. díjért méltóztasson engem is Törvényhatósági Tudósításaival a most megkezdett esztendő félévi szakán által szerencséltetni. Kérésem teljesítését remélvén, — maradok stb. *Medveczky Dániel* hites ügyvéd.

Esztergom, 1837. jan. 6. Drága Tettes Barátom Uram! Ezen ide zárt 25 ft. cmba, hogy kezeihez jött, tesszen egy pár sorokkal ezen levél által adójával tudósítani engemet, a ki igen boldog vágygyal nézek azon órák eleibe, melyekben a Törv. Tudósításait fogom olvashatni. Tesszen a nevemre és számomra jövődöket mindig magánál tartani; ezen ember minden két hétbe elhozza azt. Ha az árát feljebb méltóztatott tenni, a mi tudómra nincs, — tesszen velem parancsolni, — ezen lelki eledel mindig fizethetlen marad. Alázatos szolgálja *Besze János*, több uradalom ügyvédje.

Krassón 1837. jan 13. Édes Barátom Uram! Szives köszönetemet vegye, hogy nevemet ki nem hagyta nyomtatni a clamansok közt. Lónyay Gábrist kértem meg, hogy fizesse ki értem a 30 pengő forintot; valamint a fél esztendei praenumeratiót is az ujságért. Szépen jártam! egy fiscus a télen bizonyos dolgaiba felment Pestre; a kinek által adtam ezen 55 pengő forintokat, s még más comissiókat is, nevezetesen, hogy egy nagy szecska vágó masinát hozzon. Ő pedig a kis spitzbub elköltötte pénzemet és semmit sem effectuált. Politikus ujságaim, — a postamestereknek, a spitzbuboknak nem akarok irni, — annálfogva most elmaradnak. Tudom víg a farsang Pesten; nagy készüle-

tek vannak. Wesselényi Miklós frissen van-e? béketűrést a sok méltatlanságok elviselésére kívánok s áldást tiszteletem mellett. Egyébiránt csókolja hív barátja *Darvay* Ferencz.

Gálszécs, 1837. január 28. Tekintetes Ur! Mi ezen a vidéken a Tettes ur Tudósításait csak hiréből ismerjük. Összeállottunk tehát egynehányan, s nevezetesen T. Szemere Miklós, T. Szemere János, Madarassy dr., T. Kulosy Károly urak velem együtt, hogy a Tek. ur Tudósítására praenumeráljunk. A fenttisztelt urak a legnagyobb készséggel reá állván, a fél semestrisre fizetendő 25 p. ftokat azonnal összetették. A pénz nálam van letéve. Méltóztatson nekem utasítást adni, mely uton lehetne azt a Tettes ur kezéhez szolgáltatni? nincsen-e Ujhelyben valami megbízottja? Méltóztatson a zempléni kaszinó Tudósításával a mienket is elindítani S.-A.-Ujhelybe, s méltóztatson öcsémnek Sztankó Antal fiscalisnak attresálni, ki megkapván, azonnal Lasztóczra küldi t. Szemere Miklós urhoz, ez elolvastván, Nagy-Azarba, Kis-Azarba, s utoljára Gálszécsbe utasítja. Vagy ha postán lehetne expediálni, akkor méltóztatson egyenesen Vécseré az én titulusom alatt küldeni annál is inkább, minthogy a Jelenkort különben is ezen a postán szoktam megkapni. Mely alázatos kérésem mellett alázatos tisztelettel vagyok alázatos szolgálja *Sztankó* Károly a gálszéchi kerület rendes orvosa.

Várda, 1837. febr. 2. Különösen tisztelt Tek. Ur! Kétszeres örömmel tudatom tisztelt uraságoddal, hogy két testvéremet a Törv. Tud. megszerzésére reá bírván, — már most én és testvéreim (Imre és Miklós) uraságod leveleinek nemcsak olvasói, hanem létezésének biztosítói soraiban lelki gyönyörrel állhatunk; azért a Törv. Tudósításokat méltóztassék ezen egyszerű czím alatt: Záborszky testvéreknek Várdán, megküldeni ugyanazon alkalommal, mely Csapody urnak levelét szokta hordani. B. Wesselényi Miklós urnak a félesztendei 25 p. f. átadattak; azokat ő tiszt. uraságod kezéhez juttatandja. Nehány szót még a tudósítási javításra. Somsich Miklós urnak a Restaurationale intimatum ellen mondott beszédéből ezen lényeges szavak kimaradtak. stb. stb. Ezek után nagybecsü bizodalma

ajánlott vagyok, különösen tisztelt uraságodnak tisztelő szolgálja és barátja *Záborszky* Alajos.

Arad, 1837. febr. 9. Tekintetes ügyész és táblabíró Ur! F. évi jannár 21-ről hozzám intézett becses levele következtében szerencsés vagyok azt válaszolni, hogy igen is Aradvármegye Uraságod Törvényhatósági Tudósításait, az ide rekesztett végzés szerint, maga számára járatni megrendelte. Bátorkodom ahhoz képest Tettes uraságodat megkérni, méltóztassék azokat a megyei cím alatt hova hamarabb megküldeni. Purgly János ur, az 50 pengő forintnyi előfizetést le fogja számlálni; tessék nékie iránta rendes nyugatatót, az Insurrectionalis cassa számadásaihoz használandót adni. Mi azon kérdését illeti, melyik félévtől kezdődik ezen előfizetés? én úgy vélekedem, hogy mivel a megyei végzés, mely az előfizetést elrendeli, az első félévben hozatott, azért bizonyosan az első félévet is magában foglalja. A végzést tehát ily értelemben véve, legjobb lészen az első számtól kezdve a megye számára mind megküldeni; és a nyugtatót is a szerint szerkeszteni, hogy ezen előfizetés az 1-ső juliusi Tudósításokra értetik. Ki is tisztelettel maradok alázatos szolgálja *Institoris* János.

Nagy-Kálló, 1837. márcz. 3. Tekintetes táblabíró Ur! A februárius 13-ik napján tartott lármás közgyűlés leírását itt küldöm használás végett. Fájlni kell, hogy ilyenekről ismertetik meg a megye az ország előtt; de ez valósággal így történt. Többire nagy becsü jóindulatiba ajánlott tisztelettel maradván alázatos szolgálja *Incze* György.

Szegeden 1837. márcz. 14. Tekintetes táblabíró Ur! Török-Kanizsai tek. Szerviczky György ur a Törv. Tudósításokat, az első levéltől a folyóig, vagyis ezen év közepéig megszerezni óhajtván, általam ezennel egész tisztelettel megkéri fönt tisztelt uraságodat, hogy a mint mostani pesti vásárkor az egész esztendőre eső 50 pengő forint díjat megkapni méltóztatik, az első levéltől kezdve a folyamatban levőig nekie Török-Kanizsára elküldeni ne terheltesse. Midőn ezt Tek. Uraságodnak tudtára adnám, uri szívésségébe ajánlott egész tisztelettel vagyok alázatos szolgálja *Réh* János ügyvéd.

Nyitra, 1837. ápril 20. Tekintetes táblabíró Ur! A nemes vármegyének ide csatolt határozata következtében reám bízva levén, hogy a Törv. Tudósításokra előfizetett és Tettes Uraságod által f. é. február 18-án hozzám irányzott becses levelében visszaküldött 25 pengő forintot Tettes Uraságodnak a nemes megye nevében által küldjem. A midőn az érintett előfizetési pénzt ide zárva, ebbeli hivatalos kötelességemet teljesítem, nem mulaszthatom el csekély személyem részéről azon mély részvételi nyilatkozatot, melylyel Tettes Urasága által annyi hazafiui elszánással és önfeláldozással vívott alkotmányos nyilvánosságunk szent ügye iránt viseltetem. Fogadja t. Uraságod mély tiszteletem kijelentését és azon szóbeli sajnálatom kifejezését, hogy e nemes megyében, mink, kik ezen nemzeti ügyet rokon pártolánk, mindeddig minoritásban maradtunk, ki egyébiránt uri becses hajlandóságába ajánlva megkülömböztetett tisztelettel vagyok alázasos szolgálja *Kossovich* Károly.

Várad-Olaszi, 1837. ápril 19. Tekintetes táblabíró Ur! Biharmegye a tek. ur által Törv. Tudósítások czímje alatt megindított levelezéseknek egy példányát magános aláírás útján begyülemelő pénzből a megyei levéltár részére megszerezni rendelvén, van szerencsém az e részbeli végzést ide rekeszteni, s kérni a tettes urat, hogy egy példányt Biharvármegye rendeihez intézve megküldeni méltóztasson oly módon, hogy ez mindenkor a megyei első alispán kezéhez juthasson. A bejött 30 ftot bátor vagyok a gyorssekér által megküldeni, kérvén a tek. urat, hogy annak kezéhez jutásáról engem megnyugtanni méltóztasson, Maradok alázasos szolgálja *Hodossy* Miklós biharmegyei főjegyző.

Pesten 1837. ápril 13. Különösen tisztelt kedves barátom uram! Vendégem csak most menvén el tőlem, becses levelére azonnal nem válaszolhattam. Igen-igen fájlalom, hogy az új hazafiui vállalatban körülményeim miatt részt nem vehetek, — mert subrósa essék mondva, — tőlem nem telik. Kedves barátom uram jó véleménye rólam mindenkor igen becses levén előttem, méltóztassék azt nekem megengedni, hogy körülményeimről legalább annyit felhozhassak, hogy nekem még azon pár évig, mely alatt birtokocs-

káim igen káros kiarendáltatásai tartanak, most acta, egy pár kis capitalisom érdekét is beleszámítva 2125 pengő forint jövedelmeckém van, s azt már ezen évben gombai épületeim új tetőztetése, gombai és jobbágyi-i (Nógrád) megalkudott commassationalis felmérések stb. úgy kimeríték, hogy felvehető és disponibilis pénzből kifogyván, valóban kölcsön vett, és veendő pénzből kell ez évet kivonom. Ez volt az oka, hogy a bécsi küldöttségbeli résztvevést is meg kelle tagadnom. Kiki legjobban tudja, hol nyomja a lábát a saru. A vagyonbeli zavartól pedig senki sem fél inkább, mint én; mert ez sirja lenne függetlenségemnek. Tegnap és tegnap előtt a kertemben járván újra elővett a fluxus fájdalma, s ez éjjel inyem összedagadozott. Azonban ha csak lehet, felmegyek az óvo intézet gyűléseibe. Különösen tisztelt kedves barátom uramnak alázatos szolgálja *Fáy* András.

Ujvidék, 1837. Bőjthava 5-án. Tekintetes ur! A legközelebbi mult országgyűlésnek írott lapjait, melyek érdemes szerkesztője tisztelt uraságod vala, — tartottam, olvastam és tapasztaltam azon tág hasznot, melyet terjesztettek. Becsülni tanultam a jeles érdemét a kiadónak, mely a megvesztegethetlen közvéleményen alapúl. Tudtam ugyan, hogy tudósításai tettes Uraságodnak az országgyűlés után sem szakadtak meg, és örültem a nyilvánosság ezen bátor igen korlátolt forrásának, de azokat tartanom ekkoráig nem lehetett. Most azokat olvashatni vágyva várom, és azért bátor vagyok megkérni, méltóztasson engemet az első postával az előfizetési mennyiségről értesíteni, hogy azt minél előbb felküldhetvén, olvasásokban részesülhessek. A ki is egyébiránt különös tisztelettel vagyok alázatos szolgálja *Bácsai Zákó* István.

Igy lendítette, így élénkítette fel Kossuth lapja által a hazai közéletet, folytonosan fentartani igyekeztén a szabadelvű ellenzék tagjai közt a szellemi összeköttetést. Az ő érdeme egyedül, hogy a megyék teljes egyetértéssel felkarolták az elfogott Lovassy László és társainak ügyét.

Lássuk már most, milyen volt az az előfizetési felhívás, illetve az akkori elnevezés szerint: »*Jelentés*« a me-

lyet Kossuth szétküldött, s melyre többen az előfizetők közül válaszleveleikben hivatkoznak.

Jelentés: A vaksors szeszélyes kedvezései egy éj fordulatán bőségre ébreszthetik az inség karjai közt szunnyadót, boldogságra a boldogtalant, de egész nemzetek állapotja kevésbbé függ a sorsnak pusztá kényétől, s leginkább a társaságba halmozott erők helyes kifejlésén alapszik.

Ha betekintünk a lefolyt századok örvényeibe, melyek annyi népeket emeltek magasra semmiből, s annyit döntöttek szédítő magasról semmibe, hogy elvesznének örökre, mint a pusztában elmenő vándornak nyomdoki: fokról-fokra lépésről-lépésre világít előttünk a História fenséges szövétneke, s fényvilágánál tisztán látjuk az emelkedésnek, tisztán az esésnek okait. Nincs itt vakeset sehol és semmi-ben, mindenütt és mindenben ok van és következmény, s ezeknek logikai lánczkapcsolata az a »fátum«, melyet Lucanusként a dolgoknak atyja »se quoque lege teneus« örök szabályúl alkotott. Igenis a nemzetek boldogsága a nemzetekben rejtező anyagi s erkölcsi erők fejleményivel arányban áll, együtt kel ezekkel, együtt száll, együtt feszül életre, együtt lankad, hervad s alszik el. Ezen erők kifejtésére temérdek hatással vannak a törvények, temérdekkel a nemzet erkölcei. E kettőnek egymással örökös kölcsönhatásban kell állani, s valamint a nemzeti erkölcsök sajátáguk bélyegét ütik a törvényekre, (hol nemzeti akarat s nem egyes, bár legjobb autocratornak tartós boldogságot még sohasem teremtetett önkénye szab törvényt), úgy törvények idomitják, fejtik, változtatják a nemzet erkölceit. E kölcsönhatásban egyik sem első, egyik sem második, mind a kettő együtt hat egymásra, s együtt hatnak a nemzet életére, boldogságára úgy, hogy a nemzet szokásaiban ábrázolatát láthatnók, törvényeinek s törvényeiből bizonyíthatnók erkölceit, vagyis ezeknek összeségét, a nemzeti karaktert.

Ez így lévén, a törvényhozónak, ha tespedésből úgy, mint iszonyatos rázkódtatástól egyaránt meg akarja óvni a nemzetet, s a haladás szelíd, törvényszeres ösvényén biztos léptekkel kívánja a közboldogság magasabb fokára

vezetni, melyről áldás és becsület sugárzik országlóra s országlottakra, a törvényhozónak, mondom, ezen idves irányban munkálkodva, kettős kötelessége van, egyik: megérteni az időnek jeleit, ismerni a nemzet szükségait, s ezekhez mért czélszeres intézvényekben követni a közvéleményt, melynek létezését s hatalmát hasztalan igyekeznénk tagadni, másik: eme közvéleményt a jövő törvényhozásban szolgálandót előkészíteni. Csak így reménylhető, hogy örökös kerékforgásban fognak törvény s erkölcsök egymásra s együtt a közboldogságra, Thrónus, hon s emberiség javára munkálódhatni.

Miként felelt meg a lefolyt országgyűlés e kötelességek elsőjének? Mennyiben teljesítette az ország reményeit? s mennyiben segített a nemzet szükségsein? E részben a hozott törvények gyakorlatba vételével a tapasztalás fog legbiztosbb tanúságot nyújthatni, most erről, valamint arról is, melyek a szirtek, miken sok szép remény hajótörést szenvedett, hüebben szólani, idő s hely nem engedhetik, de mi a másodikat, t. i. a közvélemény előkészítését illeti: negyedfél éveken keresztül voltam én figyelmes tanúja a törtéeteknek, negyedfél esztendő t áldoztam a nyilvánosság terjesztésének, s e terhes pályán, melyet sokaknak inkább a szükségérzetéhez, s akaratom tisztaságához, mint igenis csekély tehetségemhez, mert bizodalma oly édessé tön, — nagyobb alkalmam volt, mint más akárkinek látni a hatalmas lökést, melyet a nemzeti értelmiség kapott, s haladását gondos figyelemmel kísérem; el merem tehát mondani, hogy ha eljő az idő, mely nem véres csaták, s veszély szülte egyes nagy tettek, hanem köznemzeti virágzás napját fogja hazánkra deríteni, az 1832/6-iki országgyűlés ezen új felséges napnak pitymalló hajnala gyanánt fog a magyar évkönyvekben diszleni.

Az országgyűlésnek azonban vége van. Szétoszlott a fénycsomó, melyben, mint valamely gyújtópontban egyesültenek a nemzeti értelmiség sugárai, hogy visszahatva mintegy Pharustól erősebb világot terjeszsenek szerte, messzire. Szétoszlott a fénycsomó, bekövetkezett a darabolt erők elágazásának ideje, visszatértünk törvényhatóságink házi

konyháihoz s az egyesült értelmiség közrehatásának minden áldásai megszűnnek. Hazánk municipalis rendszere kétségkívül a legremekebb institutiok egyike, s én hajlandó vagyok hinni, hogy szélesebb alapokra építve ilyesmikben fogják elvégre Európa népei polgári jussaiknak ama kezes-ségét fellelni, melyet oly rég, oly temérdek áldozatokkal keresnek hasztalan. De az árnyék, a világnak attribútuma, s a legfényesebb dolognak is van árnyas oldala. Municipalis rendszerünk felséges eszköz arra, hogy megóvjuk s megtartsuk, mit a nemzet egyesített ereje tulajdonunkká tőn, de igen rossz annak, mit még nem bírunk, s mit csak országilag közremunkálkodva szerezhetünk, — kivívására. Isten óvja meg e nemzetet minden gonosztól! Isten óvja meg gyenge erejének szétDarabolásától, mert valóban, mit a nemzeti közboldogság ösvényén már tett, mákszemnyileg kevés ahhoz képest, mit még tennie kell; s most, épen most szükség messze távoztatni az aluszékony tespedést, nehogy a fejlődő értelmiség pislogó szövétneke szalmalánggá változzék.

E tekintetek állottak előttünk, midőn Pozsonyban az elválás órája közelgetett, s aggódva néztünk a jövőbe, keresve valamit, a mi nincs, az egységnek valami kapcsolatát, valamely jelét annak, hogy a nemzet gyűlésén kívül is nemcsak megyeileg, hanem országilag is él, legyen az bár oly csekély, mint a szívnek leggyengébb ütése, csak életre mutasson. S ime, többen azon lelkes férfiak közül, kik a polgári élet legszebb ajándékából — polgártársaik bizalmából, — a nemzeti képviselők dicső soraiban diszlettek, s baráti kezeket nyujtva — gyámolóim valának fараdozásaim tüskés pályáján — felszólítottak, hogy valamint magános levelezés útján közlöttem barátimmal s jóakaróimmal az országgyűlési nyilvános dolgokat, úgy ismét csak magános levelezés ösvényén közöljem a törvényhatóságokbani nevezetesebb s közérdekű történeteket. Annyi sok áll előttünk, minek tudása oly érdekes. Mikép igazolja meg a gyakorlat a hozott törvényeket? Minő a következés, melyet eszközölnek? Hol mutatkozik irántuk pótlást kívánó hiány, hol elégtelenség avagy csalatkozás? Minő irányt vesz a nemzeti szellem a jövő törvényhozás felé? Minő

fogyatkozások örlődnek ki vidéki különség szerint az urbér behozatalakor? Szóval, mik azok, mik a nemzetnek országos életére tartozva, a törvényhatóságok közgyűlésén nyilvánosan történnek? Ezek a tárgyak, melyek iránt felszólítottam, hogy országgyűlési levelezésimet »Törvényhatósági tudósítások« czím alatt folytassam, igen sok tisztelt követ urak önkényt ajánlkozván, hogy a megyéjökbeni dolgokról híven s pontosan fognak értesíteni, — ily javaslok által ösztönöztetve, s ily kútfők felől biztosítva, véték lett volna magamat el nem határoznom, hogy a megkezdett pályát folytassam.

Erről tehát tisztelt levelezőimet értesíteni kötelességemnek ismervén, bátor vagyok jelenteni, hogy lakásomat állandóul Pestre tevén, a kik bizodalmukkal továbbá is megtisztelnék, azoknak a »Törvényhatósági tudósítások« czím alatti magános levelezésemmel szívesen szolgállok. Ugy gondolom két hetenként egyszer két vagy másfél ívet irnom elég lesz, s itt nem lévén úgy elfoglalva, mint Pozsonyban voltam az ülésekbeni jelenléttel, az írás szebb, helyesebb, hibátlanabb voltára is több gondot és ügyelést fordíthatok. Az irnoki költségeket, s a vidékekről értesítésemmel járó kiadásokat azonban szűk erszényemből nem bírhatván, az ezek fejében fizetendő díjt félévenként 25 pengő forintra számítom, s az országgyűlési (e részben szomorú) tapasztalás után kénytelen vagyok kijelenteni, hogy levelezésemmel azoknak, de csak azoknak szolgálhatok, kik a félévre számított 25 pengő forintokat előfizetőleg beküldik, — óhajtanám, hogy a kik nagybecsű bizodalmukkal megtisztelnék, rendeléseiket még május hóban, vagy legalább junius első felében kezemhez juttatni méltóztassanak, hogy a levelezést júliusban megkezdhessem. Költ Pesten május 15-én 1836. *Kossuth Lajos* s. k.

Alig küldte Kossuth szét az országba előfizetési felhívásait, a nádor Pestmegye utján rendeletet bocsátott ki, melyben a felhívás terjesztését, nemkülömben a Tudósítások megindítását, betiltotta. Kossuth azonban sokkal keményebb dió volt, semhogy egy egyszerű nádori rendelettel összeengedte volna magát törni, — a betiltó rendeletnek

tehát egyszerűen nem engedelmeskedett, hanem megindítá lapját, s ügyét, mint olyan közügyet, mely törvénybe ütközleg gátoltatik, a vármegyék pártfogásába ajánlotta.

A legtöbb megye pártfogásába vette, s erélyes feliratokban sürgette a nádori tilalom visszavonását. Kossuth e közben a Tudósításokban lázasan izgatott Lovassy László és társainak elfogatása miatt, s a megyék erre vonatkozó tárgyalásait nagyon terjedelmesen közölte.

A bécsieknek már nagyon kellemetlen volt Kossuth ujsága. Fogták magukat, s rövid uton ráírtak a nádorra, hogy a Törvényhatósági Tudósítások megjelenését akadályozza meg *minden áron*. A nádor erre 1836. október 2-án mint Pestmegye főispánja, Dubraviczky Simon első alispán, és Zlinszky főbíró útján betiltotta a Törv. Tudósításokat, s ezt a betiltó határozatot Kossuthnak elnöki uton kézbesíttette. Kossuth igen jól tudta azt, hogy sem az alispán sem a főbíró nem igazolhatják eljárásukat megyei megbízással, a törvénybe ütköző tilalomra nem hajolt, hanem az ügyet panaszosan a megye közönsége elé terjesztette s a Tudósítások VIII-ik számát, — mintegy feleletül — szétküldte; bevádolván őket, hogy az 1723: 58. t.-cz. 4. §-a⁴⁾ ellen vétettek. A megye igazat adott Kossuthnak, s kimondta, hogy a tilalom a »nyilvánosság jogába ütközik;« ezenkívül a Törv. Tudósítások különben sem tekinthető lapnak, csak levelezésnek. Végül Kossuth vállalatát a köztörvény oltalma alá helyezte, s határozatát a többi megyékkel is közölte.

Kossuth pedig folytatta levelezéseit tovább is. A kormány tehát elhatározta, hogy Kossuth Lajossal szemben a lehetőleg legerélyesebb rendszabályokat veszi foganatba. A Törvényhatósági Tudósításokból 23 levél jelent már meg. A 23-ik számú levél kelte 1837. május 7-e! Csakhogy ezt a dátumot a lap szerkesztője már fogságban érte meg. Ezzel a 23-ik számmal a lap megszűnt. Koholmány és ráfogás, mintha a nádorral Kossuth alkudozott volna; s utóbbi a palatinusnak azon ígéretet tevő vala, hogy beszünteti Tudósításait.¹⁾

¹⁾ Janoticky: Tagebuch der ung. revolution. I. 101. és köv. lap.

⁴⁾ „S amint a megyei közgyűlésein elhatározták, addig a fogságban van, amíg a törvényhatóságok, vagy alispánok, vagy bárki más magánukon meg ne változtatják.”

IV.

1837—1841.

1837. május 4-ének éjjelén egy 50 emberből álló gránátos csapat vonult ki a budai Svábhegyre. A gránátosokat gróf Thurn József kapitány vezette, és Ötvös József királyi ügyész kalauzolta. Ezek a szomorú lovagok voltak azzal megbízva, hogy Kossuth Lajost elfogják. Kossuth a budai hegyek közt lakott. A mostani Disznófő alatt balra még harmincz évvel ezelőtt is állott egy sötét vörös alacsony házacska, — a harminczas években kisebb fajta vendéglő, »*Az isten szemé*«-hez czímezve. Itt keresett pár hét óta üdülést Kossuth.

A mint a gránátos csapat ideért, — megzörgettek az ajtót, — melyet azonban nem nyitott fel senki. Kossuth csak akkor tárta ki ajtaját, a midőn Ötvös József fiscus megnevezte magát, s kijelenté, hogy parancsa van őt elfogni. Ekkor rágyujtott elválhatlan pipájára s beült a tiszttel és egy őrmesterrel a hegy alatt váró kocsiba, — mely meg sem állott vele a budai várban levő bécsi kapu szomszédságában álló kaszárnyáig. Itt azután ugyanazon zárkák egyikébe csukták el, melyekben a vértanú Martinovics apát társaival együtt fogva volt 1794-ben.

Mialatt őt elfogták, az idő alatt a Fürdő-utczában levő lakását motozta meg a hatóság, és nemcsak levelezéseit s iratait foglalta le, hanem elhergálta mintegy 50 darabra menő tajtékipipáját is, — azokat magukkal czipelvén mint bünjeleket, — mert az ezüst kupakokra az 1832, '36-iki országgyűlési követek nevei voltak reá vésve.

Kossuthtal ugyanazt a törvénytelen eljárást vették foganatba, a mit Lovassy László elfogatásánál követtek.

A királyi ügyek igazgatója hűtlenségi közkeresetet akasztott a nyakába, — mert állítólag a királyi parancsnak szegült ellen. Fogsága kezdetén a magány és rideg szigorral akarták megtörni. Az első esztendőben ugyanis, mikor a pere folyt, oly brutálisan bántak vele, hogy az őrzésére bízott Sebes főhadnagy jelenléte nélkül még a porkoláb sem mehetett be börtönébe, melynek vasrostélylyal ellátott ablakának csak felső részén juthatott be egy kis világosság. Az ablak többi része el volt falazva! ¹⁾

Ekkor még sem olvasmányt, sem íróeszközt nem adtak neki, s ügyvédjén, Benyovszky Péteren kívül más meg sem is látogatta. Hogy mily szigoruan ragaszkodott Sebes őrpapancsnok a kapott rendeletekhez, arról a legeklatansabb tanúságot tesz az a kis adoma, melyet Kossuth Lajos beszélt el ötvenöt évvel későbbben Turinban, s mely legjobban jellemzi a fogság szigorát. ²⁾

— A mikor engem az »Isten szemé«-nél Budán elfogtak, — hej! nem jól őrzött meg engem az a szem, — és lehoztak onnan, hát pipa volt a számban, s nem tiltották el a dohányzást. Szívtam is teljesen zavartalanul, a mig egyszer eszembe nem jutott, hogy szivart hozassak. Az őrpapancsnoknak, gondolom Sebesnek hívták, magyar ember volt, adtam egy ezüst huszast, s kértem hozasson szivart.

Rám néz, visszaadja a huszast, s nagy fontoskodó fejesóválással mondja:

— Hja! uram az nem lehet!

Kérdeztem, miért nem?

— Tetszik tudni azt, hogy én katona ember vagyok. Nekem a rendelethez kell magamat tartanom. Az ur *dohányozhat*, de nem *szivarozhat*.

Ritkán jöttem életembe méregben kicsiny okok miatt, de akkor nagyon dühös lettem. Megmagyaráztam a parancsnoknak töviről hegyire, hogy ha édesanyámtól küldenek

¹⁾ *Horváth M.* Huszonöt év története. Genfi kiadás I. köt. 498. és köv. lapok.

²⁾ *Egyetértés* 1892. okt.

szivart, vagy én bizonyos, meghatározott helyről akarok hozatni, azt megtilthatja, ehhez joga van. De már ahhoz nincs joga, hogyha én arra kérem, hozasson ő nekem szivart, s vetesse azt tetszése szerint bármely boltban, — ezt a kérésemet nincs neki joga megtagadni. De hát nem lehetett kapacitálni.

— No hát nem adnak szivart? — kértem. Nem! Nesztek hát ez is! — és ezzel falhoz vágtam a pipát is. — Ha nem adtok szivart, hát dohányozni sem fogok.

Pere egy teljes évig tartott; az ítélet a királyi táblánál, a már szenvedett egy évi fogságon felül még három évi fogságra szólt. Ezt a hétszemélyes tábla még egy évvel toldotta meg. Az ítélet így hangzik:

A királyi fiskusnak Kossuth Lajos ellen folytatott főbenjáró perében a t. kir. ítélő táblán 1839. február 23-án:

Ítéltetett:

A főbenjáró perekben különben is nem a pusztá szóváltások, hanem a vád mellett és ez ellen felhozott próbák szolgálván ítélet alapjául és így mindenkor teljes hatalmában állván alperesnek szóváltásai visszavonása nélkül is újabb próbáit előadni; ennél fogva a jelen per véglapjain beiktatott és a pernek végső időhatárt szabó ítélet után, a derék védelemről ismét az idézés kérdésére leendő vezetésére intézett prókatori visszahívás, mint a per természetével és törvényes rendszerrel ellenkező, egyébként pedig egyedül az igazság kiszolgáltatásának késleltetésére célzó, bíróikép elvettetik. A per különben a vád érdemére nézve kimerítve lévén.

Elég világosan kifejezé az alperes legközelebbi országgyűlés végével közrebocsájtott C) alatti jelentésében azon czélt, melyet törvényhatósági tudósításainak időszakonként leendő kiadásában kitűzött, t. i. *hogy a nyilvánosság terjesztésével a jövő törvényhozásban alapul szolgálendő közvélemény előkészítettessék és eloszolván az országgyűléssel egyszersmind a fénycsomó is, mint melyben valamely gyújtó pontban egyesültenek a nemzeti értelmiség fénysugarai, miután a nemzet municipalis*

rendszere valamint fenséges eszköz arra, hogy megóvja és megtartsa, mit egyesített ereje tulajdonává tön, úgy igen rossz annak mit még nem bír, mit csak országilag közremunkálva szerezhet kivívására, ezen tekintetnél fogva kiadandó tudósításai az eldarabolt erők elágazása idejének leléptével az egyezség kapcsolatául és arra, hogy a nemzet országgyűlésén kívül is nemcsak megyei-leg, hanem egyszersmind országilag is éljen, eszközül szolgáljanak. Mely jelentésnek tartalma a C. és R. alatti naplóval és FT. alatti önvallomással egybevetve, mint a honi intézetekkel ellenkező és a fennálló alkotmányos rendszernek kiforgatására irányzott, nyilván az alpereresnek vétkező szándékát kitüntetvén; mikép munkálkodott az alperes kitűzött ebbeli céljának elérésére? jelesen mikép kívánta a közvéleményt előkészíteni? és miben igyekezett mind a közvéleményt, mind az eldarabolt erőt egyesíteni? arra a felperes kir. fiskus által beperesített oklevelek czáfolhatatlan tanúságot szolgáltatnak. Ugyanis kitetszik ezekből, hogy az alperes országszerte bizonyos levelezőket szerezvén, és ezekkel az önelvei szellemében költ és többnyire az előbbi értekezésekre válaszul szolgáló S. T. U. V. X. Y. Z. AA. BB CC. GG. HH. és TT. alatt levő levelezésbe bocsájtkozván, midőn hirlapjainak kiadásától az ország nádora Ő Fensége által eltiltatott, ezen tilalom ellenére H. K. szerint a vármegyékhez körlevelet eresztett és ebben magános ügyét levelezői által mintegy nemzeti ügyet előmozdítani igyekezett. Melynek folytában letiltására nem ügyelve, tudósításait közrebocsátván, ezen letiltást tárgyazó beszédeket újabb meg újabb vitatkozások eszközzése végett nemcsak közönségekbe tette, hanem ugyane tárgynak tudósításai mindegyikében előforduló gondos megemlítése által ugyanazon vitatkozásokat folyvást táplálni és ekép vétkes szándékát a közvélemény palástjába burkolni igyekezett. Ugyanazon örvényt követte az alperes később is, midőn rossz szándéka, tudósításainak tartalmából még inkább kitűnvn, ezeknek folytatásától egyenesen Ő Felsége nevében F. szerint eltiltatott, mely eltiltásnak nem hogy engedelmeskedett volna, hanem inkább makacs elhatározással Pestvármegye gyűlésén, mint a G. alatt nyomban ellentmondott és ennek

(mit általánosan a kérdéses legfelsőbb parancsolatnak a végrehajtásra megbízott tisztviselők által elmulasztott közlése sem igazolhat) magát ellene szegezvén, azután meg 16 tudósítást közrebocsájtott és épen ezekben a leglázasztóbb beszédek foglaltán, vakmerő ellenszegülést nemcsak tudósításaiban nyilvánította, hanem egyszersmind a vármegyék-nél keresett pártfogás ürügye alatt, hova *S.* szerint folya-modott, az említett eltiltás ellen az ország lakóseit lázította.

Ily makacs ellenszegüléssel folytatván tudósításait, az alperes oda fordítá egész igyekezetét, hogy minden alkot-mány és törvényes rendszer elleni elvek, mint például az ország aristocratico monarchica rendszerébe ütköző személy és vagyonbeli jussok egyenlősége és több e félek hírlapjai által terjesztessenek. De mindezeknél vétkesebb alakban tüntetik fel az alperes tettét azon a királyi hatalom, úgy a hármas törvénykönyv II. része 3. czimje szerint egyedül Ő Felségénél lévő kormány, ország főtörvényszékei és fel-sőbb tisztviselők tekintetének lealacsonyítására irányzott és minden józan hazai polgárt megrázkódtató beszédek, melye-ket nehogy a megyékben elhangozván feledékenységre men-jenek, ezen alperes tudósításai segedelmével országszerte terjesztett; ilyenek találtnak a tudósításoknak csaknem minden lapjain, de többi közt különösen a 18-ik lapon, hol annak, hogy *Magyarországban, hol annyi érdek, annyi-féle egymással ellenkező rend, annyi a vallás és nyelv, felkelés nem támadhat, utána ragasztatik: mit fél hát annyira az Ausztriai ház! azonban ha ő oly féltékenyen magoknak a tör-vényeknek megtaposásával tudja őrizni bátorságát, nekünk is kötelességünk mindent elkövetni személyes bátorságunk biztosí-tására és miután ennek garantiáját a kormányban nem talál-juk, keressük azt önlelki erőnkben; — a 19-ik lapon az elfoga-tott ifjak ügyében ejtett kifejezés így áll: különös par force vadászat ez, s annál különösebb, hogy itt megfordítva róka és farkasok kergetik az embert, úgy, hogy valóban ez inkább bár-mely napkeleti zsarnoki tartományban, mint szelidséggel kérkedő kormányunkhoz illenék; — a 93-ik lapon nemcsak a megyés közgyűlés szentségével, de a legcsekélyebb műveltség első szabályaival sem egyeztethető gunynyal *Nerónak* példája a*

kormányra alkalmaztatva emlittetik; — a 140-ik lapon ismét az elfogatott ifjak ügyében ily kijelentés foglaltatik: *mondhatom gyönyörű fabrikája az igazságnak! minek ezen comédia? ilyformán csak állítsanak hóhérintézetet a pesti piacon és csapassák el minden figurázás nélkül a szabadon szólók vagy gondolkozók fejeit és építsenek azokból egekig nyúló halmokat, de vigyázzanak, hogy a párolgó gőz a nemezis orrát ne érje, mert ez rettentően szokta megboszulni az ily veszedelmes játékot;* — a 145-ik lapon meg ekkorиг hallatlan vakmerőséggel azon tudósításnak következtetésében, hogy Pesvármegye küldöttsége Ö Felsége eléje nem juthatott, ámbár az uralkodó Felség szentséges személyének kivételével, de mégis a történetre alkalmaztatva a macedoniai Fülöp királyhoz szóló asszonyoknak szavai a leggyűlöletesebb alakban emlittetnek; a 171-ik lapon következő szavak: *sokat szenvedett már a magyar s legtöbbet az Ausztriai ház alatt, és mégis mi tisztán áll előtte, mi tisztán áll a világ előtt nemzetünk? vannak népek, kik fejedelmüket földönfutóvá teszik, kik a ministereket börtönbe vetik, kiknél a fejedelem nem mer másképp, mint vassal béelt kocsikon kimenni stb.; úgy ezek: a kormány lassu viz gyanánt ássa magát alkotmányunk alá;* — a 182-ik lapon végre ezek: *Erdélyben zsarnokilag a fegyver éle parancsol* — olvashatók.

Ezek és más hasonlók mellett szintén oly szorgalommal adatnak elő a kérdésben forgó tudósításokban mindazok, mik az igazság kiszolgáltatására fennálló kir. ítélőszékek bectelenítésére részint rágalmazólag, részint fenyegetőleg mondattak a végre, hogy az 1890. évi 12. t.-cikkely nyilvános eltapodásával az ország törvényeiben gyökerezett birói önállás és függetlenség egy törvénytelen ellenőrség és a közvélemény álarczája alatt feltűnő idegen befolyás által korlátoltassék. Példáit látni ennek a 67-ik lapon, hol ez mondatik: *a megye rendei nem képzelhetnek a magyar ég alatt oly elfogult, törvénytudatlan, vagy eladékony bírót, ki a közvélemény daczára, az egyetemes nemzet oly nyilván kimondott ítéletének ellenére annyira vetemülné, hogy magára a függőség, kormányunkra az önkény bélyegét nyomva, Wesselényire, a hazának egyik leghivebb jobbággyára kérdéses beszédje miatt*

a bűnöst kimondani merészné; — a 140-ik és 143-ik lapokon, hol a kir. tábla hasonlóan hitszegőnek, bizalomra méltatlannak kikiáltatik; — a 171-ik és 173-ik lapokra, hol a kir. Curia a legbecstelenítőbb kiejtésekkel illetetvén, annak ítélete törvényellenesnek s kötelező erő nélkülinek nyilatkoztatik. Nem kevesebb gonddal terjeszti végtére hirlapjai által az alperes azon kicsapongásokat, melyek az ország előkelő tisztviselői tekintetének megrontása végett, többek által mintegy vetélkedve előadattak.

Mely eddig például felhozott felette vétkes beszédek és rágalmozások, jölehet mások által mondattak, mégis az alperest, ki azokat lapjaiban ismét felvevén, a bennök levő lázítást e felhevült indulatok újabb ingerlésére országszerte terjesztette, legfőbb mértékben terhelve; e felett.

Terheli őt még azon szoros kapcsolat is, melyben már hasonló kihágások miatt perbe fogottakkal és részint már megítéltekkel állott; úgy azon befolyás, melylyel ilyeneknek ügyét minden módon nemzeti közügy czimével felruházni, s ezzel az ország törvényhatóságait szünteleni izgatásban tartani iparkodott. Ez volt tulajdonkép czélja, midőn a már megítélt báró Wesselényi Miklós ellen indított hűtelenségi pernek számosabb törvényhatóságokkal vétkes szándékból történt közlésében magát egyik főeszközüül használtatta, — kivel mily szoros viszonyban volt légyen, a *Q.* és *R.* alatti naplóján és önvallomásán kívül azon rokonérzés szülte bizalom is mutatja, melylyel az általa gondosan megtakarított *EE.* alatti botránkoztató levél intéztetett. — Ugyanezen törekvésnek tulajdoníthatók az alperesnél gyakrabban tartott és az említett napló és önvallomásból, de főkép a *DD.* alatti levélből felvilágosítható összejegyzetek és tanácskozások, innét magyarázható végre, hogy az alperes más, időközben per alá vétetteknek, valamint elveiket osztotta, úgy minden alkotmányos rendszerrel szembeszökő kicsapongásaikat különös figyelemmel lapjaiba foglalta, holott a törvény és a főrend, úgy ősi alkotmányhoz ragaszkodóknak nyilatkozásaikat csak egy-két szóval említette, vagy egészen elmulasztta, vagy félremagyarázva kigúnyolta.

Mindezen előbocsátottak egybevetve elegendő próbául szolgálnak arra, hogy az alperes tudósításainak kiadásával és ezekkel összefüggésben levő minden tetteivel nem a törvény engedte nyilvánosság terjesztésére, hanem inkább egy nyilvános pártoskodásnak alapítására törekedvén, a közvéleményt és állítólag eldarabolt erőt abban kívánta egyesíteni, hogy a kir. jussok megszoríttassanak vagy legalább kétségbe hozattassanak, szünteleni izgatás tápláltassék, a hazai alkotmányhoz ragaszkodók vagy hallgatásra kényszeríttessenek, vagy közgyűlölet tárgyává tétessenek és a fejedelem iránti bizodalmatlanság, most fennálló alkotmányos rendszer iránti gyűlölség, törvényes tisztviselők és ítélőszékek lealacsonyítása, — minden felsőbbség iránti tekinteteknek kiküszöbölése, szóval a teljes mértékű féktelenség gyökeret vervén, országszerte terjedjen; — de teljes próbául szolgálnak arra is, hogy az alperes, ily rossz czél és vétkes törekvés mellett tetteleg is munkálkodván a kir. méltóság megvetésére és alacsonyítására, úgy az alkotmányos rendszer felforgatására irányzott beszédeknek a kir. hatalma által történt kárhoztatás, valamint a fenntebb érdekelt eltiltások után is egyre folytatott közönségessé tétele és ekképen elkövetett lázítás által a publikus status ellen nyilván felemelkedni bátorkodott.

Melyek ámbár az alperes vétségét a bűn magasabb fokára emelik, tekintve mindazáltal az alperesnek azon védelmére, hogy a legfelsőbb királyi parancsolat, a letiltást végrehajtó szolgabíró által vele sürgetése után sem közöltetett, úgy arra, hogy ezen a törvény legszigorúbb súlyát különben maga után vonó gonosz törekedésére egy részben tulajdon vallása szerint a maga s házi népe fentartására megkivántató élelemkeresés, más és nagy részben pedig a perbeli irományok szerint mások által benne nem kevésbbé táplált ingereltség, hiúság és elragadtatás vezérlették; ennél fogva a perbe fogott alperes e felperesi vádban felhívott 1723-ik esztendei 9-ik törvényczikkely által kiszabott büntetés súlya alól feloldoztatik, magának vétségéhez mért fenytékéül azonban, másoknak pedig oktató például, eddigi hasonlóul büntetésül beszámúlt és 21 hónapot már meg-

haladó letartóztatásán felül, még három esztendei fogságra ítéltetik s ennek végrehajtása rendeltetik.

*

1839. márczius 2-án a főméltóságú hétszemélyes táblán

Ítéltetett:

A perből kifejlő terhelő körülményeknél fogva, az alperes büntetésül kiszabott fogság ideje a jelen ítélet kihirdetésétől számítandó négy esztendőre kiterjesztetvén, egyébként a t. k. táblának ítélettétele jóváhagyatik.¹⁾

*

*

*

Az akkori politikai szűklátókörűség jellemzésére legyen szabad csak azt felemlíteni, hogy Kossuth Lajos ellen az egyik vádpont az volt, miként politikai leveleket váltott Deák Ferenczcel. A társadalmi és közviszonyok hévmérője gyanánt jegyzem fel, hogy az akkori idők két legünnepeltebb egyházi szónoka Albach és Gegő a szószékről mennydörgött Kossuth Lajos elfogatása miatt a zsarnokság ellen. Sőt a Kossuthtal privát barátságban levő szegény barát Albach még tovább is mert menni. Az ítélet meghozatala után a szolgálalkü birákat az örök bíró ítélőszékére emlékeztette.²⁾ Ez nagyon, de nagyon sokban járult ahhoz, hogy Kossuth fejét már ekkor a martyrok dicskoszoruja vette körül.

Az ítélet oly súlyos volt, hogy felszisszent miatta az egész ország. Egy ember volt csak, a ki vigasztalást lelt abban, hogy ki van mondva az ítélet. Maga a fogoly Kossuth! Neki az valódi enyhülést hozott, mert azután nem bántak már vele oly szigoruan mint előbb, adtak neki olvasmányt és írószert.

¹⁾ »Felségsértés, felkelés és lázadásra való izgatás« miatt az ítélet eredetileg halálra szolt. A halálos ítélet mellett legjobban Szőgyény protonotarius (*Szőgyény Marich László*) kardoskodott, azt mondván, hogy »Kossuth egy teljesen javíthatlan és az államra nézve nagyon veszedelmes individuum«. Indokoló beszédét e szavakkal végzé: »Ego vero Ludovicum Kossuth delendam esse censeo.«

²⁾ *Széchenyi*: Naplója. 303. és 363. lapok, *Pulszky*: Életem és korom I. 136.

Kossuth szelleme művelésére fordítá fogsága idejét. Széchenyi összehúzza vastag szemöldökeit s hosszasan elgondolkodik, a midőn a nádor megmutatja neki ama könyvnek jegyzékét, melyeket Kossuth a börtönben olvasgatott.¹⁾ Ekkor bizonyítá be Kossuth léleknagyságát, lelki erejét. Az osztrák hatalom meg akarta a foglyot törni; de a fogolyban erélyes, szívós emberre talált, a ki a börtönben nem csenevészsedett, nem satnyult el, hanem megedzette magát, kiművelte lelkét arra a küzdelemre, melyet kiszabadulása után, az őt jog- és igazság ellenére üldöző hatalom ellenére folytatni szándékozott. Tanult angolul, elmélkedett a felett a teendők felett, melyek a haza sorsán javithatnának.²⁾

Hogy szíve mily jó, s kedélye mily gyermekes volt, élénk tanúságot tesz arról a következő kis történetke. Fogságában, ha az írás vagy olvasásba belefáradt, oda állott börtöne ablakához, s kenyér morzsával etette az ablak párkányára repülő madarakat, melyek végleg egészen oda szoktak, s végre néhányat kalitba fogva börtönében tartott. A midőn szabadon eresztették, madarait sem akará tovább zárva tartani, — s azok kalitjának ajtaját is felnyitá. De az ablak párkányára hintett morzsát és magot, hogy ha valamelyik vissza találna jönni, ne pusztuljon el gonoszul. És az az ember, a ki oly hosszú időn keresztül raboskodott, a kiszabadulását követő nap fölment börtönébe s megtudakolta, nem-e tértek vissza madarai?

Kossuth azonban nem ülte le egészen a reá kiszabott négy esztendei fogságot. 1839. június 2-án összeült az országgyűlés, s az ellenzék főleg a törvénytelen elfogatásokat találván sérelmesnek, a legnagyobb vehementiával kelt ki azok ellen. Az ellenzéki szónokok egyike beszédében a tripartitumnak azt a paragraphusát citálta, — mely a »kötelességükről megfelelkezett birák fejeit lábaikhoz tenni rendeli«. A bécsi kormány kezdetben nem akart engedni, sőt még csak hallani sem a politikai foglyok szabadon bocsátásáról. Ekkor azonban Franciaországban kormányválto-

¹⁾ Széchenyi I. Naplója : 406. lap.

²⁾ Pulszky F.: Életem és Korom I. 199—200. Kossuth elbeszélése nyomán. Urváry Lajos közleménye a Pesti Naplóban.

zás állván be, háborúra volt kilátás, — így az osztráknak katonára levén szüksége, a bécsi udvar kénytelen volt engedni a rendek követelésének.

József nádor 1840. évi május 1-én közölte az ország rendeivel, hogy a király april 29-iki elhatározása folytán a politikai foglyok szabadon bocsáttatnak.

Kossuthot az ország népe riadó örömmel üdvözölte. Utazása a Károlyi grófok hevesmegyei mátrai fürdőjébe Parádra, s ottani tartózkodása az ünnepek végtelen sorozata volt. Parádra a gyengélkedő, beteges Kossuthot későbbi jó szelleme, kedvencz nővére Ruttkayné kísérte. — Abban az időben Kossuth a mikor csak tehette, kivonta magát a zajos, pajkos hevesmegyeiek társaságából, s szabad idejét arra fordítá, hogy mentül többet gyalogoljon. Teste, lelke össze volt törve, halvány, foltokkal telt arcán, s bágyadt, fátyolozott tekintetén alig-alig lehetett felismerni az előbbi harczkész férfiút.

A midőn egészsége kissé helyreállt, s Parádról visszatért Pestre, még mindig oly erőtlen volt, miként a pesti megyegyűlésen történt felszólalása után Széchenyi kijelenté, hogy Kossuth »nem lehet többé ellenzéki vezér, mert ő misericordianus frater«. ¹⁾

Parádról visszatérve megnősült. Egy fehértmegyei közbirtokosnak, Meszlényinek leányát, Theresiát vette nőül. Kossuth nejével börtönében ismerkedett meg. Meszlényi Theresia már Kossuth elfogatása előtt élénken érdeklődött a fiatal hirlapíró iránt, s midőn azt elzárták, levelezni kezdett vele. A levelezés vége házasság lett. Kossuth azonban lutheranus, a Meszlényi kisasszony pedig katolika vallásu volt, — ép ezért vegyes házasságra léptek, s evangélikus pap eskette őket össze.

És mindenki vel szemben constatálhatjuk azt, hogy Kossuth családi élete tisztességes és kifogástalan volt. Ez pedig nagy erény, mert a mai kor igen kevés fiáról lehetne ugyanezt mondani. Még azok az írók is, mint Szöllőssy, Ponori Tewrewk, Levitschnigg, Adlerstein von Jano-

¹⁾ *Helfert: Geschichte Oesterreichs. IV. Erster Theil 227. lap.*

ticky stb. kik fizetésért, osztrák zsoldért kisebbitették Kossuthot, még ezek sem képesek életében a kicsapongásoknak valami nyomát találni. A legrosszabbat a törökké lett, s renegátból újra kereszténynyé vedlett Szöllőssy mondja róla, hogy száműzetése első napjaiban udvarolt Dembinsky kapitány nejének. Szöllőssy oly éktelen hazugságokkal illeti munkája egyéb részében Kossuthot, hogy a történetírói hitelességet még az esetben sem érné el, ha constatóált tény nem volna, hogy az osztrákok fizetett kémé volt Kossuth mellett. De hogy Kossuth ismeretsége Dembinskynével családi életében semmi zavart nem okozott kitünik abból, hogy mihelyest neje Sumlába érkezett, Dembinskyné rögtön Constantinápolyba távozott.¹⁾

A midőn a kormány Kossuthot elfogatta, barátai és tisztelői aláírást nyitottak az ő és családja számára. Baró Wesselényi Miklós vette kezébe a gyűjtés ügyét, — ő maga 1000 frtot irt alá, bár ez összeget Széchenyi Istvántól kérte kölcsön,²⁾ — és mintegy tizenhétezer forintot gyűjtöttek össze, — melyből azt a részt, mire Kossuth családjának szüksége nem volt, kiszabadulása után Kossuthnak adták át. Ezt a mintegy 8000 forintnyi összeget szánta Kossuth az általa alapítandó iparegyesület alaptőkéjeül.

Kiszabadulása után azt hitte, hogy legalább egy időre visszavonulhat a közélettől.

Csalatkozott! Neki nem lehetett pihenni soha!

¹⁾ Az ott jelen volt egyik Lévay kisasszony szóbeli közlése után.

²⁾ *Széchenyi*: Naplója 363. lap.

V.

1841—1844.

Bizony nem pihenhetett! Sőt csak ezután kezdődött, reá nézve a küzdelem korszaka igazán. Barátai szóval, ismerősei és elvtársai a levelek özönével elárasztva östromolták, hogy inditson hirlapot. Csakhogy abban az időben nem úgy volt ám mint ma, hogy ha valaki politikai lapot akar inditni, hát bejelenti a polgármesteri hivatalban, leteszi a törvényes kautiót és nyomathatja lapját. Nagy sora volt a lapindításnak a negyvenes évek elején. Fent volt annak a bunkója Bécsben, s a bunkó nyelét olyan hatalmas ember tartotta markában, mint a minő Metternich Kelemen herczeg volt, a teljhatalmú kancellár. A ki Magyarországon hirlapot akart szerkeszteni, annak előbb hónapokig az osztrák kancellár előszobájában kellett czipője talpát lyukasra koptatni.

Tudta ezt Kossuth Lajos igen jól, s az őt szutyongatóknak egyszerűen azt felelte, hogy »ő a hirlapkiadásra engedélyt kérni nem akar.« Ennek daczára azonban 1841. évi januárban Kossuth azzal lepte meg a közönséget, hogy mint a Pesti Hirlap szerkesztője mutatta be magát.

A Pesti Hirlap keletkezésének történetéről sok min-
dent ¹⁾ irtak már eddig össze. Némelyek szerint Landeper-
pesti nyomdász indirect uton megkérdezte Metternichet,
nem-e volna kifogása az ellen, ha ő Kossuth szerkesztésé-

¹⁾ Kossuthról, mint a Pesti Hirlap szerkesztőjéről eddig leg-
kimerítőbben értekezett *Horn E.*: Ludvig Kossuth, I. 35. és köv.
lapjai. *Horváth M.*: Huszonöt év története, II. kötet, 48. és köv. lapjai.

ben egy lapot adna ki. Mire Landerer állítólag megnyugtató választ kapott volna. Mások a jobban értesültek, s a kik Kossuth rovására soha se mulasztják el a »színezést«, már azt is tudni akarják, hogy Landerer Bécsben olyanforma nyilatkozatot tett volna, miszerint a veszedelmes agitátort csakis »ily módon« lehet a censura korlátai közé szorítani. Vannak ismét mások, a kik még ennél is tovább mennek egy lépéssel s egész határozottsággal állítják, hogy a hirlap censorok a Kossuth által szerkesztett Pesti Hirlappal szemben sokkal elnézőbbek voltak, mint a többi, főleg német lapokkal szemben.¹⁾

A Pesti Hirlap szerkesztője, Kossuth Lajos megírta a lap keletkezésének történetét. Megírta abban a hatalmas polemikus párbajban, melyet az általa kevéssel azelőtt Pest-megye termében »legnagyobb magyar«-nak elkeresztelt gróf Széchenyi Istvánnal vívott. A nagy gróf a »Kelet Népé«-ben támadta meg a Pesti Hirlap irányát, modorát, szerkesztőjét. Kossuth szintén könyvben felelt a könyvre, s megírta ismert: »*Feleletét.*« S miután Széchenyi a Kelet Népében e kifejezést használja: »a kormánytól engedélyezett Pesti Hirlap.«²⁾ Kossuth erre a következőkben mondja el lapja keletkezésének történetét:

Az első idézetben e szavak: »a kormánytól engedélyezett Pesti Hirlap«, ha magukban vesszük, egészen helyén állanak, miután a sajtószabadságot elvileg a nemzet állhatatosan fentartotta ugyan, de a mint most állnak, gyakorlatilag, hirlapot a kormány engedélye nélkül nyomtatni, s kiadni senki sem képes. És így azt, a mi honunkban az időszaki sajtónak közös és közönséges föltétele a Pesti Hirlapra nézve különösen kiemelni, henye dolog; de ha ezen, magában henye kifejezés összeköttetik a Pesti Hirlap szerkesztőjének multja, viszonyai s azon elveivel, melyekhez szilárd ragaszkodása némi viszontagságokkal volt összekötve: ezen különös kiemelés némi gyanusítást akarhat gerjeszteni. Más részről viszont az in solidum jótállás kel-

¹⁾ *Janoticky*: Tagebuch der Ungarischen Revolution, I. 103. lap.

²⁾ Kelet Népé, 57. lap.

léke azon hiedelmet támaszthatná, hogy a Pesti Hirlap ama vezértestületet képző rész (az osztrák kormány) terve szerint és szándokából született. Ez igen hizelgő volna reám s a Pesti Hirlapra nézve. Azonban, bár gyöngítsem vallo-
másommal helyzetem erejét, igazságnak tartozom a kijelen-
téssel, *hogy a Pesti Hirlap nem mint választott organum szü-
letett*, hanem orgánummá csak vált, s most is csak azon
résznek orgánuma, melynek pártfogását s hozzácsatlakozását
megnyerni szerencsés volt.

Lesz talán a kit érdekel, ha elmondom röviden e lap-
nak keletkezését.

Nehéz idő vonult el vállaim fölött; és midőn elvégre
vizontlátott barátaim megismertettek az időkkel s dolgok
és személyességek változatival, volt köztük nem egy, a ki
tanácsolá, ügyekezni az időszaki sajtó körében magam-
nak munkatért nyitni; de feleletem mindig az vala: nem
látom módját, mert a mig törvény nem mondja ki, hogy
hirlapkiadásra engedelemkérés kell, én nekem engedelemért
folyamodnom erkölcsi lehetetlenség. Különben is nem tud-
tam magammal elhitetni, hogy a könyvvizsgálat és az én
tollam, mely ha nem irhat is mindent, mit gondolok s
érzek, de mást, mit gondolok és érzek, írni sohasem fog, —
egybeférhetnének. Azonban látám, mikép egyik-másik hir-
lapban a megyegyülések szóba jönnek, s a Társalkodóban
gróf Zay levele nemzetiség, Tanárky »utazása Erdélyben«
alkotmányfejlési eszmék körül, több czikkek a Hirnökben
s melléklapjában, különösen a sajtószabadságróli cikk, oly
téren mozognak, miszerint írni talán csak mégis lehet; s
magános körben valóban sokat beszélgeténk: mennyire kívá-
natos egy lapnak keletkezése, mely egy részről a törvény-
hozási nagy kérdések előkészítésével, más részről az auto-
nomikus beligazgatási javaslatokkal foglalatoskodván, tegyen
jelenre, a mennyit tehet, hasson jövőre, a mennyit lehet;
és egy tisztelt barátom, ki a nemzet bizodalmában kitűnő
helyen áll, magára vállalá egy ily hirlapnak létesítését
kieszközoelni, melynek munkatársai közt nekem is ugy,
valamint hirlapja irányával megegyezendő minden becsü-
letes igyekezetnek egy kis tért engedni szives volt volna.

Megtette hát a szükséges lépéseket, azonban — sikertelenül. Időközben Landerer Lajos ur a Munkácsy ur által kiadott Sürgöny kiadó-tulajdonosi jogának a volt tulajdonos hozzájárultával magára átruházását legfelsőbb helyen megnyerni szerencsés volt. És a szerkesztés is elrendeztetett, és a hirlap kiadását megelőzve közrebocsátott programja is elkészítettetett, midőn Landerer ur (jó vagy rossz számolással, az isten tudja) azon ötletre jő, hogy hirlapjának szerkesztésével engem kínáljon meg. És a mult decz. 28. vagy 29-ik napja volt, midőn Landerer ur azon kérdéssel lépett szobámba, nem volnék-e hajlandó januárius kezdetével minden esetre megindítandó Pesti Hirlapjának szerkesztését magamra vállalni? Kérdésére viszont kérdéssel feleltem: ha meggondolta-e, hogy szerencsétlen nevem bizonyos helyeken nem a legjobb ajánló, s nem tart-e tőle, hogy ha lapjának szerkesztését én rám bizza, a Pesti Hirlap napvilágot sohasem lát?

— Természetesnek fogja ön találni, — felelt erre Landerer Kossuthnak, hogy mielőtt önt megszólítanám, erre nézve magamat biztosítani el nem mulasztottam. Én tegnap este érkeztem Bécsből, s ott megvallom, egyenesen a végett voltam, hogy biztos legyek, nem veszélyeztetném-e a legfelsőbb királyi engedményezést, ha szerkesztőnek önt kérném meg? És örömmel értesitem önt, hogy e járatban alkalmam volt tapasztalni, miképen a kormány jelenleg azon meggyőződésből indul, hogy »Magyarország alkotmányos ország levén, azt másképp kell kormányozni, mint az ausztriai örökös tartományokat, s hogy a magyar nemzet hosszas alkotmányos élet után megérett annyira, miszerint minden véleménynek, a méltányosság, törvényesség és illendőség határai közt (mire hiszen felügyelni a censurára van bízva), szabad kifejezés engedtethessék». Hirlapomra nézve a dolgok úgy állanak, hogy a kormánynak meg levén garantiája a censurában, egyébiránt én vagyok a tulajdonos, s mint ilyen köteles megtartani a hirlapkiadásra nézve fenálló szabályokat, miket megtartván, mikint kezelem lapom belső oeconomiáját? abba senki sem avatkozik, Hogy pedig pusztán *név ellen* a kormánynak kifogása nem lehet,

azok után, mik a mult országgyűlés végével történtek a kormány következetességéről előre is föltehetni véltem, a mint hogy nem is csalatkozám.

Ezzel Landerer végzé szavait, s Kossuth megvizsgálván a Landerer által kibocsátott [programmot, úgy találta; hogy abban nincs semmi olyas, »ami egy becsületes embernek, a haladás barátjának s hazáját hön szerető független lelkű polgárnak gondolkodásával ellenkeznék»,¹⁾ ép ezért kijelenté, hogy hajlandó elvállalni a lap szerkesztését, s el is vállalta. Az első szám 60 előfizetővel indult meg. Landerer azokból a számokból 2500 példányt nyomtatott, de már a második félévben második kiadást kellett rendeznie; mert az előfizetők száma több volt négyezernél.

Az 1841. évi január 2-án megindult 1-ső számban; Landerer tulajdonos következő szavakkal mutatta be előfizetőinek a lap szerkesztőjét:

»Most, midőn e lapokat megnyitom, örömmel van szerencsém értesíthetni a közönséget, hogy semmit el nem mulasztottam, mi által a lap érdekességét emeljem, és szíves szándékomat, a közkiváratnak megfelelni, tetteleg bizonyítsam. Ugy vélem, e szándékomnak fényesbb tanuságát nem adhatám, *mint az által, hogy a szerkesztés vezérlésére Kossuth Lajos urat kértem meg*, kit ezennel a t. közönségnél, mint e lapok szerkesztőjét bemutatni hazafiui szíves örömemre szolgál. *Landerer Lajos.*«

Midőn a tulajdonos kiadó ur eme nyilatkozása következtében szerkesztéshez fogunk, oly meggyőződésből tesszük azt: hogy a napnak tömérdek szükségei között alig van egy-egy sürgetőbb, mint oly időszak lap, mely a nemzet életének hű tükre legyen; közzé nemzetivé tegye öröm és bánatnak, hűség s törvényességnek, bajnak és hiánynak minden érzetét, melyet a nemzet szívében egy hangrezgésre találni köz, magas és szent érdekek jogosítanak; és szabad tért nyisson az észnek, értelemnek, jóakaratnak, hogy szükkeblüliséget, mint elbizakodottságot egyaránt kerülve, vak előszeretetet, vak előgyülölség nélkül, higgadt kebellet s ama mérséklettel és illedelemmel, mely a jó szándék és

¹⁾ *Felelet* gróf Széchenyi Istvánnak, 56—59. lapok.

igazság bélyege, megvitassák és előkészítsék a napnak nagy kérdéseit, mikben a honnak jövődjé rejtezik. Mert nem az a kérdés közöttünk, haladjunk-e vagy megálljunk? miként Jozsue napjáról írva van; — e kérdést eldönté a Mindenható, midőn a világot megteremtette, és bizony nincs erő, mely a világkerék küllőibe vágghasson — nem ez hát a kérdés közöttünk, hanem az, hogy mit és miként? És itt egy magasabb néző pontra van szükség. Nem mind javítás, ami egyes érdekeknek hizeleg, és tartós csak az, mely igazságon épült, *valódi* szükségesen segített, s a nemzet életéből önként fejlett ki. Ismerni kell tehát a nemzetnek önmagát, és ismernie kell szükségeit; aztán megvitatni czélt és eszközöket, dolgot és módokat minden oldalról, s ha ekkor elkövetkezik a törvényhozás ideje, áldásdús leend mindenik törvény, mert egy-egy socialis meggyőződést mondott ki. A törvény, mely ekként született, mindenekelőtt jogszerű leend, — mert hiú bölcsesség az, melyet a jog tekintete nem vezet, de a jogszerűség határai közt követni fogja a józan politika sugallásait; és bizonyosan nem felejtendi, hogy a századokon át emelkedett országépület roppant boltjainak árnyékában millió élet, millió érdek nyugoszik, mely az igazság mellett gyöngéd figyelmet s kiméletet is követel. — Vezetni egy időszakai lapot, mely ily tükör, ily kalauz, ily raktár legyen, nehéz, fontos feladat; s ha mi, kik mélyen érezzük, hogy egyike vagyunk a leggyengébbeknek, a kiadó úr becses bizodalma felszólításának, erőtelenségünket feledve, engedénk, oly hiedelemben tettük azt, hogy egy ily nemű szükség érzete sok kebelben él, s így számos polgártársaink és barátaink köréből nem egy kitünő észre és szívre számolhatunk, kik erősebbek mint mi, gyámolítandják gyöngeségünket. — És ha szükségről szólottunk, távol volt tőlünk, az időszakai sajtó körébeni pályatársaink érdemeit kellőleg nem méltányolni, csak azt akartuk mondani, hogy egy nemzet életében több színvegyület, s több árnyéklat van és egymás mellett mindenik megfér.

Mi baráti kezet nyújtunk pályatársainknak, s végczélunk különböző nem lehetvén, ennek megközelítéséhez egy

becsületes versenyre szólítjuk fel, s ha versenyzésünk egymásnak viszonyosan jótékony ösztönül szolgálándott, minden dicsőséget örömet átengedünk; elégteltek, ha szerényen szabad lesz éreznünk, hogy a közjó nagy építményéhez egy-két kődarabbal mi is járulhatánk. — Helyén lenne most talán az ígéretek és biztatások szokott szóseregét elősorozni; de mi úgy hisszük, az értelmes közönség ilyesminek nem sok becset ad, s a hol foglalt csakugyan kíván, inkább hajlandó személyességet, mint ígéretet annak fogadni. Lapunk jövődjé minkezüinktől függ. Hogy ha nem vagyunk szükségtelenek, hogy ha sem későn, sem korán nem jövünk, egy szóval: hogy ha megérdemeljük, bizonyynyal pártfogást is lelendünk e nemzetnél; — ha pedig mindez másképp vagyon: le a szinpadról ügyesbek előtt! nem érdemlettük meg az életet. Azonban, ha gyöngeségünk érzetében nincsen is bár jogunk, egy derék művésznk példájára az érdemes közönséget atridesi reményekkel biztatni, annyit mindenesetre nemes önérzettel bátran elmondunk, miképen szennyes érdekek vezetni soha sem fognak, meggyőződésünk nem lesz eladó, s tanulni szeretve is, szükségét is érezve, észnek és oknak ugyan mindig hódolunk, de más semmi, s nevezetesen Nagy Pál »egykori« szavaival élve: *»sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaink hire soha el nem tántorít!«* — Ezek után nincs egyéb hátra, mint a tisztelt közönséget kérni, hogy miután a kiadó tulajdonos úr lapjaink kiadása felül tisztába csupán a lefolyt év utolsó napjaiban jöhetett, s így a szükséges előkészültre, adatgyűjtésre, vidéki levelezés elrendezésére időnk teljességgel nem vala, sőt a szerkesztés elvállalása is csak épen most, már a hirdetmeny közrebocsátása után történt: lapjaink bece ne az első egy-két számokból ítéltessek. S most a dologra! ¹⁾

Közöltem Kossuth beköszöntőjét. Jónak láttam közölni azért, mert az hű tükre Kossuth nézeteinek, elveinek. És ezekből az elvekből világosan kiolvasható, hogy azok egy makulányiban sem térnek el azoktól a reformeszmék-

¹⁾ Pesti Hirlap, 1841. 1. szám.

től, melyeket báró Wesselényi Miklós hirdetett, azoktól a reformjavaslatoktól, melyekkel gróf Széchenyi István nagygyá, gazdaggá, hatalmassá akarta tenni a magyar hazát, s azoktól az alapvető alkotmányjavaslatoktól, melyek úgy Deák Ferencz, mint vele együtt az egész ellenzéki párt programjának sarkpontjait képezték. Lehet, hogy a reformerek az átalakulás módjai, tényezői és eszközei iránt eltértek egymásban, de ennek daczára mindannyian a nemzeti átalakulás nagy munkáján dolgoztak.

És itt legyen szabad pár szóval jellemezni próbálni e négy nagy férfit. Széchenyi és Wesselényi teljes pangásban, és apathiában találják a magyar hazát, a midőn a közélet terére lépnek. Mindegyikük más pontról indul, de egy és ugyanazon czél felé igyekeznek, t. i. a nemzetet lassanként megölő, igazságtalan kiváltságok megszüntetésére. Széchenyi István Montecuculi generális jelszavát választá életfeladatául, s azt mondá, hogy egy népnek előbb *anyagilag jól situálnak kell lenni*, — akkor azután bátran előállhat polgári jogainak követelésével; akkor már azt a gazdag, vagyonos, jólétnek örvendő néptől nem lehet megtagadni.

Wesselényi Miklós báró azt az eszmét akarta megtestesíteni, hogy a magyar népnek mindenekelőtt *polgári jogokat kell adni*, s ha a népek milliói fel lesznek véve az alkotmány sáncaiba, akkor a »kaparj kurta, neked is lesz« elvet szem előtt tartva, magának dolgozván, s nem többé mint jobbágy robotba, hamarosan szerez magának vagyont, s jólétnek fog örvendeni.

Látható a két nagy reformer által felállított tételből, hogy czéljuk egy volt, csak egyik előbb ezt akarta, a másik amaszt. E két férfiú azonban hamarosan lezorult a vezérségről. Előbbit a fatum, utóbbit önmaga tette lehetetlenné, mint a nemzet vezérét. És akkor, midőn a két nagy reformer elveszti vezéri működési körében hatását, egész váratlanul feltűnik egy komoly, nyugodt férfiú, kinek jöttét nem hirdetik hirnökök, kocsija előtt nem szaladnak fullajtárok, de felsőbbsege előtt meghajolt mindenki, a mint Deák Ferencz, a pozsonyi országgyűlésen, mint Zalavármegye

követe megjelent. Ideje volt, hogy akkor oda érkezett. Ezt láthatta maga, a mint látta ezerfelé huzó pártját. Ő megteremté az egységes reformpártot; az ellenzéki tábort szervezte, — mindenkinek kijelölte működési körét, de az irányt maga szabta meg.

Ekkor, Deák vezérsége alatt kezdte Kossuth szerkeszteni irott lapjait. Rögtön az első számok után észrevették a figyelők, hogy nem mindennapi ember: nyelve, tolla, esze láng. És kiszabadulása után tényleg Kossuth lett a haladó párt vezére. A hogy egy kalap alá vonta Deák a haladó párt képviselőit az országgyűlésen, úgy tett, — amint fentebb láttuk, — Kossuth az ötvenként megyében küzdő reformpárt tagjaival.

A mikor a vén vezér, Széchenyi látta Kossuth működését, megrémült, s újra magához akarta ragadni a vezéri pálczát. Eveken keresztül tartott e két Titán között a harc. A két férfi nagyban különbözött egymástól. Széchenyi szerette, ha tömjéneztek neki, ha körülrajongták, — de ő kis ujját sem mozdítá senki érdekében. Kossuth sem volt kevésbbé hiú, de ő ahol csak lehetett, mindenkinek örömmel tett szíves szolgálatokat. Széchenyi bizván nagy phisikuma és energiájában, mindent maga akart megtenni, — s másnak nem enged maga körül működési tért; Kossuthnak mindegy volt, bárki tett is valamit, csak a honért legyen téve.

Ez magyarázhatja meg azt, hogy a midőn a harc kettőjük között megkezdődött, Széchenyit lassankint elhagyta mindenki. Magára maradt, elhagyott lett. Vezér sereg, apostol hívó nélkül. Az egész ország, élén a másik két vezérrel Deák Ferenczczel és Wesselényi Miklóssal odaállt Kossuth mellé. Kossuth szerencsésebb volt, mint elődei, mert több szerencsével vezeté pártját, a mihez sokban hozzájárult lapja is, a Pesti Hirlap. A Pesti Hirlap tényleg új korszakot nyitott meg hazánk történetében. Mert a vajudó félben levő népnél a közvéleményt a hirlap adja meg. És ha ehhez még hozzá vesszük azt az alakító, módosító befolyást, a mit Kossuth egyéniségének hatalmával nemcsak a hozzá közel állókra, de mondhatni az egész

... ..
... ..
... ..

[illegible]

Szerkesztői meggyőződés: a hazai népet a Pesti Hírlap a nagy közönségre van. Előrelökésig: a jelenléti közönségben is nem volt ez. Hogy Kossuth hatását az azóta bekövetkezett miként a Pesti Hírlap szerkesztői lapjának a kor ekkorai közönségének adott kifejezés. Ez az az egy másik közönség a Felső Napnál, amely Kossuth hatását előrelökésig. Minthogy azóta meggyőződés, hogy a közönség demokratikus elvek iránti elhatározásaihoz — mint Magyarországon minden reform csak a közönség által. Eszenfeld meggyőződés meggyőződés: a Pesti Hírlapok Kossuth személyné a József Napnál is meggyőződés.

Tartalmi nem enged. Ingy: a két nagy hazafi példány-
nak a szerkesztő meggyőződés. Csak a közönség számára. A Pesti
Hírlap minden száma. — Szerkesztő: Államok. —
Tartalom: hazafi. — Szerkesztő: Államok. —
Tartalom: hazafi. — Szerkesztő: Államok. —

lehetősen furesa vád volt a nagy gróftól; s ha csakugyan forradalmi szagú cikkek jelentek volna meg a Pesti Hir-lapban, azért nem a szerkesztő, a ki megírta vagy kiadta volt a felelős, *hanem a censor, a ki a kiadást engedélyezte.*

Kossuthnak meg volt az az elégtétele, hogy még mielőtt válaszolhatott volna, már a szabadelvű párt egy kiváló férfia, báró Eötvös József felelt helyette Széchenyi-nek. Utánna még többen, — köztük Deák Ferencz is, — szóllaltak fel, s jelentették ki, hogy a Pesti Hirlap modo-rában okot aggodalomra nem találnak.

Kossuth a Kelet Népére szinte könyvvel felelt; meg-írta: »*Felelet gróf Széchenyi Istvánnak*« című röpiratát, melyben kimutatta, hogy a nemzetet nem egyedül gróf Széchenyi István rázta fel lethargikus álmából; sőt tovább ment! Bebizonyítá, hogy a mikor Széchenyi a közpályára lépett, a nemzet nem is dermedezett álomkórban, s absolute nem állott a sir szélén, mint azt Széchenyi a Kelet Népé-ben állítja. Utalt Feleletében II-ik József absolutistikus kormányzatára, s főleg az erőszakos németesítési törekvé-sekre beállott nemzeti visszahatásra; az 1790/91-iki ország-gyűlésre, és az 1823-iki eseményekre következő 1825-iki országgyűlésre.

Az ország közvéleménye főleg azt vette rossz néven gróf Széchenyi Istvánnak, hogy a Pesti Hirlapot denun-ciálja a kormánynak.¹⁾

Széchenyi kénytelen volt belátni, hogy ez a Kossuth elleni hajsza eredménytelen! Nemcsak! Hanem érezte, hogy annak következtében teljesen vége van régi népszere-ségének. A rokonszenv megcsökkent, a lelkesedés pedig nem nyilatkozott meg többé személye iránt, a mióta a fiatalság a Kelet Népe megjelenése után Kossuthnak fák-lyás zenét rögtönzött, ezzel akarván documentálni azt, hogy jobban ragaszkodik Kossuthhoz, mint Széchenyihez.

Ekkor a nagy gróf más ellenaknáról gondoskodott. Rábeszélte a conservatívek vezérét, gróf Dessewffy Aurélt,

¹⁾ *Horváth* Mihály: Huszonöt év története. Genfi kiadás, II. köt., 63—65. lapok.

s ez 1841. év közepén átvette a »Világ« című lap szerkesztését. Ekkor azután megkezdődtek a kölcsönös polemikák és gyanúsítások, s a vita 1841. végén már valóságos hírlapirodalmi czivakodássá fajult. E vitáknak gróf Dessewffy hirtelen halála vetett véget, a ki 1842. elején rövid pár napi betegség után, életének 34-ik évében jobb létre szenderült.

A politikai ellenfelek kibékültek a koporsónál, s Kossuth lapjában a Világ szerkesztőjét következő remek sorokkal búcsuztatta el:

»Mély megilletődéssel és a legőszintébb bánattal jelentem Dessewffy Aurél halálát. Tegnap, szerdán, február 9-én reggeli 5 és fél órakor mult ki kevés napi szenvedés után inlázban. Mennyi ész, mennyi akarat, mennyi tettvágy, mily lángoló érzelem, mennyi remény, s mily fényes jövőndő voltak e névhez csatolva; s néhány napi láz — és vége mindennek! Ily férfin sirjánál jeges kezekkel ragadja meg ember kebelét a semmiségnek érzete s a merész lélek szárnyszegetten törpül el a mulandóság mutató ujja előtt. Ennekem gróf Dessewffy Aurél politikai ellenfelem volt; de épen mivel az volt, mély tiszteletem, melylyel értelmi felsőbbségének hódolék, nem elfogultságból eredett, s a kit így tisztelék életében, kit szeretni magamban ösztönt érezék, annak sirjánál mély bánattal mondom: legyen áldott emlékezete! Családja pedig, ha ily csapásnál enyhítésről szólhatni, keressen vigasztalást a gondolatban, hogy könnyei közé pártkülömbőség nélkül egy nemzet részvét könnye vegyül; és legyen szabad hozzátennem, hogy bár sokan osztoznak is a gróf Dessewffy-ház fájdalmában, de őszintébb részvéttel senki, mint én.«

A »Világ« szerkesztését Dessewffy halála után Andrassy helytartósági hivatalnok vette át. Hatása azonban végleg megszűnt.

Az ellenzék 1844 elején két táborra szakadt, melyeknek egyike sem közeledett elvben a conservatív párthoz, de egymással ellenkező tanokat hirdettek; erélyük és hatásuk tehát e szakadás következtében a kormánynyal szemben csökkent. A szakadásra az adott okot, hogy Kossuth

Lajos a Pesti Hirlap szerkesztésétől vissza lépett, s a lap szerkesztését Szalay László vette át, a ki azt Csengery Antal, báró Eötvös József, Szontagh Pál, Trefort Ágoston s több más munkatársa segélyével az eddigiektől teljesen eltérő elvek szerint vezette.

Kossuth 1844. év június végén vált meg a Pesti Hir-laptól. Az osztrák kormány vagy megrémítette, vagy megfizette a lap kiadóját, s ez szerkesztőjével összeveszván, utóbbi ott hagyta dicsőségének terét. Némelyek gróf Széchenyi Istvánt vették gyanuba, hogy irigylvén a nagy népszerűséget, melyet Kossuth a Pesti Hirlap által szerez magának országszerte, ő adta volna a tanácsot a bécsi kormánynak, hogy mi módon lehet Kossuthtól, mint szerkesztőtől legkönnyebben megszabadulni.¹⁾

Attól a közönségtől, melyet lángeszének hatalmával a Pesti Hirlapnak nevezett politikai szószékről felvillanyozott, a következő cikkben vett búcsút:

»De mielőtt letenném a tollat, mely a Pesti Hirlapot 3¹/₂ éven át vezérelte, legyen szabad a tisztelt közönség emlékezetébe hínom az ígéretet, melyet pályám küszöbén tévék. Igértem, hogy szennyes érdekek vezetni sohasem fognak, meggyőződéselem nem lesz eladó, és sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaim heve soha meg nem tántorít. Hirlapszerkesztői életem negyedfél éves időszaka úgy áll a nemzet előtt, mint egy nyitott könyv, e nemzetet hívom fel bírámul, hívom bármelyik ellenségemet, vessen rám követ, a ki egyetlen egy esetben meg tudja bizonyítani, hogy lelkem sugallatát akár félelemért, akár hiúságért, akár önérdekemért, akár barátaim érdekeiért, valaha megtagadtam, a ki meg tudja bizonyítani, hogy elleneim iránt, tenger bántalmak között is, igazságtalan, magam gyarlósága s barátaim gyarlósága iránt engedelkeny valék, vagy ellenemben a jót, az érdemet el nem ismerém, barátaimnál bünt, visszaélést, hibát, kicsapongást elnéztem, vagy éppen fedezgettem valaha.

Szemere: Kossuth 23 lap; *Lenitschnigg*: Kossuth und seine Bannerschaft I. k. 11. lap; *Prohazka*: Revelations 24. lap.

Méltánylat vagy kárhoztatás, rokonszenv vagy gyűlölet, helyeslés vagy rosszalás töletek függ, polgártársaim; ezt csak ti adhatjátok; de egyet magam adok magamnak, s ezt tőlem senki el nem veheti, s ez a lelkiismeret tisztasága, s azon önérzet, hogy szennyes érdek nem vezetett, meggyőződéseim nem volt eladó, és sem a hatalmasak komor tekintete, sem polgártársaim heve meg nem tántorított.

Minden egyebet elvehettek tőlem, minden egyebet nektek köszönök, ez egyet önmagamnak köszönöm, s ezt tőlem senki el nem veheti, ennek vigasztaló érzetét elviszem magammal csendes magányomba; egyebet csaknem semmit sem viszek.

S most nincs egyéb hátra, mint hogy szívem mélyéből legforróbb köszönetet mondjak mindazoknak, kik nehéz munkámban, szíves közredolgozásukkal, levelezéseikkel, tanácsaikkal gyámolítottak; annál melegebb köszönetet mondjak, minél nemesebb ösztönből eredett hozzámi szilárd, hű csatlakozásuk, melylyel a tövisekben, mikkel a zsurnalistikai pályán oly bő mértékben találkozám, velem híven, testvérileg megosztanak, s melyért én pótlékul semmit sem nyújthaték, mint részét az öntudatnak, részét a becsületesen teljesített polgári kötelesség érzetének, mely magányomba engem is elkísér. Ők voltak azok, kik gyámolításának köszönhetem, hogy irigység, ármányos gyűlölet össze nem zúztak; nélkülök elfűttak volna pályámról a hatalmasok, mint törül szakadt katángkórót a fergeteg. Vegyék legforróbb köszönetemet; s engedjék reméllenem, hogy ha, — amint hiszem — kis idő múlva közredolgozásukat újra felkérem, derültebb körülmények közt nem tagadandják meg tőlem azon közredolgozást, melylyel borús viszonyok közt hűn és férfiasan gyámolítottak.

Isten tartsa meg a királyt! Isten óvja meg a nemzetet minden gonosztól! de ha elkövetkeznének a viszontagság napjai, melyekben szükség lenne férfiakra, kik tegyenek és áldozzanak, mit ember tehet, ember áldozhat, szabad legyen ismételnem egykor nehéz napok sulya után egy diszes körben tett nyilatkozatomat; hogy tartozásom és hálám érzetében felejtetni fogom erőtlenségemet, — ez érzet óriássá

feszitendi bennem a törpe erőt, s én, ki egyike vagyok a leggyöngébbeknek, versenyre kelendek a legerősebbekkel, nem hirért, nem jutalomért, nem dicsőségért, hanem versenyre tétben, versenyre áldozatban a közjóért. S most Isten velünk. Szerencsés találkozásig!»

És ezzel egyszer mindenkorra elbúcsúzhatunk Kossuth-tól, mint szerkesztőtől. Tett ugyan még egy kísérletet, hogy lapindítási engedélyt kapjon, de volt annyi eszük, hogy másodszor nem adták azt meg neki. Metternich Kelemen intimusa maga is elismeri,¹⁾ hogy mindenkinek feltűnt, miként volt lehetséges Kossuthnak a Pesti Hirlap szerkesztését megengedni; s konstatálja, hogy a midőn Bécsben a rendőrség úgy találta, hogy Kossuth nagyon is mélyen nyul bele a nyilvános életbe, akkor a bécsi rendőrmiszternek a kegyencze, Landerer, aki a lap kiadó tulajdonosa volt, *rögtön talált alapot arra, hogy Kossuthot a lap szerkesztésétől elmozdítsa.*

Kossuth egyenest Metternich herczeghez ment, s őt kérte, hogy eszközöljön ki neki új lap indítására engedélyt.

A két hatalmas férfi találkozását Metternich feljegyzéseiből ismerjük, s miután erről Kossuth soha sem nem irt, sem tudtommal nem beszélt, kénytelenek vagyunk e feljegyzéseket valóknak elfogadni. Ezáltal egyuttal kétségtelenné, s légből kapottá válik, — mint sok egyéb Kossuthra vonatkozó állítás, — az is, hogy Kossuth fogadást tett volna az osztrák elleni gyűlöletről instigálva, hogy sohasem megy Bécsbe.²⁾

Kossuth elbeszélte Metternichnek Landererrel való ügyét, s elébe terjesztette azon kívánságát, hogy szabadalmat szeretne egy újság kiadására. Megjegyezte azonban, hogy reá nézve a legfontosabb az, hogy kérvénye gyorsan el legyen intézve.

Metternich Kossuthnak erre azt válaszolta, hogy nem hiszi, mikép megkapja az engedélyt; az osztrák kormány *szereti ugyan a jó újságot, de a sok újságot nem tartja*

¹⁾ *Wirkner Lajos*: Elményeim 121—123.

²⁾ *Politische charaktere* 23. lap.

szükségesnek. Ezután hozzá fogott a nagy hazafinak osztrákos módon való megdolgozásához, első sorban is nagy kegyesen tudtára adta, hogy szereplését a nyilvánosság terén kezdettől fogva figyelemmel kísérte, s azon meggyőződés érlelődött meg benne, hogy Kossuthban kitűnő írói tehetségek vannak, de törekvéseinek valódi célját nem látja. Ő ezzel nem akarja szellemi tehetségeit támadni, de tudatlansága nem ösztönözheti őt arra, hogy Kossuth kérését a lapindítási engedélyt illetőleg támogassa.

Metternich kénytelen beismerni, hogy Kossuth törekvéseit úgy igyekezett jellemezni, mint oly férfiú, a ki hazájának javára igazán törekszik: »én kívánom a jót, s mindig kész vagyok tevékenységemet annak szentelni, és azt hiszem, hogy ezt nem egyszer be is bizonyítám,« — mondá Metternichnek, a ki miután hosszasán kapacziálta Kossuthot, hogy lépjen le a hirlapírói pályáról, szavait így végzé:

— Mondjon le egy elérhetetlen privilégiumról, mely ha elérhető volna is, a hasznos térről eltávolítaná. A vállalkozó az által, hogy minél nagyobb számú előfizetőket biztosítson, jövedelmének rabszolgájává lesz. A pap az oltárról él, ez méltányos és természetszerű; az írói pálya biztos jövedelem nélkül keveset nyújt; ha a tehetséges férfiú számára a szükséges kedélynyugalom az élet gondjainak elhárítása által biztosítható, ezt tenni azoknak kötelessége, kik a jó ügyet előmozdítani akarják. *Ha ön, mint független író tehetségeit ez utóbbinak akarja szentelni, lesz arra mód található, mely a megvesztegetésnek gyűlöletes bélyegét ne hordja magán.*

Magától értetődik, hogy Kossuth Metternichnek ez ajánlatát undorral utasította vissza. Miután azonban Metternich azt mondta neki, hogy Pozsonyban tegye magát Wirkner Lajossal érintkezésbe, ő az alábbi levelet intézte Wirknerhez, melyben újra, s határozottan kéri lapindítási kérvényének sürgős elintézését, — a többiekre nézve pedig önérzetesen utasít vissza minden olyast, ami tiszta hazaszeretetének gátul szolgálhatna. A levél így szól:

Méltóságos Uram!

Jelen soraim tartalmából világosan ki fogja venni Méltóságod azon okot, melynél fogva a jelen írásbeli nyilatkozatomnál a német nyelvet használom.

Én úgy gondolom, hogy Méltóságod hivatva érezendi magát ezen sorok tartalmáról egy igen tisztelt, magas állású férfit tudósítani s ha ezen föltevésemben nem csatlakozom, az által az illem követelményének és a közönséges udvariasság szabályának hódolok, a mennyiben ezen alázatos közlésemnél azon nyelvet használom, mely levelemet magát az előterjesztésre alkalmassá teszi.

Ezen napokban Bécsben voltam s azon szerencsében részesültem, hogy Metternich hercegnél személyesen terjeszthettem elő alázatos kérésemet egy társadalmi, politikai lap kiadhatásának tárgyában.

Bármilyen legyen is alázatos kérésem eredménye, mindig hálával fogok emlékezni azon magas kegyre, melyben ő herczegsége az által részesített, hogy mindazon fontos államkérdésekről meghallgatott, melyek a népek kormánya vezetőjének becses idejét igénybe veszik, sőt elég kegyes volt, engem egy hosszabb s fölötte tanulságos közléssel meg is lepni.

Kegyes nyilatkozata közben ő herczegsége azon megjegyzést tette, hogy a népélet szellemi mozzanatainak jelenlegi viszonyainál fogva, melyek a politikai íróknak ropant nagy hatáskört nyitnak, ő herczegsége nekem a politikai irodalom terén némi tehetséget tulajdonít s ezen, noha meg nem érdemlett, de mindenesetre igen hizelgő vélemény következtében ő herczegsége jónak tartotta, hogy igen delikát, és egy szabad férfi elhatározását érinteni nem akaró módon engem arra szólítson föl, hogy a szellemtelen, anyagi ujságszerkesztés köznapi munkájával hagyjak föl s mint szabad s független író inkább oly irányban dolgozzam, hogy azon esetben, mikor a magas államkormány szándékai és rendszabályai az én meggyőződésemmel összhangzanak, az ily czélok és rendszabályok előmozdítására legjobb belátásom szerint közreműködjem. Ő herczegsége hozzá tette, hogy ezen megjegyzésével épen nem azt czé-

lozza, hogy saját, szabad meggyőződésemet feláldozzam, az erkölcsi önérzetet csak legkisebb mértékben is sértő kötelezettséget vegyek magamra, sem pedig, hogy nézeterőszakolást kövessen el rajtam: — sőt ő herczegsége nyíltan kijelentette, hogy a megvesztegetést utálja, és azon embert, ki magát megvesztegetteti, utálja; azért kegyesen fölszólított, hogy nem közreműködésem jutalmazása, hanem fáradózasom és munkám természetes kárpótlása végett tegyek indítványt azon anyagi tekintetekre nézve, melyek kívánságaimnak és érzelmeimnek leginkább megfelelnek.

Miután ő herczegsége magát ily nyíltan és tartózkodás nélkül fejezte ki, böcstelen, sőt bűnös tett volna tőlem, ami által oly férfinak gyöngéd érzetét és önbecsülését megsértené, ki egy viszontagságteljes élet kemény próbaiskolájában azon egyedüli kincset őrizte meg magának, hogy szabadon tekinthet Isten- és emberekre azon boldogító öntudatban, hogy lelkiismeretét és meggyőződését soha semmi emberi tekintetnek, semmi reménynek és semmi félelemnek föl nem áldozta.

Azt hiszem tehát, hogy köteles tiszteletemet és hódolatomat a magas állású herczeg, Európa első államférfia irányában az által rovom le legjobban, hogy szavainak semmi oly értelmet nem tulajdonítok, mely nyíltan kifejezett véleményétől távol állott.

Mert az egész ajánlatot a legtermészetesebb értelemben fogva föl, ő herczegségét a legnagyobb alázattal arra bátorzkodtam figyelmeztetni, hogy Magyarorszáiban az úgynevezett opposziczióknak nem azon jelentménye van, mely azon szóhoz a nyugoti alkotmányos államokban fűződik.

Ott az opposziczió azon párt, mely a hatalom elnyeréséért küzd. Ezen jelentmény Magyarorszáiban az opposziczió szótól önkényt elesik, mert nálunk testületi kormányforma van s ez a parlamenti kormányforma eszméjét lényegileg kizárja.

Ebből következik azután, hogy Magyarorszáiban az opposziczió nem törekedhetik a kormányhatalomra, következőleg azt sem tarthatja szem előtt, hogy az ország javára

ezt vagy amaszt maga foganatosítsa, hanem inkább csak arra kel törekednie, hogy a mi jó, az megtörténjék.

Ezen viszonyok természetes következményekép bátor valék megjegyezni, hogy ha a magas államkormány nemcsak általános ígéreteken, hanem határozott irányban, tüzetesen megjelölve, világos és őszinte akaratnyilvánítással s az alkotmányos formák megtartásával a haza javára ilyen vagy amolyan közhasznú rendszabályt akar foganatosítani: minden bizonynyal a legtermészetesebb s legegyszerűbb kötelessége minden hű alattvalónak és jó polgárnak, a kormányt abban erejéhez képest támogatni és hogy a magas államkormány egészen bizvást számíthat arra, hogy minden olyan esetben mindig találkozni fog az úgynevezett opposíció minden becsületes tagjának legtörvényszerűbb közreműködésével és minket legmegbízhatóbb párthívei közé fog számíthatni, amint azt az opposíció 1832. óta már nemcsak egyszer becsületesen, híven és igazán bebizonyította. Ha tehát ő herczegsége tölem, a ki szabadon és nyíltan a független férfainak pártját, vagy ha úgy tetszik, az opposíciót valom magaménak, — ha mondom, ő herczegsége tölem semmi egyebet sem kíván, mint hogy ott, a hol az én meggyőződésem és öntudatom a magas államkormány szándékaival és rendszabályaival találkozni fog, a kormány szándékait csekély erőmhöz képest előmozdítani segítsem, ehhez egyáltalában semmi felszólítás, semmi lekötöztetés, semmi szerződés vagy jutalom nem szükséges, mert ez a legegyszerűbb, legtermészetesebb állampolgári kötelesség; de ha valamivel többről, csak árnyékaról is volna szó oly erkölcsi kötelezettségnek, mely ezen vonalon túlmenne: természetesen önmagától jelentkeznek a kötelezettségnek erkölcsi lehetősége is.

Ez volt az én hódolatteljes feleletemnek értelme s azt hiszem, hogy azzal egyformán teljesítetem nemcsak a hű alattvalónak és jó polgárnak, hanem a becsületes embernek kötelességeit is.

Igy folyt a beszélgetés tovább, míg végre ő herczegsége tölem búcsút véve, azon szavakkal bocsátott el, hogy felszólítását vegyem még egyszer fontolóra s az Ön köz-

vetítésével, Méltóságos Uram, véleményemet arra nézve jutassam ő herczegségének tudomására.

Ebben rejlik oka és egyszersmind mentsége annak, hogy Méltóságodat jelen iratommal terhelem. Tiszteletteljesen könyörgök, méltóztassék ő herczegségének jelentést tenni:

hogy én ő herczegségének kegyes szándékait hálás szívvel elismerem és méltányolom;

hogy érjen bár szerencse vagy szerencsétlenség; várjon bár rám kényelmes vagy gondokkal terhes élet; minden viszonyban, minden körülményben mindig az lesz büszkeségem és boldogságom, hogy olyan lelkületű alattvalója vagyok ő fölségének, az én uramnak és királyomnak, a ki hűségben és loyaltásban egy élő lénynek sem áll utána;

hogy én az élet minden viszonyában legtermészetesebb polgári kötelességemnek fogom tartani, hogy a magas államkormánynak minden lépésénél és rendszabályánál lelkiismerettemmel és meggyőződésemmel számot vessek s az egybehangzás minden egyes esetében teljes erőmet és tevékenységemet a szeretett haza javára a magas államkormány legjobb akaratú szándékainak s alkotmányos rendszabályainak lehető előmozdítására a hazaszeretet és meggyőződés egész hatályával szenteljem, amint azt ő fölségének mindon más hű alattvalója is szentelni fogja, szentelni tartozik;

hogy én erősen meg vagyok győződve, miszerint ez egy állampolgárnak sokkal természetesebb kötelessége, hogy sem az csak a legcsekélyebb külön lekötélést is igényelje, sőt azt el is tűrhesse. Hisz az állampolgári kötelesség egy becsületes ember szívének sokkal magasabb becsű, hogy sem annak teljesítését a magán lekötélés alacsony útjára leszállítani szabad lehetne;

hogy én tehát hálásan elismerem ő herczegsége azon megtisztelő kegyét, melynél fogva tölem becsülettel ellenkező dolgot nem várt, azt hiszem, hogy hálaérzetemet tisztában nem nyilváníthatom, mintha ő herczegségének kegyére az által iparkodom magamat méltónak mutatni, hogy tiszteletteljes nyíltsággal kinyilatkoztatom, miszerint az állampolgári kötelesség teljesítéseért semmi jutal-

mat sem kívánok, sem el nem fogadok, de ezen kötelesség hű és becsületes teljesítésén kívül valami másra a világ minden kincseért sem vállalkozom.

Én tehát alázatosan semmi más kegyet nem kérek, mint kegyes engedélyt az én tervezett hirlapom kiadására.

Erősen meg vagyok arról győződve, hogy a kormány az ország javát óhajtja. Csekély véleményem szerint tehát a jóakarató államkormány érdekében kell annak feküdni, hogy a független gondolkozású férfiak alatt, kik az országban némi bizalmat élveznek, ne legyen elzárva, a véleménycsere mezeje az időszaki sajtó útján, a hol ők minden bizonynyal némi sikerrel működnek közre a magas államkormány jóakarató szándékainak alkotmányos foganatosításánál. Ezen közreműködés mindenestre sikeres lehetne épen azért, mert szabad, független, mert a meggyőződésnek és kötelességérzetnek önkéntes következménye, s én alig tudok oly eszközt képzelni, mely a kormány és nemzet között a mostani bizalom erősítésére jótékonyabban hathatna, mint épen ez. Másrészről pedig az ellenkező esetben azon tapasztalás, hogy a magas államkormány az időszaki sajtó korlátait a független meggyőződésű férfiak előtt még annak daczára is elzárja, hogy a cenzurát ő kezeli; azon tapasztalás, hogy az időszaki sajtó arra látszik szánva, hogy csak egy pártnak monopoliumává legyen — bajosan szolgálhatna alkalmas eszközül a közvéleményben a bizalom táplálására, szilárdítására és ébrentartására a kormány végczéljaira nézve; bajosan lehetne alkalmas eszköz arra, hogy az úgynevezett opposzíciónak erős tevékenységű működését, a kormány szándékaiba való szíves beleegyezését biztosítsa.

Ha valaki a sajtót ellenkező irányban akarná kizsákmányolni, ha valaki rosszat akarna tenni, ott a cenzura, akadályoztassa meg; de akkor is meg kell akadályoztatni, ha jót akar, ha jót tesz, csak azért, mert oly férfi, a ki meggyőződését szabadon megőrzi?

Azonban egy hirlapszabadalom engedélyezése kegyelmi dolog; a kegyelmi tény elnyeréséért nem hozhatók föl indokok; annak a királyi fölséggel járó kegyesség és jószág kifolyásának kell lenni; különben megszűnnék kegyelem

lenni. Ha oly szerencsés leszek, hogy ő felségének ezen kegyével dicsekedhetem, úgy már maga annak megadása erős bizonyíték, én pedig élő példa leszek a kormány loyaltitásának polgártársaim előtt, ha pedig ezt nem nyerik meg, akkor kötelességszerű alázattal alkalmazkodnom kell ő felsége legmagasabb akaratahoz s azon reménynyel vigasztalnom magam, hogy hisz nem kell az embernek éppen hirlapi szabadalommal bírni arra, hogy az irodalom terén mint jó és becsületes állampolgár a közjó érdekében működjek.

Történjék tehát az, a mi ő felségének s a magas államkormánynak tetszik; én ismételten, igen buzgón csak egy kegyet kérek, s az: kérelmem gyors elintézése, mert én családapá vagyok; mint fiú, testvér, apa és férj édes kötelességek terhét hordozom vállaimon s mindezen kötelességek teljesítése, egy számos tagú család sorsa érdekenyen szenvedne a hosszú bizonytalanság alatt.

Ezennel teljesítve ő herczegsége parancsát, teljesítem kötelességemet. Még csak az van hátra, hogy méltóságodat alázatosan megkérjem ezen őszinte nyilatkozatnak, egy becsületes ember nyilatkozatának, szíves előterjesztésére s egyszersmind, ha azt Méltóságod tőlem rossz néven nem veszi, esedezem hathatós közbenjárásáért is a hirlapügyre nézve.

Ha Méltóságod engem talán válaszára érdemesítene, kötelességemnek tartom Méltóságodat arról becsületszavammal biztosítani, hogy a jóságával való minden visszaélésre nézve teljesen nyugodt lehet. Fogadja kitünő tiszteletem biztosítását, melyel vagyok Méltóságodnak alázatos szolgálja

Kossuth Lajos.«

Ismétlem újra, hogy az engedélyt nem kapta meg, s így többé nem lett szerkesztő. Azonban mégis talált módot és alkalmat a közönségre hatni. A Hetilapba írt vezérczikkeket. Ebben jelent meg a többek közt ama híres cikke Fiumeről, melyben elejétől végig megkapó ékes-szólás vonúl át, s melynek már kezdő szavai is: »Tengerre magyar!« óriási hatást keltettek.

VI.

1844—1847.

Nem bírt pihenni! Pedig mikor mint hirlapíró leszorult a működés teréről, akkor azzal a szándékkal ment ki a pestmegyei Tinye községébe lakni, hogy tudomást sem vesz többé a közéletéről. Oda menekült ki, abba a szegényes kis nemesi kuriába, s kezdetben azzal töltötte idejét, hogy fáit nyesegette s kertészkedett. De csak kezdetben volt meg »csömörölve« a politikai élettől. Rövid idő alatt azonban belátta, hogy a közélet őt ép úgy nem nélkülözheti, mint ahogy szüksége van neki a közügyek zajára.

Volt alkalmam a nagy ember egy ismerősének kéziratban levő naplótöredékeit átlapozhatni abból a korból,¹⁾ mely majdnem chronologice rámutat, miként érlelődött meg a nagy hazafi agyában a védegyelet eszméje. Napokig eltöprengett a felett, hogy nagy uraink, gazdag mágnásaink nem ismerik saját hazájukat, — de annál jobban a külföldet. Ha valamelyiket kérdezik, mondá egy alkalommal, hogy néz ki Erdély vagy felső Magyarország valamely kies pontja? hidegen azt válaszolja, nem tudom; nem jártam arra. Kérdezd ugyanazt, látta-e a magyar Alföld délibábos rónáit, a kanyargó Tiszát, a hömpölygő Dunát, a kenyértermő szép síkságot, a nádfödeles gunyhót, a ménest, a gulyát, a népet?

Erre a nagy utazók, a világjáró emberek büszke gúnymosollyal azt válaszolják: Mit gondol! hogy jártam volna én ott! De láttam én annál sokkal különb dolgokat Bécsben, Párisban, Londonban.

¹⁾ Özv. Bornemiszané Tahy Katalin kezeim közt levő kiadatlan Naplójegyzetei.

Itt érlelődött meg Kossuth agyában a terv, hogy életképesse kell tenni a magyar ipart. Mert már ő akkor belátta, hogy nem szabad többé önvesztünkre egyedül azt hirdetni, hogy földművelő nemzet vagyunk. Nem! Hazánkban, — mely dúskálódik mindenben, — a munkafelosztás nagy elvét kell biztosítani, hogy nemzetgazdasága ne legyen egyoldalú. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha a terményt értékesítő ipar útján virágzó állammá vagyunk képesek hazánkat fejleszteni.

És belátták ezt mások is, azok, kikkel tinyei magányából sűrűn levelezve, — oldala mellé állottak, — belátták, hogy csak ipar és szorgalom boldogítja a népeket, s hogy hazánk ezekben nagyon is hátra van. Az okokat akkor mindenki másban kereste. Némelyik az irányadó férfiak közül az idő mostohaságát emlegette; a másik az osztrák kormányt tette, talán jogosan is, e miatt felelőssé; míg a harmadik rész, — s ezek között Kossuth is, egyenesen kimutatta s bebizonyította azt, hogy mi magunk vagyunk okai hátramaradásunknak.

Tényleg azonban ez a három ok mind összejátszott, s ép azért a közelszegényedés, a nemzeti sorvadástól volt legszentebb kötelesség, legmagasztosabb hazafiui feladat a hazát megmenteni. Ekkor kezdődött országszerte az agitáció a védegyletek alakítása mellett. Kimondták a védegylet élén álló hazafiak, hogy a fényűzés minden más országban áldás, de a magyarnak átok; átok azért, mert innen külföldre szívódik az által a pénz, míg más iparúzó országokban a gazdagok jövedelmük fölöslegét az iparos hazafiak kezébe adják, s ez által az ipart és szorgalmat előmozdítva, a mesterségek tökéletesítésére és a belfogyasztás szaporítására nemcsak hathatós eszközt, de egyúttal a pénzforgalom elszélesztésére alkalmat is szolgáltatnak.

A védegylet minden egyes tagja becsületszavával kötelezte magát, hogy hazánkban kapható kelmén kívül egyebet nem vesz, nem használ, nem visel.

A védegylet, melynek elnöke gróf Battyáni Kázmér, igazgatója Kossuth Lajos lett, megalakult, s másfél év alatt százötven fiókegylettel hálózta be Kossuth a hazát. 1846

augusztusában a muzeumban ipar- és műkiállítást rendeztek. A kiállítás megnyitásáról a Pesti Hírlap¹⁾ ezeket írja:

»Ő fenségét, a nádort a helybeli hatóságok, u. m. Pest-megye és sz. kir. Pest és Buda városainak küldöttségei várták magyar ruhában a Muzeum kapujánál, s az iparegyleti küldöttség, névszerint — annak igazgatója Kossuth Lajos kalauzolta a tisztelt vendégeket azon termekben, melyeknek szépen rendezett, dús és szembeszökő haladás jelenségei által minden igaz magyarra nézve lélekemelő tartalma a hazai ipar jelen állását képviseli. Ez épület első emeletében 8 nagy terem s egy hosszú folyosó, földszinti részében ismét téres kapualj s folyosó vannak megtöltve derék iparosaink küldeményeivel, melyet a főherczeg 4 órától 6¹/₂ óráig nem lankadó érdekléssel s figyelemmel nézett át, részvétdús kérdéseket intézve az iparegyesületi rendezőkhöz, kik mindnyájan a termekben valának. Különösen érdekelní látszott a főherczeg a posztó iparnak fejlett állása, a zay-ugróczy új gyár kitünő szépségű küldeményei, úgy szinte Valeró selyemgyárának pompás szövetei, s a szerencsi porcellángyár (Fischeré) kiállítása.

A nagy közönség, melynek számára a kiállítás tegnap, augusztus 12-én nyitattott meg, ez alkalommal nem bocsáttatott még be, mindazonáltal egy pár száz főre menő tömeg volt a termekben a kiállítókon kívül is, s nemcsak buzgó hazafiak keble dobogott fel magas örömben e látványon, hanem a jelen volt külföldiek is nyíltan kimondták meglepetésüket s vallomásukat, *hogy ekkora haladást, az alig másfél év óta létező iparmozgalmak következtében, nem vártak volna*«.

Igy írt a Kossuth által kezdeményezett, s nagy sikerre emelt védegyleti mozgalomról az a Pesti Hírlap, mely bár sohasem merte tagadni a védegyleti mozgalom életrevalóságát, azért nyíltan mégis a vámszövetségnek volt híve, pártolója és támogatója.

¹⁾ Pesti Hírlap, 1846. aug. 13. száma.

S Kossuth nagyon jól látta már ekkor, hogy a bécsi kormány az országos reformokkal és haladási eszmékkel szemben hosszú ideig nem maradhat összetett kézzel, s nem lehet nyugodt szemlélője a magyarországi dolgok ilyenén menetének.

Nagyon bölcsen sejtette! A bécsi udvar nagyhamar maga vette kezébe a cselekvés fonálát, s 1845-ben kinevezte Apponyi György grófot kancellárnak, a kinek meg volt a főrendiházban a többsége, s hivatása lett volna a kormány részére a többséget az országgyűlésen is biztosítani. Egy szóval a derék grófot beültették Metternich Kelemen herczeg örökébe, mert az utolsó országgyűlés vége felé Metternich egy hosszabb levelet intézett a Nádor főherczeghez, melyben azt fejtí ki, hogy a kormánynak minden áron többséget kell szerezni, különben a »helyzet nem javul«. Igaz, hogy József nádorban volt annyi bölcsesség s államférfiúi tapintat, hogy válaszának erre vonatkozó része így hangzott: »minden javítás csak úgy lehet sikeres, ha a közvéleménnyel találkozik.«

Apponyi, hogy az országgyűlés alsó házában is biztosíthassa magának a többséget, mindenek előtt a megyék feletti hatalmat igyekezett kezébe kaparítani. Ezt leghelyesebben az által vélte elérni, ha a megyéket saját embereiből kiválogatott főispáni helytartókkal rakja meg, s kormányoztatja. Ekkor kezdődött a híres adminisztratori rendszer. A rendszer behozatalának tényleges célja az volt, hogy a haladás embereit a megyei tisztikarból teljesen kiszorítsák. Így, a nyakas megyei uraknak a foga ki lévén húzva, a befolyásos tisztviselők az útból szépen eltéve, — a legközelebbi választásoknál a követi utasításokat majd úgy készítik, ahogy Apponyi kancellár diktálja.

Ekkor azután kezdetét vette a lélekvásárlás, vesztegetés, és hivatalok osztogatása országszerte.

Apponyi adminisztratorai közül a leghirhedtebbek voltak *Luka* hontmegyei, s *Tisza* Lajos biharmegyei főispáni helyettesek; úgy hogy országszerte híressé vált e két urról e szójáték: »A pokolnak egy lika van, az *Luka*, egy folyója

és az *Tisza*«. ¹⁾ És igazán nem lehet csodálkozni, hogy ha ily férfiak vezetése alatt a megyegyűléseken oly jelenetek folytak le, melyek a nemzet jobb érzését felháborították.

Bármennyire el is volt Kossuth Lajos foglalta a véd-egylet szervezésével s az iparegylet felállításával, azért a bécsi kormány működését még sem nézhette tétlenül. Egy általán akkor tájban oly hallatlan munkásságot fejtett ki, hogy erről az időről jegyzi fel róla naplójában Széchenyi István: »Ez az ember sem nem eszik, sem nem iszik, hanem benső láztól csont és bőrré soványodik le. Ez a forradalom benső láza.«

Kossuth tehát 1845-ben megjelent a pestmegyei tavaszi közgyűlésen, s ott egy oly fulmináns és satyrikus beszédet tartott az »új kreishauptmannok« ellen, a mint Apponyi administratorait elnevezte, hogy az egész intézmény kancellárostól együtt az egész ország előtt örökre nevetségessé volt téve.

Ebben a beszédében domborodik ki legelőször Kossuthnak hatalmas, utólérhetetlen, bűbajos szónoki fönsége. Bajos volna talán még ma is oly hatalmas vágású tehetséget találni, a ki az alakok festésében és jellemzésében képes volna őt túlszárnyalni; a ki a napi eseményeket, és a közélet embereit élénkőbb színekkel, elevenebb ecsetvonásokkal tudná a közönség elé állítani, mint Kossuth. Csakis az ő utólérhetetlen fantasiája volt képes arra, hogy Pestmegye közönsége előtt oly hihetetlen eleven színekkel rajzolja le a Kreishauptmanokat, hogy a midőn Kossuth őket »falrafestett ördögök«-nek nevezte, — a jelen voltak önkénytelen a falra tekintettek.

Es tényleg a kreishauptmanok alatt az igazságszolgáltatás a lehető legrosszabb karba jutott; sőt egyes helyeken teljesen fel is akadt. Ha a megyék, sérelmeik orvoslására, ő felségéhez akartak folyamodni, ő felsége nemcsak nem fogadta őket, de végre még a kérvényezési jog is eltiltatott. Az alispánok ősidőktől fogva a megyéknek tartoztak felelősséggel. Az administratorok felruházták az alispá-

¹⁾ *Madarász József*: Emlékirataim 92. lap.

nokat szuronyhatalommal, s egyúttal ez időtől kezdve nem a megyéknek, hanem az administratoroknak voltak felelősek minden tetteikért. Több megyében az administratorok vér-lázító kegyetlenségeket követtek el.

Kossuth 1846 augusztus 20-án a védegylet igazgató-ságáról leköszönt, s tiszteletbeli elnökké lőn választva. Ugyanezen a napon tartott a haladó párt is ülést Pesten a megye házában Szentkirályi Móríc szállításán. A tanácsko-zás tárgya az volt, hogy miután a kormánypárt conservatív névvel megalakult, minő név és alakkal alakuljon meg a haladó-párt? A *haladó-párt* nevét megtartották. A pro-grammra nézve azonban vagy nem bírtak, vagy helyeseb-ben mondva ez alkalommal nem *akartak dönten*i, hanem a jelen volt huszonegy tag elhatározta, hogy bizottságot kül-denek ki, mely a programmot megszerkeszti, s azt a pesti őszi vásárkor tartandó országos értekezlet elé terjeszti. A programm szerkesztésével az értekezlet titkos szavazat útján *Batthyány* Lajost, *Deák* Ferenczet és *Szentkirályi* Mórícot bízta meg.

Világos volt tehát, hogy egyesek ez alkalommal azért nem akarták megszerkeszteni a programmot, mert akkor a bizottságból nem lehetett volna a jelen levő Kossuthot a távol levő Deák Ferencz miatt kihagyni. Batthyányi elis-mert vezére volt ekkor már a haladó pártnak, s mögötte állott az aristocratia. Szentkirályit, mint házigazdát, szintén nem lehetett mellőzni, — tehát az elodázás volt az egye-düli mód, hogy esetleg Kossuth valami túlradikális ideát ne csepegtethessen az ellenzék programjába.

A haladó párt, mely ekkor már nyílt harcban állott a konservativekkel, megyénként kezdett szervezkedni, hogy a közelgő tiszti és követválasztásoknál jelöltjei érdekeit megvédje és biztosítsa. Széchenyi, e nagy töprengő, e mo-dern Hamlet a pártokon kívül állt, s ekkor bocsátotta közre Politikai program című munkáját, melyben óvatosságra inti az ellenzékét, s főleg Kossuthot kéri az isten szerel-mére, hogy legyen mérsékelt, s viseltessék bizalommal a kormány iránt.

A »nagy gróf« jó tanácsai későn érkeztek. Kossuth előtt világos volt, hogy »a ki nem velünk, az ellenünk«, s ekkor már nyíltan fellépett Széchenyi ellen. Széchenyi Programm töredékei tehát ép ellenkező hatást csináltak, mint aminőt írójuk gondolt. A gróf ugyanis munkájában egyes szenvedélyes és személykedő kifejezést használt, mire azután Kossuth a következő satyrikus nyilatkozattal felelt: »Alig jelent meg ama két nyomoruságos cikk a hetilapban, s a gróf epelázba esett. S lázas paroxysmusában könyvet ír ellene. Ellene? Nem! hanem gyűlölt személyem ellen s Dózsának, paraszt lázadónak nevezett s hűsretétellel fenyegetett. Megjelent pedig ezen keresztényi epeömlengése ő exellentiajának Krisztus születése után 1847-ik esztendőben, Mondják, az van benne, a mit emliték; mondják, én nem tudom, nem olvastam. Sokkal inkább van szerencsétlenségem ő exellentiaját ösmerni, s új helyzetének és új viszonyainak természetes exigentiáit sokkal könnyebb telfognom, mintsem látatlanban is ne tudnám, hogy mindennek, a mit excellentiaja írni méltóztatik, tartalma következő öt dologból áll: 1. Magasztalása önmagának s búsongó variatio super eo; háládatlan, vak, ostoba nemzet, miért nem tánczolsz bekötött szemmel fütytöm szerint. 2. Zagyva szóhalmoz minden dologról, melyeket Isten teremtet, de omni re scríbili et de rebus quibusdam aliis. Csak arról semmi, miről a cím szerint tulajdonképen szólni kellene. 3. Bizalomszavazás a kormánynak, melynek maga is tagja; tehát egyrészt önmagának. 4. Kefélése és verabschiedolása az ellenzéknek. 5. Gúny, gyanúsítás, mocsok, piszkolódás és denuncziacio én ellenem. Nem tudom, jól találtam-e? Ugy áldozunk egy kakast Aesculapnak. Ő excellentiaja beteg, nagyon beteg, s én nagyon sajnálom, de nem olvasom töredékeit«.

De Széchenyi programmtöredékének volt még egy más haszna is, nemcsak Kossuth fentebbi nyilatkozata. Az ellenzék, a haladópart bevallotta, hogy nem halogathatja programja kiadását.

1847. június 5-én össze is jött Pesten az ellenzék az egész országból, s ekkor adták ki a Deák Ferencz által fogalmazott: *Ellenzéki nyilatkozatot*, melyben részletesen ki

van fejtve, hogy a kormánynak sem ereje, sem jóakarata nincs arra, hogy az alkotmányt és törvényeket megtartsa. Hosszasan foglalkozik a nyilatkozat a kormány által elkövetett számos törvénysértésekkel, azután az ellenzék által követelt reformokat a következőkben adja elő:

a) a közterhekbeni osztozás. Mire nézve az eddig egyedül adózott nép terheinek megkönnyítését főbb kötelességünknek ismerjük; az alkotmányos biztosítékokat, ezekre nézve is, mindnyájunk számára gyarapítani törekedünk; de az ország közszükségeinek eddig el nem látott fedezésénél a czélok országgyűlési meghatározását, számadást és felelősséget feltételül kötjük;

b) a honpolgárok nem nemes osztályainak, mindenek előtt pedig a királyi városoknak és szabad kerületeknek, képviselői alapján, úgy törvényhozási mint helyhatósági jogokban valóságos részesítése.

c) a törvény előtti egyenlőség;

d) az urbéri viszonyoknak kármentesítés mellett, kötelező törvény általi megszüntetése; mire nézve legkívánatosabbnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örökváltság, a status közbejöttével, országos eszközösbe vétethessék;

e) az ösiség eltörlésével a hitel és birtokszerzés biztosítása.

E főpontokon kívül kívánja még a parlamenti felelős kormányt, a sajtó szabadságot, Erdélylyel az Uniót, a vallásszabadságot és azt, hogy a honpolgárok minden osztályainak érdekei, a más nyelvű népeiségek óvatos kiméletével, nemzetiség és alkotmányosság alapján egyesíteszenek.

Végül kijelenti a nyilatkozat, hogy az ellenzék a legközelebb tartandó országgyűlésen annak szellemében fog működni.

Ugy a választási előkészületekből, mint »a falon megjelent tüzes kéz-ről arra lehetne következtetni, hogy a pártok nagy események előestéjén állanak. Az előtt soha országgyűlési választásra ily hatalmasan nem készülődtek a pártok. Előrelátható volt, hogy a harc makacs és elke-

seredett leend, — és semmi esetre sem olyan, melynek kimenetele már eleve látható.

Az ellenzék manifestumával pár hét alatt elárasztotta az országot. Ideje volt. Kevéssel reá, szeptember 17-én már megjelent a királyi rendelet, mely az országgyűlést november 7-ére Pozsonyba hívta össze. A választási mozgalom rendkívül élénk volt az ország minden megyéjében. De a Kreishauptmanok három évi gazdálkodásának, s a kormány erőszakoskodásának meg volt a maga eredménye. Még olyan megyékben is, a hol azelőtt a kormánypártnak hire-hamva sem volt, — győztek a konzervatívek. Az ellenzék legkiválóbb férfiai elbuktak Biharban, Csongrádban, Temesben, Tolnában. Így tehát Beöthy Ödön, Bezerédy István, Klauzál Gábor és Vukovics Sabbas nem vehettek részt a törvényhozásban. Deák Ferencz megválasztatott ugyan, de kijelenté, hogy gyenge egészségi állapota miatt nem fogadhatja el. Széchenyi István — aki ekkor már egészen a konzervatívek karjaiba dobta magát — okvetlen, beakart jutni az alsóházba, hogy ott ellensúlyozhassa Kossuthot. Sopronban ugyan megbukott, de megválasztotta Mosony.

Az egész ország figyelme Kossuth, illetőleg Pestmegyére volt irányítva. Meg lesz-e Kossuth, vagy elbukik; nem csoda tehát, ha legnagyobb, mondhatni epochalis jelentősége volt a pestmegyei választásnak.

Tény, hogy Apponyi kanczellár minden erejét megfeszítette, csak hogy Kossuthot elbuktassa, tény az is, hogy megfeszített erővel dolgozott az ellenzék minden egyes férfia azon, hogy meglehessen, de az már nem áll, mintha a két Batthyány gróf *óriási összegeket áldozott volna*¹⁾. Határozott tény, hogy Kossuth megválasztása, a pótköltségekkel együtt 16.000 frtba került.²⁾

A dolog története röviden ez:

Gróf Batthyány Lajos, az országos ellenzék vezére jelölte ki Kossuthot Pestmegye követéül. Az ő erélye és

¹⁾ *Szemere B.*: Ludvig Kossuth 28. lap.

²⁾ *Br. Podmaniczky Frigyes*: Naplótöredékek II. kötet 194 lap.

szívóssága nélkül Kossuth bajosan lett volna Pestmegye követévé, mert a pestmegyei nemes urak lenézték, kicsinyelték a »zempléni fiscalist«. Batthyány Lajos volt az, aki Patay Józsefet rávette, hogy ne lépjen fel, s midőn Apponyi kanczellár titkos ágensei mégis korteskedni kezdtek Patay mellett, utóbbi kijelenté: »Inkább kiköltözöm a megyéből, semhogy Kossuth ellen fellépjek«. ¹⁾ De miért forcierozta Batthyány ennyire Kossuth jelöltségét? Talán egyéni vonzalomból, vagy magán rokonszenvből? Nem! Az országos ellenzék vezére abból a nézetből indult ki, hogy Kossuth Lajosnak jelen kell lenni Pozsonyban oly nevezetes alkalommal, midőn alkotmányos életünk forduló ponthoz közeledik. Némelyek ugyan, kik nincsenek ily jó véleménynyel Batthyány Lajos grófról, s nem vélik azt, hogy Kossuthban valódi államférfit látott, — oly nézeteknek is adtak kifejezést, hogy a gróf nem akarta, miként a népszerű és hatalmas agitator Pesten maradjon, s alkalmilag onnan, mint dictator küldje rendeleteit a pozsonyi habozók vagy gyengéknek.

Kossuthot gróf Ráday Gedeon szép utczaí lakásán jelöltek ki Pestmegye követévé. ²⁾ A választási mozgalmak vezetését Batthyány Lajos vállalta magára; a döntő voksok, — az áporikai nemesek megszerzését Ráday Gedeonra birták. És sajátságos véletlene a sorsnak, hogy ezeket az áporikai nemeseket, akik a választásnál döntő súlylyal bírtak, ép annak a férfinak öcsce ³⁾, vezette Pestre a vármegye házához, akivel szemben Kossuth rövid idővel azután mint antagonistá állt szemben.

Maga a választás október 18-án volt. Már október 17-én elárasztotta a Kossuth-párt Pest összes utczáit. A váczí-, kerepesi-, üllői- és soroksári-utczákból beözönlő nemesség a hatvani kapu sarkán a Zrínyi kávéház előtt találkozott, s beérkezésük után vette kezdetét a körmenet az országúton, nagy-hid- és uri-utczákon végig a megyeháza elé.

¹⁾ Horváth M. Huszonöt év története II. k. 488—489 lapok.

²⁾ Br. Podmaniczky Frigyes Naplótörödékek II. kötet 179. lap.

³⁾ Id. Görgei István 1848—1849-ből I. köt. 1—2. lapok.

Olyan volt e körmenet, aminőt Pest sem azelőtt, sem azután nem látott.

A menet élén lovagoltak részint diszmagyarban, részint szűrt vagy gubát öltve, keleti diszben ragyogó kitünő háttas lovakon, gróf Batthyány Lajos, Kázmér és Ödön, gróf Teleky Domokos, gróf Ráday Gedeon, Beniczky Ödön, br. Podmaniczky Frigyes és sok mások. Amint a cigányzene a Rákóczy indulót elhuzta, Batthyány Lajos lekapta fővegét, melyre vörös szalag volt kötve, s e verset szavalta :

Egy halálom egy életem
Kossuth Lajos a követem.

Észbontó, fanatizáló jelenett lehetett biz az, az antik, márvány arczu, kopasz fejü s hosszú szakállú főurat így látni. A menet a megyeház előtt megállott, s annak erkélyéről Szentkirályi Mór és Kossuth Lajos tartottak beszédeket, melyek elvégezte után éljenek harsogása és zenekiséret mellett vonult be a korteshad tanyáira.

A választás másnap végbe ment. Szentkirályit egyhangulag kikiáltották, s csak Kossuthra s ellenjelöltjére Balla Endrére kezdődött meg a szavazás, mely 6 órakor lőn befejezve. Kossuth 1600 szavazattöbbséggel lett megválasztva.

Általános feltűnést keltett a választás színhelyén, hogy egy császári királyi gyalogszázados egyenruhában jelent meg a megyeház udvarán szavazati jogát gyakorolni. Várt étlen-szomjan reggeltől estig s mikor rákerült a sor, *leszavazott Kossuthra*. Ez a császári tiszt Kosztolányi Mórícz volt¹⁾, a későbbi honvédeztárs és hadosztály-parancsnok.

¹⁾ *Id. Görgey István* : 1848—1849-ből. II. kötet. 2 lap.

VII.

1847—1848.

Az utolsó rendi országgyűlés 1847 november 12-én nyílt meg Pozsonyban. Soha követi tábla összekevertőbb elemekből alakítva nem volt. Az egész ország figyelme Pozsony felé fordult. S nem ok nélkül! Hisz az országgyűlést hirdető királyi rendelet kibocsátása után Majláth Antal helyét, mint kancellár gróf Apponyi György foglalta el. De kíváncsian nézett az ország nagy része az elé, a mi Pozsonyban történik, másrészt főleg a miatt is, mert az ellenzéki párt hallgatag megegyezésével abban a vezéri szerepet Kossuth Lajos foglalta el.¹⁾

Azt hiszem, e hely legalkalmasabb arra, hogy Kossuthot, mint szónokot megkisértsük jellemezni.

Batthyány Lajos és az ellenzék vezérférfiai igen jól tudták, mit cselekesznek akkor, midőn Kossuth Lajos megválasztását elősegítik. Tudták, hogyha ezt az ékesen szóló, tiszta jellemű férfit megválasztatják, akkor a maguk méltóságát növelik a képviselőházban.

De ezenkívül Kossuthban szüksége volt az ellenzéki pártnak egy viadorra, ki a konservatívek egész gárdájával képes is, kész is, megis tudja vívni a szóharczot.

Kossuth Lajos határozottan legnagyobb szónoka Magyarországának. Igen! Bármiként kissebbitette is Csengery Antal Kossuth Lajos érdemeit, mint szónokét, én újból ismétlem, hogy ő Magyarország legelső, legnagyobb és megközelíthetetlenül utolérhetlen szónoka. Kossuth szónok-

¹⁾ *Horváth Mihály*: Huszonötév története II. köt. 506—507.

lata nem hasonlítható Széchényiéhez, akinek nem volt meg az a bájos hangja és hatalmas dialektikája, mint Kossuthnak; sem Beöthy Ödönhöz, aki tüzes volt és pat-tagott; sem Deák Ferenczhez, aki beszéd közben higgadt maradt és nyugodt, s érvelése inkább az észhez szólt, mint a szívhez; sem Szentkirályi Móriczhoz, aki a hidegséggel az apró bonczolási művészetet párosítá szónoklatában, — de a fősúlyt ő is a dialektikára fektette s így hallgatóságát nem tudta magával ragadni.

Kossuth már megjelenésével elragadta a közönséget. Sugár volt és karcsú, alakja ruganyos is hajlékony. Kék szemeinek ábrándosan szelid kifejezésével, hangjának kel-leme és bájával forma szerint elbűvölte a hallgatóságot. Amint beszélni kezd, körülben is magas alakja megnyulik; s érzi ő maga is, hogy lényével, megjelenésével már uralja a helyzetet.

És főleg a hangja volt az Kossuth Lajosnak, ami hasonlíthatatlanul szebb volt, mint valamennyi kortársáé. S hogy tudott bánni azzal a bűbájosan szép hanggal. Any-nyira mestere volt hangjának, úgy ki tudta annak mély-ségét és magasságát használni, mint a mily biztossággal kezelte Liszt Ferencz a zongora billentyűit. Igen! Kossuth valódi mestere volt a szónoklat művészetének.

Több ízben történt a szabadságharc idejében, hogy rögtönzéseivel lepte meg a képviselőházat; vagy fáradtan, betegen, kimerülten ment fel a szószerkére; ülve kezdte meg beszédét, s csak midőn az elvek és szenvedélyek már any-nyira feltüzelték, hogy eszméinek hatása őt magát is meg-ragadta s vitte; akkor pattant fel ülő helyéről, s aki pár percczel azelőtt még inkább halott volt mint élő, ekkor körösztil törte a varázsfátyolt, s ragadta az egész kép-viselőházat magával, úgy hogy a »törpe-minoritás« elné-mult, elhallgatott, — s a diadal az övé maradt.

Ezért a közös jótulajdonaiért ismerte el hallgatagon az ellenzéki párt Kossuthot rögtön megválasztatása után vezérének. Igaz, hogy párthiveinek nem mindegyike rokon-szenvezett vele, de azt érezte az ellenzék minden egyes tagja, hogy a conservatívekkel szemben erősen össze kell

tartani. Kossuth volt most a valódi mozgató erő, mely a pártok eleibe a küzdőterre tárgyat vetett. Ő indítványozta az ellenzék kívánatait; ő adta elő annak sérelmeit és panaszait. A határozatokat nyilvános üléseken ő adta elő, s ő fejtette ki minden fontosabb kérdésben.

A tulajdonképeni vita november 22-én kezdődött. Baranya követé, a konzervatívek egyik vezére, Somssich Pál köszönő válaszfeliratot indítványozott a királynak. Somssich után Kossuth emelt szót, s az ellenzék nézeteit ő, a vezér fejtette fel a kormány vezérszónoka ellenében. Ekkor egyikét tartá azon fényes és elragadó beszédeknek, melyek tanubizonyságot tesznek arról, mennyire képes uralkodni a közönség kedélyén, érzelmein s szenvedélyein. »Nézeteim — mondá — Baranya követének nézeteitől a válaszfelirat úgy terének, mint feladatának egész philosophiájára nézve különböznek. Ha ő egyezséget lát a kormány és nemzet között a teendőkre nézve, én az egyezséget csak némely tárgyak kifejlődésére nézve látom; de látok ezen tárgyak elintézésének irányára nézve oly végtelen különbséget, minő van az alkotmányos és absolutisticus irány között. Hazánk sorsának e fontos perczeiben a törvényhozási kötelességre hivatva, nehéz feladatunk szerencsés megoldásának első kellékeihez vélem tartozni a körülmények komoly felismerését, s a fenforgó viszonyok közti öntájékozást, melynek alapján munkálkodásunk irányára nézve a t. rendek akarata constatirozva legyen, s ezen constatirozott nemzeti akarat a fejedelem irányában ünnepélyesen nyilatkozzék.

En a királyi előterjesztéseket a kormány részéről oly manifestationnak tekintem, melylyel az országgyűlés munkálatának irány adatni czéloztatik; s azért úgy gondolom, hogy a t. rendek válaszfeliratában viszont azon iránynak kell kifejeztetni, melyet a t. rendek követni szándékoznak, de minthogy ez nagyrészen a körülmények gondos felismerése által feltételeztetik, szükségesnek látom egyszersmind, hogy a válaszfelirat alkalmával a t. rendek taglalat alá vegyék mind általában az ország állapotát, mind különösen erre vonatkozólag a mult országgyűlés

óta követett kormánypolitikának úgy általános irányát, mint tetteiben vagy mulasztásokban nyilatkozott főbb momentumait; miszerint a kormány irányában ellenőrködésre jogosított országgyűlésnek véleménye úgy önmagunk előtt tudva legyen, mint felséges királyunknak tudomására juttathassék.

Vizsgálván a királyi előadásokat, nyílt őszinteséggel vallom meg, hogy midőn ő felsége több oly ügyek tárgyalására hívja fel az ország rendeit, melyeknek elintézését a nemzeti közóhajtások közé emeli, s korunk kitűnő feladatának kijelölt: ennyiben a királyi előadások nemcsak a nemzet szándokával s akaratával találkoznak; hanem egyszersmind ő felsége részéről a nemzet reformcélzatú törekvése iránt rokonszenvet s hajlandóságot tanusítanak. És én ezt méltányló hálával elismerem.

De minél őszintébb elismeréssel fogadjuk a kir. szándok eme nyilatkozatát, annál nagyobb kötelességünk ő felségének nyílt őszinteséggel elmondani, mik azon akadályok, melyeknek el kell háríttatniok, hogy királyi szándoka teljesedjék. Mert hiszen az ország ily szellemű előadásokat már máskor is látott, s mégis csak kevés eredmény mérsekelheté a meghiusult remények fájdalmát. A siker feltevéleinek e kijelölésével tartozunk az ország méltó várákozásának; ... és tartozunk a felséges uralkodóház iránti ragaszkodásunknak is. Egy gondos pillanat Európa s a monarchia viszonyaira; egy pillanat a politikai láthatáron oly olvashatólag feltűnedező jelekre, lehetetlen, hogy minden embert, ki ép értelemmel bír, meg ne győzzön, mikép a felséges ausztriai ház jövődjé Magyarország alkotmányos kifejlésével kapcsolatban áll. Én ezt szükségesnek tartám kimondani, mert úgy országunknak, mint a királyi háznak érdekében vélem lenni, hogy komoly meggyőződéssé váljék, miként az, ki Magyarország közügyeit vagy alkotmányosságában csorbitani akarná, vagy reformokat nem akarna, vagy azokat nem alkotmányos és nemzeti irányban akarná, az meg lehet, hogy valamely idegenszerű kormányrendszer mechanizmusának támogatásán dolgoz-

nék, de az uralkodóház érdekeinek biztosításán nem dolgoznék.

Én tehát kötelességemnek érzem országunk állapotának vázolatába bocsátkozni. — És itt én mindennek előtt sajnosan vagyok kénytelen azon tagadhatatlan tényt említeni, hogy azon kormánypolitikában, mely a hazánkunk s velünk egy fejedelemnek hódoló ausztriai monarchiának közös status viszonyait intézi, a magyar kormányt nem látom azon hatékony befolyással birni, mely törvények és alkukötések által biztosított országos szabad önállóságunknak megfeleljen. Innen van aztán, hogy ama politikát országunk érdekeivel összhangzónak gyakorta nem találhatjuk; mert a kormányunk által képviseltetni kellő alkotmányos érdekeink nem birnak eléggé nyomatékos befolyással a monarchia közös status-viszonyainak intézésében; az ezt vezérlő politika nem bírja eléggé méltányolni a magyar nemzetnek az uralkodó ház iránti áldozati készségét.

Ámde hazánk állapotát legközelebből s a leglényegesebben azon viszony érdekli, melyben mi az ausztriai monarchia tartományaihoz állunk. Senki nálamnál ezen viszonyt jobban nem tisztelheti, s pedig nemcsak azért, mivel az, fejedelmünk egységének az 1723-ki 2-ik t.-czikkben megerősítésével szentesítve van; hanem azért is, mivel én e viszony szövetségében látom úgy hazánk, mint az uralkodóház jövődjének biztosítását, sőt látom annak constitutionalis kifejlődésében az európai civilisationak egyik hatalmas paizsát; de ezen tisztelet és ragaszkodás miatt nem szabad szem elől tévesztenem azon országos önállást és azon jogokat, melyek e viszony mellett hazánk számára az 1790-ki 10-ik t.-czikkben királyi szentesített szóval biztosítottak. E viszony a fejedelem egységének s nem az országos önállás feláldozásának viszonya. És mégis — fájdalom — oda jutottunk, hogy sokan ép e viszonyban keresnék hazánk jogszerű igényeinek akadályait, mivelhogy tapasztalják, miként az érdekek találkozásának eseteiben hazánk érdekei az ausztriai örökös tartományok vélt érdekeinek gyakorta alárendeltetnek, és

igazságos kívánataink elmellőzése azon ürügygyel menteggetetik, hogy teljesedésüket az ausztriai tartományokra való tekintet nem engedi.

Ámde én ezen imputatio alaposságát a legkerekebben tagadom, sőt állítom, hogy az uralkodó háznak rossz szolgalatot teszen, aki azon véleményt igyekszik terjeszteni, mintha hazánk jogszerű érdekeit Ausztria érdekei szükségkép elleneznék. Én ezt kereken tagadom, s lelkem egész meggyőződésével ismételem, mit a karok és rendek táblája 1844-ben kimondott, hogy a »magyar alkotmányos élet teljes kifejlődése az örökös tartományok mellett lehetséges«; és állítom azt, hogy ha e tekintetben nehézségek forognak fenn, ha érdekeink itt-ott összeütközésbe lenni látszanak, ezen nehézségek s ezen összeütközés nem a szövetséges tartományokkal viszony természetéből, hanem ama kormányrendszer divergens irányából erednek, mely a szomszéd tartományokkal találkozásunk historiai alakját megváltoztatván, a magyar alkotmányossággal irányellentétbe jött, s e divergentia által érdektalálkozásainkat is ütközésekbe ragadta. Fájdalmas, de természetes, hogy amaz absolutisticus változásból előbb divergentiáknak, utóbb érdekösszeütközéseknek kellett következni, melyek azonban nem onnan származtak, mintha érdekeink a birodalmi tartományok érdekeitől természetszerűleg különböznének; hanem származtak onnan, hogy ama kormányzati rendszer által különbözőkké tettek. Én legalább meg vagyok győződve, hogyha ezen változás közbe nem jő vala, s ennek következtében az egyik szövetséges fél állapotának kifejlődése mesterkéltné irányba nem vezettetik; a másiké pedig természetszerű kifejlődésében fel nem tartóztatik, sem érdekeink ütközésbe nem jönnek vala, sem az egy fejedelmet türhetlen hűséggel uraló népek között a feszültségnek semmi neme nem léteznék; sőt inkább az összes birodalom egyes részeit nagyobb érdekegység, erősebb kölcsönös bizodalom kötné össze, s külön nemzetiségeink megőrzése mellett, velök az alkotmányosság érzelem rokonító alapján, a polgárisodás s közjóllét legszivesbb barátságában találkozva, mindnyájan azon közös megnyugvásnak örvendhetnének.

hogy érdekeink rokonsága, sőt ugyanazonossága nyújtja a királyi szék növekedő erejére és dicsőségére a legrendíthetlenebb talapot. Van pedig jogom ezt hinni annyival inkább, mert nemzetemet mindenkor azon hajlam lelkesítette, miszerint részünkről minden készség megvolt és megvan, a különválni látszó érdekek kiegyenlítésére örömet nyújtani segédkezet, csak a részben legyünk biztosak, hogy ezért országos önállóságunk vagy épen alkotmányosságunk árul nem kívántatik. Ily ár követelése pedig nem a birodalmi tartományok derék nemzeteitől, nem a kapcsolati viszony természetéből, hanem csak ama kormányrendszer divergens irányából eredhetne.

Ezen kormányrendszernek saját belügyeinkre is alkotmányellenes befolyásától akarták őseink e hazát biztosítani, midőn az 1790-ki 10-dik törvényczikkben királyi akarrattal is szentesítve kimondották, hogy hazánk szabad ország, s egész törvényhozási és kormányzási rendszerében független, tehát semmi más országnak avagy nemzetnek alája nem rendelt. Azonban, fájdalom, de ki kell mondanom, hogy ezen sarkalatos törvénynek az élet, a valóság meg nem felel. Nem gondolom, hogy volna közöttünk valaki, aki ezt ne fájlalná, vagy épen állításom igazságát tagadásba venni akarhatná; de ha mégis valaki erre magában kedvet érezne, ám tessék: gondolom, sokan leszünk, kik a keztyűt felvesszszük, és fogunk részletes adatokkal szolgálni. Azt hiszem, hogy a bizonyításnak, fájdalom, szükében nem igen vagyunk. A tényt tehát, hogy az 1790: 10-dik törvényczikkely nem valóság, ki kellett mondanom. Ezen tényből, t. rendek, sokféle bajoknak egész özöne források; és innen az örökös tusa a nemzet és kormány közjogi hatalmának korlátai felett, mely ily mértékben a világon sehol sem fordul elő, s nálunk is csak azért van, mivel az 1790: 10. törvényczikk nem valóság, s mert a birodalmi főkormányhatalom rendszere az alkotmányossággal összhangzásban nincs.

Azt hiszem, t. rendek, ezt már ideje volt tisztán kimondani, kivált a reformokra hivatott országgyűlés elején; mert aminő igaz, hogy hazánk jövődjé a nép iránti igaz-

ságtól s az alkotmányos élet organicus kifejlődésétől függ, oly bizonyos az is, hogy ez iránybani haladási célzataink főakadálya épen amaz absolutisticus befolyásban van. Az alkotmányos nemzet minden reformot, minden új institutiót természetesen akként kíván intéztetni, miszerint a nemzeti szabadság támasza s az alkotmányos kifejlődés igényeivel összhangzásban legyen; ama nem alkotmányos kormányrendszer ellenben befolyását oda intézi, hogy minden új institutióval saját hatalmát öregbítse.

Ámde azt mondhatná valaki: ha igaz, hogy ezen kormányrendszer — mert rendszerről szólok — ily befolyással van hazánk ügyeire: hasztalan szólalunk fel ellene; mert hiszen, véganalysisben, e panasz felett is ő határoz. De nem hasztalan, t. rendek, nem hasztalan, mert bizodalmunknak van oly oszlopa, mely e rendszernek is felette áll. És ez, a királyi szék, az uralkodó dynastia érdeke. És nem hihetem, t. rendek, hogy az uralkodóház hű népeinek loyalis szózata által figyelmeztetve, eme rendszer fentartását saját érdekében lenni találhassa. Mert hiszen milyen érdek javasolhatná ezt? Mit nyújt eme rendszer a királyi háznak árnyánál önmagáért? Nyújt talán korlátlan országglási hatalmat? Nem; mert hiszen az ily kormányrendszer bureaucratiai mechanismusának korlátai semmi pótlékot sem adnak, mint épen — a bureaucrátiát. Vagy talán külsúlyt és suprematiát nyújt e rendszer a kir. háznak? Nem, t. rendek. Elannyira nem látom hát én ezen rendszer fentartását a fenséges uralkodóháznak érdekeivel azonosítva, hogy inkább azon véleményben volnék, miként az leszen a Habsburg-ház második alapítója, ki ezen rendszert constitutionalis irányban reformálandja.

A királyi szándokkal találkozó haladási célzataink sikerének egyik főakadálya tehát az, hogy az 1790: 10. törvényczikk nem valóság.

De van még egy másik akadály is: és itt már csak saját kormányunkkal s nem a taglalt idegenszerű kormányrendszer befolyásával van dolgunk; mert ezen befolyás hazánk organicus, alkotmányszerű kifejlődését akadályoztatja, de hogy positiv sérelmek követtessenek el, azt nem

parancsolhatja. Ezen második akadály pedig abban áll, mit az ország rendei már az 1825-iki országgyűlésen kimondottak s azóta öt országgyűlés ismételt, hogy t. i. ámbár mi a közboldogság növelésére s az ország javára czélzó királyi szándék előmozdítására a leghajlandóbbak vagyunk: előre láthatjuk mégis, hogy törvényeink is fogatlanok lesznek, ha csak alkotmányos lételünknek hol egy, hol más oldalról megrendített talpköve igazságos sérelmeink orvoslásával meg nem erősítettik.

Ez, t. karok és rendek, mély igazság; mert ahol a törvény nem szent, s végrehajtása nem bizonyos, ott a törvények hiába alkottatnak; s azért a törvények szentsége oly alap lévén, melyen alkotmányos életünk nyugszik; ezen alap épségének követését mi hagyományul kaptuk őseinktől. Ezt nem szabad felednünk s elhanyagolnunk; mert az alkotmányos létet a bizonytalan jövődő semmi reményeiért sem adhatjuk fel. Senki nálamnál jobban nem örvendene, ha itt a nemzet képviselőivel szemközt, egy felelős parlamentáris kormány állván, ezen állás magában biztosítaná, hogy a multakat bizton feledhetjük, mert jövődönket nem teszik bizonytalanná, és zavartalanul vihetnők a reform munkálatát. És én az ily kormányt megyei institutiókkal tökéletesen megegyeztethetőnek vélvén, az alkotmányos lét ezen postulatumának valóítására minden erömet felajánlom; de ha már ez valóítva volna is, a kormánytól törvényeink szentségét számon kérni, minden időben első kötelességünkhöz tartoznék. Mennyivel inkább nem szabad mellőznünk ezen alapot, midön sajnosan kell tapasztalnunk, hogy sarkalatos sérelmeink annyi országgyűléseken át orvosolatlanok maradtak.«

A régiebb sérelmekről átmegy azután a legújabbakra, a kormánynak a mult országgyűlés óta követett politikájára; mire nézve »tény az, ugymond, hogy köz- és magánjogi viszonyainkban most is a törvényhozó hatalom mellőzésének, a kormányhatalom garantiák nélküli terjeszkedésének, s az alkotmányos biztosítékokat képező institutiók erőtlénítésének anticonstitutionalis iránya tapasztalható.« Ennek bebizonyítására a sokak tömegéből, ugymond, csak három

főmomentumot említ; — s kifejtván aztán az adminisztratori rendszerből, a horvátországi tartományi gyűlés körül elkövetett státuscsinnyból, s a vallást és váltóügyeket illető újabb törvényeknek az ország határörvidéki részeiben kihirdetésének s foganatosításának elmulasztásából eredt újabb sérelmeket, *oly indítványt tett, mely szerint ellenkezőleg Somsich indítványával, a válaszfeliratban mindezeket megemlítetni kívánja, mint akadályait a kormány által is szándéklott reformoknak.*

Az indítványok felett hosszú és tüzes vita indult meg. A többség Kossuth indítványának — emberi számítás szerint — biztosítva volt. Ekkor azonban egy váratlan harczos lépett — mint deus ex machina a küzdők közé, gróf Széchényi István személyében, aki a vita ötödik napján egy közvetítő indítványnyal állott elő. Somsich látván, hogy javaslata nem kapja meg a többséget, de meg egy Széchényi által alakítandó középpárt segítségével vélte Kossuthot a vezérségről leszorítani, rögtön visszavonta a maga indítványát s csatlakozott Széchényi Istvánéhoz. Széchényi sem volt azonban szerencsésebb Somsichnál, mert javaslata *három szavazattal* kisebbségben maradt.

A feliratot tehát Szentkirályi szerkesztette. Bent volt minden, amit az ellenzék akart, de a főrendek semmivé tették. A felirat Szerencsy István főpohárnokmester indítványára visszaküldetett a karok és rendekhez. 1847. decz. 15-én került vissza a főrendektől a felirat a rendekhez. Legelőször Kossuth emelt szót, s lelke egész hevét beleöntötte beszédébe. Kijelenté, hogy az alsóház nem hátrálhat meg kompromissió nélkül. A válaszfelirat nem lehet egyezkedés dolga, aztán nyíltan elmondá, az ország állapota felőli ítéletét; és indítványozta:

1. Hogy a tábla ítéletéhez tovább is ragaszkodjék.
2. A válaszfeliratot leteszi.

3. A sérelmek tárgyában *külön felterjesztéseket teend s alkalmilag az illető feliratokat csatolandja az öfelségének megszavazott köszönethez.*

Az alsóház Kossuth indítványának elfogadásával ketőt mutatott meg: erejét, melylyel a kormánynak imponált,

s határozottságát, mely szerint alapelvekre nézve a felsőházzal egyezkedésbe sohasem bocsátkozik.

A kormánypárt így egyik vereséget a másik után szenvedvén, örvöngött dühében, s el volt határozva, hogy megtöri Kossuth vezéri hatalmát.

A bécsi kormány titkos agent használt erre a célra, ugynevezett: »*elefánt-szelidítőt*«. Ez az elefánt-szelidítő senki más nem volt, mint Metternich intimusa, Wirkner Lajos. Wirkner egész cynikusan elmondja maga, miként értekezett az ellenzéki vezérférfiakkal, azokkal t. i., akik »Kossuth tulsúlya alól ki akarták magukat vonni.«¹⁾ Legelőször is Lónyay János titkos tanácsossal lépett összeköttetésbe, akit még az 1830-iki országgyűlésről ismert, *mikor ez Nagy Pállal együtt az akkori kancellárnak, Reviczkynek hasznos szolgálatot tett.*

Mint 1830-ban, úgy 1847-ben is szívesen magára vállalta Lónyay János azt a missiót, hogy közbenjáró fog lenni egyrészt a kancellária és a nádor, másrészt Szentkirályi Móricz, Pázmándy Dénes, Lónyay Gábor és Lónyay Menyhért (utóbbi véletlenül épen a saját fiaskája volt) között.

Ezek ígéretet tettek, hogy elejtik az Apponyi kancellár személye ellen folytatott támadást, ha biztosítékot nyernek az iránt, hogy az administratori kinevezés miatt királyi deklaratorium fog megjelenni; ha ígéretet tesznek a nemesség megadóztatása, az évenkénti országgyűlés, s főleg a városok szavazási kérdésének liberális uton leendő megoldása iránt. Ezek a tárgyalások 1848. január 12-én kezdődtek, s folytak a hónap végeig. Február 1-én Lónyay János bemutatta a nádornak Szentkirályit, Pázmándyt, Lónyay Gábort és Menyhértet, — s biztosította a fölséget, hogy ezek a derék ellenzéki urak készek loyális fölirattal válaszolni, s nem törődve azzal, mit akar Kossuth, rögtön hozzá fognak az előttük fekvő tárgyak megvitatásába.

Szentkirályi, Pázmándy és Lónyay Gábor egyenként köszönték meg a nádorfőhercegnek, hogy szíves volt őket fogadni, s biztosították mind a hárman, *hogy a kormány*

¹ Wirkner Lajos: Élményeim. 191. lap.

nem csak ebben, hanem minden más kérdésben is rendelkezhet velük.

Bármily titokban folytak azonban ez alkudozások, Kossuth és Batthyány azokról rögtön értesültek. Tudták: kik közt s mi miatt folyik az alkudozás. Lehet gondolni, mennyire megütődtek az ellenzéki követek, amint ezen »árulás«-ról¹⁾ értesültek. Nem csoda, ha a jó előre informált hallgatóság a declaratoriumot már első felolvasáskor haragosan lezúgta, s azokat a követeket, akikről tudva volt, hogy Kossuth és Batthyány ellen intriguálnak a kormánnyal, nemcsak szólni nem akarták engedni, de már a tanácskozási terembe léptükkor kifütyölték és kigúnyolták. A hangulatot észelve, Szentkirályi, Pázmándy és Lónyay Gábor magukba szálltak; a fiatal Lónyay Menyhért azonban, akit a többiek ez alkalommal teljesen mellőztek s figyelmen kívül hagytak, — nem reterált meg, hanem midőn február 5-én a declaratorium felvételét s Szentiványi Károly megtette az indítványt, hogy a multa nézve esetleg fentartatik e specziális sérelem tárgyalása, ő Bereg-megye részéről ellenindítványt nyújtott be, melyben az országgyűlés háláját kívánta kifejezni a felségnek, hogy a nemzet aggodalmait megszüntette.

Leirhatlan jelenet következett. A vita a legnagyobb ingerültségben folyt le. A veszprémi követek megsemmisítették a megye szavazatát; az egyik bihari követ: Reviczky, Lónyay indítványa mellett szavazott, mire a testileg beteg, összetört másik bihari követ: Papszász felegyenesedett helyéről, s lelkesedve kiáltá, hogy Bihar szelleme mindig alkotmány szerető volt, hogy a demoralisatio öli meg a nemzeteket, s hogy ő Szentiványi javaslatára szavaz, mert neki nem rang és hivatal kell, hanem szabadság és haza.

Oly vihar keletkezett, hogy a hullámok majdnem kicsaptak medrükből. Szentiványi indítványára már 23 szavazat esett, Lónyayéra 22. Az ellenzék többsége biztosnak tetszett, amidőn a soproni követ *Simon*, megyéje határozott utasítása ellenére a beregi javaslatra voksolt, s így egyenlő

¹⁾ *Wirkner Lajos*: Élményeim 194. lap.

levén a szavazat száma a két feliratra, — s nem volt más hátra, csak Horvátország szavazata. A horvátországi követ, nagyon természetes, hogy a beregi indítványt pártolta, — s így az ellenzék le lőn győzve.

Oly zaj következett erre, hogy az elnök nem birt csendet csinálni, s a követek veszekedéseinek másnap két párbajban lőn a folytatása.

Amidőn hosszú idő múlva a zaj csillapodott, Kossuth felemelkedett helyéről, s csendre inté a követeket, mert — ugymond — a haza és szabadság jövődjéről van szó. Azután pedig elkeseredett hangon folytatá: »Am vessenek számot magukkal, kiknek tetszett a dolgot így élire állítani; e szavak következtében az országgyűlésen béke többé nem lehet; legyen hát harcz, miután az engesztelődés ajánlatát visszautasították, — és lesz harcz az utolsó perczig. Azon uraknak, kiknek utasítása az administratori rendszert sérelmesnek bélyegzi, tetszett Beregmegye indítványára szavazni: ám lássák; szóló őket feleletre nem vonhatja; de azt megjegyzi, hogy e szavazás által nincs még eldöntve, vajjon a rendek az administratori rendszerben fekvő egyes sérelmeket is el akarják-e dobni, vagy nem? Sőt most már indítványozza a választmányi munkálatok felvételét. »Tény, — mondá a többek közt, hogy harmincz megye az administratori rendszert sérelmesnek ismeri; s ennek ellenében mit jelenthet-e szavazás?

Gömör követe oly indítványt tett, melyet maga sem tartott jónak; de megtette azt hazafiui resignatióval, jó béke kedvéért, hogy megkísértse a közelítés ösvényét. Ezen ut nem tetszett, sőt tetszett ingerültséget és aggodalmakat idézni elő. Maga a tény szól, hogy a cél nem más, mint ő felségét a nádort, ki ezen új rendszerben részt nem vett, szinte belevonni, hogy magas személyéhez támaszkodhassanak; de ő minden erővel azon lesz, hogy a nádor méltósága és népszerűsége fentartassék. Kijelenti, hogy nem feszíti meg ugyan a hurokat pattanásig; de meg sem ereszti azokat.

A kormány örült diadalának, s már tanácskoztak, hogy ha másként nem lehetne, úgy fogják a követ urakat

loyalitásra tanítani, hogy egynémelyiküket »elutazzatják Kufsteinba«,¹⁾ amidőn az események rohamos fejlődése legyőzte a taktikázó nagy urakat. Európában ekkor már minden forrongásban, lázban volt. Tudta ezt az egész világ, csakis Bécsben és Pozsonyban »nem mozgott még a föld«. Végre ott is megmozdult! Okot erre nem a politika, hanem a kereskedelem pangása, az állampapírok értékének minimumra csökkenése — adott. Ekkor a politikai körökben nyíltan kezdtek a bécsi bank bukásáról beszélni, s az osztrák bank jegyeit nem akarta elfogadni senki.

Ily viszonyok közt, márczius 3-án, Győrmegeye követe indítványozta, hogy ő felsége a bank állása, s különösen a forgalomban levő bankjegyek fedezete iránt legyen kegyes felvilágosítást adni, hogy a kedélyek megnyugodjanak.

Kossuth felhasználta ezt a pillanatot! Akik beszélni hallották, azt mondják, soha exaltáltabb nyelven nem beszélt. Az események magas színvonalára emelte politikánkat, s a bajok első forrására mutatott rá, mely oka a bécsi pénzügyek folytonos deficiztjének, s mely oka lesz a bank bukásának is, s ez nem más, mint ausztria politikája.

Felemlítve, hogy a bank által magánuton néhány követtel közlött kimutatása, melynek hivatalos közzétételét követeli, világosan mutatja, hogy az jelenben még alapos nyugalanságot okozható veszélyben nincs, hanem így folytatja, veszélybe csak az által jöhetne, ha a kormány-politika tovább is folytattatnék, s ez által a status, melynek financizái már rendes viszonyok között is folytonos deficizben vannak, napról-napra több áldozatba sodortatnék; melynek okvetlenül egy újabb banquerott lenne kikerülhetetlen következménye. Ha ezen politika gyökeresen megváltoztattatik, akkor nézetem szerint a bank iránt nyugodtak lehetnek és azért én azon szempontokra kívánom a Kk. és Rr. figyelmét intézni, melyek a közbajok veszélyének növekedését elháríthatják. Általában véve akként vagyok meggyőződve, hogy miután látják, miképen az ausztriai financzialis viszonyok pénz- és értékviszonyainkra

¹⁾ Wirkner Lajos: Élményeim 206. lap.

minő hatást gyakorolhatnak, nekünk a bank kimutatásának kívánásánál nem lehet megállapodnunk, mert ez csak egy részlet, mely az egésznek következménye, hanem nekünk a magyar statusjövödelmek és statusszükségek számbavételét, az ország financiainak alkotmányos kezelés alá vételét, szóval önálló magyar pénzügyminiszteriumot kell kívánnunk, mert különben a rólunk, nélkülünk intézkedő idegen hatalom pénzügyviszonyainkat végetlen zavarba bonyolíthatja, ha ellenben felelős pénzügyminiszteriumunk lesz, a királyi szék diszéről, hazánk szükségéről s minden jogszzerű kötelességeink teljesítéséről, okszerű gazdálkodással gondoskodhatunk, s polgártársaink pénzügyviszonyait minden veszélyes fluktuációk ellen biztosságba helyezhetjük. A bankviszonyokról tehát csak annyit akarok szólni, miként hiszem, hogy a nélkülözhetlen két lépésre a szükséges intézkedések már is megtétettek; melyeknek egyike az, hogy a közönség a bank állapota iránt hivatalosan megnyugtattassék, másika pedig, hogy a bankjegyeknek ezüst pénzei beváltására az ország minden részében sikeres intézkedések tétessenek és ha ehhez még a kormánypolitikának iránya is okszerűen megváltoztattatik, reményilem, hogy a bizalom helyreáll, melyet helyreállítani zsebeink érdeke, de a dynastia érdeke is multhatatlanul megkívánja. És azért én a bajok kutfejének taglalatára s a mentő szerek kijelölésére intézem előadásomat. Már midőn ez országgyűlés elején a válaszfeliratot indítványozám, kötelességemnek éreztem hazánk állapotának taglalásába bocsátkozni, úgy saját belügyeink, mint azon viszonyok tekintetében, melyek a pragmatika sanctio következtében köztünk és az ausztriai császári birodalom között fenforognak. Kimondottam meggyőződésemet, miként hazánk alkotmányos jövődjére iránt mindaddig tökéletesen nyugodtak nem lehetünk, valameddig fölséges királyunkat minden egyéb uralkodó viszonyaiban is alkotmányos országlási formák nem környezendik. Kimondottam meggyőződésemet, miszerint én a nemzet által várt reformok tekintetében sem érezhetem hazánkat arra nézve biztosnak, hogy irányuk alkotmányos és eredményük a nemzeti szabadságnak ked-

vező leend, valameddig a velünk egy fejedelmet uraló birodalom kormány rendszere az alkotmányossággal ellentétben áll. Kimondottam meggyőződésemet, hogy a köztünk és a császári birodalom szövetség népei közt fenforgó érdektalálkozást, önállásunk szabadságunk, jólétünk kára nélkül csak a közös alkotmányosság érzelem rokonító alapján lehet kiegyenliteni. Egy fájdalmas pillanatot veték a bürokratikus kormányrendszer eredetére és kifejlődésére, emlitem, miként emelte fel hatalmának épületét és elszámálva e kormány-mechanizmus következményeit és betekintve az élet könyvébe, hol az események fátumszerű logikája revelatioját hirdeti, az uralkodó ház iránti igaz, hű ragaszkodásom meleg érzetében jóslatot mondék: hogy az leszen Habsburgház második alapítója, ki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos irányban reformálandja, s felséges háza trónusát hű népeinek szabadságára fektetendi le rendithetlenül. E szavak óta híres bölcsességgel támogatott trónusok döltek össze, s népek nyerték vissza szabadságaikat, miknek ily közel jövőjét három hónap előtt alig álmodák, mi pedig három hónapon át görditjük fáradatlanul Sysiphus követ. S az én lelkemre epesztő aggodalommal borul a mozdulatlanság fájdalma; vérző szivvel látom, miként izzad annyi nemes erő, annyi hű tehetség egy háladatlan munkában, mely a taposó malom kinjaihoz hasonlít, Igenis, t. Rendek, egy fojtó gőznek nehéz átka ül hazánkon, a bécsi kabinet csontházából egy sorvasztó szél fú reánk, mely idegeinket megmerevíti, és lelkünk röptére zsibbasztólag hat. De ha akkorig csak azért aggódtam a felett, mivelhogy ama rendszer befolyása miatt kifejlődésünket, annak kipótolhatlan kárával, minden mértéken túl feltartóztatva látni fájlalom; s mert látom, hogy haladásunk alkotmányos iránya biztosítva nincs, és azt látom hogy azon divergentia, mely a birodalmi rendszer abszolutistikus természete és a magyar nemzet alkotmányos iránya között három század óta fennál, kiegyenlítve maiglan sincs és kiegyenlítve egyik vagy másik irány feladása nélkül nem is lehet; most már t. Rendek, nemcsak e miatt aggódom, hanem aggódom a felett, hogy a bürokratikus

mozdulatlanság politikája a birodalmat dissolutioba sodorhatja; hazánkat pedig, melynek önmagába önmagával annyi teendője, melynek saját boldogsága végett minden ereje, minden nélkülözhetlen fillérjére szüksége van, sorvasztó áldozatokba, végetlen bajokba sodorhatja. Én a dolgokat ekképen látom és mivel ekkép látom, halaszthatatlan kötelességemnek tartom a t. Rr-et tisztelettel fölkérni, hogy figyelmüket ezen állapotra és az e miatt hazánkat fenyegető bajok megelőzésére kiterjeszteni méltóztassanak. Nekünk, t. Rr., kiket a nemzet azzal bizott meg, hogy jelene fölött örködjünk és jövőjét biztosítsuk, nekünk nem szabad szembehunyva vértani, míg hazánkat a bajok özöne elborítja; megelőzni a bajt, ez hivatásunk s én akként vagyok meggyőződve, hogy ha ezt elmulasztanók, isten, világ és önlelkiismeretünk előtt felelősekké válnánk mindazon szerencsétlenségért, mely e mulasztásból következődik. Ha egyszer a politika fonákasága miatt a békés kiegyenlítésnek, a fátum megkérlelésének ideje lejárt, a koczka visszavehetlenül elvettetett, ha ennek megelőzésére a nemzet képviselőinek szabadon emelt loyalis szavát mérlegbe vetni elmulasztottuk; ha odáig engedtük a bonyodalmakat vitetni, hogy csak áldozatok közt lehessen választanunk, melyeknek végét az isten láthatja be, akkor a bánat késő lesz, a tétlenül elfecsérelt perczet a mindenható sem adhatja vissza. — Én legalább e késő bánatnak, ha mint hazafi következőseiben osztozni kénytelen leszek is, mint követ, felelősségében osztozni nem akarok. Méltóztassanak, t. Rr., a francia háboruk idejére visszaemlékezni, mi közünk volt nekünk magyaroknak a francia nemzet belügyeivel. Országgyűlésünk együtt volt 1790-ben, de figyelmét az internationalis politikára ki nem terjeszté, s mi volt a következőzés? az, hogy nélkülünk, de rovásunkra elkövetett hibának átka huszonöt nehéz év tömérdek áldozatával súlyosodott hazánkra; a nemzet vére patakokban omlott, értékes vagyona örvénybe hanyatott, és e tömérdek áldozat között látták apáink hazánk földén a távol nyugot diadalmas fegyvereit, e várost magát, törvényhozásunk szokott székhelyét, a győző hatalmában, a monarchiát bomlásnak

indulva, büszke triumphator kegyelmének fonalán függeni, és láttak siralmas financialis zavarokat, melyek a birodalomnak szoros kapcsolatnál fogva két status banquerott irtóztatós csapásaival nehezettek szegény ártatlan hazánkra. És e tömérdek szerencsétlenségben még csak azon vigasztalás is meg volt tőlünk tagadva, hogy mondhatnók, miként a fenyegető vész elhárítására tettünk, tettünk amit lehetett, midőn még ideje volt. Isten ne adja, hogy ez országgyűlésre is ily ítéletet mondjon egykor a história. Isten ne adja, hogy lelkünkre nehezedjék a bánatos gondolat, miként láttuk közeledni a vést királyunk trónja, láttuk közeledni hazánk felé és nem léptünk fel férfias határozottsággal azt elhárítani, mindenesetre pedig emlékezetünket kötelelességmulasztás vádjától felmenteni. Én hát arra szólitom fel a t. Rrt, emeljük fel politikánkat a körülmények színvonalára, merítsünk erőt a dynastia iránti hűség érzetéből, merítsünk erőt a rajtunk fekvő felelősség és polgári köteleesség érzetéből, nagy körülményekhez illő nagysorú határozottságra. Ezen körülményeket, miként a monarchián belül s a külföldön vannak, rajzolni nem akarom, mert közönségesen tudvák, de kimondom erős meggyőződésemet, miként a birodalombeli nyugalom bomlásának és ebből eredő minden balkövetkezéseknek valódi kútfeje a kormányrendszerben fekszik. Természetelleni politikai rendszerek is soká tarthatják fenn magukat, mert a népek türelme s a kétségbeesés között hosszú út fekszik, de vannak politikai rendszerek, melyek az által, hogy sokáig tartottak, erőben nem nyertek, hanem vesztek, s végre elkövetkezik a percz, midőn azokat tovább tartogatni akarni veszélyes volna, mert hosszú életük megérett arra, hogy meghalhassanak. Halálban pedig osztozni lehet, azt kikerülni: nem. Tudom én, hogy elvénhedt rendszernek, elvénhedett embernek nehéz megválni egy hosszú élet eszméjétől, tudom, hogy fáj darabról darabra összetörve látni, mit egy hosszú élet építgetett; de midőn az alap hibás, a dőlés fátuma kikerülhetlen; s mi előttünk, kikre a gondviselés egy nemzet sorsát bizta, halandó ember gyarlóságai befolyást nem gyakorolhatnak. A nép örök s öröknek

kivánjuk e nép hazáját, s öröknök ama dynasztia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk.

En félek, hogy ha a nemzetek loyalis nyilatkozványai közbe nem jönnek, ama politika az istenben boldogult szent szövetség egy újabb kiadásában keresend még tengődést, pedig a szent szövetség első kiadásakor sem ez mentette meg a trónokot, hanem a népek lelkesedése, egy oly lelkesedés, melynek alapja szabadságígéret volt. Dynastia iránt, mely népeinek szabadságaira támaszkodik, keletkezni mindig fog lelkesedés, mert szívből hű csak szabad ember lehet, de bürokratiák iránt lelkesedés nem keletkezhetik. Életet és vért adhatnak a népek szeretett dynastiájukért, de egy nyomasztó kormányrendszer politikáért, soha egy verébfióknak sem lesz kedve meghalni. Igenis, t. Rr., erős meggyőződése, hogy dynastiánk jövődjö a birodalom különféle népeinek egy szívből lélekben való egyesüléséhez van csatolva, — ezen egyesülést nemzetiségeik respectálása mellett csak az alkotmányosság érzelmrokonító forrasztéka teremtheti meg.

Bureau és bayonnet nyomorult kapocs. Én hát indítványomban, melyet tenni akarok, dynastiai szempontból indulok ki, és istennek hála, hogy ezen szempont hazánk érdekeivel kapcsolatban van.

Ki gondolhatna borzadás nélkül amaz eszmére, hogy a nép áldozatokba bonyolítottatik, szellemi és anyagi kárpótlás nélkül? ha mi ez országgyűlésről szétoszlanánk, a nélkül, hogy megvinnők a népnek, mit a törvényhozástól annyi joggal és oly méltán vár, ki merné magára vállalni a felelősséget? Ki merné magára vállalni a jótállást, hogy a lelkesedés és áldozatkészség, melylyel e ház falait megrendíthetjük, az életben is visszhangra talál? A t. Rr. is érezni fogják a körülmények súlyát, azért e viszonyokat tovább nem fejtegetem, hanem általmegyek indítványomra, melyet ajkaimra a dynastia iránti hű ragaszkodás, hazánk és a nép iránti tartozás és felelősségem érzete ad. De mielőtt ezt előterjeszteném, még csak azon egyet jegyzem meg, hogy indítványomban az országgyűlés némely teendőit elszámolándván, sérelmeket, mint minők a részek kérdése,

a vallásügyi viszonyok és különösen az oly fontos horvát ügy, azért nem említek, mert oly alapkívánatokat fogok előterjesztani, melyek ha — amint joggal hiszem, — teljessednek, egyszersmind ezen sérelmek orvoslásának biztosítékát is magukban foglalják. Indítványomban tehát ezen nagyfontosságú kérdéseket is, és különösen a horvát kérdést, melyet ez országgyűlésen megoldatlanul hagyni nem szabad, a biztos megoldás fokára akarom emelni, változatlanul el lévén határozva, hogy ha a megoldás ez uton, melyen egyszersmind a multak sebeinek keserű fölszaggatása is elmellőzhető, nem sikerülne, legyen bár a multak sebeinek fölszaggatásával, a horvát kérdést lelkem egész rokonszenvével minden részleteiben fölkarolni legsürgetőbb kötelességeink közé számítom, s hiszem, hogy a t. Rr. is hasonlóan vannak iránta lelkesítve. És most minden motivatio nélkül fölhívást indítványozok a fölséghez, melynek tartalma következő:

Fölséges stb. A legujabb időkben kifejtett események mulaszthatatlan kötelességül teszik: figyelmünket azokra fordítani, miket fölséged uralkodóháza iránti hűségünk, az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti kötelességünk megkíván.

Historiánkra visszatekintve, előttünk áll annak emlékezete, hogy három század óta alkotmányos életünket a kor igényeihez képest nem csak ki nem fejthettük, de sőt leginkább fentartására kelle minden gondjainkat fordítanunk.

Ennek oka: hogy fölséged birodalmi kormánya nem lévén alkotmányos irányú, úgy kormányunk önállásával, mint alkotmányos életünkkel összhangzásban nem lehetett.

Eddig ezen irány csak alkotmányosságunk kifejlődését hátráltatta, most úgy látjuk, hogy, ha tovább is folytattatik, és a birodalmi kormány az alkotmányossággal összhangba nem hozatik, fölséged trónját és a pragmatica sanctionál fogva kedvelt kapcsolatokkal hozzánk kötött birodalmat elláthatlan következményekbe bonyolíthatja, hazánkra pedig kimondhatatlan kárt áraszt.

Fölséged minket reformokra hitt össze, mi régi óhaj-

tásunkat láttuk ez által teljesedve és buzgó készséggel fogtunk a munkához. Elhatároztuk, hogy közös teherviselés által a nép közterheiben, melyekkel a megyei közigazgatást eddig egyedül fedezi, osztozni fogunk, s az ország új szükségeinek pótolásáról is hasonló alapon gondoskodandunk.

Elhatároztuk, hogy az urbéri viszonyokból kibontakozást kármentesítéssel összekötve eszközöljük s ez által a nép és nemesség közti érdekeket kiegyenlítve, hazánk boldogságának gyarapításával fölséged trónját megszilárdítandjuk.

A katonai élelmezés és szállásolás terheinek megkönnyítése gondjaink főbbjei közé tartozik.

A királyi városok és szabad kerületek közigazgatási és politikai rendezését halaszthatlan tárgynak tekintjük és a népnek is politikai jogokban illő részesítésére az időt elérkezettnek véljük.

Hogy földmivelésünk, műiparunk, kereskedésünk fölvirágzására sikeres lépések tétessenek, hazánk méltán várja.

De alkotmányos életünk is valódi képviseleti irányban igényel fejlődést. — szellemi érdekeink a szabadság alapján ápolást követelnek. Honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünknek és a honlakosok különböző osztályainak érdekessége alapján gyökeres átalakítást kíván, ez pedig úgy fölséges királyi széke, mint hazánk bátorléte tekintéből nem halasztható intézkedést tesz szükségessé.

A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségeinek számbavételét és felelős kezelés alá vételét, tovább nem halaszthatjuk, mert csak így teljesíthetjük azon alkotmányos tiszttunket, hogy úgy fölséged királyi székének diszéről, mint hazánk közszükségeinek és minden jogszerű köteleességeknek fedezéséről sikeresen intézkedhessünk.

Sokban e kérdések közül az örökös tartományokkal érdektalálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fön, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömet nyújtunk segédkezet.

De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára

hozandó törvényeink csak az által nyernek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lenne megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása s ezért kollegiális kormányrendszerünknek magyar felelős ministeriummá alakítását minden reformjaink alapföltételének és lényeges biztosítékának tekintjük.

Ekként fogtuk fel hivatásunkat.

Ezeket fölségeddel egyetértve az országgyűlésen szerencsésen megoldani elhatározott komoly szándékunk. Ezt várja tőlünk a haza, ezt várják a nép milliói, ezt sugallja a hűség és ragaszkodás ösztöne, melylyel fölséged uralkodóháza iránt tántoríthatlanul viseltetünk, mert meg vagyunk győződve, hogy csak ezáltal fektethetjük hazánkban a békét, nyugalmat és bizalmas egyetértést oly szilárd alapra, miszerint azt váratlan esemény, viharok meg ne ingassák, s a békének és elégedésnek ily biztosításával szerezhetjük csak meg az erők azon lelkesült összhangzását és gyarapodását, melyre fölséged uralkodóháza minden viszonyok között nyugodtan támaszkodhassék.

Ámde fölséged velünk együtt érezni fogja, miként ezeknek eszközlésére béke kell és kellenek zavartalan nyugodt viszonyok.

És e tekintetben lehetetlen aggodalommal nem tapasztalnunk a nyugalom bomladozásának azon jeleit, melyek a pragmática sactionál fogva velünk egyesült birodalom némely részeiben mutatkoznak, s melyeknek súlyát a legujabb külső események előreláthatlan fejleményei sokszerűn növelhetik.

Nem akarjuk fölséged atyai szivét a bomladozás ama jeleinek részletes fölemlítésével szomorítani; nem a pénzviszonyok tekintetében már is érezhető hatást fejtegetni, de a hűség ösztöne s a rajtunk fekvő felelősség kényszerít kimondani, hogy mi, valamint a jelentkező bajok valódi kutfejét és saját elmaradásunk egyik főokát is a birodalmi kényszer-rendszer természetében találjuk, úgy erősen meg vagyunk győződve, hogy fölséged az elkövetkezendő bal események legbiztosabb óvszerét, hű népeinek legbarátsá-

gosabb egyetértését, a monarchia különböző tartományainak legerősebb forrasztékát s mindezek által fölséges trónjának s az uralkodóháznak legrendíthetlenebb támaszát abban találándja föl, ha fejedelmi székét minden uralkodói viszonyaiban a kor szükségei által multhatatlanul igényelt alkotmányos institutiókkal környezendi.

Azonban fölséges úr! az események isten kezében vannak. Mi bizunk a gondviselés oltalmában, de érezzük a kötelességet: gondoskodni, hogy fölséged hű Magyarországot a bizonytalan jövőendő készületlenül ne lepje meg. E gondoskodás halaszthatlan kellékeül tekintjük mi a fennemlített átalakulási kérdéseknek még ez országgyűlésen alkotmányos iránybani megoldását és aggódunk, hogy a szokásos országgyűlési alkudozások és kormányshéki tárgyalások kollegiális rendszerszülte hosszadalmassága a fölséged atyai szándékának és hazánk méltó várakozásának megfelelő sikert veszélyesen késleltetheti.

És azért a királyi shék iránti tántoríthatatlan hűségünk szilárd bizalmával esedezőnk felségednek, méltóztassék a fenforgó rendkívüli körülmények tekintetbe vételével legkegyelmesebb királyi akarátának teljhatalmú organumai, egyszersmind a fennálló törvények szerint hazánk legfőbb kormányshékének a m. kir. helytartótanácsnak tagjai gyanánt; a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban oly egyéneket az országgyűlésre utasítani, kik, mint a végrehajtó hatalomnak a hozandó törvények szerinti alakban annak gyakorlatára fölséged kegyes bizalmával előlegesen kijelölt alkotmányos organumok, és kiknek, mint ilyeneknek személyes felelősségük alá leszen a hozandó törvények végrehajtása is helyezendő, országgyűlési tárgyalásainkban közvetlen részt vegyenek, s fölséged királyi szándoka iránt az ország rendeit tájékozva s a kellő felvilágosításokat és kimutatásokat a kormány részéről, különösen a pénzviszonyok tekintetében is megadva, a fenforgó fontos kérdések megoldását oly sikerrel előmozdítsák, miszerint a hozandó üdvös törvények mihamarább fölséged kegyelmes helybenhagyása alá terjesztethessenek, s általuk a jelen körülmények bármí váratlan fordulatának esetére is biztosítva legyen

hazánkban a béke, megszilárdítva a bizalmas nyugalom, s ezeknek alapján kifejthető azon szellemi erő és anyagi tehetség, melyben fölséged tántoríthatlan hűségünk mellett, a bizonytalan jövőndő minden eseményei között királyi székének legrendíthetlenebb támaszát fogja találni.

Kik egyébiránt stb.

Kossuth indítványa határtalan lelkesedéssel egy szó ellentmondás nélkül fogadtatott el, s másnap az országos ülés elé vitetett.

Ez volt a: *„Felirás az országgyűlés teendői iránt“* s itt kezdődik a magyar nemzet alkotmányos élete.

A lapok szerte vitték Kossuth beszédét az országba. Az országgyűlési fiatalság még az nap 400-at meghaladó aláírással kérvényt adott be, melyben a sajtószabadság behozatalát sürgetik.

A főrendeket azonban még mindig Wirkner Lajos sugalmazta, s ők konzekvensen vonakodtak a feliratot tárgyalás alá venni. Wirkner Lajos Kossuth beszéde után a következő levelet intézte Metternich herczeghez: »Kegyelmes Herczeg! A mai kerületi ülés Kossuth azon indítványát, mely Magyarország részére teljesen külön kormányzást, az osztrák örökös tartományoknak pedig alkotmányt követel, elfogadta annélkül, hogy az országgyűlés tanácskozási termében s azon kívül is eddig mindig és minden módon gyalázott és ezért már halálra fáradt konzervatívek részéről csak egy hang is ellene szólt volna.

Ha én már egy héttel ezelőtt az országgyűlés szétesztetését sürgetve kértem, úgy az imént jelentettem eljárás ezen rendszabály szükségességét annál kifogástalanabbul indokolja, mennél tántoríthatlanabb bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy ezen országgyűléstől nemcsak üdvös eredmény nem várható, hanem annak további fennállása a dinasztia és ország érdekeire perczről-perczre veszélyesebb lehet.

Ezekután indítatva érezvén magam ismételve az országgyűlés gyors szétesztetését kérelmezni, egyezzersmind bátorodom jelenteni, hogy az erre vonatkozó, szükséges értesítéseket szóbelileg kívánván adni, jövő éjjel Bécsbe jövök stb. stb.

Metternich tökéletesen egyetértett Wirknerrel abban, hogy az országgyűlést haladéktalanul fel kell oszlatni, s márczius 4-én délután 4 órakor tudatta Wirknerrel, hogy Lajos főherceg is hozzájárult tervükhöz, s hogy az arra vonatkozó legfelsőbb királyi kézirat még az nap expedíálva lesz. De úgy Wirkner, mint Metternich is tévedtek. Ez ügyben István nádor-főherceg elnöklete alatt értekezletet tartottak, s Lajos főhercegen és Metternichen kívül az értekezlet tagjai közül senki sem nyilatkozott a mellett, hogy fel kell oszlatni az országgyűlést.

E helyett azonban márczius 7-én a kerületi ülésben Madarász László követ, a főrendeket az országgyűlési teendők *azonnali* tárgyalására kívánta felszólítani. Márczius 8-án az ülés az elnökséget bízta meg, hogy szólítsa fel az országbirót, ha pedig ez távol lenne, a tárnokat főrendi ülés tartására. Az elnökség azzal a jelentéssel tért vissza, hogy az illető zászlós urak eltávoztak Pozsonyból. Ez tény is volt. Valamennyi fent volt Bécsben, s ott »kavarták a boszorkány tálat«.

A fondorkodások legnagyobb mestere volt Széchényi István s azt az ajánlatot tette a bécsi kormánynak, hogy hajlandó az ügyek élére állni akár mint kancellár, akár mint teljhatalmú királyi biztos. Feltételei ezek voltak: Tízezer forint azonnal kifizetve s ötezer frt havonként. — A folyó kiadások megtérítése. A Szent István-rend nagy keresztje. A legfelsőbb kézirat Széchényi tollbamondása szerint. Minden kinevezés tőle függjön s minden hivatalnok neki fogadjon szót. Minden segédeszköz, a katonaság is, rendelkezésére álljon. Ellenparancs ne jöjjön, míg vissza nem hívják. Hat hónap alatt országgyűlés.

S hogy Széchényi terveiről Kossuthék is tudtak, bizonyítja az, miként br. Perényi Zsigmond márczius elején figyelmezteté Széchényit: Hagyjon fel okoskodásaival, ha nem akar »vasvillát a hasába«. S hogy Széchényi még azután sem hagyott fel azzal a tervvel, hogy a hatalmat magához ragadja, kitűnik abból, hogy a midőn az országos küldöttség már Bécsben volt, még ott is folytatta cselsző-

vényeit, úgy hogy br. Wenckheim Béla figyelmezteté ekkor: »hagyjon fel akadémikodásaival,« különben leszúrják.¹⁾

Kossuth Lajos erre azt indítványozta, hogy a feliratot terjesszék a rendek a főrendiház mellőzésével ő felsége elé. A rendek azonban Kossuth ezen indítványával szemben Pázmándy Dénes azon javaslatát fogadták el, hogy az alsóház a körülményekről egy üzenettel értesíti a főrendeket.

Az alsóház habozott! A törvényesség korlátai közt kívánt maradni. De már késő volt. A forradalom lüktetése a Rajnától a Dunáig terjedt, s a bécsi népet a végletekig fanatizálta Kossuth márczius 3-iki beszéde.

Márczius 11-én német fordításban olvasták fel Bécs utczáin e beszédet a népnek. Az aula kezébe vette a haladás zászlaját, kezdeményezett és határozott. A csendes vérű, sörivő bécsi nyárspolgárok tömegekben gyültek össze a tartományi rendek háza előtt, s reformot, alkotmányt sürgettek. Egész Bécs Kossuthról beszélt, őt istenítette!

Ily viszonyok, a kedélyek ily izgatottsága mellett nem csoda, ha Bécsben polgárvér folyt. Erre azután a hatalmas kancellár, a teljhatalmú despota, Metternich Kelemen herczeg leköszönt, s Bécset titkon, álruhában hagyta el.

Leirhatatlan volt az a felindulás és diadalérzet, melylyel e hir Pozsonyban fogadtatott. A rendek rögtön küldöttséget menesztettek a nádorhoz, s kérték, hogy feliratukat az országgyűlési teendők tárgyában bocsássa főrendiházi tanácskozás alá.

István nádor hosszasan beszélgetett úgy a napi eseményekről, mint a jövő teendőiről Kossuth Lajossal, s szemekben könyek égtek. A midőn elváltak, a nádor e szavakkal vett búcsút Kossuthtól:

»A felelősség terhe az ön vállain fekszik.«

Ugyanaznap, márczius 14-én csakugyan tartott a főrendiház ülést. A nádor előlegesen, az egész tábla nevében, kinyilatkoztatta Kossuth feliratának minden szóváltás nélküli elfogadását. Leirhatatlan meglepetés ült a konzervatívok arczain! Oly ábrázatot vágtak, mint midőn valakinek halottja

¹⁾ Gróf *Széchenyi István* Naplói; 548—550. lapok.

van. S volt is! Metternich bukása után Apponyi és régi rendszere lön eltemetve!

Az országgyűlés 1848. márczius 15-én egy országos küldöttséget menesztett Bécsbe a felirattal. Előbb azonban egy rövid ülésben határozatilag kimondta Kossuth Lajos indítványára *a közös teherviselés nagy elvét*.

Az országos küldöttség Bécsben határtalan lelkesedéssel fogadtatott. Még mielőtt a »magyar argonautákat« vivő hajó megérkezett volna, a Jaegerzeile felől egy csinos uri hintó robogott a Pozsonyból érkező gőzhajók kikötője felé. A hintóban két férfi ült, s ezek egyike élénken tudakozódott egy szintén ott várakozó magyar öltözetű ifjunál azután, vajjon ismeri-e Kossuth Lajost? Amint a kocsik végtelen sora lassu lépésben közeledett, a magyar ifju megmutatta a kíváncsi bécsi urnak az első kocsiban Kossuthot. Erre a bécsi ur megállíttatá Kossuth nyitott hintáját, kalap levéve közeledett hozzá, bemutatá magát, s lelkes szónoklattal üdvözlé őt, mint a nép-szabadság hőjét, és vele a magyar országgyűlés küldöttségét Bécs kapuinál. Ez a »bécsi ur«, ez a vehemens, lelkes szónok senki más nem volt, mint *dr. Bach Sándor, a későbbi »polgár miniszter«*.¹⁾

Bevonulásuk után a magyarok teljesen urai lettek Bécsnek. A bécsi fiatalság örömtől ragyogó arcczal szorítá keblére a magyar ifjakat, s virágokkal, koszorúkkal hintették tele Kossuth útját, a merre csak ment. Kossuth és társai ez alkalommal Bécsben a szabadság diadalmenetét tartották.

Kossuth maga következőleg rajzolja e nagyszerű eseményeket: Amint korszerű politikai javításaink Pozsonyban az országgyűlés mindkét tábláján keresztül mentek, országos küldöttség lett István főherczeg nádor vezetése alatt Bécsbe menesztve, hogy a királyi szentesítést kiszökölje. Tagja voltam e küldöttségnek. Gőzösre szálltunk, a parton ezernyi ezerül összegyűlt nép örömkialtásai közt, mely minket magyar argonautáknak nevezett, kik utrakelünk az igazság aranygyapjának keresésére.

¹⁾ Id. Görgey István. 1848–1849-ből. I. köt. 4 lap.

... Bécs forradalmi állapotban volt. A polgárvér kiontása miatt feldühödött nép kényszerítette az udvart, hogy a Windischgrätz parancsnoksága alatt állott harmincezer főnyi hadsereget a várostól több órai távolba elparancsolja. A város kapui a nép kezében voltak s a felfegyverzett polgárok nagy vigyázattal őrködtek minden ki és bejárat felett. Ilyen volt Bécs a »magyar argonauták« megérkezésének idején.

De én még csak nem is álmodtam a dolgok felől, mik reám Bécsben vártak. Idegen földön idegen voltam, kit személyesen a császári városban alig ismert valaki, de még hangzott a hur a felvillanyozott bécsi nép szívében, melyet számára szabadságot követelő szavaim rezgésbe hoztak, — s én, az igénytelen idegen, oly határtalan ragaszkodással láttam magamat körülvéve, mely a válságok perczeiben a gyenge kéznek is hatalmat ad, hajtva vagy visszatartva, de belemarkolhatni a történelem kerekének küllőibe.

Lázasan ingerült százezer ember kíséretében érkeztem szállásomra. Este a nép frenetikus ujjongásai között myriád lámpa fényénél, szemlét tartottam az utcákon felállított ötvenezernyi polgári katona felett, s amint a császári lak alá értem, melynek sötét, hallgatag ablakai mögül a büszke császárok ivadécai remegve lesték a végzet ítéletét, végig czikkázott agyamon a gondolat, hogy mi történhetnék a Burgnak ügyefogyott gazdáival, kiknek minden oltalma csak a Burg udvarán tanyázott két dragonyos századból állott, s kik előtt az elzárt városból minden kimenet elvágva volt; mi történhetnék velök, egy negyed óra alatt, ha én a körülöttem tátongó puszkaporos aknába az élő szó szikráját vetném bele; ott, ahol az irott szó is lángot gyújtott, mely az absolutismus százados épületét elhamvasztotta. De engem, ki csak igazságot jöttem keresni hazámnak, nem vitt kísértetbe az alkalom.

Vártunk. Nap mult nap után s ők ott a Burgban, a kamarilla ármányának habjai által hányatva, határozatra jutni nem birtak. Megtagadni tőlünk az igazságot még sem volt bátorságuk, — megadni nem volt erkölcsük.

Haboztak, 'lesve 'amaz ostoba valószínűtlenségek egyikét, melylyel a sors szeszélye a Habsburgokat, a népek átkára, oly sokszor megmentette, s ezt lesve, forralták a gonosz-ságnak terveit. Én megsokallottam a kinos bizonytalanságot, mely az általános forrongás közben Magyarországon a hosszútűrés fonalát megszakíthatná (a minek az ország fővárosában már is jelei mutatkoztak) és felmentem a Burgba egyedül, kíséretlenül, s hiven előadva a helyzetet, kijelentettem, hogy határozott választ kívánok: akarnak-e hazámnak igazságot szolgáltatni, vagy nem? — mert ha ily választ nem kapok, én megyek, a hová követi kötelességem hiv, s ha én elmegyek megmondani nemzetemnek, hogy igazságra nem számíthat, tudhatják, hogy mi lesz a következőzés.

Erre a gyermektelen császár trónörökös testvére, a hatalmat kezelő Ferencz Károly főherczeg, atyja annak, kinek hatalmát az oroszok czárja boldogtalan nemzetem nyakába lökte, azt felelé, hogy 'ő felsége elismeri kívánságaink igazságát, szívesen is teljesítené, csak Bécs nyugodt volna, nehogy úgy látszassék, hogy nem szabad akarattól, nem atyai szívének sugallatából, hanem forradalom nyomása alatt szolgáltatott hű magyar nemzetének igazságot.

— Adja nekem felséged becsületszavát, felelém, — hogy meg is adják, s becsületesen meg is tartják, a mivel jog és igazság szerint nemzetemnek tartoznak, — s én nyugalmat szerzek az osztrák háznak Bécsben (ich schaffe Ruhe dem Hause österreich in Wien).

— És az osztrák ház önnek örök hálára lesz kötelezve, mondá a főherczeg és szavát adá és adott szavát meleg kézszorítással kísérte.

— Az egyedüli hála, melyet kívánok: igazság nemzetem iránt, — válaszolá Kossuth¹⁾ s vissza ment a várból, számot adni az országos küldöttségnek eljárása felől; és ezek helyeslését kinyerve, alkudozásokba bocsátkozott a bécsi mozgalom vezéreivel, s kivitte, hogy Bécsben nyugalom

¹⁾ *Kossuth Lajos*: Irataim az emigratióból. II. kötet 186—188. lapok.

legyen. Ugy is lett! Másnap, midőn a császár sétakocsizást tőn a városban, mindenütt öröm és lelkesedéssel üdvözölték: A reá következő napon gróf Batthyány Lajos megbízott a független magyar felelős miniszterium alakításával.

De mi történt ez alatt Pesten?

A pesti eseményeket, az úgynevezett »paraplé forradalmat« egy szemtanú¹⁾ így írja le dióhéjba számítva:

Mártius 15-én korán reggel tudtomra esik, hogy a bécsi véres események kebellázító, magyar szégyenítő hírére Petőfi Sándor és Jókai Mór barátim Vasvárival és Bulyovszkyval rögtön elhatározták a cselekvés csatamezejére gyorsan kilépni. Programot irtak tehát rögtön, melynek kívánatai forradalmilag legyenek kivivandók. Legelőbb is elindultak erőt szerezni, azután egy nyomdát megrohanni, s a programot nép-hatalommal kinyomatni.

En futok fölkeresésükre.

Az iskola felé látom a népet hullámszni, sorra tarték; s a mártius 15-iki téren csakugyan nagyszámu rivalgó sokaságot találok, mely mindig növekszik; kérdem, mi történik itt? s azt felelik, hogy az ifjuságot szabadítják iskoláikból, hol tanítóik börtönözve tartják, megtiltván nekik, kicsapási büntetés alatt, csoportozni s politizálni. Nehány percz mulva Jókai az ifjak vállain kiemelkedik a sokaságból, a programot fölolvassa, mely a nemzet kívánalmait adja elő, reá mutat az isten szabadító kezére, mely a népek felett szemlátomást kiterjeszkedik, tolmácsolja szózatát az időnek. A lelkesedés rémítő rivalgásával visszhangoztatik, a sokaság ajkiról. Ekkor Petőfi felemelkedik, mint egy tulvilági alak, mint megtestesült népszenvedés, mint egy ezeréves tantaluszi szomjuság, — mint népitélet halálangyala. Elüvölti nemzeti dalát! — E hangok leirhatlanok. Most is hallom és látom azokat, és örökké fogom látni és hallani, mert e kép és hang elválaszthatlanok.

Leirhatlan e dalnak hatása a népre, mely nőttön nőtt; s megesküvék isten szabad ege alatt. Hangosan dobogott minden kebel, dobogá ez érzelmet: most vagy soha! lelke

¹⁾ *Egressy Gábor*: Életképek 1848. évi 14. szám.

legbensőbb mélyéből, hogy »rab tovább nem leszén.« Ekkor Petőfi így szólt: »Most e programmot nyomdába viszzsűk s ki fogjuk nyomatni.« *Egy hang*: Budára kell menni, s a cenzurái főnököt aláírásra kényszeríteni. *Petőfi*: Censorhoz nem megyűnk, nem ismerjűk el, — tehát a nyomdába.

Ekkor megindulűnk Landerer nyomdája felé, a volt hatvani, most már szabadsajtó-utczába. odaérvén, Petőfi feláll a kapu szeglet kövére, s így szől: most egy bizottmány bemegy a műhelybe, a program kinyomatását eszközölűi, mindjárt visszatérűnk az eredménnyel, addig legyűnk itt kinn békével. Landerer az iroda ajtajában állván, ezeket látta, hallotta, s látván a helyzet kényszerűségét, ellent nem állott. Ez kijelentetett a népnek. — A nép a nemzeti dal kinyomatását is követelte. Az is foganatba ment. Az eső már ekkor is sűrűn esett, s a nép mégis mindig gyűlt és várt. Mialatt a sajtó odabenn működék, Vasvári, Degré, Irányi, Jókai, Petőfi, egy izraelita orvos és én beszéltűnk a néphez.

Izgatásűnk a rend és béke szellemében történt; forradműnk a személyt és tulajdont sérthetlennék nyilvánítá. Erkölcsi hatalműnk rémitő dandárai voltak előharczosaink, az összes népakarat, mely a mennydörgés hangján nyilatkozik, jelentvén, hogy odabenn mennykövek vannak, melyek az előfutárokat rögtön követendik; s jelentvén, hogy ha a rendszerinti lehetőség határiban czélhoz nem juthatűnk, akkor jőjjön, a minek jönni kell: élet vagy halál. A lelkesedés folyvást emelkedvén, mindig határozottabb és félelmesebb alakot vőn.

Egy rövid óra mulva megjelenik a nyomda ajtajában Irányi, hozván a kinyomott program legelső példányát, a börtönből kiszababult szellem szűlöttét: a szabadsajtó legelső művét e honban. És fenn lebegtetvén azt, lelkes szónoklattal tolmácsolá diadal érzetűnkét. Mondhatlanul nagyok, szentek, ünnepélyesek valának a perczek, és mi átérzők e históriai perczek érzelmeit egész leirhatatlanságukban. Szánalomra méltó százezrek ti, kik a mult évtized alatt elhunytatok és e történeteket álmaitok remény mámorában csak egy század végetlen és homályos távolában

láttatok. És ti szánsalomraméltó jövők, kik nem szenvedétek, mit mi szenvedénk, s nem élvezétek, mit mi élvezünk, az átélt ellentétnek mondhatlanul édes élvezetét! Szegény boldogok ti, kiknek a szerencse jutott, a nagy nemzeti eseményeket megérhetni: — a népek világforradalmát, — a nemzetek nagy lépését az emberi méltóság pontja felé. És ti távollevő feleink, véreink, honfitársaink, kik csak szellemben voltatok jelen bennünk, kebleink rokonérzelmeiben, miért nem osztoztatok a szerencsében és örömben, nagy események tényezői lehetni közvetlenül!

A nyomda ezalatt gyorsan működén, a példányok osztattak és szerte hajigáltattak az irodából a nép közé; s más vidékiek, kik jelen voltak, szintén kaptak az első példányokból, hogy a sajtószabadság legelső fecskéi leheszenek vidékeiken, a nemzeti élet tavasz hírnökei. Somo gyiaknak és borsódiaknak én valék szerencsés juttatni.

A dél megérkezvén, a nyomda megürült, a kék blouzos legények ebédre mentek. A népnek kikiáltatott, hogy most oszoljanak el, s délután háromkor a muzeum udvarára gyülekezzenek; az akkorig elkészülendő nyomtatványok ott fognak kiadatni, onnan a városházra lesznek menendők, Pestnek polgárságát és tanácsát felkérni, hogy velünk érzelmben és programmunkban elszámolt kívánatainkban egyesüljenek, lépéseinkben segéljenek. A nép eloszlott rendben, békében.

Délben küldöttség ment Bajzához, kívánván a nép nevében, hogy este a nemzeti színházban Bánkban adassék. Teljesítettett a színház ünnepélyes kivilágításával.

Három óra elérkezett. Roppant nép tolult elő mindenfelül. Kis idő múlva hozatnak a program és Petőfi dalának nyomtatványai és kiosztatnak; de tiz annyi sem lett volna elég, hanem kijelentetett, hogy a nyomda folyvást működik.

Most a nép elindult a városháza felé, miután kikiáltás által képviselőket választottak, mely a nép kívánatát a város tanácsa és választó polgársága előtt kijelentse. A küldöttség tagjai voltak: Petőfi, Jókai, Vasvári, Degré, Irinyi, Egressi Gábor.

A tömérdek néptömegben keresztül felhatolván a terembe, melyet a tanács, a választó polgárság és hallgatóság, ezek között Klauzál Gábor, Nyári s több derék honfiak elfoglaltak, — a küldöttség szónoka előadta a nép szavát a város polgáraihoz.

A tanács részéről Kacskovits Lajos fogadá a küldöttséget, s a program pontjait kevés különbséggel sajátjává tévé, oly értelemben, miszerint e pontok Pest város köveiteinek utasításul részint már is adattak, részint adatni fognak.

Ez alatt lenn a »szabadság tere« — azelőtt városház-tér, — egészen megtelt néppel, számát nagyítás nélkül tehetni tizenhat ezerre. E rengeteg népnek, a városház első emeletének ablakaiból három vagy négy tolmács kéztelegrafjaik magyarázó segélyével folyvást közölte a tanács-teremben történeteket. És a népnek ezrei alatt a mennydörgés szörnyü hangján nyilatkoztaták ítéletüket a fenn történetek felett.

A főjegyző után Holovits tanácsnok emelt szót, melynek értelme odament ki, hogy ő, bár a közjót szívesen akarja, de kényszeríttetni magát elvek elfogadására nem engedi; azért a nép előterjesztését a városi tanács zárt ülésében előbb megvitattatni kívánja, s a határozatot akkor adatni a nép tudtára.

E nyilatkozat határtalan ingerültséget okozott fenn és alatt. Egy forradalom irányában, hol huszezer ember követel szent igazságot, ily megkövesült conservatív szellemen nyilatkozni, mily rövidlátás, mily tapintatlanság, mily balfelfogása az időnek, viszonyoknak, a következés csaknem véresen igazolta. Itt most nem helyhatósági belügyekről vala a szó, miknek gondját a bezárkózott tanácsnok urak egy pár sor indokolásával lerázhaták. Egy nemzet sorsa forgott kérdésben. A küldöttség nyilatkozott a nép nevében.

A választó polgárság e nyilatkozványt felkiáltással tette magáévá, a honszeretettől lángoló kebellet. A tanácsnak nem volt más tennivalója, mint a polgárság többségének akaratát végzésül kimondani, mert ez közgyűlés volt.

Nekünk nem volt időnk várakozni, mert most a percek századok. Eleget várakoztunk 300 esztendő óta. A szónoklatok ideje elmúlt. Most tenni kell, s nekünk még az nap igen sok tennivalóink voltak. Lent a téren 20 ezer ember várt a feleletre. Végre sikerült némi csendet eszközölni. Mi, a küldöttség, Nyári Pálnak engedük át a szót. Fölmagasztalt kebellemel üdvözlé e nagy napot, mely legelső nyitá meg a tanácsterem zárait a népnek, a nyilvánosságnak. Értelmezé és indokolá a nép szózatát. A törvényesség kérvágása szerint igyekezvén a forradalom irányát kirajzolni. E közben igen sok idő telt el. Egy hang azt kiáltja az ablakból: »katonaság jön!« E szót rémitő felháborodás követte. A nép dühe iszonyu fokra hágott: »fegyverre! fegyvert elő! A városházi fegyvertárra! ki a térre!!« Az ordítás zajából e szavak voltak kivehetők. Boszutól szikrázó szemeket láttam Holovitsra irányozva, s felemelt öklökkel fenyegetve. Végre a katonaság jövetelét álhirnek tapasztalván a nép, sokáig némi csendesség lön. Nyári után Klauzál kívánta a nép hallani, ki hasonló szellemben nyilatkozott Nyárral. A nép azonban perczenként türelmetlenebbé lévén, a szónokot számtalanszor félbeszakítá — végzést követelt a tanácstól. És a tanács, e két vészteljes óráig tartó kebellázongás után, kimondá határozatát. A végzés így hangzik: »A város ugynevezett polgársága egyesül Pestnek összes népével, kívánságban, érzelemben; testvériesen kezét fog a programm minden pontjainak sükeresítésére a béke, rend és törvényszerűség körében.« Klauzál folytatá beszédét, a békés forradalom rögtöni teendőire híván fel a város polgárainak összeségét és tanácsát. Ekkor küldöttség neveztetett ki, már most az egyesült lakosságból, mely rögtön Budára menjen, s a kir. helytartó tanácsot szólítsa fel a censura rögtöni megszüntetésére országszerte, s a sajtószabadságnak biztosságba helyezésére az egész hazában. Továbbá szólítsa fel a kir. helytartó tanácsot, miszerint Stancsics Mihályt, ki mint író tartatik fogva, szabadon bocsássa, valamint a többi státus-foglyokat is.

És a küldöttség Nyári Pál vezérlése alatt tömérdek ezerek kíséretében indult Budára.

A kir. helytartótanács a küldöttséget szívesen fogadja, s ez által nemcsak bölcsességet, hanem tiszteletreméltó hazafiságot is tanusított: okozta legyen bár ezt a helyzet kényszerűsége, vagy ne, végtére mindegy. Elég az, hogy a nép kívánata teljesedésbe ment, a sajtó e pillanattól fogva szabad lőn. Stancsics a szabadon író status-fogoly szabadlára tétetett, a népezrek viharzó üdvözlétei között. Nyári Pál e szavakkal üdvözlé őt: »a békés forradalom legelső tavaszvirága: ön szabad!« A lelkesedés este a színházban kimondhatatlan magas fokra emelkedett. Az előadás mindjárt kezdetén félbeszakíttatott azon tömérdek ezrek zajától kik Budáról Stancsicscsal megérkeztek. Megkérdeztetvén a nép, mit kíván? azt nyilvánítá: miszerint Hunyadi Lászlóból »Meghalt a cselszövő« szövegű énekrész, a Hymnus, Hattyu-dal, Szózat s más kedvencz darabok játszassanak; aztán Petőfi Nemzeti dala általam elszavaltassék, s végül a kar által eldaloltassék; zenéjét Egressi Béni akkorra már elkészítvén. Az eskü szavait, a szaválás közben, ezrek keble visszhangzá. Ilyen volt az est képe.

Másnap, 16-ikán, a küldöttség elrendeltetett, Pozsonyba s Bécsbe megviendő kívánatainkat.

És ebben van a mi forradalmunk egyik dicsősége. Nem szédité el ezt hatalmának öntudata, nem a kezdet sikere, mint szokott megvakítani egyeseket erkölcsi ugy anyagi hatalma érzete. A forradalom kérni ment, még akkor is, midőn követelhet, kérni egy cast képviselétől, kérni fejedelmétől, a hűség bizalmával.

Miként már tudva van, ezentul az állandó választmány folytonos munkásságba tétetett. Fegyver kéretett küldöttség által Budáról a béke fentartására már összeiratni kezdett nemzetőrség számára. Kivántuk és sikerrel a lotteriák és trafikák, s a temesvári dohánygyár bezáratását, osztrák sasok elrepítését színeikkel együtt stb.

Midőn ezeket írnám, hallom: hogy a fővárosi küldöttség miképen fogadtaték a kerületi ülésén. Nem akartam azt hinni, olvasnom, látnom kelle az elfogadás írott szavait, szellemét. És olvasom ezt azon beszédekben, melyek a Nemzeti Ujsághoz mellékelve közöltettek. Mi ez? kérdezém magam-

tól. Hát lehet így beszélni egy forradalommal szemközt, melynek tényezője közvetlenül 100,000 ember ugyan, de közvetőleg milliómok, s mely forradalomhoz naponként, óránként, városok és kerületek csatlakoznak távolról és közeliről.

Kértem én, van a mi forradalmunk programjának 12 pontja között egyetlen betű, mely nem a kiváltságtalan nép millióinak szívvérével lett volna írva? Ha ezt a magyar nép megtagadja, ám legyen a fővárosi forradalom neve bitor, midőn kívánatainak jogcimeül a nemzet nevét arrogálja; de hogyha e kívánatokban, közvetőleg, 15 milliónyi nép nyilatkozik, — talán néhány ezer kiváltságos hiján, — akkor e nép csakugyan ur, nemcsak minden egyes tekintélyek, nemcsak azon apostolok fölött, kik az ő nevében prédikálnak, de igenis parancsoló ura és birája magának a törvényhozásnak is.

Van-e példa rá a világon, hogy bárcsak egyesek is, kik emberi jogokért elnyomott nemzet nevében küzdöttek. jogbitorlóknak bélyegeztettek volna?

És ez itt 160,000 emberrel szemközt mondatik, mely sajtószabadságot adott egy egész nemzetnek, a forradalom erkölcsi hatalmával, és adott tényleg nemzetőséget, eltörlé a sorsjátékokat és dohánytrafikákat, s az osztrák színeket nemzetiekkel váltotta fel e hazában.

Avagy nem a nép hő vágyainak és akarátának szellemében történtek-e mindezek? és avagy Pestre kell vala előbb meghíni a népet, a magyar státushatalom központjára, hogy velünk együtt csináljon forradalmat majd hónapok múlva? írjuk meg a párisi hősöknek, hogy midőn az emberiség nevében emelnek szint és ontják véröket, a mi nevünkben működni ne merészeljenek.

A nemzet jogczimét, melylyel 160,000 ember él egy forradalomban, még oly törvényhozás sem utasíthatja el rövid uton, mely az összes nemzetet képviseli, mennyivel kevésbbé az, mely csupán kiváltságosokat képvisel. 160,000 ember, forradalmi állapotban, s midőn vérontás nélkül győz, csupán egységének és végelszántságának erkölcsi súlyával; e nép igen tiszteletre méltó ur, kit respectálni

kell, annyival inkább, midőn urasága városok és kerületek csatlakozásaival oly óriásivá készül növekedni, hogy elbámul belé minden hatalom.

Határtalanul nagyobb hősöknek tartom én az eszmék hőseit azoknál, kik az eszmékért egy igen csekély értékű életet vetnek áldozatul, mert a nemzeti ujjaszületés valódi tényezői, s a forradalmi siker biztosítói azok, kik évtizedeken át birták, ápolják és érlelik a jogérzetet a népmilliók kebelében. Ámde éppen azért ne akarják ezek ignorálni a históriát, a nagyszerű valót, mely néhány nappal vagy talán hónapokkal előbb és nélkülök hozta létre tényleg azon reformokat, mikben ők fáradoztak, s miknek ők csak biztosítására kéretének fel. És ne akarják ignorálni azon forradalmat, melynek jelszava: béke és egyetértés. Melynek programját alkotmányos szellem lengi át; ne taszítsák el azon forradalom bizalmát, mely a törvényesség és rend iránt példátlan tiszteletet tanusít, mely előtt a személy és tulajdon szent maradt, s mely fegyverét csupán a békeháborítók ellen használja. Ez nem azon mód, melylyel forradalmi kedélyekre békítő, lankasztó s megnyugtató hatást gyakorolhatni, — forradalomra, melyet félünk, s méltán, mert végét be nem láthatjuk.

Azonban, én hiszek a nép istenében, hogy e forradalom dicső véget érend, még pedig csupán erkölcsi hatalmának súlyával, mely a nyelvbéli s minden egyéb társadalmi felekezetek teljes egységének eddigelé példátlan típusában van kifejezve. Testvériség uralkodik e tanban, minő még soha sem uralkodék. Ez, a rend és béke mellett, a siker egyedüli feltétele. A mit szereztünk, azt többé el nem veszthetjük. Programmunk első, második és ötödik pontját életbe léptetők; ezek csak formulázandók és sanctionálандók. A Batthyány ministerium iránt mi teljes bizalommal viseltetünk előlegesen is. Teljesen hisszük, hogy általa kívánataink minden pontjai életbe lépendnek. Várjuk el, mit tesznek a magyar miniszterek; várjuk el, mi történik a külügyminister és pénzügyminister kérdésével; várjuk el az összes népet képviselő pesti országgyűlést, melyet hat hétnél tovább halasztania nem lehet. Legyen

addig is, mint eddig volt: béke, szabadság és egyetértés közöttünk, s ennek biztosítására fegyverezzük fel magunkat mindnyájan.

*

De térjünk vissza a bécsi küldöttséghez!

A magyar argonauták márczius 17-én tértek vissza Bécsből Pozsonyba; s ekkor adatott ki a legfelsőbb kézirat, mely a felelős ministeriumra nézve a királyi beleegyezést tartalmazza; s ugyanazon a napon bizatott meg gróf Batthyány Lajos mint minisiterelnök a magyar ministerium alakításával. Ezzel egyidejűleg azonban, a Pozsonyban ülésező országgyűlés volt arra hivatva, hogy az új rendszer által szükségessé vált törvényjavaslatokat dolgozza ki.

Az országgyűlés emberül megfelelt feladatának. Sem munkát, sem fáradságot nem kimélt, hanem a legfontosabb törvényeket nyakra-főre vette tárgyalás alá, tárgyalta le és fogadta el.

E közben Batthyány kérése folytán Deák Ferencz is megérkezett Pozsonyba, s neki és Batthyány Lajosnak sikerült elhárítani azokat az akadályokat, melyek felmerültek az iránt, hogy Kossuth és Széchenyi egy kabinet tagjai legyenek. Széchenyi István már ekkor oly népszerűtlen volt, hogy a közvélemény absolute nem is gondolt arra, hogy a »nagy gróf« tagja leend a felelős ministeriumnak.¹⁾ Kossuth »Irataim«-ban visszautasítja Horváth Mihály azon állítását, mintha ő belügyminiszter akart volna lenni. Beismeri, hogy a belügyminiszterséghez gyakorlati routine kell, s ő azelőtt sohasem levén közhivatalban, e routine nála hiányzott. Ő egyetlen embert tartott erre alkalmasnak: Nyáry Pált, de Batthyány értekezletet tartott, s kandidálta a minisztereket²⁾ s ott a belügyminiszterségre egyedül Szemere Bertalant jelölte. A pénzügyminiszterség

¹⁾ *Janiticky von Adlerstein*: Archiv der ung. ministeriums. I. köt. 7. lap.

²⁾ *Kossuth Lajos*: Irataim. I. köt. 270. lap.

kérdésénél pedig a miniszterelnök egyenesen *követelte* Kossuthtól, hogy fogadja el a pénzügyi tárczát, mert ha »*Kossuth a pénzügyminiszterséget el nem vállalja, ő veszi a kalapját, megyen egyenesen a nádorhoz s tudtára adja, hogy lemond a minisztérium alakításáról.* Kossuth eleinte kijelenté, hogy ő nem vállal hivatalt, s csak amikor gróf Batthyány Lajos becsület szavát adta, hogy megteszi, amit mondott, s a felelősséget Kossuthra hárította; akkor engedett a közóhajnak, s »engedte magát hivatalba tuszoltatni«.

Es midőn Batthyány Lajos azt a határozott szavakat kimondotta, tökéletes igaza volt. Abban az időben teljes lehetetlenség volt Kossuth Lajos nélkül kabinetet alakítani, — mert az egész ország szeme rajta csüngött, mint megváltóján. Ha Kossuth nem lépett volna be a miniszteriumba, akkor az alig élte volna túl születésének hetét. De meg nem is lehetett volna kihagyni őt a kabinetből, ha csak a törvényhozó teremben nem akarta volna őt a miniszterelnök egy ellenzék élére állítani. S ha valami, úgy bizonyára az is döntő befolyással lehetett Kossuthra, midőn tárczát vállalt a kabinetben, hogy látta, miként gróf Apponyi György presuntív örökösét, Széchenyi Istvánt szintén beveszi Batthyány Lajos a miniszteriumba. Bizonyos ellenőrző szerepre vállalkozott a »nagy gróf« mellett. És ha most, majdnem egy félszázad múlva, végig nézzük az első magyar felelős miniszterium névsorát, a bámulat fog el bennünket, amidőn látjuk, minő különböző nézetű, vérmérsékletű, elvű, meggyőződésű és gondolkodásmódorú férfú volt ott egy közös vegyi konyhában összekeverve: Kossuth és Széchenyi; Batthyány és Szemere; Eszterházy Pál herczeg és Mészáros Lázár; Deák Ferencz, báró Eötvös József és Klauzál Gábor. Az új miniszteriumot Batthyány a márczius 23-iki ülésen mutatta be.

S ha ezek a kiváló férfiak politikai meggyőződés szerint valamennyien együtt éreztek volna, még akkor is nagyon nehéz feladatok vártak reájuk működésük kezdetén. Hát még így! Magyarország akkor bizonyos átmeneti stádiumban volt: A gubó hernyóvá készült lenni, azaz régi alkotmány már alig-alig volt, új pedig még nem létezett.

Az irányadó férfiak szemei előtt az lebegett, hogy parlamentáris intézményeket kell inaugurálni.

A pesti vezérferfiak egy része a felelős miniszterium megalakítása után azonban a pozsonyi országgyűlés további működését nem akarta kompetensnek elismerni. Azt követelték, hogy a törvényhozók menjenek le mielőbb Pestre. A túlnyomólag döntő többség véleménye azonban oda lyukadt ki, hogy mindaddig, míg a nemsokára összehívandó képviseleti alapra helyezett országgyűlésre vonatkozó előkészületek meg nem tételnek, — addig a pozsonyi országgyűlés feladatát nem töltötte be, s rendeltetésének meg nem felelt. Folytatta tehát lázas működését, figyelmét a legsürgősebb teendőkre terjesztvén ki. A kedélyek Pesten azonban folyton ingerültebbek lettek. S ezt az ingerültséget növelte a sajtót szabályozó törvényjavaslat, mert szigorúnak találták annak pontjait nemcsak a kautiót, de a sajtóvétségek megbüntetését illetőleg is. *A törvényjavaslatot a nép nyilvánosan megégette.* S ez volt az egyetlen tényleges hatás, amit a pesti »*paraplé-forradalom*« a pozsonyi országgyűlésre gyakorolt. A pesti au-to-dafé annyira hatott, hogy *a sajtótörvényeket újból szerkesztették.*

Ez alatt azonban a bécsi reactionariusok sem nyugodtak. A felelős kormányt illető felíratra márczius 29-én érkezett meg a válasz a képviselőházhoz. Ebben a királyi ígéret nem csak hogy nem váltatott be, sőt ellenkezőleg világos nyomai mutatkoztak oly ármánynak, mely még a régi politikai rendszer hálójában szövetett. E királyi leiratban ugyanis a magyar kormányzatnak pénz és hadügyi ága a bécsi kormány revisiója alá rendeltetik. Metternich Bécsben rekedt tanítványai nem vették figyelembe, hogy az alkotmányos irány által Ausztria helyzete megváltozott a külfölddel szemben is. Attól a pillanattól kezdve, hogy a király megadta Magyarországnak az alkotmányt, a bécsi udvarnak szakítania kellett volna az orosz barátsággal, s külpolitikailag Németország egysége felé gravitálni. A bécsi kormány azonban sem nem bírta, sem nem merte hóna alól kirántani az orosz mankót. Ez volt az oka, amiért Jellasich bárót horvát bánná nevezték ki; az ő személye és egyéni-

ségével akarták ellensúlyozni azokat a reformokat, amiket Magyarország nyert.

El lehet képzelni, mily elkeseredést szült a királyi leirat. A követi táblán jogos és törvényes követelése érzében nemes harag tört ki. Kossuth kijelenté, hogy nem áll jót a következményekért, s az esetleges vérontásért a felelősséget a bécsi kormányra hárította.¹⁾

A nádor azonban szavát adta az országgyűlésnek, hogy vagy leteszi nádori hivatalát, vagy kedvező választ hoz Bécsből. És tényleg márczius 29-én tért vissza István nádor a második királyi resolútióval Pozsonyba. Ekkor mondá Deák Ferencz azokat a jóslatszerű szavakat: »minden meg van nyerve, amit csak papiroson meg lehet nyerni«. Kossuth bámulatos szép beszédet rögtönzött. Ritkán beszélt szívhez szólóbban. Nemes odaadással nyilatkoztatta ki, hogy ily feltételek alatt elfogadja a miniszteri tárczát, bár most sem kerülne egy szavánál többbe, hogy az ország a resolútiót is visszautasítsa.

A kedélyek tehát lecsillapodtak; s minél közelebb ért végéhez az országgyűlés, annál több új ember jelent ott meg. A megyék éltek visszahívási jogukkal, és politikai csődbe került követeket haza parancsolták, hogy ezek a szabadság bajnokainak helyet csináljanak. Az országgyűlés levegője nagyot változott! Megtisztult. Az ellenzék megerősödött, a miniszteri tanácskozmányok megkezdődtek.

Végre köztudomásra lön hozva, hogy az országgyűlést ápril 11-én rekesztik be. A király családjával együtt ápril 10-én este fél hatkor érkezett Pozsonyba, s másnap a következő szavakkal rekesztette be az országgyűlést: »Hív magyar nemzetemnek szívből óhajtom boldogságát; mert abban találok fel a magamét is. Amit tehát ennek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel által is adom neked, kedves öcsém — s általad az egész nemzetnek, úgymint kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását s gazdagságát«.

¹⁾ Vahot Imre: Országgyűlési emlék. 29.

Az igaz lelkesedés kitörése követte e beszédet, melyre a nádor pár szóval válaszolt. Ferdinánd király, úgy a karzaton megjelent királyné, s ennek kíséretében levő Ferencz Károly és Ferencz József harsány éljenek közt távoztak a teremből. A fejedelmi család déli egy órakor indult vissza Bécsbe.

A királyi vendégek távozása után az országgyűlés is búcsút mondott Pozsony városának, melyhez a nemzet sok szomorú emléke van csatolva, de egyúttal oda vannak csatolva az 1847/48-iki országgyűlés küzdelmei és diadala is. És ezeknek a diadaloknak oroszlánrésze elválaszthatlanul össze van kötve Kossuth Lajos nevével.

VIII.

1848.

És most következik az a kor, melynek emlékénel melegebben lüktet a vér ereinkben, mert annak a kornak minden napját a nemzeti dicsőség fénykoszorúja világítja meg.

A magyar nemzet sohasem volt nagyobb, hatalmasabb, sohasem mutatta magát életre valóbbnak, mint 1848 és 1849-ben, amidőn napról-napra újabb és újabb változó szenvedélyek dúlták bensőjét. Alig maradt e szegény nemzetnek annyi ideje, hogy a márcziusi napok fenséges mámorából kijózanodjék, s már fenyegette a legmagasabb körökből a reakció, fenyegette már akkor, midőn Bécs utczáin az anarchia dühöngött. Nemsokára felütötte fejét a szerb lázadás, s hiába erőlködtünk, nem birtuk azt leverni. Majd beköszöntött a horvát mozgalom, és olyanná vált, mint a megfenésedett seb az emberi testen: napról-napra jobban elmérgesedett, — mindaddig, míg Jellasich rablótámadásában lázas állapotának legmagasabb hőfokát el nem éri. A kibékülési törekvések hajótörést szenvednek Siófok és Szemes között a Balaton hullámain, és István nádor titkon elhagyja az országot. Jött a pákozdi győzelem; Bécs ostroma s megvétele Windischgrätz által; majd a schwechati szerencsétlen ütközet, és Görgey Arthur feltünése az események színpadán; Erdélyben a föllázadt oláhság, a határainkon beözönlő ellenség, s végre a magyar kormány menekülése Debreczenbe s Windischgrätz bevonulása Pestre.

Ekkor már elveszettnek hitte a magyar szabadság ügyét mindenki. És ime! a legzordabb tél közepén fellobban a régi hősi szellem, seregeink keresztül törik az ellen-

ség vasövét, mely napról-napra szűkebbre szorítá a nemzeti szabadság utolsó menhelyét, — és győzelem lépett fegyvereink nyomába a Dunától egész az erdélyi havasokig s már május 21-én reggeli $1\frac{1}{2}$ 4 órakor Budavár falain leng újra a nemzeti zászló. Ekkor egy csomó elfecsérelt idő, majd orosz beavatkozás, két hatalmas császár szövetsége a maroknyi magyar ellen, — s végre a világosi fegyverletétel, — mely után elveszett minden, haza, szabadság, — s a magyar megszűnván egy időre magyar lenni, — a hősi eposzra következett az utálatig rút tragédia.

Azt mondjuk el alább, mit tett, mit művelt Kossuth Lajos e nagy napokban.

Amint Kossuth Lajos Pestre ért, rögtön hozzáfogott a pénzügyminiszterium szervezéséhez. Államtitkára Pulszky Ferencz lett, s első osztályfőnök államtitkári ranggal Duschek Ferencz, a későbbi pénzügyminiszter.

Kossuth, testilég teljesen kimerülve a parlamenti küzdelmek által, betegen érkezett az ország fővárosába, pedig itt most költségvetést kellett készítnie, s a közigazgatás költségeit fedezni, holott az állampénztárban nem volt egy garas sem, mert a pénzkészletet mindenhol felküldték Bécsbe, úgy hogy az első évnegyedben már több, mint fele hiányzott. De Kossuth ezenkívül kénytelen volt részt venni a minisztertanács hosszadalmas gyűlésein is, melyek Budán István nádor elnöklete alatt tartattak; meg azután a sok miniszteri értekezlet Pesten szintén igénybe vette idejét. De az ő csodálatos testi szervezete és alkata megbirta ezt a borzasztó munkát. Néha két órát is alig-alig aludt. Ezt is karos székben hátra dőlve.

Nézzük először is, milyen volt az ország pénzügyeinek állapota akkor, midőn 1848 ápril 11-én az első felelős miniszterium átvette Magyarország kormányzatát.

Kossuth Lajos, midőn hazánk önállóvá vált pénzügyeit átvevé, az összes álladalmi kincstárakban 506,015 frt $24\frac{1}{2}$ krajczárt talált pengő pénzben.¹⁾

¹⁾ Lukács Béla: Az 1848—49-iki magyar pénzügy.

Ezzel a csekély összeggel kezdte meg a független miniszterium működését. Az állami pénztárak függetlenné levén a bécsi kormánytól, ezután már csak a magyar minisztériumtól vették utasításaikat, s ennél fogva a fölöslegüknek Bécsbe küldése megszűnt.

A fent említett félmilliónyi összegben kívül, Magyarország egy évi rendes jövedelmét 11.567,748 frtra lehetett tenni. Ez a bevétel azonban rendes és normális viszonyokat feltételezett. Csakhogy az ország állapotát mindennek lehetett inkább nevezni, — de normálisnak nem. Így tehát a rendes jövedelmek befolyására számítani nem lehetett. A rendes kereset ágai fenakadtak; a kereskedelem az általános európai bonyodalmak és forrongások közepette tetemesen csökkent. Ehhez hozzájárult még egyrészt a két éven át tartó rossz termés, másrészt pedig az urbéri jövedelmek megszűnése.

Ily körülmények közt az ország rendes jövedelmeire nem lehetett oly biztosan számítani, mint rendes, békés időkben. De vegyük figyelembe és tekintetbe még azt is, hogy akkor a számadási és közigazgatási év november 1-ével kezdődött, s mikor Kossuth Lajos a pénzügyek vezetését átvette, akkor, 1847 évi november 1-től 1848 április 1-ig már 6.551,480 frt folyt be.

Ez összegből az osztrák miniszterium 1847 novembertől deczemberig kiadott 295,102; deczembertől 1848 évi márczius végéig 5.730,263 frtot.

Az összeg tehát, melyre a magyar kormánynak áprilistól novemberig, vagyis az új közigazgatási év kezdetéig számolnia lehetett: 5.036,268 frt volt.

Ezen összegből június végeig befolyt . . 2.540,938 frt.

Ehhez a kincstárban talált készlet 506,015 »

Összesen 3.046,953 frt

volt, melylyel a magyar pénzügyminiszter 1848 június végeig rendelkezhetett.

De ezekkel a bevételekkel szemben nézzük a kiadásokat 1848 június végeig.

A kiadások óriási mértékben növekedtek. Az alvidéki lázadás, — mint fennebb is említettük, — mind nagyobb és nagyobb dimensiókat öltött, s főleg Kossuth előtt világos volt, hogy a nemzet jogait csak fegyveres erejére támaszkodva védheti meg. De tetemesen szaporodtak a közigazgatási reformok is. A magyar kormány kénytelen volt tovább fizetni a volt kormányok hivatalnokait, ezenkívül új, eddig nem létezett közigazgatási osztályok állítottak fel, minők a honvédelmi, igazság és külügyi, közlekedési, földmívelési, ipar és kereskedelmi miniszteriumok egészen, a pénz és vallásügyi miniszteriumok pedig részben. De továbbá a nemzetőrség rendezése, közel 12 ezer főnyi honvédsereg kiállítás, a nemzetőrség egy részének mozgósítása, a lázadások elfojtására használt rendes katonaságok zsoldjának felemelése, fegyverek beszerzése, fegyvergyár állítása, ágyútelepek felszerelése, hadigőzösök vásárlása és építtetése, — a lázadások elfojtása, várak élelmezése, a szegedi és drávavonatok összevonása, rendőri, diplomatiái költségek, s a rendkívüli kiadásoknak ezer és ezer más nevei előre nem látott fedezést igényeltek.

És daczára ezen óriási mértékben felszaporodott rendkívüli kiadásoknak, Kossuth nemcsak képes volt fedezni minden kiadást, hanem fedezte ezt a rendes jövedelmekből, a nélkül, hogy kölcsönt vagy előlegezést igénybe vett volna. Kossuth előterjesztései szerint 1848 június végeig a kiadásokat teljesen fedezte a bevétel, mely, miként fentebb kimutattuk, meghaladta a 3 milliót. Ezt a roppantul emelkedett kiadást a rendes jövedelmekből azonban csak úgy lehetett fedezni, hogy a vidéki pénztárak feleslege nem hagyatott künn az eddigi szokott beszállítási határnapig, hanem szigorúan megköveteltetett a folytonos beszolgáltatás, némi költségek pedig a vidéki pénztárak apródonként befolyogáló jövedelmeiből fedeztettek. Denique június végével a pénztárban mint felesleg 519 frt 40 kr készpénz maradt.

Sokkal rosszabb arányban állottak azonban a bevételek a kiadásokhoz az 1848. év második felében.

Az 1848. második félévi költségvetés kiadásai össze-

sen 28.485,507 frtra voltak előirányozva; mely összegbe azonban nem volt bevéve Erdély közigazgatási költsége.

Az 1848-iki második félévi budget következő tételekre oszlott:

A királyi udvar $\frac{3}{4}$ évre	2.166,667	frt.
A nádor udvara és hivatala	112,860	»
Ministerelnökség	41,750	»
Külügyi ministerium	49,308	»
Belügyi ministerium	408,720	»
Pénzügyi ministerium	1.449,910	»
Közmunka ministerium	4.412,475	»
Ipar- és kereskedelmi ministerium	318,813	»
Vallás- és közoktatási ministerium	825,414	»
Iparügyi ministerium	404,590	»
Hadügyi ministerium	16.480,000	»
Nemzetőrség	2.175,000	»

Félévi összeg 28.845,507 frt.

Nem mondhatjuk, hogy valami tulságos magasra van csigázva az előirányzat. Azt azonban bátran, nyugodt lelkiismerettel konstataálhatjuk, hogy az egész költségvetésnek ideiglenes és háborús színezete van.

Lássuk már most a bevételeket:

Közvetlen adó	3.953,631	frt.
Közvetett adó	4.102,000	»
Állami és megürült papi javak jövedelme	553,300	»
Különféle közjövödelmek	275,210	»
A Királyhágon túli jövödelmek	1.442,589	»

A jövedelem: 10.126,730 frt.

A szükséglet: 28.845,507 »

Hiány: 18.718,777 frt.

A törvényhozás belátta, hogy a pénzügyminiszter rendkívüli viszonyokkal áll szemben, eltekintve az átmeneti állapottól. Ép ezért az adóbehajtásra vonatkozólag oly tágkörű felhatalmazást adott Kossuthnak, a minőt alkotmányos miniszter még alig gyakorolt valahol.

De ezenkívül Kossuth jósszellemre előre látott mindent. A midőn mások békéről predikáltak, ő tudta, hogy harcz lesz, s míg a rövidlátók és kishitűek egyezkedtek kedtek és töprenkedtek, ő készült a harczra és segédeszközökről gondoskodott. Pénzt teremtett első sorban is! Apellált a milliók filléreire, hogy független magyar nemzeti bankot alapíthasson magyar bankjegyek kibocsátására érczalappal. Kossuth egy felhívást tett közzé, s a nemzetet felszólítá adakozásra. »Tegye le fillereit a haza oltárára,« így kezdődött a felhívás, és pár hó alatt ajándékkul 688,571 frt, kölcsönképen pedig 993,424 frt gyűlt be aranyban és ezüstben.

Az 1848-iki képviselőház, melyen Kossuth Lajos a Pest belvárosi kerületet képviselte, július 5-én nyílt meg. A király súlyos betegsége miatt nem jöhetvén le személyesen, — a gyűlést István főherczeg nyitotta meg. Már a reggeli órákban zeneszóval vonult végig a nemzetőrség Pest és Buda utczáin, melyeken a nép nagy csoportokban verődött össze, főleg akkor, midőn a honatyák a királyi várakból a képviselők üléstermébe vonultak.

Déli 12 órakor ágyulövés jelezte, hogy a nádor főherczeg elindult a várakból. A polgárság viharos éljenzéssel fogadta a főherczeget, a merre csak ment. A menet a következő rendben indult: Elöl Perczel Mór, az országos rendőrség főnöke lóháton, utána a pesti polgármester kocsin, azután a miniszterek, kiket egy csapat lovas nemzetőr kísért. Ezután jött a nádor, mint a király helytartója 6 lovas aranyozott udvari diszhintón Batthyány miniszterelnök kíséretében; mögöttük egy század vértess és egy lovas nemzetőr csapat. A főherczeget a képviselőház küldöttei fogadták, s a terembe kísérték, hol a képviselők lelkesen megéljénezték. A nádor megnyitotta az országgyűlést s felolvastatta a királyi leiratot, valamint azt a királyi rendeletet is, melyben ő korlátlan hatalommal lőn felruházva.

Ezután elmondta a trónbeszédet, melynek befejezte után a miniszterelnök megnyitottnak jelentette ki az országgyűlést.

Ezzel kezdetét vette a magyar parlament egyik legfontosabb korszaka. Amint a képviselőház megalakult, a felirati vitának kellett volna következni, de hosszabb vitatkozás támadt a kérdés fölött, vajjon az tárgyalassék-e előbb, vagy pedig egy, az ország védelmére vonatkozó fontos kérdés tűzessék napi rendre? Kossuth Lajos javaslatára az utóbbi fogadtatott el.

A reá következő napon, július 11-én, Kossuth Lajos pénzügyminiszter az összes miniszterek és képviselők, nemkülönbén nagy számú közönség előtt, mely a karzatokat megtöltötte, — a szószékre lépett, hogy javaslatát a haza megmentésére beterjessze és indokolja. Beszéde hosszú ugyan, de legsikerültebbnek tartjuk a nagy férfiú szónoklatai közül, ép azért közöljük egész terjedelmében:

Uraim! (Felkiáltás: üljön le.) Majd engedelmet kérek, ha kifáradok. — Midőn a szószékre lépek, hogy önöket felhívjam, uraim, mentsék meg a hazát, e percznek nagyszerűsége szorítva hat le keblemre. Ugy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely felkiáltja a halottakat, hogy ha vétkesek, vagy gyengék, örök halálba visszasülyedjenek; ha pedig van bennük életerő, örökre ébredjenek. Önöknek, uraim! Isten kezükbe adta a mai határozattal, melyet indítványomra hozandnak, határozni a nemzet élete és halála felett. De épen, mert e percz ily nagyszerű, feltettem magamban, nem folyamodni az ékesszólás fegyveréhez, mert lehetetlen nem hinni, lehetetlen nem meggyőződve lennem, hogy bármiben különbözzenek is a vélemények e házban, a haza szent szeretete, a haza becsületének, a haza önállásának, a haza szabadságának oly érzete, hogy azért utolsó csepp vérét is kész e ház feláldozni, mindnyájunkkal közös (éljen!) És ahol ezen érzés közös, ott a buzditásnak helye nincs, ott csak a hideg észnek kell az eszközök között választani. Uraim! A haza veszélyben van! E szót elég volna tán száraz hidegen kimondanom, mert hiszen a szabadság napjának felvirradtával lehullott a homály a nemzetről, és önök tudják, miként áll e hon, önök tudják, hogy az országban rendelkezésünkre álló sorkatonaságon kívül közel 12,000 önkénytes honvéd állítottatott ki, önök tudják, hogy a törvényhatóságok fel voltak szólítva a nemzetőrségi seregek mobilisatiójára, miként legyen erő képes védni a

hazát, s megtorolni a bűnt oda lenn a széleken. És e felszólítás a nemzetben visszhangra talált. Ha a nemzet nem érezte volna, hogy veszélyben van, nem talált volna ilyen visszhangra. Ez maga köznemzeti nyilatkozata annak, hogy a veszélynek érzete közös. De én azért mégis úgy gondolom, hogy köteles vagyok önöknek, uraim, nagyobbszerű vonásokban csak, és ez uttal — nem minden apró részleteiben, a haza állapotának némi rajzát előterjeszteni.

Amint a mult országgyűlés széteszlott, és az első felelős magyar miniszterium hivatalába lépett üres pénztárral, fegyver nélkül, honvéderő nélkül; lehetetlen volt mély fájdalommal nem éreznie a nemzet állapotjának irtózatossá elhanyagolását. Én egyike voltam azon számosaknak, kik éveken keresztül figyelmeztették a nemzetet, legyen igazságos a nép iránt, mert késő lesz. Talán még a hazafiúságnak közös érzete és közlekedés a késő szó átkának egész súlyát fejünkről elháríthatja; de annyi bizonyos, hogy elkészt a nemzet és a hatalom az igazságban, s ezen elkésés miatt azon perc, melyben először volt igazság a nép iránt, bomlásnak indított minden létező viszonyokat.

Ily körülmények közt vettük át a kormányzatot, megtámadva árulást, pártütést, reactionalis mozgalmakat, és mindazon szenvedélyek által, melyeknek tusáját átkos örökségül hagyta reánk Metternich politicája. Még alig voltunk a kormányban, sőt még össze sem jöttünk mindnyájan, már a leghitelesebb tudósításokat vettük arról, hogy a panszláv izgatások a felvidéket nyílt lázadásba borítani szándékoznak, nem csak, hanem a napot is kitűzték már, mikoron törjön az ki Selmeczen. — Nagyobbszerű vonásokban akarok csak rajzolni; azért itt megállapodom, s csak annyit mondok, hogy a felföld nyugodtan van. De ezen nyugalom nem a biztonság nyugalma, tűz az, mely a hamu alatt lappang. — Az ország közepén, maga a magyar faj között is, melynek életrevalósága amott a Drávavonalnál és az ó-kéri tábor táján oly szívemelő áldozatkészségben nyilatkozik, nehéz volt a népnek hosszas szolgaság után a szabadság eszméjével rögtön megbarátkozni és tájékozni magát annak első viszonyai között, mert nem hiányoztak bujtoratók, kik a népben aggodalmat költöttek, még azon — nem mondom adományok, hanem igazságok iránt is, melyeket a mult országgyűlés nekik adott. — Kilencz hét múlt el azóta és az

ország belseje nyugodt. A magyar faj áldozatra kész, önkényt, nem kényszerítve viszi vérét, életét oda, hová felszólították.

Ámde Horvátország nyílt pártütésben van. Sok évek folytak le azóta, mióta e hazában nem egy-két ember figyelmezteté a hatalmat, hogy midőn az illyr bujtogatásokat szitogatja, szitogatja mondom, — s nemcsak elnézi, — oly kigyót táplál kebelében, mely az uralkodó háznak vesztét fogja maga után következtethetni, és most azt gondolák az urak ott lenn, hogy mivel a lázas állapot, melyben Európa van, megingatta a rend minden oszlopát, már most büntetlenül nyílt pártütésben törhetnek ki. — Én, ha e pártütésre a magyar valamely alapos okot szolgáltatott volna, e perczben is, nem tekintve azt, hogy pártütés van, arra szólítanám fel önöket: legyenek Horvátország iránt igazságosak, s nem fegyverrel, hanem az igazság szent szavával csillapítsák le a lázadást. Így levén lelkesítve, kötelesnek érzem magamat egy futó pillanatot vetni Horvátországnak Magyarország iránti viszonyaira. — Önök előtt tudva van, uraim, hogy a nemzet még azon időben is, midőn különösen kegyelt kiváltságosoknak osztatta csak a maga jogait, Horvátországot minden jogokban részesítette, nem volt a nemzetnek Árpád kora óta egy joga sem, melyet, mióta Horvátország velünk kapcsolatban van, vele e nemzet meg nem osztott volna testvériesen (igaz!) és nemcsak, de midőn megosztott vele minden jogot, adott neki még azon kívül önmaga terhére különös kiváltságokat. Azt látom a históriában, hogy nagy birodalmaknak egyes részei a közös jogból kitagadtatnak, látom, hogy Irland nem mindennel bír, a mivel Anglia, de hogy egy nemzet tömege nagyobb része önmagát tagadja ki jogokból, hogy bizonyos kevesbségnek kedvéért, ezen nagylelkűségre példát csak Magyarország adott a horvátok irányában. (Igaz!) Tehát hol van a multban azon ok, minélfogva habár a pártütés leverésére fegyvert fogunk is, szivünkben érezni erre ok nincs? Vagy talán a legközelebbi országgyűlés, mely új aerát nyitott e nemzet életében, tett változást a horvátoknak annyira kedvező régi viszonyokon? azt mondom: *nem*; a mely jogokat kivívtunk magunknak, kivívtuk azokat nekik is; a mely szabadság a népnek megadatott, Horvátország népének is megadatott; a mely kármentesítést az itteni nemességnek biztosítottunk, — Magyarország maga erszé-nyének rovására, mert a parányi Horvátország nem bírná saját

kármentesítését — az övéket is elvállaltuk. Nemzetiségi tekintetből nem jól felfogva bár, s hibásan képzelve, de mégis aggodalmuk volt, s az országgyűlés kimondotta, hogy a horvátoknak közéletükben saját nyelvükkel, saját szabályaik következtében is élni tökéletesen joguk van; s ekként nemzetiségüket nyílt elismeréssel sanctionálta. Municipális jogait pedig nemcsak nem csorbitotta, sőt nevelte, gyarapította. Van-e magasztosabb jog, mint a képviselők választásáról rendelkezni, kik hivatva legyenek törvényt szabni, szabadságot adni, s megvédeni; és az országgyűlés azt mondotta: Ti, horvát barátaink, magatok rendeztétek, mikép választások képviselőiteket. Ezáltal municipális állását és ezen municipális körben nemzeti önállását Horvátországnak a mult országgyűlés ujabban consolidálta, tehát ha a multban nem volt ok, mely ezen pártütést menthetné, a mult országgyűlés cselekvényei okot reá bizonyosan nem szolgáltatottak. Avagy talán a miniszterium? Mi egy lépést tevénk, a miért önöknek felelősek vagyunk; ha sikerült volna e lépéssel lecsillapítani a fellázadt kedélyeket, örömmre szolgált volna azt megemlíteni, így azon elismeréssel említem azt, hogy a miniszterium némi részben túlmént a törvényen; hanem ment azért, mert lehetetlennek látta el nem fogadni a törvény természetes következményeit.

Ha az országgyűlés elismerte azt, hogy a horvátoknak beldolgaikat saját nyelvükön folytatniok joguk van, a miniszterium a körülmények szerint hivatva érezte magát arra, hogy nemzetiségüknek ezen elismerését a kormányval való érintkezésekbe is bevegye, s azért elhatározá, hogy a velük való érintkezésben a diplomaticai magyar nyelv mellett egyszersmind az ő nyelvükön való fordítást is használja. A horvátok a báni hatalomba igen nagy súlyt helyeztek. A mult országgyűlés ezen báni hatalmat nemcsak sértetlenül hagyá, hanem egyszersmind az ország összes kormányzatában való befolyását is biztosította, midőn törvény által meghívta a bánt, hogy vegyen részt az ország közálladalmi tanácsában.

És a miniszterium ennek következtében semmit sem tartott sürgetőbbnek, mint azon bánt, kit igazságnak és szabadságnak ostroma alatt leszállott hatalom, lételének utolsó percében átok gyanánt tolt nyakunkra, hogy megkísértse, valljon nem lehetne-e a kárhozatos reactió ördögét felidézni? A miniszterium még sem

vonakodott első perczen is a bánt felszólítani, foglalja el székét István kir. helytartó álladalmi tanácsában, és a miniszterekkel értekezék arról, miképen lehetne Horvátországnak nyugalmit, békéjét, csendét biztosítani, mik Horvátország azon igazságos kívánatai, melyeknek teljesítésére, ha ez a ministeriumnak hatalmában van, késznek nyilatkozott, ha pedig nincs, késznek nyilatkozott arra, hogy önök előtt indítványt tegyen, és annak elfogadásához állását kösse. A bán meg nem jelent, makacsul visszautasította a felszólítást, s a törvény helyett pártütésre támaszkodott, melynek élére vetvén magát, most már a magyar koronától prononciált elszakadás terén áll. Nem tagadom én, hogy Horvátországnak vannak részletes sérelmei, melyek megorvosolhatlanok, de azokat nem a ministerium, nem a nemzet okozta; ezen sérelmek hagyomány gyanánt maradtak reánk a mult kormányról, a nemzet pedig azon sérelmeket magáévá tette minden időben, és mindent elkövetett orvoslásukért, épen úgy mint saját sérelmei tárgyában és az bizonyosan egyike volt az okoknak, miért hogy Jellachichot, mint ő felsége által akkor kinevezett volt bánt, felszólították, tegye magát érintkezésbe a miniszteriummal, miszerint a sérelmek megszüntetésére rögtön intézkedhessünk, mert a miniszterium nemcsak felhatalmazva, de kötelesnek is érzi magát arra, hogy a törvényt, ha sértve van, a maga épségébe visszahelyezze; de a bán még annak lehetőségét is elvágta pártütése által, hogy a horvátoknak az 1845-ki tartományi gyűlésből ő felségéhez felterjesztett kívánataikra nézve a ministerium nyilatkozhatott volna. És mégis ezen viszonyok közt is a ministerium semmit el nem mulasztott, mit Horvátország és a határszélek megnyugtatóására czélszerűnek vélt. A határőrvidékek képviseleti joggal ruháztattak fel a múlt országgyűlés által, nyertek tehát oly jogot, melylyel nem bírtak soha, mióta határőrvidék. A miniszterium annak valóítására nézve megtette az intézkedéseket, melyek hatalmában állottak, de egyszersmind keresve kereste az alkalmat, mit tehessen azon népségnek megnyugtatóására, és br. Hrabovszky főhadi parancsnokot, mint kir. biztost megkérte és felhatalmazta arra, hogy a határőrvidékeknek a föld tulajdonát adja meg, mint meg van adva a magyar földön lakó volt úrbéri jobbágyoknak; felhatalmazta arra, hogy a robotokat, melyek az álladalom irányában ott fennállottak, törölje el; felhatalmazta arra, hogy az iparnak, kereskedésnek, művészetnek üzésére szabad-

ságot adjon, melylyel eddig nem birtak; felhatalmazta arra, hogy a szabad költözködést mindenkép könnyítse; felhatalmazta arra, hogy a szabad communítasoknak nevezett helyeken a rendezett tanácsossal bíró községi rendszert polgári alapon s az előljáróknak a nép által szabad választása mellett hozza be; egyszersmind felhívta arra, hogy a nép maga községenként vagy kerületenként válaszszon maga közül embereket, kik ide feljövén, tájékozzák a miniszteriumot, tolmácsolják előtte a népnek ottani kívánságait, miszerint ha volna még valami, mit azonkívül számukra jogszerűen adni lehet, azt a miniszterium nyomban megadhassa. Pártütéssel, lázadással feleltek ezen elcsábított szerencsétlen emberek, úgy hogy azon jótétemények valóítására sem lehetett alkalom, melyeket a miniszterium hetek előtt megadni elhatározott.

Nemzetiségükről már szóltam. A hivatalviselést mi illeti: a ministerium mindjárt kezdetben számos egyéneket nevezett ki, minden pártkülönbtség nélkül a kapcsolt országokból, sőt a horvát dolgok számára több ministeriumokban különös osztályokat is alakított, melyek a köztünk levő kapocsnak erőszakos megszakítása miatt nincsenek betöltve. Többek közt egyike volt azon vidékek érzékeny sérelmeinek, hogy a tengeremelléken, mely Horvátországot a Szávaig sóval ellátja, a siciliali sónak behozatala meg nem engedtetik. Fiuménak a régi sérelme volt. Mi megengedtük a siciliali sónak behozatalát, és annak árát tetemesen leszállítottuk. Szóval semmit egyáltalában el nem mulasztottunk, mit ottan a kedélyek megnyugtatóására, koronánk épségének. s a nemzet szabadságának és jogainak határáig tennünk lehetett. Mi tehát, uraim, a horvát pártütést sem a miniszterium, sem a nemzet részéről legkevesebb ok által is provokálnak el nem ismerjük. Ámde, ha egy nép kevesli a szabadságot, melylyel bír, — a többinek kivására fegyvert ragad, kétes játékot űz bár, mert a fegyvernek két éle van, — ezt legalább meg fogni tudom, de mikor azt mondja valamely nép: nekem sok a te szabadságod, nekem nem kell, a mit adtál, hanem megyek görbülni a régi absolutismus járma felé, ezt én megfogni nem tudom. Pedig a dolog körülbelül így áll, mert úgynevezett petitiójukban, melyet a zágrábi conventiculumból ő felségéhez küldöttek, egyenesen azt kéri, hogy el akarnak Magyarországtól szakadni, nem a végett, hogy önálló és egészen elszakadt független ország legyenek, hanem

hogy magukat az ausztriai miniszteriumnak vessék alá! Ez uraim a hajdani Vendel szerepe, de melyet részünkről terrorismus nem provocált, s hol a fejedelem iránt affectált hűség leple alatt is csak reactionalis ármány lappang. Avagy kérdem én, hűségnek jele-e nem akarni engedelmeskedni az austriai miniszteriumnak, mely parancsait az aula szeszélyeitől veszi, mely annyi erővel sem bír, hogy urát, császáraját ősi várában megtudta volna védeni, hogy futni ne legyen kénytelen. (Helyes!) Kérdem én, nem nagyobb hűség-e a magyar koronától függni, azon koronától, mely mint symboluma ezen országnak, azon perczen, midőn a bécsi miniszterium gyáva gyengesége miatt fejedelmünk ősi várát elhagyta, nem él vissza a percczel arra, hogy elszakítsa a kapcsolatot, mely közte és az ősi várából kiűzött fejedelem közt fennáll, hanem egy szívvel lélekkel felkérte a királyt, jöjjön közénk, támaszkodjék férfias hűségünkre, mi megvédjük őt a poklok ellen is. (Éljen!) Vagy nagyobb hűség talán azon bécsi miniszteriumtól függni, mely ha volna, mert most nincs, és megkérdettnék, ki hát tulajdonkép urad, kitől veszed a parancsokat, császárodtól-e, az aulától-e, a bécsi birodalmi országgyűléstől-e, vagy pedig a frankfurti Reichsverwesertől? E kérdésre nem tudna felelni; ki azt sem tudja, hogy fejedelme alá lesz-e vetve a frankfurti gyűlésnek, és be fog-e olvadni Austria a nagy Németországba, vagy pedig a kis Bécs fogja absorbeálni a nagy Németországot. — És ők azt mondják, hogy ők a hűség érzeténél fogva rebellálnak V. Ferdinand ellen (kaczaj). Azonban őszintén megvallom, miként én a szabadság érzetének a tömegekre nézve oly erős hatását hiszem, miszerint lehetetlen, hogy meg ne győződjem, miként maga azon affectált hűség is még affectatióban sem egyéb pusztá ürügynél, melylyel más célok fedeztetnek. A vezérek részéről fedeztetik a reactionalis mozgalom, más részről pedig kapcsolatban van ezen eszme az ausztriai birodalomnak sláv alapra való állításával. — Azt mondják: Bécsbe fogunk követeket küldeni, csinálni fogunk a szláv elemnek többséget, Austria megszűnik német birodalom lenni; majd a cseheknél egyik, ide lent pedig más sláv birodalom emelkedik. És kétes játék, majd határoz felette alkalmasint Európa, mert ha mi nem birnánk vele, európai kérdéssé válik; de annyi bizonyos, hogy ezen combináció, ha hűz valamit maga után, az austriai háznak vesztét húzza maga után okvetlenül. Erről nincs

kétség. Elmondottam, uraim, önök előtt, mit tettünk a horvát nemzet irányában, a megnyugtatóra még egy lépés van, melyet említenem kell. Látjuk, miként, ha István fhg. és kir. helyt. parancsol, és a magas miniszterium rendelkezik, ezen parancsok és rendeletek ellenében a pártütők azt mondják, hogy ők a fejedelem nevében tagadják meg az engedelmességet, mi tehát kötelességünknek tartottuk megkérni a királyt nyiltan, őszintén, — hiszen nincs terrorismus alatt, mert Insbruckban van, hű tyroljai közt, — adja tudtára a népnek, mi hát az ő királyi akarata? A felség nyiltan, őszintén tudtára adta népeinek, a mit vallásosságától, a mit a törvény iránt tartozott kötelességétől várni lehetett. S midőn ő felségének ezen parancsai hozzájuk érkeztek, ismét azt mondták rá: Ez sem a király akarata, — a terroristicus magyar miniszterium kényszerítette a királyt oly szóknak mondására, melyeket ő nem értett. Ezt mind tapasztalva, azt gondolánk, hogy meg kell kísértetni, ezen ürügynek elválni minden alkalmat, azért fordultunk ő felségéhez, hogy miután Jellachich és párthívei nemcsak a hajdan hatalmában volt, most pedig megbukott camarilla körébe tartozóknak titkos szitogatásaira hivatkoznak, hanem még a dynastia némely tagjairól is azt mondják, mintha kedves volna előttük a pártütés, méltóztassék a dynastiának egyik tagját, kit nem gyanusíthatnak, mint István főherczeget alávaló módon gyanusították, hogy segítette megtörni a király hatalmát, Zágrábba küldeni, hogy mondja meg élő szóval a népeknek, miként rágalom az, mit a fejedelemről s a dynasziáról hiesztelnek, és hogy ő felségének ez az akarata, melyet június 10-ki manifestumában proclamált, melyben Jellachichot minden hivatalától felfüggesztette, a horvátországi pártütést felségsértésnek nyilatkoztatta, s br. Hrabovszkyt megbízta arra, hogy törvényes intézkedéseit ellenökben, ha kell, fegyverrel is vigye keresztül. Ő felsége méltóztatott János főherczeget e tekintetben intermedia-tióra megbízni; János főherczeg, mint tudva van e ház előtt, időközben az austriai birodalomban császári képviselővé lévén kinevezve, kijelenté, hogy a kiegyenlítésnek megkísérlését szívesen elvállalja; de azt, hogy Horvátországba menjen, ezen körülménynél fogva, lehetetlennek nyilatkoztatta. Mi ő felségének nem késünk kijelenteni, miképen véleményünk szerint ő fensége sikeres eljárásának induló pontja épen az, hogy Horvátországban a

dynastia oly tagja, minő ő, élő szóval világosítsa fel azt, miként a dynastia és a fejedelem koronája ellen intézett horvátországi mozgalmakat valóságos pártütésnek veszi. És kinyilatkoztatjuk azt, miszerint kételkedünk, hogy a kiegyenlítési eljárásnak sikere lehessen, ha ezen kiindulási pont elmellőztetik; de kinyilatkoztatjuk másodszor azt is, miképen mi Horvátországnak a magyar korona ellenében oly állását, mintha önálló független hatalom önálló hatalommal alkudnék, el nem ismerjük. Mi Horvátország irányában minden méltányos és igazságos kívánatokra hajolni készek vagyunk, de Jellachichot nem tekinthetjük a magyar királylyal paritativos állásban, a magyar király megbocsáthat, de Jellachich szerepe az engedelmesség (helyes); azért kinyilatkoztatjuk, hogy mi a horvát viszonyok kiegyenlítésében azon úthoz ragaszkodunk, hogy ő fensége méltóztassék maga részéről is közbenjárni, miszerint Horvátországban törvényes tartományi gyűlés tartassék, hol a vélemények tökéletes szabadsággal nyilatkozhasanak; rendezzék el a követválasztást, küldjenek ide képviselőket, azok által terjeszszék elő kívánataikat, melyeket, ha kívánságaik méltányosak és igazságosak lesznek, a magyar nemzet nem késend teljesíteni, mi pedig azoknak teljesítéséhez állásunkat kötjük, és ha más oly kívánságai lesznek a törvényesen tartandó tartományi gyűlésnek, melyeknek törvény, jog, igazság szerinti teljesítésére maga a kormány hatalommal bír, azokat terjeszszék fel a kormánynak, és a kormány irántok nyilatkozni fog. Ő fensége János főherczeg a német birodalom főnökévé neveztetvén, talán épen tegnapelőtt, ha jól tudom a napot, Frankfurtba utazott, néhány nap mulva visszajön, és akkor meg fogjuk látni, valjon az ezen alaponi kiegyenlítéshez remény lehet-e? De a horvátok azon vakmerő kívánságát, hogy ha kiegyenlítésről van szó, Magyarország részéről minden hadi készületek szüntessenek meg, indignatio pectore vetettük vissza magunktól, s köteleességünknek tartottuk kijelenteni, hogy jöjjön bár, a mi jönni fog, a magyar készülni fog, a kormány készül minden erejével s azért hívta össze az országgyűlést, hogy annál nagyobb erővel készülhessen. Nem volna tanácsos, de önök kívánni sem fogják, hogy tábláját mutassam elő számszerint azon erőnek, mely az erélyes és a háza hálájára érdemes Csányi országos biztos intézkedése alatt a Dráva partjánál összehúzza van; annyit azonban mondhatok, miként az ott

összevont erőnek tekintélyes voltát eléggé mutatja az, hogy a horvát lázadók, bár régóta sovárognak a szép magyarföld kenyerére, borára, e perczig Magyarországnak földét megtámadni nem merték; nem is merhettek a nélkül, hogy vissza ne verettek volna, mindamellett, hogy multbéli szerkezetüknél fogva fegyveresen készen voltak, nekünk pedig teremtenünk kellett.

A másik dolog ott lenn a szerblázadás. A mi ennek okait illeti: itt a kutatásban még a dialectica is megszakad. Horvátország, bár koronánkhoz kapcsolt ország, mely a kapcsolatot fel ségsértés nélkül meg nem támadhatja, de ország mégis. Ellenben a ki Magyarország területén külön országot akar alkotni, az oly lázító, oly pártütő, kinek a statarium kötelével kell csak felelni. (Helyeslés.) Hanem, uraim! A polgárvér ontása még a bűnösök irányában is nagy dolog; azért a kormány tekintetbe vevén azt, hogy ily izgalmas és lázas korban, mint a melyben most vagyunk, az elcsábított tömegeket a polgárháború iszonyaiba borítani néhány nagyravágyó bűnös vétkei miatt, oly cselekvés, melyet, ha a hazáról elháríthatunk, megérdemeltük az istennek s az embereknek is helyeslését; e tekintetben sem akartunk semmit kísérlés nélkül hagyni. Azért a mi kívánságok itt fenforognak, ezen kívánságok teljesítésére intézkedtünk. De hiszem, az ország integritásának sérelme nélkül más kívánság fenn nem foroghatott, mint az, hogy ezen vallásuk számára, kikhez a szerbek Magyarországon tartoznak, hívják össze azon congressust, melyet a mult kormány sok esztendőn keresztül össze nem hívott. E részben megtörtént a rendelkezés, de Rajacsics érsek jónak látta Karloviczon népgyűlést tartani, azt a szerb nemzet gyűlésének proclamálni s a szomszéd Szerbiából betolakodott rablócsapatok által a gyülelész tömeget néhány ezerre szaporítva, maguknak nemzeti állást arrogálnak, a Bánátot, Bácskát, Szerémet, Baranyát sajátjuknak declarálták, s patriarkát és vajdát választották. Mi a bonyolódások első jeleire királyi biztosokat küldtünk ki. A szerémi vidékre br. Hrabovszkyt péterváradi főparancsnokot, kit épen ezen, állásnál fogva e célra legalkalmasabbnak kellett itélnünk, mert parancsnoka azon határőrvidéki ezredeknek, melynek felbujtogatására leginkább remélt támaszkodni a pártütés. A dunáninneni vidékekre kiküldöttük a temesi grófot és főispánt: Csernovits Pétert, egyrészt azért, mert személyessége és érzései iránt a mult idők nyo-

mán bizodalommal viseltetünk, s másrésről azért, mert unokája azon Csernovits Arsennek, kinek nevéhez a szerbek között pietás csatlakozik. A bánáti vidéken pedig Vukovits Sabbás temesi alispán működik. Mig ezeknek működése tartana, mi iparkodtunk seregeinket egybegyűjteni; de seregeket, biztos seregeket Magyarországon, a mostani körülmények közt, hirtelen összeremteni nem könnyű dolog. Azért úgy gondolom, hogy az országra nézve nagy nyereségnek tekinthető már az is, hogy ezen pártütő lázadást is felfelé terjedésében megállítottuk, s le a szélekre szorítottuk, megóván az országot az elborítástól addig, míg elég erőnk gyűlt össze, mint a sas reájuk ütni s a rablócsapatokat semmivé tenni.

Azon időközben, míg a seregek összevonulnának, Csernovits Péter kir. biztos jónak látta a békéltetés eszközeit megkísérteni s érintkezésbe bocsátkozván a pártütés főnökeivel, oly egyezkedést kötött, mely önök előtt a hírlapokból tudva van, és melynek tartalma az: hogy tíznapi fegyvernynyugvás adatik, miszerint azon idő alatt a pártütés vezérei szétosztatván seregeiket, a törvény iránt való engedelmességre mind maguk visszatérjenek, mind az elcsábított szerencsétlen népet visszatérítsék. Ezen fegyvernynyugvás kötésének ideje július 4-kén járt le, s ezen kötést a kir. biztos önfelelősségére tette, különös meghatalmazással erre nem volt felruházva, de ki volt küldve kir. biztosul oly általános felhatalmazással, hogy a zavart csendet minden szükséges eszközökkel ő állítsa helyre, úgy vélte, hogy azon eszköz a csend helyreállítására alkalmas leszen. E lépés azon lépések sorába tartozik, melyeknek helyeslése vagy kárhóztatása a sikerhez van kötve. Most e perczen tekintélyes erő van ott, egy ügyes, tapasztalt, bátor és vitéz hadvezérnek parancsnoksága alatt. Az eljárási terv általa a helyszínen megállapítottatott, közöltetett a hadügyminiszter úrral, ki azt végkép megállapította. Hogy mikép fogott és mikép kell egy tábornoknak a harcmezéjén eljárni, úgy gondolom, az ily strategicus tervek nem a nyilvánosság elé valók, (számosan: Igaz!) mert nem akarjuk, nem akarhatjuk visszaidézni azon kort, midőn a magyarországi török táborozás harcainak menetelét a bécsi Hofkriegsrath aluszékony pamlagon intézgette, minek következtében vagy megverettünk, vagy ha meg nem verettünk, csak azért nem verettünk meg, mert volt hadvezér, ki az ütközetről

rendelkező parancsot bontatlanul zsebre tette, és a törököt megverte. (Tetszés.)

Egyet akarok még mondani. Azon hír kezd tegnapelőtt óta terjedni, mintha újabb fegyvernyugvás köttetett volna a lázadó szerbekkel. Én és az egész miniszterium erről általában semmit sem tudunk. Nem lehet hinnünk, hogy ha ez való volna, róla tudósítva nem volnánk, de még sem mondhatom azt, hogy nincs; csak annyit mondhatok, hogy róla semmit sem tudunk, s utolsó leveleink is melyek július 6-áról szólnak, egyáltalában a fegyvernyugvásról még csak említést sem tettek, s azt gyanítanunk sem engedik, sőt fegyvernyugvás helyett harcz és győzelemnek nézünk minden órán elébe. Hanem van egy, uraim, mi a kebelnek fáj! Fáj az, hogy a pártütés szerte azon vidéken el levén terjedve, imitt-amott egyes specialis szerencsétlenség történik, mint ez történt Torontál-megye szélén Szent-Mihály helységében. Erre csak annyit akarok megjegyezni, hogy ha egyszer egy vidék lázadásban van, én a lázadás elnyomására megbízott emberek részéről a legnagyobb hibának venném, ha minden helységnek szalmafedelét, minden embernek biztosságát külön-külön intézkedés tárgyává tevén, azáltal megoszlatnák az erőt, s az egész lázadásnak elnyomását bizonytalanná tennék. Minden lázadásnak meg van ezen szerencsétlensége. Az elvesztett életet isten nem adja vissza, de a kárt kipótolja azoknak vagyona, kik azt okozták, — hanem azért, mert itt-ott egyes helyek felgyújtattak, nem lehet kívánni, hogy a tábor strategicus tervéből kimozduljon, s ide is, oda is szétdarabolja a seregeket, a háta megett meghagyván a római sánczokba árkolt ellenséget, míg lentebb egy falut véd, fent az ország belsejét a pártütés terjedésével nyitja ki. Én sajnálom, hogy ily szerencsétlenségek történtek, de azt nem lehet kívánni a miniszteriumtól, hogy a sereget oszlassa fel s hogy minden falut külön őrizzen. (Helyeslés.) Itt sem szólok arról, mennyi erőnk, mennyi katonánk van, hanem örömmel csak annyit mondhatok, hogy a haza védelmének készségében reményemen s bizodalmon túl fel tudott a magyar lelkesülni. Néhány évek előtt borús érzéssel óhajtottam, csak egy pontot adjon az Isten, melyre támaszkodva mondhassam, hogy e nemzet fel tud lelkesülni, és én nem esem kétségbe jövődjé felett. Most meghagyta isten érnem

a perczet, a magyar fellelkesült, s én nem esem kétségbe a nemzet jövője felett. (Zajos tetszés és taps.)

A harmadik uraim! Azon viszonyok között, melyek a hazának védállapotba helyezésére intenek, az aldunai tartományok állapotja. Amint minden nemzettől a világon megkövetelem a magyar irányában, hogy beldolgaiba ne avatkozzék, úgy a magyar is kétségtelenül azon tartományok beldolgaiba avatkozni nem akar. Erről tehát nem is szándékom szólni, s csak annyit mondom, hogy a Pruth szélén egy hatalmas orosz sereg áll, mely fordulhat jobbra, fordulhat balra, lehet irányunkban barátságos, lehet ellenséges, de mivel lehet ez, lehet amaz, a nemzetnek készülni kell. (Ugy van!) Eddig még nem lépett be Oláhországba, azonban a miniszterium részéről az orosz követség interpelláltatván, azt felelte: korántsem a török hatalom ellen való barátság-talan indulatból indította oda seregeit, hanem saját tartományai nyugalmanak oltalmára. Egyébiránt kinyilatkoztatja, hogy ha Oláh- és Moldvaország kormánya által bejövetelre felszólíttatnék, meg fogja tenni azt, mert arra a drinápolyi békekötés által kötelezve van, de kinyilatkoztatja egyszersmind azt is, hogy a magyar nemzettel szomszédságos jó egyetértésben kíván maradni, és Magyarország irányában semmi ellenséges lépést nem fog tenni mindaddig, míg a magyar nemzet kebelében valamely oly fegyveres csoportozásokat nem tapasztal, melyek ő ellene vannak intézve.

Ez arra vonatkozik, hogy a moldva- és oláhországi viszonytagságok következtében némely odavaló egyének átmenekültek Erdélybe. Mi kötelességünknek tartottuk kijelenteni, miként a magyar nemzet vendégszerető készséggel tárja ki karjait minden üldözöttnek, minden menekvőnek; hanem azt nem fogja tűrni, hogy ezek visszaéljenek a vendégszeretettel az ország békéjének háborítására. (Tetszés, helyeslés.) Ez tehát harmadik tényező. A negyedik a bosnyákországi szélek, hol a legujabb tudósítás szerint a bosnyákországi vezér 40—50000-nyi táborn gyűjtött össze a végett, hogy Szerbia nyugtalanságait figyelemmel kísérje, s legyen elég erős a porta érdekében akként föllépni, amint kötelessége. Történt, hogy a bosnyákországi ráják nagyobb számmal fegyveresen költöztek át Horvátországba, adván okul azt, hogy a török hatalom által nyomattak és üldöztettek, tehát mint menek-

vők jöttek át. Nem lehet tagadni, hogy a török administrációnak régi természete szerint némi zsarolások s elnyomások fordulnak elő, de annyit mondhatok, hogy a porta részéről a keresztény rájáak irányában valamely újabb ellenséges lépés nem határozottatott s így azok átjövetelét annak kell tulajdonítani, hogy csak ürügyül használták fel állítólagos elnyomatásukat, csak hogy a zavarban s rablásban osztozhassanak. Ezen átlépések gátlása a bosnyák vezér készülétének második oka, e perczig nincs semmi okunk arról kételkedni, miként a bosnyákországi seraskiernak fellépése irántunk barátságos színt visel. Végre, uraim, meg kell említeni Ausztria iránt való viszonyunkat. (Halljuk! halljuk!)

Én igazságos akarván lenni, természetesnek találom, hogy a bécsi falakban létező hatalomnak fáj, Magyarország felett nem rendelkezhetni többé. De azért, mert valamely fájdalom természetes, nem minden fájdalom jogszerű, és még kevésbé következik, hogy valamely fájdalom iránti könyörületből egy nemzet a maga jogait megnyirbáltatni hajlandó legyen. (Nagy tetszés és éljenzés!) Igenis, uraim, meg vannak, kétségtelenül megvannak azon mozgalmak, hogy ha egyebet nem, tehát legalább a pénz- és hadügyi tárczát ismét a bécsi minisztérium számára visszaszerezni sikerüljön. Mert hiszen a többi majd elkövetkezik. A kinek keze egy nemzet zsebében s kinek kezében egy nemzet fegyvere van: az ezzel a nemzettel rendelkezik. (Igaz, igaz!) Világos összekötetésben látszik lenni ezzel a horvát mozgalom is; mert Jellacsics azt nyilatkoztatta, hogy neki nem kell szabadság, hanem az, hogy Magyarország had- és pénzügyi tárczája a bécsi minisztériumra bizassék. És a legutóbbi percekben, június utolsó napjaiban, lehullott a nyilvános titkok fátyola. A bécsi minisztérium jónak látta az ausztriai császár nevében megízenni a magyar királyi minisztériumnak, hogy ha minden áron meg nem alkuszik a horvátokkal, fel fogja mondani ellenünkben a neutralitást. Mintha mondaná, hogy az ausztriai császár a magyar királynak, azaz maga magának hadat izent. (Kaczaj.) Lehetnek, uraim, a minisztérium iránt ilyen vagy amolyan véleménynyel; hanem azt hiszem, hogy annyi honfiai szíves becsülésükre számíthatunk, miszerint ne kelljen hosszasan mutogatnom, miként ezen fenyegetésre akként feleltünk, mint a nemzet becsülete megkívánta. (Tapsvihar, általános helyeslés és hosszantartó éljen.) Hanem éppen midőn ezen jegyzék

hozzánk és a mi feleletünk hozzájuk utban volt: ismét jött egy másik, melynek tartalma az, hogy mily rettenetes ember az a magyar pénzügyminiszter, miszerint ő a párütő Jellacsicsnak nem akar pénzt adni. Mert természetes, hogy amint Horvátország nyílt pártütésre lépett, azonnal a zágrábi hadi parancsnokságnak megszüntettem a pénzküldést; s valóban nem érdemelném, hogy szívjam a levegőt, hanem megérdemelném, hogy szembe köpjön a nemzet, ha ellenségének pénzt adtam volna. (Általános tetszés és zajos helyeslés.) Hanem a bécsi miniszterium másképp vélekedett, ő szörnyű gondolatnak s a monarchia felforgatására törekvésnek nézte, hogy azon pártütőnek, ki a magyar király koronáját akarja szétdarabolni, a magyar király pénzügyminisztere nem akar pénzt küldeni. Fogták tehát magukat, s ők küldtek a kedves pártütőnek — mint irák — százezer, de valósággal 150 ezer forintot.

Ezen tett, uraim! nagyszerű boszankodásra, nemzeti haragra ébreszthetné a házat; de ne ébredjenek haragra, uraim! mert ama miniszterium, mely ily politikában kereste tengődését, nincs többé. A bécsi aula elfujta. (Nevetés és általános helyeslés.) S én reménylem, hogy akármely tagokból álljon is össze az új miniszterium, érezni fogja, hogy ha csak az ausztriai császár iránt, ki egyszersmind magyar király is, a hűség ösvényéről nem akar lelépni, miszerint a pártütők részére álljon ura és császára ellen, ezen politikát Magyarország irányában nem követheti tovább a nélkül, hogy Magyarországot ne provocálja, a honunkbani pártütőt gyámolítgató Ausztriának lábához dobni megszegett szövetségét, és másokat szerezni, hivebbeket. (Szünni nem akaró éljenzés és taps.) Nincs semmi okom, uraim! neheztelést legkevesébbé is érezni az ausztriai nemzet iránt, neki csak erőt és kalauzt kívánok; mind a kettőnek még eddig híjával volt, amit mondek, az az ausztriai volt miniszteriumot érdeklette, s reménylem, hogy e szó meg fog hallatni Bécsben is, s nem maradand nyom nélkül az új miniszterium politikájának választásában. Tehát az ausztriai viszonyok itt, amott az aldunai tartományok körülményei, a szerb lázadás, a horvátországi pártütés, a panslavistikus agitátorok, s imitt-amott reactionalis mozgalmacskák is, mikre nézve Pest megyének érdemes alispánja és követe, ha specialitásokra ereszkedni kellene, hivatalos adatokat terjesztene elő, ezek együttléve képezik a körülmények összegét, minél fogva mondanom kell, hogy

e nemzet magát el nem határozza, hogy élni akar. (Tetszés.) És e veszély között hol és kiben keressük az országnak biztosítékát? Külszövetségesekben talán? Nem kicsinylem én a külszövetségek fontosságát, sőt azt vélem, hogy kötelességét mulasztaná a miniszterium, ha e tekintetben is mindent nem tenne, a mit a nemzet biztosítása megkíván. Hivatalba lépésünk első perczében mindjárt a miniszterium az angol hatalommal érintkezésbe bocsátkozott, őt felvilágcsitván arról, hogy urunk királyunkkal tökéletesen egy téren állunk, s felvilágosítottuk azon érdekekre nézve, melyek köztünk és közte, ha lefelé tekintünk a Dunán, közösek. És az angol hatalom részéről erre oly választ nyerénk, aminőt azon nemzetnek liberális gondolkozásától s egyszersmind a maga érdekeit józanul felfogni tudó politikájától várunk lehetett. Azonban arról meg lehetünk győződve, hogy az angol ott és annyira és addig fog bennünket pártolni, a mennyiben saját érdekével megegyezőnek találandja.

Második Franciaország! (Halljuk!) Én a francia nemzet iránt, mint a szabadság személyesítője iránt az ő világban, a legnagyobb rokonszenvvel viseltetem, de nemzetem életét az ő oltalmazásától vagy szövetségétől feltételezve látni nem akarom. Franciaország e perczen egy második 18-iki Brumairet látott. Franciaország a dictaturának küszöbén áll, meglehet, hogy ebből a világ egy második Washingtont, de az is meglehet, hogy egy Napoleont látand támadni, de annyi mindenesetre igaz, hogy tanulság nekünk Franciaország arra, mikép minden láz a szabadság érdekében történik, és hogy egy nemzet, midőn a szabadság kivívására törekedik, legkönnyebben jut a szolgaság jármába azáltal, ha túlhág a kellő korlátokon (Zajos taps és tetszés.) Szomorú eset oly nemzet körében, mint a dicső francia nemzet, hogy Páris utcáin polgárkéz által 12,000 polgárnak vére ontaték. Isten őrizzen saját keblünknek ily dulásától. — Egyébiránt akárminak alakuljanak is a franciaországi viszonyok, legyen azon férfiből kit az isteni gondviselés most ezen nagy és dicső nemzetnek élére állított, egy második Washington, ki el tudja magától vetni a koronát, vagy egy második Napoleon, ki a népnek szabadságán emelje fel a véres dicsőség templomát, annyi bizonyos, hogy Franciaország messze van. Lengyelország is francia sympathiára támaszkodott, — a sympathia megvolt, de Lengyel-

ország nincs többé. (Tetszés.) A harmadik a német birodalom. Uraim! nyiltan kimondom, miként én érzem annak természetes igazságát, hogy a magyar német hivatva van a szabad magyar nemzettel szoros barátságos viszonyban élni és együtt állani őrt a nyugoti civilizatio felett. (Zajos tetszés.) Ezen szempontból fogjuk fel a dolgot, midőn teendőink elseje közé számítottuk, hogy amint Németország saját egysége felé a frankfurti gyűlés összehívása által lépést tett, azonnal két érdemes hazánkfiát, kik közül egyet (az elnökre mutatva) most a tisztelt ház ezen polczra emelt — Frankfurtba küldöttük, hol ők a magyar nemzet iránt tartozott s e nemzet által meg is érdemelt tekintettel fogadtattak ugyan, de minthogy épen a frankfurti gyűlés az alakulás vajudásaiban volt, minthogy még nem jött ki a test a formából, mellyel rezultátumra lehetett volna vinni az érintkezést, s ez csak a Reichsverweser megválasztása után alakulandó miniszteriummal történhetik, egyik kiküldöttünk most is ott van, hogy azon perczben, melyben lesz kivel, hivatalos érintkezésbe bocsátkozzék, szorosabb összeszövése iránt azon barátságnak, melyet köztünk és Németország közt fenállni ohajtunk, de úgy, hogy jogainkból, önállásunkból, nemzeti szabadságunkból senkinek barátságaért és senkinek fenyegetése miatt, egy hajszálnyit se engedjünk. (Nagy taps és harsány helyeslés.)

Tehát mert a veszély nagy, vagyis inkább nagygyá lehető veszély vonul össze hazánk láthatárán, annak elhárítására önmagunkban kell az erőt keresnünk mindenek felett. Élni csak azon nemzet fog, melyben magában van életerő, kit nem saját életereje, hanem csak másoknak gyámolítása tartogat, annak nincs jövője. (Tetszés!)

Én, uraim! ezennel egy nagyszerű határozatra hívom fel önöket. (Átalános derűtség, harsány: Halljuk!) Felhivom önöket azon határozatra: mondják ki önök azt, hogy azon rendkívüli körülményeket, melyeknél fogva a hongyűlés rendkívülig is összehivatott, méltó tekintetbe vevén a nemzet, de el van határozva: koronájának, szabadságának, önállóságának védelmére a legnagyobb áldozatokat is meghozni és hogy e tekintetben oly alkut, a mely a nemzetnek önállóságát, szabadságát legkevésbé is sérthetné, senkitől semmi áron el nem fogad, (erélyes felkiáltások: »Ugy van!!«) hanem minden méltányos kívánságokat akárki

irányában is örökké teljesíteni kész. Hogy pedig ezen komoly határozatát valósítsa, miszerint becsületes békét eszközölhessen, ha lehet, vagy győzedelmes harczot vivhasson, ha kell, felhatalmazza a kormányt arra, hogy az ország disponibilis hadseregét 200,000 főre emelhesse, s e végett első perczen 40,000 embert mindjárt kiállithasson, a többit pedig úgy és a szerint, mint a haza oltalmának, a nemzet becsületének szüksége kívánni fogja. (Hosszas köztetszés.) 200,000 embernek kiállítása, fegyverrel való ellátása és évi tartása 42.000,000 frtba, 40,000 emberé pedig 8—10.000,000 frtba kerül. Én, uraim! elő fogom a háznak majd a következő napokban terjeszteni, midőn ezen indítványom elfogadtatván, részletesen lesz tárgyalandó, finanziaális tervemet, most előre kijelentvén, miként eszemágában sincs a nemzettől kívánni, hogy 42.000,000-nyi adót fizessen, hanem úgy gondolom, hogy annyi adót viseljen, a mennyit elbir, s ha ez a szükséges költségeket nem fedezhetné, hitellel kell a hiányt pótolnunk. Előlegesen is örömmre válik kijelenteni, miként tervem, melyet előterjesztendek, oly adókulcsot foglal magában, melyet azon erdélyi adókulccsal combinálván, mit Mária Terézia ezelőtt egy századdal megállapított, az ennél kevesebb, s ha elfogadtatik, s teszen a ház külön intézkedést, hogy a végrehajtás körében sikeretlenül ne enyészszék el a nemzet képviselőinek áldozatkészsége, a nemzet meg fogja azt birni nagy terheltetés nélkül, s meg fogja menteni az országot. De a mennyiben a hadierőnek kiállítására, mely a körülmények szerint szükséges leend, a kivetendett adók elegendők nem lennének: felhatalmazást kérek arra, hogy hitel nyitassék a kormány számára azon határig, melyet a képviselők kizsbandnak; s azon határig, vagy kölcsön vagy papirospénz kibocsájtása vagy más finanziaális munkálat által segítsen az ország szükségletein. Ezek indítványaim. (Helyeslés.) Uraim! én azon véleményben vagyok, hogy a határozattól, melyet a ház indítványomra hozand, e nemzetnek jövődjé függ, nemcsak, hanem nagy részben függ azon módtól is, miszerint a ház e határozatot hozandja. (Ugy van, igaz!!) És ez az egyik ok, uraim, miért nem akartam én e kérdést a válaszfelirat vitatkozásaiba meríteni. Azt hiszem, hogy midőn egy nemzet minden oldalról fenyegetetik, de magában minden fenyegetés visszaverésére akaratot s erőt is érez, akkor a haza megmentésének kérdését semmi kérdéstől

nem szabad felfüggeszteni. (Zaj, tetszés és éljenzés.) Ma mi vagyunk a nemzet miniszterei, holnap mások lehetnek — ez mind egy — miniszterium változhatik, de neked maradnod kell oh hazám! s a nemzetnek erőt kell teremtenie. Azért, minden balmagyarázatok kikerülése végett, egyenesen, ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy midőn azt kérem: adja meg a képviselőház a 200 ezer főnyi katonát s erre szükséges pénzerőt... (Itt szónok nem folytathatta tovább beszédét. Nyáry felkelt s az ünnepélyes csendben jobbját esküre emelve, mondá: »Megadjuk!« és a képviselők határtalan lelkesedéssel keltek fel mindnyájan helyeikről s a lelkesedés legzajosabb kitörése közt kiáltották: »Megadjuk!« és felemelvén kezeiket, esküdni látszának, hogy a hazát meg fogják menteni.

A lelkesedés kitörése után nagyszerű csend állott be, a lélekzet is megszűntnek lenni látszék, ekkor a szónok kinek roncsolt testi erejét a lélek mindeddig feltartotta, keresztbe fonta mellén karjait, s könyes szemekkel mélyen hajlott meg a ház előtt, imígy folytatván beszédét):

Uraim! mondani akartam még: ne vegyék e kérést a miniszterium részéről olyannak, mintha maga iránt bizalmat kívánna szavaztatni; kérni akartam még önöket uraim, hogy ha van valahol a hazában egy sajgó kebel, mely orvoslásra, ha van egy kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé e sajgó kebel; és várjon még egy kissé e kívánság, ne függeszszük fel ezektől azt, hogy a hazát megmentjük (zajosan kitörő helyeslés.) Ezt akartam még kérni, uraim, de önök felállottak mint egy férfiú s én leborulok ja nemzet nagysága előtt, s csak azt mondom, annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem döntendik meg. (Óriási lelkesedés és hosszas éljenzés.)

A ház minden tagja újra felkél, újra megriadnak balról és jobbról az »elfogadjuk« és »megszavazzuk« hatalmas hangjai. Az elnök erre kijelenti, hogy a pénzügyminiszter indítványára a ház egyértelműen 200 ezer katonát szavaz, és 42 millió kölcsönre hitelt nyit.

Phenomenalis valami volt, ami akkor történt, midőn Kossuth e beszédét befejezte. A ház, mint egy ember kelt fel, s javaslatát minden ellenvetés nélkül egyhangulag e szavakkal fogadta el: »Megadjuk!« A képviselőház minden tagja lázban volt, s kimondhatlan lelkesedés ragadta el az egész országgyűlést. Kossuth e jelenetet látva, így kiáltott fel: »Ily nagylelkűség előtt meghajlok! A haza megvan mentve!« Kossuth akkor már testileg annyira ki volt merülve, hogy Perczel Mór karjaira támaszkodva volt csak képes elhagyni a szószéket s helyére menni, ahol a ház elnöke már várta, s megölelte. Az egész ház tapsolt és éljenzett, az elnök pedig kénytelen volt az ülést egy *egész órára* felfüggeszteni, oly izgatottak lettek a beszéd hatása alatt a kedélyek.

E nyilatkozat főleg külföldön keltett nagy feltűnést¹⁾ s a későbbi események fejlődésére annyiban birt nagy horderővel, mert a korona megtagadta szentesítését a képviselőház által megszavazott 200,000 főnyi ujonczállítástól, melyet azonban a honvédelmi bizottmány később egyszerűen elrendelt. Nagyszerű, hatalmas tüntetés volt biz az! de csak tüntetés volt.

Néhány nappal ezután már komolyabb akadályokkal kellett a kormánynak megküzdenie. Ugyanis a válaszfelirati vita alkalmával volt hivatva nyilatkozni arról, hogy mily állást foglal el az olasz forradalommal szemben, mely a külháború jellegét öltötte magára. A magyar nép rokonszenvezett az olasz felkeléssel, hiszen azoknak is szabadság, testvériség, egyenlőség kellett, ép mint a pesti és pozsonyi forradalmároknak. Ki tehet arról, hogy nem lehet mindeütt oly békésen forradalmat csinálni, mint nálunk magyaroknál. Annál szebb volt attól az olasztól, hogy amikor kellett, használni is tudta fegyverét, s azzal vívta ki szabadságát. Ilyen s ehhez hasonló volt az olasz ügygyel szemben a közhangulat, nagyon természetes tehát, hogy a közvélemény ellene volt az olaszok ellen való katonaküldésnek.

¹⁾ *Gelich Richárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. I. köt. 84. l.

Bécsben azonban a *pragmatica sanctio* szavaira hivatkoztak, s felhívták a kormányt, hogy járuljon hozzá Magyarország nevében a monarchia közös védelméhez. A kormány tudta, hogy a *pragmatica sanctio* szerint igaza van Bécsnek, s ép ezért elvben megadandónak vélte az olaszországi seregszaporítást, de kijelentette, hogy mindaddig nem enged kivinni az országból katonát, amíg az ország déli részén el nem lesz nyomva a lázadás. Már itt, az alkotmányosság első napjaiban kiderült, mily ferde helyzete van Béccsel szemben úgy a kormánynak, mint az ország közvéleményének.

Az ország nem akart katonát adni az olasz szabadság leverésére; s a kormány még sem volt abban a helyzetben, hogy nyíltan a közvélemény álláspontjára helyezkedhetett volna, mert utóbbi esetben a nyílt szakadás már ekkor beállott volna a magyar kormány és a bécsi udvar között.

Nagyon természetes, hogy az ellenzék, melynek élén a Madarászok, Nyáry Pál, Perczel Mór és gróf Teleky László állottak, kizsákmányolta a kormánynak ezt a helyzetét, s metsző éles szavakkal támadták meg politikáját. Nyáry Pál kijelentette, hogy a »felirat kell hogy tükre legyen a magyar nemzet függetlenségének, állami önállásának; ez pedig kompromittálva van a ministerium által, mert az bázisát a *pragmatica sanctio*ra alapítja. Helyzetünk sohasem terjedt tovább, minthogy az osztrák császár fején van a magyar korona is. Mi okunk van rá, hogy magunkat Ausztria rabigájába hajtsuk?» Az ellenzék részéről Zákó István adott be egy módosítványt, mely így hangzott: *»Mi minden nemzetekkel békében akarunk élni, a be nem avatkozás elvét akarjuk követni, s így üdvözölve felségedet, az olasz kérdésre is a be nem avatkozás elvét kívánjuk követni.«*

Erre a javaslatra az ellenzék 36 tagja szavazott. Konstatálnunk kell azonban, hogy maguk az ellenzék szónokai is elismerték, miként nagyobb szerencsétlenség nem érhetné az országot, mintha a kormány megbuknék.

Ekkor történt az, hogy Kossuth odakiáltotta az ellenzéknek: »Némuljon el a törpe minoritás!« minek követ-

keztében Perczel Mór, aki rendőrfőnök is volt, rögtön beadta lemondását.

A válaszfelirati vita bebizonyította azt, hogy Kossuth Lajos a kormány valódi vezére, lelke; de kitűnt egyúttal az is, hogy most már lehetetlen elkerülni a nyílt összeütközést Béccsel. Batthyányi Lajos nagyon is érezte ezt, de azért el volt határozva megkísérteni még a lehetetlent is. Felment tehát Bécsbe, hogy találkozzék ott Jellasicsal, s megbeszélje vele azokat a kérdéseket, melyek a magyarok és horvátok közt levő viszály magvát képezik, s melyekről még bizton tudomása az országban senkinek sem volt.

Össze is jött ott a »lovagias« bánnal, s kijelentette előtte, hogy Magyarország békében akar lenni Horvátországgal; ki akarja elégíteni kívánságait, s e tekintetben el megy a méltányosság legvégső határáig. Kérte, adja elő, mi kívánsága van Horvátországnak, és kezdjék meg tárgyalásaikat azon az alapon.

Jellasics erre — el kell ismerni — katonás egyszerűséggel kijelenté: Horvátország első követelése az, hogy a birodalom had- és pénzügyének központosítása maradjon Bécsben, s hogy Magyarország az államadósság egy részét vállalja el. Az apróbb kívánságok még ezek voltak: Mondassék ki a horvát nyelv egyenjogúsága a magyarral; és hogy a magyarországi szerbek kívánságai nemzetiségükre és territorialis kormányzatukra nézve elégíttessenek ki.

A tárgyalás folyamán Jellasics még azt mondta, hogy Horvátország legfőbb óhaja a birodalom erejének és tekintélyének visszaállítása, és Horvátország nem nézheti közönyösen, ha Magyarország megtöri a monarchia egységét; mert szerinte, minden törekvés, mely e célra volna intézve, nem egyéb, mint rebellió.

Erre Batthyány szemére hányta az osztrák ezredesből horvát bánná avangierozott politizáló katonának, hogy miért utasít vissza minden kísérletet, mely a viszálykodás barátságos kiegyenlítésére céloz?

— Köztünk — felelé Jellasics ekkor már egész nyíltan — nem particularis sérelmek kérdése forog fenn, melyet ki lehetne egyenlíteni. Önök Magyarországot szabad és

független Magyarországnak akarják, én pedig az osztrák birodalom politikai egységére esküdtem, ha ebbe bele nem egyeznek, köztünk csak a kard határozhat.

Erre a magyar ministernök figyelmezteti Jellasicht, hogy Horvátországban pánszláv mozgalom forr, ez pedig nem osztrák birodalmi egyezsége czéloz, mire Jellasic h így felelt:

— Nekem önök ellen fanatizmusra van szükségem. Erre a pánszláv agitáció eszköznek jó. Csak önök legyenek leverve, a többi az én gondom.

Ezekből a szavakból már Batthyány is belátta világosan, hogy a háború elkerülhetetlen, s hogy készülnie kell a háborúba.

*

Kossuth Lajos már azt régebben látta, hogy készülni kell a háborúra. Ep azért, mintha száz keze lett volna, olyan lázas tevékenységgel dolgozott a haza megmentésén. Ő előre tudta, előre látta — mintha belátott volna a jövőndőbe — mindazt, ami következik.

Észre vette jó korán, hogy azóta, mióta az osztrák újra elfoglalta Lombardiát, az áramlat Bécsben nagyot fordult, s az ellenforradalom nyíltan mert mozogni. Bach, a forradalmi szónok, ki őt márczius közepén mint Ausztria szabadítóját üdvözölte, a bécsi birodalmi gyűlésen már ekkor a nemzetiségek egyenjoguságát, mint a ministerium egyik lényeges pontját, hangsúlyozta, mely nem ismer el semmiféle nemzeti fensőséget. Kossuth jó eleve értesült bécsi ügynökei által arról, hogy Latour hadügyminister küldött Jellasic hnak pénzt és fegyvert, midőn azonban ezt a bécsi ministernél sérelem gyanánt hozta fel, az gúnyosan felelte, csak tévedésből történt az egész dolog.

A belgrádi osztrák konsul nyíltan toborzott legénységet a magyarországi szerbek részére.

Radecky visszaküldte horvát zászlóaljait a határörvidékre, hogy erősítsék Jellasic h hadát. Erre az volt a felelet, hogy vitézül harcztak Olaszországban, tehát jutalmul küldték őket haza a családi tűzhelyhez.¹⁾

¹⁾ *Pulszky Ferencz*: Életem és korom »A forradalom alatt. 117. lap.

Augusztus második felében végre azzal lepték meg az országot, hogy a király visszavonta az István főherczegnek adott teljhatalmat. Mindezekből tehát világosan kitűnt, hogy Bécsben megelégtették a magyar alkotmányosdi pünkösdi királyságát és úgy a márcziusi engedményeket, mint az áprilisi törvényeket vissza akarják vonni.

Kossuth tehát mindenek előtt pénzt teremtetett, s mondhatni a semmiből. Felszólította a hazafiakat, hogy adakozzanak ezüstöt-aranyat a haza oltárára. Rövid idő alatt az adakozások oly nagy mérvet öltöttek, hogy a »haza oltárára« letett arany és ezüst alapra *egy millió kétszázötvenezer forint erejéig* bocsátott ki *egy forintos* bankókat. Látván továbbá, hogy a fegyverszerződés, melyet a magyar miniszterelnök egy osztrák czéggel kötött, eredményre nem vezet, külföldön vásároltatott fegyvert. Végre egész erélylyel hozzáfogott a honvédség szervezéséhez, ami a legnagyobbyszerű eredménnyel sikerült.

És ekkor, a baj, a vész, a chaos idejében mutatta meg Kossuth Lajos, hogy mennyire kimagaslik ő kortársai közül, mennyivel nagyobb valamennyinél, mert hisz egyedül ő képviselte az idők egész jelentőségét.

Az elért eredményekért, a sikerekért is az övé úgy a felelősség, mint a dicsőség. Mert amikor a reakció minden nemes hazafit ellentállásra késztetett, amikor a bécsi udvar kétszinű játéka forradalomba sodorta a nemzetet, akkor Kossuth Lajos volt a nemzet erkölcsi érzetének megtestesülése, ő volt a nemzet választott vezére.

A magyar nemzet léte, alkotmánya, megszerzett jogai, egyszóval egész jövője mint nemzeté, azon fordult meg: érvényben maradnak-e az 1848-iki törvények? A király ugyan szentesítette azokat, de a bécsi udvar és katonai párt, mint fentebb kimutattuk, nem ismerte el. Izgattak, ármánykodtak, s az udvar szemet hunyt a cselszövényekre, mert azt hitte, hogy visszaszerzi elvesztett absolutisticus hatalmát. Magyarország törvényes függetlenségének elnyomása volt az udvar, a sereg, az osztrák ministerek tetteinek végeztélja. Ez ellen ragadott fegyvert a nemzet.

És ennek a nemzeti akaratnak, ennek az elhatározás-

nak volt szószólója Kossuth Lajos, — szószólója volt csak, — de nem kezdeményezője, mert ezt a hazafiság sugta mindenkinek, s a nemzet százados történelmi multja. Köszönettel, örök hálával tartozik a nemzet vezérének, hogy eszközöket teremtett a nemzet elhatározásának keresztül vitelére: Pénzt, fegyvert, sereget! Beigazolt történeti tény, hogy Kossuth Lajos sohasem állott azoknak a békekísérleteknek útjába, melyeket Batthyány, Deák, Eötvös és a többiek Béccsel megkíséreltek! Ezt ellenei is elismerik. De Kossuth nem bizott abban, hogy e kísérletek eredményre fognak vezetni, s ezért készíté elő a nemzetet lázas tevékenységgel a végzetes halálküzdelemre.

Tudjuk, hogy a bécsi kamarilla kezében Jellasics volt az eszköz. Végtelenül önhitt és elbizakodott ember volt az a »lovagias«, bán ő és tisztjei meg voltak győződve, hogy Magyarországot kardcsapás nélkül fogják meghódítani. Erre Jellasics czéltott már akkor, midőn Batthyánnal való tanácskozása véget érven, a magyar miniszterelnök e bucsú-szavaira: »Viszontlátásra a Drávánál!« — ezt felelte nagy gúnyosan: »Viszontlátásra a Dunánál!«

De hisz nem csoda, ha el volt ő és tisztikara bizakodva! Tudták jól, hogy azok a tábornokok, kik a magyar ezredek vezénylik, nem akarnak összeütközni bajtársaikkal. Tudták jól, hogy a magyar ezredek főtisztjei már jó eleve megindították a mozgalmat, hogy a hazában levő magyar katonaságot, főleg a huszárokat, helyezték át külföldi stácziókba.¹⁾

Tudták jól, hogy ha összeütközésre kerül a dolog, a régi kamerádok egy része vagy ott hagyja ezredét, s félre vonul, vagy átmegy hozzá,²⁾ s azt hitték, hogy Kossuth-fegyelmetlen népfelkelői nem képesek ellentállani a rendes katonaságnak.

¹⁾ *Darmay V.* Cs kir. huszáraink a forradalom kitörésekor. Hazánk és külföld 1868. 106. 120. 181. 195-ik lapok.

²⁾ Lukács Sándor jelentése a képviselőháznak 1848. aug. 28-an hogy Csányi István közhuszár Győrött bejelentette, miként a tisztek azt parancsolták, hogy vakra töltsenek, az ellenséget ne támadják sőt álljanak Jellasicshoz.

Jellasich seregének zöme az Olaszországban harcz-edzett, illetve puskaport szagolt határőrvidéki zászlóalj-
ból állott. Lovassága hitvány volt és gyenge, mert a hor-
vát nem üli meg a lovat, de számított, s nem ok nélkül,
a Dunántul elszállásolt vasas és vértés ezredekre. Táborkará-
ban voltak Kempen, Welden és Zeisberg régi császári
tábornokok, s Theodorovics vezette a rabló, harácsoló
basibozuk-fajtáju fegyelmetlen népfelkelést. Tartalék ha-
dát Roth és Philippovics, szintén császári tábornokok
vezényelték; s kívülök még egy fiatal Nugent gróf tört
be egy martalócz-csapattal.

Ilyen haddal, — összesen alig ment negyvenezer
emberre, — jött be Jellasich Magyarországba, hogy azt
meghódítsa, s ujra az osztrák császár vazallus tartományává
tegye, mint tette valamikor Basta György Erdélyt. Az első
számítása sikerült a horvát bánnak. A magyar tábornokok
nem akartak megütközni a horvátokkal.

A magyar sereg vezetőinek gyámoltalansága kormány-
válságot idézett elő Pesten. Batthyány Lajos, arra a hirre,
hogy a horvát bán seregével átlépte a Drávát, szeptember
11-én összehívta a minisztereket s mindannyian beadták
lemondásukat. Ezt rögtön be is jelentették a nádornak
és a képviselőháznak, s csakis Szemere Bertalan belügy-
miniszter tartotta meg tárczáját, hogy az új miniszterek kine-
vezését ellenjegyezhesse. Ebben a legkritikusabb pillanatban
tehát Magyarország alkotmányos kormány nélkül volt.

De egy furcsa körülmény nagyon is hamar észre-
térített sok embert! Az új kormány kinevezéseig ugyan
is István nádor akarta a kormány-hatalmat magához ragadni.
Ekkor azonban ujra előállott Kossuth Lajos, — és felemelte
vető szavát. Kossuth ugyanis érezte a pillanat végzetes
voltát, bizott a nemzet erejében, s nem hitte, hogy a
hazába berontott horvát sereg képes lesz valami komoly
dolgokat művelni az országban. Kossuth el volt határozva,
hogy az erőnek erővel áll ellent.

A nádor hatalmi aspirációjával szemben azon meg-
győződésből indult ki, hogy a hatalom, ha azt a kormány
kezéből kiejti, nem szállhat a nádorra, hanem az ország

gyűlésre. Az országgyűlés szeptember 11-én törvénytelennek jelentette ki a nádor főherceg leiratát, minthogy az ellenjegyezve nem volt. Ezután egy bizottságot küldött István nádorhoz azzal a kérelemmel, vegye azt vissza, erősítse meg az új kormány megalakításáig Szemerét és Kossuthot, s bizzon meg valakit kabinet alakítással. Addig is Kossuth, az országgyűlés viharos éljenzése közt. visszaült a miniszteri székre, s megszavaztatta magának a felhatalmazást, hogy a törvényeket, melyek szentesítés végett fel voltak küldve a királyhoz, nevezetesen az ujonczok állítása s az öt forintos bankók kibocsátása iránt, haladéktalanul hajtsa végre; az idegen katonaság pedig tüstént utasíttassék ki az országból.¹⁾

István nádor erre kijelentette, hogy az országgyűlés félreértette szándékát, mely mindig a legalkotmányosabb volt, — de a miniszter-kérdést hallgatással mellőzte. Ép ezért a képviselőház másnap kijelenteni határozta, hogy bizik a főhercegben s reméli, hogy az országot a ház által kijelölt egyénekkel együtt erélyesen fogja igazgatni, s bizbiztosítja a nádort, hogy a nemzet képviselőinek közremunkálására annál inkább számíthat, mivel el van határozva a királyi széket és hazát, kerüljön bármily áldozatba, min-

¹⁾ *Balleydier Alphonse*: Histoire des revolutions de l'Empire d'Autriche, 1848—1849. czimű munkája, mely valódi osztrákhhoz méltó rossz akarattal szedi le, — a hol csak teheti, Kossuthról a tiszteséget, ezt a jelenetet így írja le: A 17-ik ülésben, mikor Pázmándy jelentést tett, hogy a nádor hajlandó kezébe venni a kormány gyepölőit, míg a király új kabinetet nevez ki, — Kossuth, kit pár napig könnyű betegség tartott otthon, szintén megjelent, s mint leköszönt miniszter, a szélső baloldalon foglalt helyet. — Erről az emelkedett helyről megtámadta a leiratot, mely nincs miniszter által ellenjegyezve. Halvány homloka kivörösödik a haragtól; előbb gyenge hangja harsog; az ügyes komédiás a színpad hőségé lesz, minden szem felé fordul és mindenki csattanós véget vár; és valóban a természet törvényei fölé emelkedve az ügyes néptribun, ki hazája törvényei ellen lázadt, így kiált: E percztől nem akarok többé beteg lenni, e percztől erős akarok lenni! És kiszámított felháborodástól reszketve, fogta székét és oda csapta az üres miniszteri székek elé! A ház lelkesen megtapsolta ezt az inkább akrobatikus, mintsem

den ármány és árulások daczára megmenteni. A határozatot Kossuth maga vitte fel küldöttségileg a nádorhoz.

És itt látom szükségesnek elmondani azt az érdekes epizódot, ami ezekben a szeptemberi napokban Kossuth és István nádor között lejátszódott.

Egy késő éjjel, — úgy éjjél körül lehetett, István főherczeg magához hívatta Kossuthot. Egyedül volt s nagyon izgatott.

— Bocsásson meg, — mondá Kossuthnak, — hogy ily későn felzavartam. Nem tudok aludni. Nagyon nyugtalan vagyok. Nem kapok hirt Bécsből. Mit tud ön? Miként állanak a dolgok odafenn? Van-e remény?

Kossuth nem mondhatott semmi megnyugtató hirt a főherczegnek.

— Én istenem! szólt István nádor, — mivé lesznek szép reményeink! Hová fog ez vezetni! Mi lesz ebből!?

Mi lesz? felelé Kossuth, lesz harc a késig és szálljon a már is kiontott s még patakokban omlandó vér azoknak fejére, akik kiontását okozták!

A főherczeg kezeire hajtá arczát, lihegő kebellet az asztalra borult s így szólt:

szónoki fogást, és Kossuth előre nyújtva kezeit, mintha a miniszteri tárczát akarná megragadni, szólt: »E percztől fogva újra miniszter vagyok!« Kossuth diadala nem sokáig tartott, mert a nádor új miniszterium alakításával Batthyányt bizta meg. Az új kabinetben a szabadelvű conservatív irány dominált, a demokratia vezérei kimaradtak, és újból elfoglalták helyüket a szélső ellenzéken. Kossuth csakhamar észre vette magát: szokása szerint jogtalan eszközöz folya-modva, a képviselőházat oly határozat hozatalra ragadta, mely a nemzetet a forradalom terére taszítá. E néptribun indítványára elfogadták, hogy egy utolsó küldöttséget menesztenek, nem Schönbrunba a királyhoz, hanem Bécsbe. — Viszonzásul a demokraticus klubok: nők, férfiak, tanulók és népszónokok, kiktől hemzsegett a főváros, a küldöttségnek nevetséges demonstratiót rendeztek fáklyafénynél, s annak főhőse Kossuth volt. E napon láttunk osztrákokat, kik nemzeti érzületüket lábbal tiporva, virággal koszorúzták Austria legnagyobb ellenségének szobrát; a magyar agitátor képét, a l'hôtel de Francfurt egyik fülkéjébe helyezték, azután térdet hajtottak az árulás e jelvé-nye előtt, s hazájuk legnagyobb ellenségét úgy imádták, mint valami istent.

— Tehát harcz! Meggondolta ön, hogy a harcz mit helyezhet kilátásba?

— Meggondoltam fenség. Egy oldalon koronát, más oldalon talán vérpadot.

A főherczeg az elborzadás jeleivel tekintett Kossuthra.

— Ne borzadjon fenséged, — mond Kossuth. A vérpad csak nekünk juthat, s mi, ha isten ezt ránk mérte, zugolódás nélkül fogadjuk el a hazáért. Fenségednek csak a korona juthat.

— Csak nem teszi fel ön felőlem, hogy én unokatestvéremet trónjától megfosztani képes lehetnék?

Erre Kossuth hosszasan kifejtette a nádor előtt, hogy az udvaroncok visszaélnek a király lelki-testi állapotával. A magyar loyális, és most is örködik a trón biztonságára fölött. De hát mint nemzet élni akar, s nem fog meghalni senki kedvéért. A trón meg fog ürülni, — s ezért ajánlá a főherczegnek: fontolja meg, nem jobb-e, ha ő ül a trónra, mintsem hogy az üresen marad, vagy egy idegen ház sarjadéka ül bele? Ha a főherczeg ezt megteheti, akkor az önvédelmi harcz egész más szint fog öltetni a külhatalmakkal szemben. Mennyire elsimulna utunkból — végzé Kossuth szavait, — minden diplomatiiai nehézség, ha fenséged megkoronázása által Európát a monarchicus elv, a minden anarchicus rázkódtatásoktól ment rend, s Európa érdekeinek tiszteletben tartása felől megnyugtathatnók.

A főherczeg végig hallgatta Kossuthot, és ezt kérde:

— És ön gondolja, hogy ez nem találna ellenvetésre az országgyűlésnél, a nemzetnél?

Kossuth mosolyogva így felelt:

— Fenséges ur, nekem volt szerencsém fenségednek nádorrá választását előbb Pestmegye gyűlésén javaslatba, utóbb az országgyűlésen indítványba hozni. Hatalmazzon fel engem fenséged, bizalmasan reményt nyújtani polgártársaimnak, hogy nem fogja nemzetem ajánlatát visszautasítani, — és én fejemmel állok jól, hogy 24 órával azután, amint a bécsi udvari conspiráció evolutioja ily eseményekre az alkalmat előhozza, az országgyűlés oly lelkesedéssel

fogja fenségedet Magyarország királyának üdvözölni, mint aminő lelkesedéssel kiáltotta fel fenséged ösanyjához a »moriatur«-t Nem áltatom magamat azzal, hogy fenséged méltónak tarthatá egy ily igénytelen embernek, aminő én vagyok, jellemére figyelmet fordítani, azért kérem fenségedet, ne vegye e biztosításomat elbizakodott kérdésnek. Én nem vagyok, eléggé hiu, hogy az egykori angol Warwick-ok szerepét negélyezzem. Én semmi sem vagyok, de nem egyszer mutattam meg, hogy számba tudom venni nemzetem üterének lüktetéseit. Midőn fenséged tavaly első körutjából visszatért, én mint az iparegyesület küldöttségének vezére, azon mondattal üdvözöltem fenségedet, »hogy a nemzet behintette fenségednek utjait a szeretetnek virágai-vel. »Aminő igazat mondtam akkor, — esküszöm, — oly igazat mondok most is: hogy ha fenséged vissza nem utasítja tanácsomat, örömrivalgás közt fog a magyar nemzet szivéből e kiáltás felhangzani: *Éljen VI. István magyar király!*« És e felkiáltáshoz lelkesült készséggel hozzá teendi azt a másikat is, mely tettekben testesülve meg, Mária Teréziát megmentette, midőn nem volt fejét hova lehajtania.

A főherczeg pár perczig gondolkozott. Azután kezeit éghez emelve, mondá:

— Nem teszem! nem tehetem! Haldokló atyám kezére borulva esküdtem meg, hogy ezt semmi körülmények közt soha tenni nem fogom. Jöjjön, a minek jönni kell, én az eskümet meg nem szegem. Ne szóljunk erről soha többet.¹⁾

Nem is szóltak a dologról többé egy szót sem, mert mint Kossuth Lajos keserűen megjegyzi, István főherczeg »inkább akart osztrák főherczeg lenni, mint magyar«, hanem e helyett Kossuth a szeptember 12-iki esti ülésen kiemelve a nádor érdemeit, indítványozta, hogy a képviselőház kérje fel őt küldöttségileg, vessen véget ennek a bizonytalan állapotnak és alakítson kormányt.

A ház elfogadta Kossuth indítványát s megválasztotta a küldöttséget. Batthyány Lajos gróf ekkor kijelenté, hogy

¹⁾ Kossuth Lajos: Irataim az Emigratióból. II. kötet, 265—269.

ő van megbizva a kormány alakításával, mit ő a tegnap kijelentett föltétel mellett elfogadott. Erre nagy éljenzés volt, de sokan hangoztatták Kossuth nevét is. Batthyány az újonnan alakítandó kabinetbe nem akarta bevenni Kossuthot. A régi miniszterek közül csak Eötvös József bárót és Mézsaáros Lázárt szándékozott megtartani; a többi tárczákat Szentkirályira, Ghyczy Kálmánra, báró Vay Miklóstra, gróf Erdődy Sándorra és báró Kemény Dénesre akarta bizni. Az új miniszterek absolute nem birták a képviselőház bizalmát, s bizony-bizony abba a furcsa helyzetbe jöhetett volna az új miniszterium, hogy bemutatásakor megbukik, ha a bécsiek nem húzták volna Batthyány lábából ki a szálkát azzal, hogy a felterjesztett miniszteri névsort nem erősítették meg.

Ez a helyzetet még jobban bonyolítja!

Ily zavaros körülmények közt a képviselőház valami mentő eszközt keresett, s egy bizottságot nevezett ki, mely Batthyányt volt hivatva támogatni, s egyuttal a ház és a miniszterelnök közt olyan közvetítő-féle szerepet játszott. Ez a bizottság később kinötte magát a hires és hatalmas honvédelmi bizottmányára. Tagjait szeptember 21-én az ülés vége felé választá meg a ház a következőkben: Kossuth Lajos, Nyáry Pál, ~~S~~sembery Imre, Madarász László, és Pállffy János. *Batthyány István. Hírlapja a 180. sz. 1848.*

Batthyány és István nádor mindent elkövettek, hogy Jellasichsal a végzetes összeütközést, kikerüljék, de felülről nem támogattak őket, Batthyányi pedig feltételül tűzte ki az új miniszterium megalakításánál, hogy Jellasich ne csak visszaparancsoltassék Horvátországba, hanem tényleg menjen is vissza.

A bécsi udvari körök azonban már érett almának nézték a magyar ügyet, mely ölükbe potytyan, ők már nem alkudoztak, de parancsolgatni akartak.

De nagyon csalódtak!

Kossuth ugyanis nem aludt, hanem ép ellenkezőleg Bajza József szerkesztésében napi lapot indított *Kossuth Hírlapja* czim alatt, ebben naponkint lángszavakkal ösztö-

kélte a nemzetet ellentállásra, olyanokkal, minőket ma már nem hallunk:

Jóslat.

»Jóslatot mondok, hazámfiak! szegény elárult magyarok! Hét év óta sok jóslatot mondek, és szinte borzadok, látván, hogy minden, de minden oly borzasztón hamar teljesedett.

Minden, de minden szavam teljesedett, még az is teljesedett, hogy egy férfinak irtózatosságot betegségét megjósolám, kinek emlékeztetéséhez sok érdem csatlakozik, és kinek szellemi halála mély fájdalommal illeti az emberkebelét.

A mit a birodalomról, a mit a magyar aristocratiáról, amit Horvátországról jósolék, minden, de minden teljesedett, és az is teljesedő félben van, mit a dynastiáról jósolék.

Szinte megborzadok magamtól. Ugy vagyok, mintha nyitva volna szemeim előtt a fátum könyve, s hiába hunyom be előtte szememeimet, a világosság átczikáz lelkemen, mint villám a sötétségben.

És én a kényszerűség ösztönének hódolva, ismét jóslatot mondok.

Hallgassatok meg hazámfiak!

Az örökkévaló Isten nem egyes csodákban, hanem általános törvényekben nyilatkozik.

Isten örök törvénye, hogy aki magát elhagyja, az az Istentől is elhagyatik.

Örök törvény, hogy a ki magán segít, azt az Isten is megsegíti.

Isten törvénye, hogy a hitszegés végeredményében magamagát bünteti meg.

Isten törvénye, hogy aki a hitszegésnek, az igazságtalanságnak szolgál, az igazságnak diadalát készíti elő akaratlanul.

A mindenség ezen öröktörvényeire támaszkodva esküszöm, hogy jóslatom teljesedni fog. És jóslatom ez:

Jellasiich beütéséből Magyarországra, Magyarország szabadsága fog következni.

Szegény hitszegően elárult magyar hazánk szent nevére kérlek, higgyetek a jóslatnak; ha hisztetek, teljesedni fog.

Miből áll ennek a Jellasiichnak hatalma?

Egy kis anyagi erő 50—60—70 ezer ember, pillanatnyilag hatalmasnak látszó, mert a határörvidéki szerkezetnél fogva mintegy 30-ezer kész fegyverest talált.

De mi van a háta megett? mire támaszkodik? hol van a nemzet, mely az igazság lelkesedésével támogassa őt? mely kipótolja seregének csak azon hiányát is, melyet nem is a szíve mélyében sértett magyar engesztelhetlen karja, hanem maga az ut fáradalma, s a mohón hörpölt magyar bor kidönt?

Nincs sehol — sehol.

Egy ilyen sereg csak pusztítani képes. Hódítani, vagy hódítását megtartani nem.

Batu kán százezrekkel szállotta meg hazánkat. — Pusztított, de kiment.

Az ilyen Jellacsics-féle expedíció legfőlebb sáskajárás. A sáksereg mindig előre nyomul, de mindig fogy, végtére kivesz.

Minél belebb nyomuland Jellacsics az országba, annál biztosabb, hogy egy embere sem látja többé a Száva vizét.

Mi magyarok, csak akarnunk kell, elegenden vagyunk, hogy csak követ is agyonverjük.

Hogy aztán mi történik? arról majd akkor szólunk. A magyar nem érdemelné meg, hogy Isten napvilága reásüssön, ha reggel első és este utolsó gondolata nem volna, az ocsmány hit-szegésnek a rut árulásnak eleven emlékezte, melylyel a magyarok az élők sorából kiirtására oly példátlan alávalósággal összeesküdtek.

A magyarnak tehát most csak két teendője van. Egyik: felállani tömegben a haza földét megszállott ellenség agyonnyomására. — A másik: »Emlékezni!«

Ha a magyar e kettőt nem teszi, akkor oly gyáva, nyomorult nép, melynek neve a világ históriájában ugyanazonossá lesz a szegény s gyalázat névvel; akkor a magyar oly gyáva nyomorult nép, mely megfertőztette ősei szent emlékét, melyre maga az örökkévaló Isten azt fogja mondani: »Bánom, hogy teremtettem!« akkor a magyar oly istentől elátkozott nép, melytől a levegő meg fogja tagadni éltető erejét, melynek kezei alatt a televény buzaföld sivátag homokká fog változni, melynek közelítésekor kiaszlik a szomjat enyhítő forrás, ki hontalan bujdosandik a föld hátán, ki hiába kéri az irgalomtól az alamizsnának száraz

kenyerét, kit alamizsna helyett arczul csapand az idegen faj, mely őt saját hazájában vándor koldussá teendi, kit, mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármely gazember, olyanná lesz, mint a bélpoklos, kit minden ember kerül, mint az indus pária, kire az ebeket usztítják. Hiába forduland a vallás malasztjához, neki nem adand az vigasztalást. Isten! kinek teremtsi mivét gyáván meggyálázta, nem bocsájtandja meg bűneit sem ezen a világon, sem a másikon; a leány, kihez szemeit felemelendi, seprővel hajtandja el a küszöbről, mint a rühös állatot, neje utálattal köpend gyáva szemei közé, s gyermekének első szava az lesz, hogy apját megátkozza.

Borzasztó! borzasztó! de így lesz. Az átok kérlelhetetlen esküjével esküszöm a szabadság istenére, e hont vérrel szerzett őseink meggyálázott emlékezetére esküszöm, hogy így lesz, ha a magyar faj oly gyáva, hogy tömegestül fel nem kel Jellacsics szolga poroszlóit és a szerb rablókat és minden árulót, ki a magyar ellen karját emelni meri, összezuzni, mint zuzza a ferge-teg az útjába vetett kötetlen szalmakévé, s ha oly gyáva lesz a magyar faj, hogy szétzuzván ellenségeit, megtudna bocsájtani vagy egy perczig is elfelejteni az árulókat és az árulást.

Nem, nem! ezt a magyar nem teheti! és legyen átkozott, ha megteszi.

Azért mondom én, hogy Jellacsics beütéséből Magyarország szabadsága fog következni.

Először győzni, azután leszámolni. Ez a feladat.

Fegyverre tehát, aki férfit!

Az asszonyok pedig Veszprém és Fejérvár között ássanak egy irtózatot sirt, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsületet, a magyar nemzetet — vagy ellenségeinket eltemessük; s melyen vagy a magyar név szégyenoszlopa álland ily felirással: *»Így bünteti Isten a gyávaságot,«* vagy álland a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közül Isten szava szoland, mint szólott Mózeshez az égő túskebokorból: *»A hely, melyen állasz, szent, így jutalmazom a bátorságot! szabadság, dicsőség, jólét és boldogság a magyarnak!«*

Fegyverre tehát magyar! életedért, becsületedért, hazádért, ősi tüzhelyedért, a földért, mely táplál, melyet véres verejtékkel miveltél, s melyet mint a hitszegők, szabadságod megdöntésének

béreül akarnak a szerbeknek, illyreknek kezére játszani, s téged saját hazádban földönfutóvá tenni, mint tették már a temerini szegény magyarokat.

Fel, fel fegyverre magyar! Aki a törvénynek nem engedelmeskedik, melyre a király is megesküdött, az áruló; aki pedig áruló, azt el kell fogni, s a törvénynek kezébe kell szolgáltatni.

Hazánk mindenünk! a hazát megmenteni első kötelesség! a hazát mentve, magunkat mentjük.

A kinek egy faluban, akinek egy megyében legkisebb hatása van, ragadjon zászlót! ne halljunk más zenét Magyarhon terein, mint Rákóczynek búskomor indulóját, gyűjtsön maga körül 10—20—50—100—1000 embert, ki mennyit tud s vigye Veszprém felé; Veszprém táján gyűljön össze az egész magyar nép, mint összegyűlend ítélet napján a feltámadott emberiség, s rajta az ellenségre!

Énekeljétek ama szent éneket, melyet ismertek:

»Tartsd meg Isten országunkat
Mi magyar hazánkat;
Rontsd meg ellenségeinket,
Akik üldöznek bennünket.

Fel! fel! fegyverre!! velünk van Isten és az igazság.«

*

Iszonyú! elképzelhetlen, mily hatása volt Kossuth e felhívásának a nemzetre.

Az ifjúság az örülésig fanatizálva lön.

Ekkor Kossuth egy második, *az alább közölt cikkben röviden összefoglalva ecseteli a helyzetet márcziustól a válságos pillanatig*, hogy mindenki megérthesse állapotainkat, s főleg Kossuth politikáját.

Egyénisége e cikkben, mint tükörben áll előttünk, jellemzi a pillanat válságát s jellemzi magát Kossuthot csalódásaiban, reményeiben, aggályaiban. Közlöm e cikket már csak azért is, mert nagyobb hűséggel az akkori ese-

ményeket senki sem képes ecsetelni. Ez a czikk visszatükrözi az eseményeket teljes valóságukban.

Lemondásom s a mi utána következett.

Kötelességnek érzem, röviden számot adni polgártársaimnak.

A márcziusi napok nem ember míve. Az örökké való Istené.

Nekem csak annyi részem volt benne, hogy határozottan megragadám az események fonalát.

Mielőtt Bécsbe menénk, az országgyűlés küldöttei, Batthányi Lajost leendő első magyar miniszerelnöknek kiáltám ki a pozsonyi erkélyről a nép ezreinek, s Isten azt mondá: »Amen!«

Úgy lőn!

Egy perczig Bécsben magában oly hatalom állott kezemben, melynek emlékére is borzadok.

Intésemről függött, mi történjék a bécsi »Burg«-gal.

És én azt mondtam az ausztriai háznak: »Hived vagyok, nekem nem kell semmi, én nem ismerek nagyravágyást eddig. Adja meg a király Magyarországnak, mihez ennek régi joga van, a mire tizennégy király megesküdött, és esküjét egy sem tartotta meg, adja meg neki önálló független kormányzatát »und ich werde Ruhe schaffen dem Hause Oesterreich in Wien.«

Úgy lőn.

És mi loyális magyarok beértük a legszorosabb igazsággal, kevesebbel, mint az igazsággal; midőn *minden* kezünkben volt.

Elég kábák voltunk azt hinni, hálásak lesznek a magyar nemzet iránt! még csak seregeinket sem hívták vissza a külföldről. A *pragmatica sanctio* iránti gyöngédségből hagytuk künn, támogatni a roskadozó ház oszlopait; benn pedig megszenvedtük az idegen tiszteket, idegen zsoldosokat, s etettük saját kenyereinkkel, fizettük keserves véres verejtékünkkel.

S mi lett belőle? miként hálálták meg? Seregeink vérével győzelmet vívtak ki Olaszországban, s díjul a magyar szabadságot akarják eltiporni. — Az idegen sereget pedig összeesküdtették az őket tápláló hazánk ellen.

Bécsből megjövénk, a mint nevezének, »magyar argonauták«. Kértem a miniszerelnököt, hagyjon ki engem miniszer kombinációjából, gyomromból utálom a hivatalt.

Azt mondták: »Nem lehet«, nélkülem nem alakulhat ministerium; nem meri senki a finantz tárczát elvállalni.

Engednem kellett. Meghozám az áldozatot, a legnagyobbat életemben. Ministerré lettem, — s a sok kegymosoly csak úgy özönlött reám a magasból.

S én megborzadtam önmagamtól, midőn a sanctio napján a trónus lépcsőzetéhez kellett állanom. Én mondtam magamnak: »Mindenható Isten! Miért mérted reám e pohárt!«

Elkövetkeztek a kezdődő vésznek napjai. Elvem volt: igazság, de az igazság mellett kérlelhetlen szigor a kigyófaj ellen, ahol csak fejét felemeli.

Azt mondták: diplomataizáljunk, ne kísértsük energiával a fatumot. Hiszen lehetetlen, hogy elhagyjanak; lehetetlen, hogy ne támogassanak királyi esküvel szentesített törvény és igazság mellett.

És diplomataizáltunk. És megcsalták szegény hazánkat, rútul, iszonyatosan.

Midőn világos volt, hogy megcsaltak, mondtam: »Az idő ugyan veszte van, most tizezer ember kell, hol kétezer elég volt volna«. Azonban bátorság, energia; még veszte nincsen semmi!

És mondák: igen energia, de a »törvényes formák között«, azontúl nem lehet lépni, akármilyen történjék is.

No mondtam: formák miatt elvesz a haza. De biz az csak úgy ment, hogy ha valamely parancsnok elárult, irtuk neki így híres löcsei formára: »Herr N. N. soll nicht äussern, miért árulta el az országot?«

Jellasich nem úgy bánt a dologgal, akasztófát állított annak számára, a ki nem akart párttűt lenni, s mikor elég erős volt, azt monda a péterváradi főhadi kormányzónak, a nálánál öregebb, rendjelekkel rakott, érdem s nem párttűtés által emelkedett Feldmarschall-Lieutenant Hrabovszkynak: »Kendet a császár tette ide, én pedig leteszem, menjen kend pokolba!«

És elment — mondván: majd »satisfactiót kér a császártól«, a császár pedig azt monda: »Mein lieber Jellasich, ön derék, hű, loyális pártfogóm; biztosítom önt magas császári kegyelmemről.«

És mi mindig »törvényes formákról« és diplomatiáról és Militair-Reglementről és »Äusserungok«-ról beszélgettünk.

Százszor mondtam: »resignálok«; azt felelték: »Az Istenért

ne, szétbomlik a ministerium, soha sem lesz többé magyar finantz-minister. En leszek felelős a haza szabadságáért«.

Kinos egy helyzet volt. Öt hónapon át soha egy nyugodt pillanat, soha egy, melyben magammal elégedett lehettem volna.

Időközben a császár megszökött Bécsből. Más nemzet azt mondta volna, a mit a nemzetek mondani szoktak, midőn fejedelmük megszökik.

Mi, mindig hű, mindig loyalis magyarok, kettőztettük hűségünket. A »Márcezius« szerkesztője perbe fogatott, mert azt hirlé, hogy István főherczeg ideiglenesen kezébe vevé az országglást.

Könyörögtünk, hogy jöjön a király hű körünkbe, s elég naivak voltunk hinni, hogy megteszi, annyival inkább, mert meg is ígérte, miként előtte tizennégy ősei ezerszer megígérték és háromszáz esztendőn át alig töltöttek háromszáz napot Magyarországon.

Ekkor a vezérpolitika az volt: »Budapest nyugodt legyen minden áron, különben a király el nem jő«, és Budapesten e nyugalom végett annyi katona vesztegelt, mennyivel Kiss Ernő kiirtotta volna a szerbeket.

Majd mindinkább világosságra jöttek a reactio ármányai, a katonai parancsnokok részint haboztak, részint nem engedelmeskedtek; a bécsi »Hofkriegsrath« épületének személyzete mindenütt bemártotta kezét a magyarországi katonaság dolgaiba; Jellasich nyiltan revoltált; külföldről a magyar katonát nem adták ide, hermetice elzárták a magyar kormányval való közlekedéstől, ha valamely ezrednek Magyarhonba való jövetelét megengedték is, a végrehajtás elmaradt. Maga a király is parancsolt, még sem lett sikere; s azt mondák Bécsből: »Mi mindent megtevének, de — ez s ez ezredes, ez s ez parancsnok nem engedelmeskedik«.

Általában Ő felsége a király kevés kivétellel, mindaddig míg Olaszországban Radeckzy nem győzött, mindig kiadta a törvényes parancsokat, Jellasichot pártütőnek nyilatkoztatta, a hadi főparancsnokságoknak, határőröknek megparancsolta, hogy a magyar hadügyministernek engedelmeskedjenek. Ámde parancsainak ritkán engedelmeskedett valaki, s az ellenséges szellemű főtiszteknél azon maxima uralkodott, hogy nem az a fejedelem akarata, a mit ír, hanem az, a mit »mások a fejedelem legközelebbi körében mondanak«.

Igy üzte a camarilla velünk és a király nevével a legrútabb játékot.

János főherczeg nem ment Horvátországba a fejedelem törvényes akaratát tudtul adni a népnek s határőröknek. Jellasich ellenben, kit a király pártütőnek nyilatkoztatott, Bécsben a legnagyobb kitüntetéssel fogadtatott. Bécsből, mint mondták »*tévedésből*« ágyukat, löszert, puskát, fegyvereket küldtek neki; küldöttek neki pénzt, nehogy a szegény határőrök szükségét szenvedjenek; a közös harminczadi hivataloknak megparancsolták, hogy a magyar jövedelmet Jellasichnak adják ki, nyugtatvány mellett; Fiume védelmére rendelt magyar gránátosokat »*tévedésből*« Radeczkyhez küldték; Dreyhahn alezredest, ki Fehértemplomot oly rútul elárulá, »*tévedésből*« ezredessé tevék; Mayerhoffer, ausztriai consul és tábornok »nehogy polgárvér öntessék«, a határőröket fellázította, s a rabló szerbekkel czimborált, miután először Bécsben, onnan Zágrábban megfordult. Szt.-Tamás körül árulás tette semmivé igazságos reményeinket. A magyar hadügyminister rendeletei ellen minden ember »alázatos remonstrációkat« tett és senki sem engedelmeskedett; a bécsi ministerium a horvátok részére felmondta a neutralitást ellenük, a birodalmi országgyűlés előtt a fellázadt rabló szerbeket »Waffenbrüdereknak«, az ellenök viselt háborút »természetellenesnek« nevezte, a tót-, oláh-vidékiek Bécsből lázadásra izgattattak, Erdély az unio megtörésére bujtogattatott. Szóval mindenütt pártütés, árulás, lázadás és mindenütt a fejedelem iránti hűség és loyaltás nevében, a törvény ellen.

Ezalatt hűtelen vezéreink bácsi táborunkat, mely jól vezetve elég volt volna a szerbeket akkor kiirtani, két hónapi tétlenségben, szabad ég alatt örökösen nyugtalanított állásban elkinozva, elkedvetlenítették, jobb felét betegségnek adták martalékul, végre csatába vezették; a hadi tanácsban megállapított dispositiókat éjjel megváltoztatták a nélkül, hogy a »változásról« értesítettek volna, s midőn Bakonyi mindezek ellenére már a sánczot meghágtá, a győzelem perczében hátrálót fuvattak!

Irtózatos!

Majd ismét Temerin és Járek esett áldozatul, mit a szerb gyűjtogatóknak egy kardvágás nélkül feladtak; s visszavonulni nem is próbáltak.

Előbb pedig Földvárt elfoglalák s elfoglalván, visszavonultak,

átadták a szerbeknek s három héten át nézték egy puskalövésnyiről, miként csinálnak ellenünk egy újabb erősséget.

Végre pedig főtisztek s egész seregek — az idegenek közül — nyíltan kijelentették, hogy a határőrök ellen nem fognak küzdeni.

Elvették pénzünket s elárulták törvényünket — és ezt katonai becsületnek keresztelték!

Tényeket mondtam el. Ügyekeztem lelkem s minden tehetségem szerint a vést ellensúlyozni, de a hadi tárcza nem volt kezemben, én csak szólhattam, tennem nem lehetett, — lemondásomat pedig a legfőbb vésznek mondá mindenki, s én hónapokon át azon kinos helyzetben valék, hogy együtt kellett oly politika felelősségének címét viselnem, mely vagy nem egyezett az én nézetemmel, vagy későn fogadtatott el, vagy a fogatbavételnél megtörött.

Végre a bajok annyira nőttek, ugyanazon egy fejedelemnek egyik ministeriuma velünk oly ellenséges lábra tette magát, hogy a dolog már tovább így nem maradhatott.

Tisztába kellett elvégre is jönni, akar-e a király magyar koronája épségének, hű magyar nemzete törvényes önállásának s a király által esküvel erősített törvényeinek megvédésében, minket gyámolítani vagy pedig nem?

Mert ezen irtózatos állapot tovább nem húzható, halasztható, hogy a pártütők, lázadók, de még a rablók is, a fejedelem nevében borítsák lángba, vérbe az országot, irtóháborút viseljenek a magyar faj ellen, a fejedelem közvetlen köréből szójék Magyarország ellen az összeesküvést, ha a fejedelem a törvény érdekében parancsol valamit, azt a királyi udvartól tegyék semmivé, a pártütők pedig azzal lázítsák a népet, hogy akkor tesz a királynak kedves dolgot, ha a király törvényes rendeleteinek ellene szegül.

Azért hát, mert ezen borzasztó játék tovább nem tűrhető — a ministerium elvégre belátta, hogy a diplomataizálásnak véget kell vetni, s a király akaratjával tisztába jönni

Felutazott tehát két minister Bécsbe, a királyhoz a törvényes kívánatokkal:

1. Jöjjön le az országba.

2. Összehitta az országgyűlést a végett, hogy a haza védelmére pénzről és katonáról gondoskodjék. Meg van a kész törvény, hát sanctionálja.

3. Ha a magyar katona vérzik érte Olaszországban, tegye, kötelességévé a Magyarhonban levő idegen katonának, hogy engedelmeskedjék a magyar kormánynak és védje a törvényt a pártútés ellen és nyilatkoztassa becsstelennek, aki azt nem teszi.

4. Tiltsa meg Jellasichnak, hogy Magyarországot meg merje támadni.

Ha e szó: »Királyi eskü« szent, lehet-e ezeket megtagadni?

Azonban mi történt? Ministereink oda voltak tíz napig s komolyan senki szóba sem állott velük.

Hanem időközben ministereink ott lételeét teljesen ignorálva. Ő Felsége aláírása alatt kelt kézirat kíséretében a bécsi ministerium az ismeretes emlékiratot küldte le Budára, mely emlékiratnál nagyobb politikai bünt nem mutathat a história.

Hazánk vérben, lángban van a király nevének bitorlása mellett izgatott pártolás által, mi arra kérjük a királyt, segítsen minket királyi tekintélyével a hazát, a királyi széket s a törvényt megvédeni; s nekünk egy emlékirattal felelnek, melynek tartalma: »A törvény, melyre a király megesküdt, semmit sem ér, Magyarország szűnjék meg önálló ország lenni, s a német ministerium által Bécsből kormányoztassék, miszerint pénzünkről jövőendőben se számoljanak, mint ekkorig nem számoltak; magyar vitézeink tovább is a népek szabadságának elnyomására fordítottasnak, mint ekkorig fordítottak; minket pedig idegen zsoldosok tartsanak igában, mint eddig tartottak; és legyünk továbbra is egy gyarmattartomány. szükségre, nyomorúságra kárhoztatva, mint eddig valánk.

Ez volt a felelet igazságos kívánatunkra; ez volt a hála hűségünkért; ez volt a köszönet a dynastiához való ragaszkodásunkért.

De még ez nem volt elég; ministeriumunk küldöttei ott vesztegeltek Bécsben eredmény nélkül. Velök e dologról nem is szóltak. Az országgyűlés látván a camarilla taktikáját, miszerint halogatással akarja hazánkat elveszteni, küldöttséget menesztett Bécsbe, a ministerium kívánatainak teljességét a nemzet nevében követelni.

És minő választ kapott?

Azt, hogy Ő felsége beteg, tehát nem jöhet az országba. A törvények sanctionálásáról majd gondoskodni fog, s ha volna is ellenök észrevétele, senki arra ne magyarázza, mintha a törvé-

nyeket nem akarná megtartani; a többi kívánságok iránt pedig részint már intézkedett, részint pedig majd a ministeriuma útján kiadandja határozatait.

Szóval a küldöttség is egészen hiába járt, de mégis . . . nem járt hiába, mert magával hozá ujság gyanánt Ő felségének neve alatt kelt egy kéziratát, melyben őt, ki a törvény ellen fellázadt, ki Ő felsége törvényes rendeleteinek ellene szegült, kit Ő felsége pártütőnek nyilatkoztatott, — most minden ministeri ellenjegyzés nélkül, tehát a törvény ellenére hivatalaiba, melyekről *gyanúsítások alapján* függesztetett fel, visszahelyezi, őt eddigi eljárásáért (t. i. hogy a törvény és törvényes kormány ellen fellázadt), megdicséri, s azon várakozását jelenti ki, hogy tovább is az összes *birodalom érdekében* oly hű, loyális ember lesz, mint eddig volt.

Valóban ily rettenetes dolgok csak onnan magyarázhatók, hogy a király mint maga is mondja beteg; — de már az csakugyan türhetetlen állapot, hogy a király betegségével a titkos camarilla, a nem felelős udvari tanácsadók annyira visszaéljenek, hogy szegény hazánknek szabadságát, alkotmányát, nemzeti lételet semmivé tegyék; s a király és törvény elleni pártütésre a beteg királynak mintegy helyeslését függeszszék rá.

Az ország ekként ellevén árulva, a királytól, kinek minis-
terei valánk, elgyengült egészsége miatt így ellévén hagyatva, s a pártütés ellenünk a királyi név által gyámolítva, a ministeriumnak természetesen resignálni kellett.

István nádor már a lemondást elfogadta, de minis-
terelnököt mindjárt nem nevezett, az ország tehát felelős kormány nélkül
nélkül volt.

Azon ponton állottunk, hogy a mire a bécsi cselszövények működtek, a mi végett Jellásich feláradt, t. i. hogy ne legyen magyar ministerium, csakugyan teljesedni fog, s visszaesünk a bécsi kamarilla járma alá.

Ezt nem engedhettük. A képviselőház kötelezte a lelépett miniszteriumot, folytassa hivatalát addig, míg más miniszterium alakittatik; — a többiek nem akarták, én és Szemere kötelességünknek véltük megtenni, s a ház osztatlan bizalommal kíséré cselekvésünket. melyet arra használtunk, hogy letegyűk a magyar hadseregnek alapját, és pénzerőt biztosítsunk az ország védelmére.

Fent nagyon haragudtak, de mi azt mondtuk: itt az országban miniszteri ellenjegyzés nélkül senki sem parancsolhat, tessék miniszterelnököt nevezni annak kezeibe letesszük a hatalmat, de másnak nem.

Használt mi tehetetlenné tettük magunkat, de a miniszter kormányformát és vele Magyarország önállását megmentettük.

Gróf Battyányi Lajos miniszterelnökké neveztetvén, új miniszterium alakításával bizatott meg.

Egyszersmind megérkezett a hír, hogy a pártütő Jellasich beüött az országba.

Batthányi a miniszterium alakítására feltétlenül kötötte, *hogy ezen pártütőt Ő felsége az országból kiparancsolja.*

Három napig vártunk a válaszra. Ezalatt érkezett hire Teleky Ádám borzasztó árulásának. Ezalatt szölitott fel a nádor, hogy mint az ország főkapitánya, nádori kötelessége szerint menjen személyesen védeni az országot. Mit ő teljesített is.

Végre elérkezett a király válasza. Batthányi miniszterelnök elfogadtatott, de a pártütőnek az országból való kiparancsolása iránt Ő felsége azt monda, hadd lássa először, minő egyéneket teend Batthányi javaslatba miniszterekké, s neheztelőleg szölt, — miért toborzunk katonáért s miért bocsátunk ki papiros-pénzt!

Értsétek meg jól hazámfiak!

A beteg király nevében adatik tudtunkra, hogy, az valjon Ő felsége kiparancsolja-e a vétkes pártütőt, ki hazánkat jogtalanul megtámadta, s Budának elfoglalásával fenyegetödzék, attól függ Péter vagy Pál lesz-e ministeri candidátus?

S a beteg király nevében rosszalják, hogy védeni akarjuk az országot, védeni s királyi széket, a pártütés ellen, melylyel udvari cselszövény hazánkat megszállotta.

Tehát sanctió nélkül szabad volt pártot ütni, de mi védelem nélkül görbölyünk meg a járom alá! s adjuk fel hazánkat gyáván, hűtlenül!

Irtóztató! minő játékot üznek a beteg király esküjével.

Sokan rosszalják talán, hogy ezen elválasztó perczben azon bizalomnál fogva, mely a legközelebbi napokban csekély személyem iránt nyilvánult, nem ragadtam kezeimbe a hatalom gyeplőjét a haza megmentésére.

Nem — hazámiai — én azt nem tevém, sőt minden örömmel oda dolgoztam, hogy gróf Battányit reá birjuk, alakítsion miniszteriumot, még pedig akként alakítva: hogy én, minden oly név mellözve legyen mely ürügyül szolgálhatna a királyi helybehagyást megtagadni.

Istenemre esküszöm, csak így lehetett a haza megmentésére időt nyerni.

Elmondom röviden okaimat. A nemzet elébe vetett kelepce nagyon is világos volt.

Bármily borzasztó tömege nehezedett is hazánkra az árulásnak, — mégis van a jogban s igazságban annyi erő, hogy nem mernék a beteg király nevében Jellasichnak az országba való beütést világosan megparancsolni; nem mernék a hatalmaságot a törvény iránti engedetlenségre világosan utasítani.

Ámde most azt gondolák: Batthányi feltétele nem lévén elfogadva, ő le fog mondani az elnökségről, új elnököt nem lehet rögtön nevezni, mert a beteg király Bécsben van, a nádor táborba ment, kormány nélkül azonban az ország egy perczig sem lehet, azt hitték tehát, hogy a sok hitszegés által méltán felingerlett országgyűlés ragadja kezébe a végrehajtó hatalmat, s vagy diktatúrát ugy provisorius kormányt állítand.

És akkor készen van az árulás által annyira ohajtott ürügy, — a beteg király nevében azt mondani: »imhol Kossuth, Nyáry vagy nem tudom ki — kezükbe ragadták jogtalanul a kormányt, kivetköztették a nádort törvényes hatóságából, kivették a király kezéből a kormány nevezési jogot, most tehát már a király parancsolja, hogy Jellasich nyomuljon előre Budáig, üzze el a király jogait bitorló kormányt, s helyezze be ez és ez minisztereket, kik között pénz és hadügyi, kereskedési s külügyi miniszterek nem lettek volna, a többiek pedig azon vétkes camarillának tagjai voltak volna, mely hónapok óta ármánykodik hazánk szabadsága ellen, s kész vért ontani, az országot lángba borítani, királyi széket a hitszegés útján veszélyben dönteni, csakhogy elveszett hatalmát minden áron visszakerítse.

Ehez járul még, hogy a nádor a helyett, hogy most az ország védelmébe vezérkedik, itt hagyta volna az országot, s jöttek volna parancsok királyi névvel, hogy a katonaság ne merjen a provisorius kormánynak engedelmeskedni, Jellasich ellen ne mer-

jen senki harczolni, ne merjen senki önkéntesnek beállani, ne a magyar banknótát elfogadni, szóval keresve lettek az ürügyök, hogy az ország védelmi ereje elzsibbasztatván, a szegény magyar nemzet, védtelenül semmisüljön meg, s kitöröltessék a nemzetek soraiból.

S most ítéljen minden igaz hazafi.

Nem követtem volna-e el a hazát veszélyeztető bűnt, ha az irántam nyilatkozó bizalom által elszédítettve, s engedve azon méltó indignationak, mely minden igaz magyar kebelt elfoglal, megadtam volna az árulásnak azon ürügyöt, melyre oly régen hiába várakozik.

Nem, és azt mondom, ha van egy mákszemnyi érdem életemben, ha van, a miért hazámfiai szíves hajlandóságát megérdemlem, az által érdemelttem meg, hogy ezt nem tettem.

A képviselőház pedig, mert egyhangu nyilatkozatával Batthányit miniszterium alakítására reábirta, s Batthányi, hogy azt elvállalta, a nemzet köszönetére érdemes.

Most csak az minden hazafi teendője, hogy készülünk a védelemre addig, míg a bajjal tartogatott törvényességi formák megbuktatására az ármány és árulás újabb ürügyöt nem talál.

Keresend és találand kétségtelenül, mint a farkas Aesopus meséjében a bárány ellen talált. De már csak holnap is készültebbek leszünk, mint tegnap valánk, s a farkas nem bárányokra fog bennünk találni.

Gondolkozatok, lelkesüljetek, s fegyverre, fegyverre!! az elárult hon védelmében, a hazánkat megszállott ellenség ellen. Őt megbuktatva, megbuktatjuk a gyalázatos camarillát, s a szegény beteg király s a szegény elárult hon mentve lenne.

Kossuth Lajos.

Lángszavak voltak ezek, olyan lángszavak, melyekkel Kossuth Lajos felkorbácsolta a nemzetet. És hogy a szó nem maradt szó, azokból látható, miként szeptember 24-én Kossuth bejelentette a képviselőháznak, hogy pár óra mulva utra kél, s a nagy magyar városok népét fekelésre serkenti. Hogy nem járt hiába, abból látható, miként pár nap alatt a nagy magyar alföldi városok nehányából, főleg Kőrös, Kecskemét és Czegledből 12,000 embert toborzott össze.

Hogy Kossuth akkor a nemzet valódi lelke volt, azt elismeri egyik legnagyobb politikai ellensége, aki munkájában egy helyen ¹⁾ azt mondja, hogy »ő is, mint Mazzini, hazája romlásához fűzte nevét,« és »ha a hagyomány nem csal, Kossuth bölcsője Attila sirjának közelében ringott. Az Isten ostorának hamvaiból kiillanó párák mentek-e át ennek az élő embernek szervezetébe, ki vértengeren át, hullák fölött jutott a diktátori székre«. És ugyanez az író elismeri, hogy mikor a főváros védelméről volt szó, akkor Kossuth mindenhol jelen volt, s mintegy megsokszorozva látszott lenni ²⁾ reggel az erődítményeken dolgozik; este az országgyűlésen hangzik fel szava; *lelkesezése átszáll minden szivbe*: »Testvérek! kiáltja 25-én (a dátum hibás, 24-e a valódi) én eltávozom Pestről, felkelésre szólítom a magyar népet, hogy az ellenségre támadjon; Isten veletek, testvérek, a viszontlátásra!« távozik, — folytatja az ellenséges szerző, — és három nap alatt beváltja szavát. Csak Czegléd, Szolnok, Nagyvárad és Debreczen egész hadsereget állított; szavára, melyet a hazaszeretettel álcázott becsvágy inspirál, legiók teremnek elő. Ugy is volt! Kossuth szeptember 27-én pár órára Pestre érkezett, — azután újra utra kelt, s teremté elő a honvédek legióit a földből. Ugyanezt constatálja nagy művében az Egyesült Államok bécsi követe: William H. Stiles is.³⁾

Ebben az időtájban kezdte meg tényleg működését a honvédelmi bizottmány is, mely a képviselőház által teljhatalommal lön felruházva, s főleg azzal megbizva, hogy a minister távollétében *az ország védelmét és minden védelmi pontjait az alkotmány iránti hűségnek biztosítsa*.

A honvédelmi bizottmánynak jutott a szomorú szerep, Lamberg gróf teljhatalmu császári biztos meggyilkolása után a főváros népét csend, rend, béke és nyugalomra inteni. Ettől a perctől kezdve azonban Kossuth Lajosnak,

¹⁾ *Balleydier Alphonse*: Histoire des revolutions de l'Empire d'Autriche, année 1848 et 1849. 1853-iki kiadás XLIX. oldal.

²⁾ Ugyanott 249-ik lap.

³⁾ *William H. Stiles*: Revolution in Hungary. Vol. II. 81. lap.

mint a honvédelmi bizottmány elnökének kezében volt összpontosítva minden hatalom.

A honvédelmi bizottmány alakítására vonatkozó alábbi határozatot október 8-án hozta a képviselőház:

»A honvédelmi bizottmány elnöke Kossuth Lajos.

Míg az országnak törvényes kormánya nem lesz, a honvédelmi bizottmány mindazon hatalommal felruháztatik, melylyel az országgyűlés bír; és végre:

A bizottmány egyes tagjainak teendőit az elnök jelöli ki.«

Ezuttal, az először választott hat taghoz az alsó házból még Szemere Bertalan, Mészáros Lázár, és ifju Pázmándy Dénes választattak; a felsőház pedig szintén négy tagot választott, nevezetesen: br. Perényi Zsigmondot, gr. Eszterházy Mihályt, br. Jósika Miklóst és idősb Pázmándy Dénest. Kossuth távollétében Nyáry Pál volt az elnök.

Már novemberben a képviselőháznak még a mérsékeltebb része is belátta, hogy az udvarral lehetetlen a kiegyezés. De már jóval előbb, — közvetlen a honvédelmi bizottmány kiegészítése után — kezdte Kossuth forcierozni azt, hogy a szorongatott bécsieknek hadsereggel kell segítségükre sietni. A képviselőház Kossuth ez indítványát nem fogadta el, s ezáltal Schwechát a magyar sereg, nem! a magyar szabadságügy fordulópontjává vált. Forradalmi időben azon tanakodni, hogy szabad-e sereggel átmenni Ausztriába vagy sem? igazán nevetséges, mondhatni táblabírói észjárásra mutatott.

És ennek a czopfnak a végére egy csillogó, fényes golyócska volt kötve, — melynek az a sajátsága van, hogy a legtöbb együgyű és kevésbé felvilágosult ember eszét és szemét elvakítja, — s az nem egyéb, mint a *loyalitás*. A magyar szabadságharcz élén álló férfiak nagy többsége a loyalitás hatása alatt állottak! Elég bátrak voltak arra, hogy mint a magyar király alattvalói, királyuk rendeleteit törvénytelennek jelentették ki, — de már annyira bátrak még sem voltak, hogy a »császár és király« hatalmával szembe mertek volna szállni. Az opportunismus felül-

kerekedett bennök, s nem merték átlépni az osztrák szomszéd határát, nehogy az ausztriai császár jogkörét megsértsék.

Nevetséges vitatkozásba keveredtek! Nem voltak képesek megállapítani, semleges terület-e Ausztria vagy sem, s van-e joga a magyar hadseregnek oda benyomulni? Pedig ez nem csak vita, hanem kérdés tárgyát sem képezhette! Hisz a magyar alkotmányos jogokat és szabadságot védő urak előtt váltig ott volt a legközvetlenebb példa: Ha semleges terület Ausztria, akkor Jellasich horvátjainak sem lett volna szabad oda benyomulni; de miután az osztrákok a horvátokkal nem bántak úgy el, mint akik semleges területet sértettek, tehát a magyaroknak sem lehetett okuk a semlegesség megsértésétől félni.

A szabadságharcz élén álló férfiaknak azonban a corpus juris és a pragmatica sanctio holt betűihez való ragaszkodás a főjellemvonásuk. Ettől nem birtak civilizálódni még akkor sem, midőn a közvélemény nem mesterségesen, hivatalos eszközökkel »csinálódott« hanem azt a nemzet közvéleménye erőszakolta ki. A midőn a képviselőház Kossuth indítványát a Bécsnek küldendő segély ügyében nem fogadta el, ő rögtön a felvidéki táborba indult; s a habozó és az osztrákokkal egy szegre huzó Móga helyett Görgei Arthurt tette meg fővezérnek.

Görgei Arthur a szabadságharczban Kossuth után a legkiválóbb szerepet játszotta. Lehetetlen életrajzi adatait nem közlöm. Megpróbálom dióhéjba szorítva az alábbiakban:

Görgői és toporezi *Görgei* Arthur 1818-ban született Toporczon, Szepes megyében. 1832-ben lépett mint hadapród az egyik seregre. Majd a tullni utásziskolába került. 1837-ben mint alhadnagy lépett a magyar nemes testőrségbe, — s 1842-ben főhadnagy lett a 12-ik huszárezredben. Ezredesével összeveszván, quietált, s kilépett az osztrák hadsereg kötelékéből. Ekkor Prágába ment, s ott vegyészetten foglalkozott. A bécsi vagy prágai tudományos akadémián felolvasást is tartott ez időben: „*a Kókuszdíó illő részeiről.*“ Itt megnősült s előbb Bécsbe, majd a Szepességre vonult, ahol nagynénje jószágán kezdett

gazdálkodni, de csak rövid ideig maradt Szepesmegyébe, honnan Pestre ment. Előbb mint czivil keresett foglalkozást, és találmányokra adta fejét. Mint feltaláló, gróf Széchényi Istvánt kereste fel abban az időben, amikor a »nagy gróf« miniszterkedését megkezdette. Beszélte vele vagy sem, nincs tudva; de az igen, hogy a miniszter helyett államtitkára Kovács Lajos fogadta a »fiatal embert«, aki »elmondá neki jövedele czélját, s egy röpiratot mutatott »a vasut kocsikerekeit illető változásokra nézve«. ¹⁾ Görgei találmányát nem értékesíthetvén beállott honvédek, s a győri 5-ik honvédszászlóaljban lőn százados. Azonban csakhamar, mint őrnagyot, Szolnokban találjuk. ²⁾ Majd Csepelen parancsnokol, s Roth és Philippovics elfogatása után főparancsnokával Perczel Mórral vészett össze, a ki kicsi hija, hogy főbe nem lövette. Ekközben felakasztja Lórén gróf Zichy Jenőt, s ezzel neve hirtelen népszerű lesz az országban, s Kossuth első találkozásuk alkalmával megbizsa, menjen Moga tábornok mellé, s tartsa szemmel, *kémlelje ki nem-e áruló?* ³⁾ Kossuth el van általa ragadtatva, mert Görgei határozottan kijelenti, hogy a katona nem kérdez, nem okoskodik, nem politizál, hanem teljesíti azt, amit neki parancsolnak. Nem csoda, ha amikor Moga helyett fővezért keresett a polgári kormányzat, s Görgei a hadi tanácsban felállván, ajánlkozott a fővezéri állásra, Kossuth a fiatal ezredes ajánlatát szives örömmel fogadta; mert határozott jellemű, puritán erkölcsű jó magyar hazafinak tartotta. Görgei azonban nem az volt, akinek magát mutatta, akinek magát simulálta mindaddig, míg egy hadsereg vezénylete nem volt kezében. Amikor már a feldunai hadsereget vezényelte, akkor rögtön politizálgatni kezdett, sőt diplomatie működött, s ekkor már nem tartotta szem előtt azt a mondását, amivel Kossuth bizalmát

¹⁾ Kovács Lajos: A békepárt a forradalom alatt. 94—95. lapok.

²⁾ Görgei Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn I. köt. 2. lap.

³⁾ Görgei Arthur: Mein Leben und Wirken in Ung. I. köt. 46. lap.

megnyerte: »a katona csak engedelmeskedik. Megharagszik, és pedig minden ok nélkül Kossuthra; kiadja hires váczkiáltványát; Windischgrätzzel összeköttetést tart fenn; sőt Windischgrätz főhadi szállásán nemcsak azt vélték tudni, hogy a feldunai hadsereg vezére állandó összeköttetésben van a herczeggel, hanem arról is meg voltak győződve, hogy seregét alkalomadtán hajlandó lesz átvinni a császáriak táborába.¹⁾ A magyar seregeknek azonban jobban kedvezett a szerencse, mintsem Windischgrätz és Görgei előre sejtették. Ő tehát nem tehet egyebet, mint Kápolnánál alaposan megrontja Dembinsky vitézkedéseit; Tisza-Füreden elfogatja; s az egész márcziusi hadjáratban alvezéreit hagyja csatázni. Nem vesz részt a harcban, nehogy kompromittálja magát Ausztria előtt. Csak amikor látja, hogy alvezérei nélküle, s talán ellenére is győznek, akkor dobja bele magát a harcba, s úgy tesz, mintha az ő személyes megjelenésével döntötte volna el a csatát. Utálja azt a pártot, mely kikiáltotta a függetlenségi nyilatkozatot; gyűlöli s veszélyesnek tartja magát a detronisatiót, de azért hadügyi tárczát vállal a Szemere kabinetben. Ez ép oly megfejthetlen rejtély Görgei Arthur életében, mint az, hogy egyrészt konstatálja és beismeri, hogy Damjanics János nemcsak teljesen megbízható hadtestparancsnok, hanem hadvezérnek is bevált,²⁾ mert a nagy-sallói csatában megmutatta, hogy képes önállóan is működni, s ennek daczára még is keresztül viszi Vukovics Sebővel szemben, hogy Damjanics menjen Debreczenbe mint helyettes hadügy-miniszter.³⁾ Tehát el kellett Damjanicsot távolítani a hadseregtől, mert Görgeinek az volt a jelszava: Aki hadvezérnek való, menjen a buróba! nehogy zavarhassa czirkulusaimat. Nem is zavarta azután senki; s ma már hiteles adatok vannak arra nézve, hogy ő az alatt, mig Komárom-

¹⁾ *Jos. Alex. Frei. v. Helfert. Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener october Aufstandes 1848. IV. Der ungarische Winter-Feldzug und die octroyirte Verfassung. Zweiter Theil 129—130. lapok.*

²⁾ *Görgei István*: 1848—1849-ből. II. köt 203. lap.

³⁾ *Görgei István*: 1848—1849-ből. II. kötet 219-ik lap.

tól Aradig vonult, folytonos érintkezésben volt az oroszokkal, s Aradra érve, rögtön Kossuthhoz ment és előadta neki, hogy az oroszok garantirozzák a magyaroknak az 1848-iki törvényeket azon föltétel alatt, ha Kossuth lemond s neki adja át a hatalmat.¹⁾ Hogy azután mi történt, azt tudjuk. E kis kitérés után lássuk, hogyan keresett Kossuth külföldön szövetségeket a szabadság ügyének.

* * *

Kossuth ekkor nemcsak sereget teremtett a földből, s vezért a seregnek az ismeretlenből, hanem kereste és meg is találta az összeköttetést úgy az angol diplomatiával mint az amerikai Egyesült Allamok bécsi megbizottjával. Érdekesnek tartjuk itt néhány erre vonatkozó diplomatiai okmányt, melyek semmi egyebek, mint a magyar-osztrák viszonyokra vonatkozó, s az angol parlament mindkét háza elé terjesztett tárgyilagos jelentések,²⁾ melyek egész határozottan megczáfolják a Nyáry Pál által terjesztett ama hirt, mintha a britt kormány kezdetben »rokonszenvvel viseltetett volna szabadságharcunk iránt.« (Jókai M. Forradalom alatt írt művei 106. lap, jegyzet.)

104. lap. Nró 77. Lord Ponsoby lord Palmerstonhoz 1848 decz. 6-án Bécsből keltezett levelében írja:

Kossuth Pulszky ellenjegyzésével küldött levelet az amerikai követhoz *M. Stileshez*, melyben kéri, hogy Windischgrätz herczeggel békealkudozásokat eszközöljön. M. Stiles a közlésre szánt levelet megmutatta a herczegnek. A herczeg azt válaszolta *hogy ő nem tudna oly békefeltételeket szabni, amelyek személyes vonatkozásuknál fogva Kossuth által elfogadhatók lennének. Azt mondják, a feleletnek czélja, Kossuthot személyesen tenni felelőssé atörtétekért stb. stb.*

¹⁾ *Authentic life of his excellency Louis Kossuth, governor of Hungary.* London 1851. 28. lapon. *Görgey István*: 1848—1849-ből. III. 92. lap. (1849. július második felében Görgey Arthur is alkudozott az oroszokkal, miért, hogyan, mikép? mi volt szándéka, mi az eredménye? utóbb látni fogjuk). 94. lap: Midőn tehát négy hétre rá Rimaszombatban Görgei Arthur tényleg alkudozásokba bocsátkozott az oroszokkal.

²⁾ *Correspondence relative to The affairs of Hungary 1847—1849.* Presented to the both Houses of Parliament by command of Her Majesty August 15. 1850.

105. lap. Nró 78. xxx¹⁾ lord Palmerstonhoz. 1848. decz. 11.

Alólirott octóber haváig Magyarország teljhatalmu megbizottja a német központi kormánynál, legutóbb kormányától rendeletet kapott, — melyet másodlatban van szerencséje csatolni, — hogy Angliába siessen és Nagy-Brittania uralkodójának kabinetje részére pontos értesítéseket szolgáltasson a magyar királyság jelen állapotáról, remélve, hogy ha a külügyminiszter ő kegyelmessége tudomásul veszi, előleges megegyezés jöhet létre, mely hivatva lesz a magyar korona területén a rendet megszilárdítani és visszaállítani a békét, mely oktan módon meg lett zavarva, és oly forradalom kitörését helyezi kilátásba, melynek visszahatása Európa egyharmadában érezhető lenne, ha a törvényeket megillető tisztelet és adott eskü nem ellensúlyozza a forradalmi s egyuttal reactionarius politika ügyetlen tapogatózásait és félénk kísérleteiket.

Alólirott, bejelentvén érkezését a külügyminiszter ő excellenciájánál, reméli, hogy kihallgatást nyer, és a honvédelmi bizottság elnökétől nyert megbízatását előadhatja, részletes értesítést nyújthat a magyar ügynek állásáról, a mennyiben azt az angol királynő ő felségének kormánya óhajtja.

Reméli is, — egyszerű és igaz az ügy, melyet szolgál, — hogy könnyen megvilágosíthatja a magyar kérdést, melyet a rossz akarat kilencz hónap óta elferdítve, s a tájékoztatlanság helytelenül ad elő; és kiemelheti annak sürgős szükségét, hogy e kérdés európai szempontból oldassék meg.

Alólirott még szükségesnek látja azzal is indokolni jövőtelét, hogy a Rákóczy-féle szabadságharcz alkalmával a mult század elején szintén Nagy-Brittania volt a közvetítő Magyarország és Ausztria közt, ez bizonyítja, hogy a magyar koronának Ausztriához való viszonyát mindig nemzetközi érdekű dolognak tekintették, mely fölött a nagy hatalmak dönthetnek.

Aláírás: xxx.

¹⁾ Az angol kékkönyv Kossuth megbizottjának nevét nem közli. A xxx nem más, mint *Wimmer* Gottlieb-Ágost felső-lövői evangélikus lelkész, akit Kossuth előbb Berlinbe, onnan Londonba küldött. *Wimmer* 1848 után Amerikába emigrált, majd visszatért Francia- és Angolországba. 1852-ben Brémában volt hitszónok és 1866-ban halt meg Bécsben.

107. lap. Nró 79. Lord Edisbury xxx-hoz.

Külügyi hivatal 1848. decz. 13.

Uram!

Lord Palmerston megbízásából tudósítom önt, hogy e hó 11-én kelt levelét megkaptuk, de lord Palmerston sajnálatára, nem fogadhatja önt. *A britt kormánynak nincs önálló Magyarországról tudomása, csakis úgy ismeri, az osztrák császársághoz tartozó részt és bármilyen összeköttetés jönne is létre Nagy-Britannia és Magyarország közt, az csak Koller báró útján történhetnék, ki Ausztria császárat és udvarát képviseli nálunk.*

Aláírva: *Eddisbury.*

A Wimmer által becsatolt Kossuth-féle meghatalmazás így szól:

Budapest, 1848. nov. 12.

Uram!

Tekintettel arra, hogy Magyarország földrajzi fekvése, kiterjedése, terményeinek gazdagsága által mérhetetlen előnyöket képes nyújtani a bámulatosan kifejlődött angol ipar számára, és hogy a két világ között létrejövő kereskedelmi összeköttetés nagy fontossággal bírna Nagy-Britanniára nézve is, felkérem önt a magyar kormány nevében, hívja fel Nagy-Britannia uralkodója kabinetjének figyelmét országunkra, és adja meg számára a szükséges felvilágosításokat, hogy tényleges helyzetünket megismerjék.

Mindenekfölött fejtse ki, hogy azon esetben, ha Magyarország ismét visszaesnék amaz, Ausztriától függő állapotba, mint a márcziusi események előtt volt, az angol ipar örökre ki maradna zárva a magyar piacról, és folytatólag is Ausztria monopolizálná.

Igyekezzenek a britt kormánynak határozott eszmét nyújtani, ama politikai események kifejléséről, melynek most hazánk színhelye volt. Ez alkalommal mutassa ki, hogy mennyire kényszerítve voltunk, az osztrák dynasziának minden lehető engedményeket megadni, melyek hazánk jólétével összeegyeztethetők voltak. Ámbár törvényekbe

foglalt jogok biztosították számunkra Magyarország függetlenségét, és a végletekig üzetve őrizkedtünk lelépni a jogos térről, melyet a királynak annyi esküvel biztosítottak.

Mondja el mindazon kegyetlenségeket, melyeket az osztrák udvar részéről el kellett szenvednünk, daczára, hogy mi tökéletesen jogosan jártunk el.

Ha tehát a nagy nemzet, saját érdekét felfogva, hajlandónak mutatkozik a mi igaz ügyünket pártolni, ön fel van hatalmazva a magyar kormány nevében előleges értekezésekbe bocsátkozni ő felsége kormányával. Ezek az értekezések azonban csak akkor lesznek jogerőssé, ha Británia kormányától egy megbízott jön Magyarországba egyeség kötés céljából. Egyezkedések statistikai alapjául csak ama kereskedelmi táblázatra kell önnek hivatkoznia, melyet Ausztria statisztikai hivatala kibocsátott: ezek a táblázatok minden tulzásnak az árnyékát is kizárják a mi részünkről.

Biztosítsa ő felsége kabinetjét legmélyebb tiszteletünkről, és végezze feladatát oly buzgalommal, a milyenhez az ön részéről szokva vagyunk.

Aláírva: a honvédelmi bizottság elnöke.

Kossuth Lajos.

Kossuth meghatalmazottja Wimmer lelkész Eddisbury levelének vétele után az alábbi feliratot intézte lord Palmerstonhoz:

1848. decz. 15.

Milord!

Vettem nagyméltóságodnak e hó 13-árúl kelt levelét. Fájdalmasan esett látnom, hogy a külügyminister ő excellentiája nem tartja megengedhetőnek, hogy 11-érúl kelt kérelmem szerint elfogadjon.

Nem titkolhatom, hogy e határozatának következő indoka: »A britt kormánynak nincs tudomása Magyarországról, csak mint az osztrák császárság kiegészítő részét ismeri«, — mélyen megrendített.

Azt hittem, általánosan ismert dolog, hogy Magyarország sohasem képezte az osztrák császárság részét; ismét-

lem *soha!* Még csak a folyó év márczius hava előtt sem. Az 1790/91-iki országgyűlés czikkelye, melynek czíme: De independentia regni Hungariae stb. világosan mondja: »Sua quoque Majestas Sacratissima benigne agnoscere dignata est: quod licet successio sexus foeminei augustae Domus Austriacae per Articulos 1 et 2, 1723. in Regno Hungariae partibusque eidem adnexis stabilita eundem quem in reliquis regnis.... juxta stabilitum successionis ordinem inseparabiliter ac indivisibiliter possidentis, Principem concernat: Hungaria nihilominus cum partibus adnexis sit regnum liberum et relate ad tutam legalem regiminis formam, huc intellectis quibusvis dicasteriis suis, independens, id est: nulli alteri regno aut populo abnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem.....« Függetlennek lenni, alkotmánynyal birni, mindez kizárja a lehetőséget, hogy egy másik szervezetnek alkatrésze legyen. A magyar koronát viselheti ugyanaz, aki az osztrák koronát, anélkül, hogy Magyarország az osztrák császárság kiegészítő részét képezné.

Teljes lehetetlen tehát, milord, *hogy a magyar kormány küldöttje, a britt kabinetnél Koller bárót használhatná közvetítőül, kit oly miniszterium küldött ide, mely nyílt háborut visel Magyarországgal,* és a mely Ausztria császárljának azt a tanácsot adja, hogy Magyarország alkotmányát semmisítse meg; bitorlásról és hódításról álmodozza.

De vannak országok, melyeket nem lehet meghódítani! Magyarország is ezek közül való. Ennek a Magyarországnak kormánya azzal hízeltgett magának, hogy Nagy-Brittania szívesen fogadja a tudósításokat, melyek neki a Magyarországhoz tartozó országokról nyujtatnak; remélte, hogy Nagy-Brittania, látva, hogy az egész ugynevezett osztrák területen csak az egyetlen Magyarország maradt kívül az ultra-democraticus forgatagon, és látva a királyság végtelen segéd forrásait, azt a következtetést vonja ki belőle, hogy Magyarország magvaul szolgálhat egy tartomány csoportnak, mely körül veszi s körül fogja venni, képes elég nagy, elég kiterjedett politikai szervezetet képezni, hogy a rendet a bölcs és jótékony szabadságot biztosítsa;

a magyar kormány azt hitte, hogy Nagy-Britannia a saját és az európai érdeket tekintetbe véve, baráti jobbot nyújt neki, amely segítségére leendett volna e munka véghez vitelében.

Azt hiszem, milord, hogy hivatalos fogadtatásom kérdése elhalasztható addig, amig Magyarország jelenlegi állásáról részletes felvilágosítást nyújtottam, melyek azután mértékadók lennének Nagy-Britanniának Magyarországgal szemben való magatartására nézve. Azon reményben, hogy Nagyméltóságod határozatát közölni fogja velem, még egy ideig Londonban időzöm.

aláírva xxx.

Palmerston lord Edisbury által Wimmer lelkésznek a következő választ adta:

Külügyi hivatal 1848. decz. 19.

Sir!

E hó 15-éről kelt levelére lord Palmestorn azt válaszolja, hogy ő felségének kormánya nem avatkozhatik a Magyarország és osztrák birodalom közt fenforgó kérdésekbe; a britt kormánynak nincs Magyarországgal összeköttetése, csak mint az osztrák császárság kiegészítő részével, és Magyarországot illető közléseket csak az osztrák császári udvar diplomatiái organuma útján fogadhat el.

Aláírva: *Edisbury.*

Daczára annak azonban, hogy a britt külügyi kormány kijelenté, hogy nem avatkozik a Magyarország és Ausztria között fenforgó kérdésbe, mégis oly kevés jóakarrattal voltak Londonban a magyar ügy iránt, hogy Wimmer lelkész és Kossuth leveleit elküldték Bécsbe az angol követhez, aki nem is késett azokat rögtön a bécsi udvari körökkel közölni.¹⁾

¹⁾ Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1848. 110. lap nro 83.

A bécsi angol követ ezután közlé kormányával a kék könyv 126-ik lapján az osztrák »Lloyd« egy cikkének kivonatát, mely a magyarországi viszonyokat tényleg osztrák szemüvegen keresztül világítja meg. Előadja, mily szomorú következményei lettek annak az utóbbi hónapokban, hogy Magyarország pénzügyi, katonai és kereskedelmi ügyei elkülönítettettek. E jelenségek világosan bizonyítják, miként Magyarország szoros összefüggése képezi *e tartomány* felvirágzásának és az osztrák monarchia jólétének alapját; mert utóbbi csak így gyakorolhat befolyást Közép-Európa politikájára, mely az államokat egyensúlyban tartja, mint nagy és hatalmas Ausztria.

Az osztrák kormány e nagyfontosságú politikai álláspont megszilárdítása céljából törekedett századokon át e benső egyesülésre, melyet lehetetlen volt létesíteni addig, amíg Magyarország alkotmányos jogokkal birt, a monarchia másik felében pedig önkényes volt az uralkodás. . .

E különböző kormányformák mindig ellenmondásba jutottak a monarchia egységében, *de most már minden változott; az önkényes osztrák uralom alkotmányossá lett, míg a magyar alkotmány megszűnt létezni*, mert nem csak a magyar főnemesség fő és alapvető jogai, mint a hivatalviselés, adómentesség, katonamentesség stb. töröltettek el, hanem a mi nyolcz század óta a magyar alkotmány palladiuma volt, a megyék autonómiája is megszűntnek lett nyilvánítva az utolsó pozsonyi országgyűlésen; mely külön miniszteriumot erőszakolt ki a monarchia kormányától elkülönítve. . . . *A mi a magyar alkotmányban a király és monarchia befolyását illette, azt is lerombolta a Kossuth-Batthyány miniszterium és a pesti országgyűlés*, melynek fele gonosz, fele terrorizált. A *pragmatica sanctio* által szentesített jogoknak utolsó nyomát is eltörölték a nemes Lamberg gróf felkonczolása, Kossuth dictatorságának terrorizmusa és a jogtalan országgyűlés forradalmi törekvései, mely az október 3-ki manifestum ellenére folytatja üléseit, áruló határozataival, nevezetesen a decz. 7-ivel, a legmerészebben lábbal tiporja a *pragmatica sanctio* jogait.

Miután a magyar alkotmánynak leglényegesebb részét

a magyarok maguk semmisítették meg, mivel a *pragmatica sanctio* által biztosított jogaikat fegyveres kézzel pusztították el, mely szerint: »ne ad normam caeterarum haereditarium provinciarum gubernetur« (ne a többi örökös tartományok mintájára kormányoztassék) és mivel maguk tették szükségessé a fegyveres beavatkozást, meghódíttatást, míg a monarchia a legkevésbé sem sértette a *pragmatica sanctio* feltételeit; sőt minden lehetőt elkövetett e *pontra* nézve, végre császáruk trónra léptével, ki ifjúsága erejében van, Magyarország jelen magatartásának egészen megfelelő dolog, mellőzni a koronázás alkalmával adandó esküt, Isten és a józan ész segítségével meg lehet állapítani, hogy a magyar alkotmány többé nem létezik, és Magyarország szükségkép *tabula rásának* tekinthető.

Eljött a pillanat, mely hosszú időre dönt Magyarország és Ausztria sorsa fölött. A háboru kimenetelére nézve nincs többé kétség; de eme háború után első szent kötelessége lesz Ausztriának újra szervezni az alapjában természetből oly gazdag országot, melyet az *anarchicus dictatura*, nyomorúságos adminisztráció és öngyilkos háború örvénybe sodort.

A miniszteriumnak Magyarországra vonatkozó (a 80 milliós kölcsön alkalmával) nyilatkozata biztosítékul szolgál, hogy az ujraszervezés végre lesz hajtva. Benső szoros unió jön létre az alkotmányozó tartománygyűlésen képviselt államok és a magyar korona országai közt, mindezeknek népei egységes, elválaszthatatlan monarchiába olvadnak össze. Ezen elvek foglaltatnak a kihirdetett *manifestumban*. Annyival inkább reméljük, hogy az ujjaszervezés egész Magyarországra nézve megvalósúl, mert semmi jogos akadály fen nem forog.

De nem csak az angol kormányt akarta Kossuth megnyerni hazája ügyének. Az amerikai Egyesült Allamok kormányával is kereste az összeköttetést. S mindezt az ember fölötti munkát akkor végezte, a midőn a legtöbb baj volt az ország határán a sereg szervezésével. Akkor, a midőn ott álltak Mohamed koporsójakint a határon, nem tudva határozni, be-e menjenek Ausztriába, vagy sem?

A bécsiek lesték-várták, hogy a magyarok segítségükre fognak menni. A húsz tűzoszlop, mely 1848 október 28-án Bécs palotái körül az ég felé emelkedett, félelmetesen jelezte, mily szüksége van a szorongatott városnak a segítségre. »Ekkor azonban már késő lett volna a segély. Bécs a császáriak hatalmába került,« írja nagy munkájában Stiles ur, az Egyesült Államok bécsi követe.

S ugyancsak az ő útján tudjuk meg,¹⁾ hogy deczember 2-án egy Kossuth és Pulszky Ferencz által aláírt közleményt kapott titkos uton: melynek furcsa körülményeit így adja elő:

1848. év deczember 2-ának éjjelén, mikor Ausztria és Magyarország közt már minden összeköttetés megszűnt volt, és mindkét oldalról erős hadseregek őrizték a határt, Stiles ur, az Egyesült Államok bécsi követe, a követség hivatalos helyiségében időzött, amikor inasa egy fiatal nőt vezetett be hozzá, ki sürgősen óhajtott vele beszélni.

Nagyon szép és bájos teremtés volt, és bár porruhában volt, elegáns modora, folyékony franczia beszéde elárulta, hogy inkább lehet hercegnő, mintsem pórno. Jó ideig ült és beszélgetett, mielőtt jövetelének célját előadta volna. Mikor Stiles ur vendégét jövetelének oka iránt a legudvariasabban kérdezte, a hölgy csak arról óhajtott megbizonyosodni, hogy valóban azzal az egyénnel beszél-e, a kivel ügyét elintézni akarja. Stiles ur erre lovagias becsület szavát adta, hogy ő csakugyan az Egyesült Államok diplomatiai megbízottja a bécsi udvarnál. Erre a biztosításra a hölgy rögtön így szólt:

— Uram! én tudósítást hoztam önnek: ezután kérdé: Van egy megbízható szolgálja, ki pár pillanatra velem jönne az utcára?

Stiles erre azt jegyezte meg, hogy biztos szolgálja nincs, mert azt hiszi, valamennyi a bécsi policia bérencze, de van egy magántitkára, a kiben bizik; azt majd leküldi vele.

¹⁾ *William H. Stiles: Revolution in Hungary. Vol. II. 155. és köv. lapok.*

A hölgy az előhívott titkárral lement az utcára s nemsokára visszajöttek, saroglyát czipelve. A saroglya keskeny léczdarabokból volt összerakva, szabályos keresztbefutó rácsot képezve. A léczek keresztezésén fa vagy vaspántok voltak, úgy hogy mire darabokra tudták szedni, majdnem egy egész óra telt el. Amint a saroglya szét volt szedve, csupa léczdarab hevert egy rakáson. A szép ismeretlen egyik léczet a másik után vette kezébe, gondosan megvizsgálta, végre egyiknél felkiáltott:

— Ez az!

Pedig ez a lécz is úgy hasonlított a többihez, hogy a leggyanakadóbb beavatatlan egyén sem sejthetett rajta különbséget. Azonban tollkés segélyével szét lehetett venni. Két darabból állván, közepén ki volt vájva s üregében elfért egy összehajtogatott levél. Ide volt rejtve, oly ügyességgel, mely túljárt az osztrákok őrszemének az eszén, az a közlemény, melyet Kossuth Stiles urnak küldött.

Mr. Stiles az Egyesült-Államok titkári hivatalához.

Az Egyesült Államok követsége. Bécs, 1848. decz. 12. Sir.

Rövid idő előtt Mr. Kossuth, volt pénzügyminiszter, utóbb a kormány feje, Magyarországról egy barátja által felszólítást intézett hozzám, kérdezve, nem-e volnék hajlandó a császári kormány és magyar királyság közt fennforgó viszályt közbenjárásommal kiegyenlíteni? Én őszintén feltártam ez alkalommal a nehézségeket, melyekbe hasonló lépés ütköznék, miután az ausztriai császárság és egyik tőle függő ország közt házi viszály folyik, melybe más idegen hatalomnak semmi beavatkozási joga; ezt az elvet az Egyesült-Államok mindig féltékenyen szem előtt tartották és én nem érzem magamat hivatva, hogy ellene vétsek. Különben is, értesülesem szerint, a császári kormány oly messzeható intézkedéseket tett Magyarország leigázása céljából, hogy alig volna lehetséges most, a tizenegyedik órában, őt alkudozásra bírni, mikor feltétlen meghódoltatásra van kilátása. Erre azt válaszolták, hogy ismételve küldött a magyar kormány megbizottakat egyezkedés céljából Bécsbe, de mivel ezek közül egy sem tért vissza, hihető, hogy a bécsi kormány soha nem is értesült a magyarok békülési szándékáról; most pedig minden összeköttetés meg lévén szakítva a két állam közt, nem találnak más módot a császári kormánynyal való érintkezésre, mint ha egy külföldi hatalom képviselte szólal fel érdekükben; különben mindkét tábor fegyver-

ben áll, körülbelül kétszázezer főre megy a két sereg száma, s a lelkesedérből ítélve nagy vérontás volna a kiegyezkedés által megakadályozva. Ekkor kérdeztem, vajjon a közbelépés célja, nem-e végleges szakítás Ausztria és Magyarország közt, vagy pedig időnyerés a nagyobb ellentállás kifejtésére; mert ha e kettő közül bármelyik volna is a cél, nem volnék hajlandó közbelépni, miután ünnepélyesen biztosítottak az ellenkezőről és állították, hogy az érintkezés célja barátságos egyezkedés, én kijelentettem, hogy egyedül a humanitás szempontjából kiindulva vállalhatom magamra a közbenjárást, hogy a vérontás elkerültessek; ilyen célból kötelességemnek tekintem a megbízatás elfogadását, de még abban az esetben is, ha a császári kormány beleegyező, csak annyira terjedhet a működésem, hogy utat nyitok a békülő feleknek, a kibékülésre vonatkozó értekezéseket és alkudozásokat azonban saját meghatalmazottjaik által végeztessék békésen és közös megegyezésükre. Közvetlen e beszélgetés után elmentem Schwarzenberg herczeghez, a külügyminiszterhez és közöltem vele nyíltan, mire szólítottak fel, és mit feleltem én; kijelentettem, hogy nem érzem magamat hivatva az osztrák kormánynak valamely tartományával fennforgó egyenetlen kérdésbe beavatkozni, és csak azon esetben vállalom közbenjáró szerepet, a mennyiben az a császári kormány tetszésével találkozok. Ő méltányolta eljárásomat és utasított, hogy ha a másik részről bármi érkezik hozzám, azt rögtön közöljem Windischgrätz herczeggel, ki a császár részéről a magyarországi ügyeket illetőleg korlátlan felhatalmazással van ellátva; de kifejezte egyuttal azt a véleményét is, hogy az ügy most már mindkét részről el van mérgesedve, — és ők aligha bocsátkozhatnak lázadókkal alkudozásokba s a császári kormány most már csak feltétlen megadást fogadhat el tőlük. — Alig mult el egy hét, az osztrák táboron átsempészve kaptam a A) alatt mellékelt levelet, Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottság elnökének aláírásával és Pulszky Ferencz államtitkár ellenjegyzésével. E levéllel Schwarzenberg herczeg utasítása szerint Windischgrätz herczeghez mentem, ki azonban nem volt a fővárosban. Következő nap visszatért, a mikor is megjelentem nála; neki is elmondtam mindazt, amit Schwarzenberg herczegnek előadtam, az okokat és elveket, melyeket ez ügyben szem előtt tartottam s a feltételt, melylyel közbelépésre vállalkoztam. Az ő felelete s minden további lefolyása a dolognak a mellékelt B) és C) levelekben foglaltatik. Ezóta egyik oldalról sem érkezett hozzám értesítés, úgy látszik, úgy az alkudozásoknak, mint a kibékülés reményének vége. A császári hadak Magyarország felé nyomultak, ügyöket a csatatéren döntik el — a mi úgy a humanitás, mint politika szempontjából felette sajnálatos dolog; ha a magyarok vereséget szenvednek (a mi tekintve az osztrák hadsereg erejét és fegyverkeztségét, kétségtelen), ez az eredmény még fokozza az ellenséges indulatot közöttük, és miután a szabadságra megérett országot mai nap már

nem igen lehet hosszabb időre fegyverhatalommal leigázva tartani, a végső eredmény mindenestre Magyarország felszabadulása és végleges elszakadása lesz az ausztriai császárságtól. Mielőtt tudósítasomat bezárnám, ismételve megjegyzem Sir, hogy miután e kényes ügyben a lehető legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel jártam el, óvakodtam a legcsekélyebb lépéstől is, mely hazámat bármi módon compromittálhatná, és bármi hiba lett legyen is elkövetve, a humanitás tekintetéből is javára történt, — remélem tehát, hogy idő nem lévén miheztartásom végett utasítást kérni, a magam belátása szerint követett eljárás kormányom jóváhagyásával fog találkozni. Van szerencsém stb.

William H. Stiles.

*

Pest, 1848. nov. 29.

Értesülvén arról, hogy ön hajlandó a humanitás nevében egyezkedést közvetíteni Ausztria és Magyarország közt, mi örömmel támaszkodva az Egyesült-Államok képviseletének igazságérzetére, arra kérjük, eszközölje ki az utját annak, hogy az Ausztria és Magyarország határán álló két hadsereg közt a tél idejére fegyverszünet jöhessen létre, és a mindkét államra nézve káros háboru megakasztassék.

Fogadja őszinte rokonszenvünk nyilvánítását minden alkalomra mikor az Egyesült-Államokkal, a szabadság és civilizáció természetes támaszával érintkezhetni szerencsések leszünk.

A honvédelmi bizottság elnöke

Aláírva

Kossuth Lajos.

Államtitkár

Pulszky Ferencz.

*

Bécs, 1848. decz. 2.

Sir, — 1848. nov. 29-éről, Pestről keltezett levelét, melyben engemet a »humanitás« nevében és a mindkét államra nézve káros háborúnak megakasztása czéljából a fegyverszünet kieszközlésére fel szólít, ma este megkaptam.

Ismerve az ügynek sürgős voltát, rögtön Schwarzenberg császári külügyminiszter urhoz siettem, ki azonban Olmützben volt. Ekkor Schönbrunnba hajtattam, Windischgrätz herceg főhadiszállására, a ki szintén Olmützbe távozott. Először is Schwarzenberg herceggel óhajtok értekezni, azután Windischgrätz herceg visszatérése után (kit minden perczen visszavárnak), igyekezni fogok vele személyesen beszélhetni; de ugyanezen időben, miután az ügy nagy nehézségekbe ütközik és az egyenetlenség bármi jellegű, Ausztria aligha veszi szívesen egy idegen hatalom beavatkozását; és másod-

szor miután Ausztria igen messzeterjedő-intézkedéseket tett Magyarország megtámadására és annak félbeszakítása érdekeibe ütköznék, — kevés kilátással kecsegtethetem önöket a fegyverszünet, kieszközölhetésére nézve. A humanitás szempontja és hogy a vérontás megakadályoztattassék, az az egyetlen alap, melyen hajlandó vagyok Ausztria és Magyarország közt a kibékülésnek utat nyitni, hogy aztán egymásközt érintkezve, szerencsés és békés megoldásra jussanak; legyen meggyőződve, hogy erre nézve nem kimélek sem időt, sem fáradságot.

Alázatos szolgálja

William H. Stiles

Az Egyesült-Államok megbízottja.

*

Kossuth Lajos urnak, a honvédelmi bizottmány elnökének.

Bécs, 1848. decz. 3.

Sir, — tegnap estéről kelt levelemben értesítettem önt, hogy Windischgrätz herczeg távol van Bécsből, de én sietek felhasználni a legelső alkalmat, visszatérése után, hogy beszélhessek vele az önök ügyéről, ma reggel értesülve a herczeg hazatéréséről, siettem Schönbrunnba, és értekezve ő magasságával, most térek vissza tőle. Közöltem vele az önök kívánságát; közöltem, hogy önök már többször igyekeztek megbizottuk által a kormányhoz férni, de mindig nehézségekbe ütköztek; és most, miután a közlekedés a két ország közt el van vágva, az én közbenjárásomhoz folyamodtak. Ő magassága kegyesen fogadott, megköszönte a békéltetés céljából tett fáradozásaimat; de a következő érdemleges választ adta: »Én nem tehetek semmit ebben a dologban«; »Én csak a császár parancsainak engedelmeskedem.« »Magyarországot meg kell hódoltatni.« »Pestet elfoglalom, a többi felől a császár határoz.« »Én azt a parancsot kaptam, hogy Magyarországot elfoglaljam, és remélem, ez sikerülni fog — azért nem bocsátkozhatom alkudozásokba.« »Nem folytathatok alkudozásokat azokkal, a kik forradalmi alapon állanak.« Sajnálatait fejezte ki, hogy kénytelen Magyarország ellen hadat vezetni; elmondta, milyen módon ejtette hatalmába a forrongó Bécset, és kijelenté, hogy folytatólag is hasonló elvek vezérlik magatartását. Egyéb figyelemreméltó kijelentést nem tett, kivéve, hogy az önök megközelítési szándékáról eddig tudomása nem volt s ez az első békéltetésre vonatkozó felszólítás, melyről értesül.

Nem akarva az ön hírvívőjét tovább tartóztatni, kérem fogadja legmélyebb sajnálatom kifejezését a miatt, hogy békés uton nem sikerült az ellenséges hangulatot megszüntetni.

Alázatos szolgálja

William H. Stiles

Az E.-Á. megbízottja.

U. i. — Nem lesz talán érdektelen önnek megtudni, hogy Ferdinánd császár lemondott a trónról unokaöccse javára; Ferencz Károly főherczeg lemondott örökösödési jogáról; és Ferencz József főherczeg lett Ausztria császáráként elismerve, I. Ferencz József név alatt.

W. H. Stiles.

Államtitkári hivatal Stiles urhoz.

Washington, 1849. febr. 2.

Sir, — van szerencsém tudósítani, hogy mult hó 15-én kétszer kaptam az ön tudósítását.

Ön új és megzavaró helyzetbe jutott az önhez Kossuth Lajos úr által intézett felszólítás folytán, hogy eszközölje ki az Ausztria és Magyarország közt fennforgó viszály békés uton való elintézését, és dicséretére legyen mondva, ön e feladatot méltó bölcsességgel és ügyességgel oldotta meg. Külügyi megbizottainknak mindig szem előtt kell tartaniok azt az elvet, hogy idegen államok belső ügyeibe ne avatkozzanak; ön pontosan ennek megfelelően járt el. Ön nem tett egyebet, mint utat akart nyitni a két ellenséges fél számára, hogy azután ügyeiket békés módon elintézhessék az ön közbenjárása nélkül.

Tekintve, hogy a magyar kormánynak megelőző kísérletei a császári kormány megközelíthetése céljából nem vezetett eredményre és mivel más gyakorlati mód nem kínálkozott, csak az ön közbenjárása, ön igen helyesen cselekedett, midőn az első lépés megtételére vállalkozott. Ha ön Kossuth urnak kérését visszautasítja, az inhumanitás vádját vonhatta volna magára és a felelősség látszata ránehezhült volna a háboruban hasztalan ontott vérért. Az elnök helyesli az ön eljárását.

Megjegyzem még, hogy Kossuth urnak 1848. nov. 29-én kelt levelében önhöz intézett kérése nem egyez meg tökéletesen azzal, amiről önt az előbb jelentkezett barátja informálta.

Kész szolgálja

James Buchanan.

* * *

E közben az események rohamosan közeledtek az egész hazában a forduló ponthoz; majdnem minden hétre, sőt minden napra esik egy többé-kevésbé nevezetes esemény. Szept. közepén a pesti egyenlőségi club népgyűlést hí össze a muzeum udvarára. Itt határozatba megy: a nádort küldöttségileg kell felkérni: »ne távozzék a hazából és kövessen el mindent a kitört pártütések és lázadások

elrojtására.« A nádor a küldötteknek elutasítólag válaszol, azt mondván nekik, ő nem közlekedhet népgyűlések küldötteivel. Petőfi nevetett ezen legjobban, mert őt is beválasztották e deputációba s ő nyíltan kimondá: »a királyi családtól mindig egy mértföldnyi távolban leend«. ¹⁾ Szeptember közepén már szükségesnek tartja a képviselőház azokhoz az erélyes rendszabályokhoz nyulni, melyek a nagy francia forradalom alatt megmentették »az egy és osztatlan francia köztársaságot«; polgári biztosokat küld a táborba. Perczel Mór, Asztalos Pál és Bóniss Sámuel azzal az utasítással küldetnek a Dráva mellé, hogy »mindent, mi a haza megmentésére szükséges, megtegyenek«.

Ezzel a kedélyek kissé csillapodtak; de nagy lön a ielháborodás, amidőn köztudomásuvá vált a bécsi kormánynak a magyar ministeriumhoz intézett emlékirata. Még a folyton simulékony és a békére hajló Kazinczy Gábor is *bűnnek, hazaárulásnak nevezte az emlékirat vitatásába bocsátkozást is.* ²⁾

Pár nappal később a magyarok megütköztek Sukorónál Jellasichsal, s mindkét fél vertnek hitte magát, majdnem ugyanaz nap ölte meg a feldühödött nép Lamberget.

Október elején Flanckenbewegungja folytán »lovagiassá« avangierozott horvát bán elfogott futárjánál megtalált levelekből értesül, az országgyűlés, hogy Ferdinánd Schönbrunnban okt. 3-án Récsey Ádámot nevezte ki miniszterelnöknek, hogy az országgyűlést feloszlatta; az általa eddig nem szentesített törvényeket törvényteleneknek jelenti ki; hogy *Magyarországot a kapcsolt részekkel együtt Jellasic József tábornok parancsnoksága alá helyezi*; hogy mindaddig, míg béke nem eszközöltetik, hadi törvényszék ítél, s hogy végre minden gyűlés tartás tilos.

A képviselőház 9 órakor este tartott ülésében e királyi irattal szemben a következő határozatot hozta:

1. A rendelet nem levén Pesten székelő minister által ellenjegyezve, érvénytelen.

¹⁾ Madarász József: Emlékirataim 154. lap.

²⁾ Közlöny. 1848. szept. 26. 108-ik sz.

2. Az országgyűlés számadás és költségvetés megszavazása nélkül el nem oszlatható.

3. A királynak nincs joga az országot az ellenség vezérének martalékul kiszolgáltatni; s végre

4. Magyarországot más országba olvasztani az 1790: 10. t.-cz. alapján sem lehet.

Pár napra e nyilatkozat meghozatala után okt. 6-án kitör a bécsi forradalom. A barrikad-minister Bach Sándor menekül, de Latourt felakasztják. A császári ház sem tehet egyebet, mint Bach Sándor: menekül. Windischgrätzhez a magyarok egyezkedni küldik Ivánka Imrét; a herczeg kijelentette, hogy: Rebellisekkel nem alkudozik, s a követet lefűleli és fogva tartja, nehogy baja essék a háboruban. Ezután beveszi Bécset, és gözerővel indul, hogy leverje a lázadó magyarokat.

A zavarok növekedvén, a volt minisiterelnök: gróf Batthyány Lajos lemond még a képviselőségről is, és beáll közhonvédnek; majd nagy és jelentőségteljes esemény történik: a képviselőház ugyanis proklamációt bocsát ki Magyarország népeihez. A hangulat megítélésére nézve eléggé figyelemre méltó, hogy a proklamáció szerkesztésével a képviselőház legszelidebb tagját, Kemény Zsigmondot bízták meg, mégis ilyen, s e fajta kifejezésekkel van tele: »Mindez istentelen merényletek a bécsi kormány által pénzzel és fegyverrel segítették.«

A december 7-ki ülésben olvastatott fel a bécsi udvarnak azon irata, mely 1848. decz. 2-ki datummal kitörli Magyarországot az élő nemzetek sorából. V-ik Ferdinánd, — mint fentebb Stiles ur leveléből is láttuk már, lemondott Ferencz Károly főherczeg fia javára, aki Ferencz József név alatt kinyilatkoztatta, hogy fölvette az osztrák császári koronát, s hiszi, sikerülend a birodalmat egy nagy statustestben egyesíteni; a birodalom egyik részében (Magyarországon) levő polgárháborut pedig elfojtani. A ház egyhangulag elhatározta, hogy a magyar királyi szék birtokáról egyoldalulag senki sem rendelkezhet.

Az egész nemzet lázban volt már ekkor; aki csak tehette, fegyvert ragadott. Az épkézláb fiatalság a zászlók

alá sietett. Ideje is volt, mert Magyarországra minden oldalról tört az ellenség; nőtt a haza ellensége; szaporodott veszedelme. Igy december közepén tört be Kassa vidékén Schlick. Nem állott vele szemben semmi haderő, bátran jöhetett előre; Görgői feldunai hadteste szinte megkezdte visszavonulását december 17-én Pozsonyból. Csak az alvidékről érkezett első izben jó hír!

A hős Damjanich győzelemről-győzelemre vezeteti seregét a ráczokkal szemben. Rövid időre beköszöntött Pestre a második jó hír is, hogy Bem elfoglalta Nagy-Bányát; majd legendákat kezdtek regélni az oroszán szivű hősről, Guyon Richárdról, aki 1700 emberrel öt óra hosszáig tartotta fel szurony harcban Nagy-Szombatnál az ellenséget. Ez alatt a derék, becsületes, jó százsz atyafiak egész suttyomban folyamodtak a Kremsierbe áttett birodalmi gyűléshez, hogy ők is »részt akarnak venni az osztrák alkotmányos szabadságnak minden áldásaiban«. Részük legyen benne, hogy emlegessék a magyarok istenét!

S bár a kedélyeket felvillanyozta az a hír, hogy Bem elfoglalta Kolozsvárt, mely messze van Pesthez, de nagyon is sokakat lehangolt s furcsán érintett az a tudósítás, hogy Görgey már a főváros szomszédságában levő Győr sánczait is feladta, s nem vivja ott meg az ígért *»leonidási harczot«*; sőt a magyar honvédtábornok Kossuthhoz intézett levélben nyíltan kijelenti, hogy *„nézete szerint Magyarország lakosságának legnagyobb része nem érdemli meg, hogy egyetlen becsületes ember is feláldozza érte életét.“* Ennél azonban sokkal jobban konsternálta a szabadságharcz élén álló férfiakat az, hogy Perczelt az osztrák Moornál megverte és seregét majdnem teljesen semmivé tette.

E közben a fővárosban egyik képtelen hír a másik után terjedt el.

A béke után sovárgó képviselők egy része Kossuthot leakarta tartóztatni ¹⁾; sőt voltak köztük olyanok is, kik *hajlandók lettek volna a veszedelmes embert láb alól eltenni az esetben, ha Deák Ferencz az ország kormányának gyep-*

¹⁾ Madarász ~~János~~ Emlékirataim 176—177. lapok.

lőjét kezébe veszi. Deák Ferencz azonban arra nem hajlandó, *hogy ember vér árán kormányozzon;*¹⁾ s így a Kossuth ellen tervezett merénylet elmarad. De megjött a fővárosba a győzelmes osztrák fővezér, Windischgrätz herczeg alábbi magyar nyelvű kiáltánya is, és az a tudósítás, hogy az osztrákok Győrben két magyar polgárt rövid uton kivégeztettek.

A kiáltvány így hangzik:

Magyarország népeihez!

Ezennel Kossuth Lajost, a honvédelmi bizottmány tagjait és az ezek által a megyékbe és városokba szétküldött, ugynevezett kormánybiztosokat, törvényen kívülieknek és földönfutóknak nyilatkoztatom, megparancsolván valamennyi hatóságoknak és községeknek a legszorosabb felelet terhe alatt, hogy őket elfogják és a legközelebbi katonai osztaléknak által adják.

Azok, kik ennek daczára a pártütő kormánytól akármi csekély parancsot elfogadni, vagy annak engedelmeskedni merészkednének, rögtön ítélő bíróság útján tüstént kivégeztetnek.

Azon helységek, melyekből több lakosok egyesülve a cs. kir. hadseregnek akármi módon kárt tenni törekednek.... tüzzel vassal elpusztíttaknak.

Kelt győri főhadiszállásomon, karácson hó 29-én, 1848.

Herczeg *Windischgrätz*, cs. kir. tábornagy.

Erre azután a fővárost páni félelem fogta el; mindenki azt hitte, pár óra múlva már megszállja Windischgrätz hada Budát és Pestet.

A képviselőház is, hazafias aggodalomtól telve, megbizta elnökét, szólítsa fel a honvédelmi bizottmányt, tegyen jelentést az ország helyzetéről, s terjessze elő a hadsereg állását. A képviselők egyrésze egyezkedni akart. A másik, határozottabb, abban a nézetben volt, hogy az ország önvédelmi harcát feladni nem szabad. Egy két veszített csata

¹⁾ Eötvös Károly tisztelt barátomtól nyert szóbeli értesítés, aki ezt magától Deák Ferencztől hallotta.

nem dönti el Magyarország helyzetét, s az a fő, hogy az ország kivívja függetlenségét. A képviselőház felhívása folytán a honvédelmi bizottmány deczember hó 31-én dél előtt és délután tartott ülést. Az ülésen számos képviselő és felsőházi tag volt jelen. Az ülés határozata következtében este 6 órára vegyes ülést hirdettek.

Az ülés elején Pázmándy Dénes később báró Perényi Zsigmond elnökölt. Pázmándy előadta, hogy nem-e tartaná szükségesnek a törvényhozó testület a kormánynyal együtt csata előtt biztosabb helyre távozni? Előterjeszti továbbá, hogy szükséges volna néhány küldöttet meneszteni Windischgrätz táborába, s őt felszólítani, hogy az országgyűlés oly békefeltételeket, melyek az ország függetlenségével, szabadságával s a nemzet becsületével és jólétével megegyeznek, elfogadni hajlandó. Egyuttal kérdezzék meg Windischgrätzet, nyilatkozzék, mi a szándéka mert a ház a harcz okát nem ismeri.

Kossuth Lajos nagy zaj és izgatottság közt emelt szót. Kijelentette, hogy ő maga szólítja fel a tanácskozásmányban a házat arra, hogy az országgyűlésnek és kormánynak székhelyét ideiglenesen máshova át tegye. Ezt a következő okokból tartja szükségesnek:

Teljes hittel és reménynyel van ügyünk igazságos győzelme iránt; de a csaták kimenetele az isten kezében van. Azt véli tehát, hogy ha az országgyűlés és kormány a maga székhelyét, mielőtt a csata itt a főváros közelében vivatik, máshova át nem tenné, megtörténhetnék, hogy a csata rossz kimenetele esetében zavarba jönne az ország kormánya és képviselte; pedig annak zavarba jönni nem kell, nem szabad. S mert pár csatavesztés következtében a nemzet igazságos ügyéről lemondani nem szabad, nem kell, amíg annak védelmére van erő, s van akarat a nemzetben, tanácsosnak tartja, hogy a kormány és országgyűlés ennek kitéve ne legyen.

Kijelenti tehát, hogy Magyarország nem támadó harczot visel, nem akar semmit acquirálni, csak megtorlani azt, amire a király megesküdött, amihez törvényes joga van; s miután egyebet nem, csak ezt akarja, s a szeren-

csétlenségek legnagyobbikának tartja a háborút, csak egyet ismer ennél nagyobbát, egy nemzet halálát, s egy nemzetnek gyalázatát.

Nem bánja, ha az országgyűlés meg akarja kísérleni az osztrákokkal a békét, de azok után, a mik az ellenség részéről történtek, s azon nyilatkozatok után, miket az osztrák monarchia részéről a kremsieri országgyűlésen mondani hallott, nem hiszi, hogy e lépésnek sikere legyen;

hanem ha lesz sikere, végzé beszédét Kossuth, áldani fogom az órát, midőn az országgyűlés közbenjárulása által oly békét eszközöl a nemzet, mely által megvédte szabadságát és becsületét, ha pedig sikere nem lenne a lépésnek, újabb ösztön lesz a nemzetre, megállani az igazságos harczot az utolsó emberig.

Kiket ki akarunk küldeni, kikre e szép hivatás fog esni, fel fogják találni utasításukat azon szavakban, miket elmondadni hallottam, hogy t. i.:

»Köttessék béke Magyarország szabadságának, becsületének és jólétének megóvására.«

Batthyány Lajos gróf szerint nem lehet és nem szabad a kormánynak innen az utolsó perczben távozní, mert annak már ott kell lenni a maga helyén, mikor majd innen hátrább nyomul a sereg, — s mindaz, ki elszoríttatik.

Az országgyűlést illetőleg más nézete van. Az nagyszámu testület, annak áttelepítése egyik helyről a másikra nagy bajjal jár s nehezíti a kormány lépteit.

Azt hiszi, legjobb lesz, ha az országgyűlés itt marad addig, mig maradhat, a kormánynak azonban adjon parancsot, hogy rögtön távozzék Debreczenbe; s ott intézkedjék arra nézve, mik a nemzet védelmére megkívántatnak.

Az országgyűlés azután a küldöttség jelentését elfogadja, elbíralja, s határoz a teendők fölött.

Bezerédy István pártolja *Batthyány* indítványát.

Madarász László azt óhajtja, hogy necsak a kormány, hanem az országgyűlés is elmenjen, mert ekkor továbbá is lesz egy törvényes konstituált hatalom Magyarországon.

Simonyi János szerint sikerre semmi kilátás nincs,

tehát a küldöttség küldését csak időveszteségnek tartja. Szükségesnek látja, hogy a kormány és országgyűlés Debreczenbe menjenek.

Perényi Zsigmond báró elnök nem osztja Batthyány Lajos azon nézetét, hogy a honvédelmi bizottmány az országgyűlés itt maradása esetén is sikeresen működhet. Sőt ellenkezőleg! Ősz szakállá a kezesség, hogy ismeri nemzetét. Ha a honvédelmi bizottmány nem lesz egészen az országgyűlés kifolyása, nem lesz meg a bizalom, nem a siker. Nem osztja Batthyány abbeli nézetét sem, hogy az országgyűlés, ha végperczig itt maradna is, erőlyesen intézkedhetnék; hisz az utolsó perczekben elegendő erő sem lenne az országgyűlés összetartására. Nézete az, távozzék az országgyűlés Budapestről a honvédelmi bizotmánnyal együtt. Nincs reménye, hogy a béke sikerüljön, de a kísérletet meg kell tenni arra nézve okvetlenül.

Hunkár Antal veszprémi főispán szerint holnap reggel 7 órakor el kell innen menni, távol, biztos helyre, hogy sikerrel lehessen intézkedni. De az első szerinte az, *hogy mind ott legyenek*. Ép ezért mindannyinak együtt kell maradni. *Itt majd evidenciában kell tartani, hogy kilép a vasutra? fel kell olvasni a követek neveit, és aki nem lesz ott, az halálfia*, mert aki fellepett mint képviselő, annak kötelessége az ország jogait védeni; az nem lehet hitszegő, ha pedig az akar lenni: lakoljon életével. Az olyannal, ki ott nem lesz tehát, úgy kell bánni, mint desentorral, mint hazaárulóval. Erre Batthyány Lajos visszavonja indítványát.

Kossuth ellenben kijelenti, hogy neki oly ember solidaritása nem kell, akit bottal kellene oda verni; inkább maga viseli a felelősség terhét. A mielőbbi távozás azért kell, hogy a működésnek sikere legyen. Javasolja, a vegyes ülés maradjon együtt, míg a jegyző a határozatot felteszi, mely azonnal hitelesítettven, hagyassék meg az elnöknek, hogy a holnapi »Közlöny«-ben jelenjék meg a ház határozata, *mely szerint tudja meg a nemzet, hogy az országgyűlés határozata az, hogy a nemzet szabadságharcza nincs feladva, hogy mindenki engedelmeskedni köteles a honvédelmi bizottmány Pest vagy bárhonnan adandó rendeleteinek*.

Pázmándy Dénes elnök indítványozza, hogy Windischgrätzhez küldessenek egyezkedni: *Majláth György, Majláth Antal, Lonovics egri érsek, Batthyány Lajos, Deák Ferencz*. Miután a nevezetteket megválasztották:

Deák Ferencz is felszólalt, s kijelenté, hogy sikert nem remél; mert az a hatalom, mely a pesti országgyűlést nem ismeri el törvényes testületnek, a küldöttséget el sem fogja fogadni. De a ház parancsolt vele, tehát ő engedelmeskedik.

Ez volt az 1848-iki pesti országgyűlés utolsó ülésének lefolyása.

Még *Deák Ferencz* sem hitte, hogy a béke-kísérletek eredményre vezessenek. Nézzük, mi volt e kísérlet eredménye?

Amidőn Windischgrätz megtudta, hogy kik a küldöttek, kijelenté, hogy *Batthyány Lajos kivételével* mind elfogadja.

Megjelenvén Windischgrätz előtt, *Majláth György* volt a szónok.

— Mint a magyar országgyűlés küldöttei jöttünk, — mondá a herczegnek.

Windischgrätz indulatosan kiáltott közbe: *Magyar országgyűlés nincs, rég feloszlatta ő felsége.*

Az országbiró nem jött zavarba, hanem folytatólag előadá, hogy a nemzet kész elfogadható feltételek alatt fölhagyni az önvédelmi harc czal.

— Unbedingte Unterwerfung! Teljes lefegyverzés és az összes várak átadása! kiáltá lakonikus rövidséggel a herczeg, hozzá tévén, hogy a többi ő felsége kegyelmétől függ!«

— Ha küldetésünknek itt nem lenne eredménye, mondá folytatólag az országbiró, utasításunk: Tovább, egyesesen ő felségéhez menni a nemzet kérésével!

Windischgrätz erre egész határozottsággal kijelenté, hogy ő felsége nem fogadhatja (*»darf und kann nicht«*) a küldöttséget.

Majláth ezután arra kéré a herczeget, engedje őket visszatérni küldöikhez.

— Mehetnek egész biztonsággal, — mondá a herczeg; majd rögtön kijavítva szavait, tudatá velök, hogy pár napig ott kell maradniok, s majd tudtokra lesz adva, mikor távozhatnak.

Batthyány és Deák Ferencz egy szobába lettek elszállásolva s napokig voltak kénytelenek Windischgrätz főhadiszállásán tartózkodni. Internálásuk harmadik napján Deák kora reggel felébredt, s észre vette, hogy Batthyány, ki szeretett sokáig aludni, — már fel van:

— Már rég nem tudok aludni, — mondá a gróf, — látván Deák Ferencz csodálkozását; — gondolod-e, folytatá kis vártatva, hogy életem veszélyben forog?

— E kérdésre, — viszonzá Deák Ferencz, — csak úgy felelhetek, ha őszintén megmondod négy szem közt, tettél-e olyas valamit, amiről nekem nincs tudomásom; különösen volt-e részed az olasz mozgalom és a bécsi forradalom előmozdításában?

Batthyány Lajos becsületszavával erősítette, hogy mindezekben nem volt része.

— Így nem gondolnám, — mondá Deák Ferencz, — hogy életed veszélyben forogna. Azonban, folytatá, jobban meggondolva a dolgot, ilyen mozgalmas időkben senki sem tudhatja, mi történik. Ha Windischgrätz bánásmódja után ítélve, tartasz valamitől: legegyszerűbb dolog, most innen elmenni. Künn jártamban, sétaközben, meggyőződtem az iránt, hogy sehol sem tartanak szemügygyel. Bizton menekülhetsz! Ha nem hoztál elég pénzt magaddal, vedd, mi nálam van.

— Ah! kiáltott fel Batthyány egész határozottsággal, egy pár hitvány év miatt csak nem leszek szökevényy!¹⁾

És szegény Batthyány Lajos maradt!

A küldöttek összesen öt napot töltöttek Bicskén, a főhadiszálláson, amikor dzsidások a budai várba kísérték őket, — ahol tudtukra adták, hogy mehetnek isten hírével amerre tetszik.

¹⁾ Deák Ferencz elbeszélése nyomán, szükségesnek tartom e tények előadását, mert úgy tudom, a család abban a tévhitben van, hogy a nemes gróf halálának Kossuth az oka.

Deák Ferencz az István főherczeg vendéglőbe szállt; a nemes gondolkozású főúr gróf Batthyány Lajos pedig a helyett, hogy menekülésre gondolt volna, gróf Károlyi György palotájába ment, s ott másnap elfogatta Windischgrätz.

A béke-küldöttségnek egyetlen tagja se jutott el soha Debreczenbe, ahol ekkor a magyar kormány székelte, s szervezte a nemzet ellentállását.

IX.

1849.

Mielőtt azonban a magyar kormányt Debreczenbe követnénk, szükségesnek tartjuk számot adni arról, milyen volt 1849. év elején a magyar hadtestek ereje?¹⁾

Állott pedig a magyar haderő így:

I. *A felső dunai hadsereg* Görgei alatt, Windischgrätz ellen 30,000 ember.

II. *Trencsén megyében* s a morva-szliácsi hegyszorosoknál br. Jeszenák és Beniczky alatt 3000 ember.

III. *Felső-Magyarországban* Pulszky Sándor vezetése alatt 8000 ember.

IV. *Arad körülröölésánál* Máriássy János ezredes alatt 7000 ember.

V. *A Bánságban* Kiss Ernő altábornagy alatt 12,000 ember.

VI. *A Bácskában* gróf Vécsey tábornok alatt 12,000 ember.

VII. *A Dráva torkolatánál* gróf Batthyány Kázmér alatt 4000 ember.

VIII. *Erdélyben* Bem és Czecz alatt 14,000 ember.

IX. Pétervárad, Lipótvár, Munkács és Komárom várának örségei 16,000 ember.

Összesen tehát 106,000 ember.

¹⁾ Az erre vonatkozó adatokat Gelich Richárd tábornok, tisztelt barátomnak a szabadságharcz hadi történetére vonatkozó kiváló szakmunkájából állítottam össze. (Gelich R. Magyarország függetlenségi harcza 1848—1849-ben. III. kötet.)

E haderő, mely jobbadán csak alakulóban volt, rosszul felfegyverezve és gyakorlatlan ujonczokból állott, minek folytán csak a harcztéren részben lehetett azt használni. Belső vezetére következőleg volt a haderő felosztható: sor, határőr és honvéd gyalogságra; tüzérségre, huszárságra, honvédvadász csapatokra, önkéntes csapatokra, és nemzetőrökre.

A magyar sorgyalogság, mely a szabadságharcz kitörésekor az országban volt, s a haza ügyéhez hiven ragaszkodott, következő ezredekéből, illetve zászlóaljakból állott: A *Sándor orosz czár* nevét viselő 2-ik számú ezred 3 zászlóalja, a *Schwarczenberg herczeg* nevét viselő 19. számú ezred egy zászlóalja; az estei *Ferencz Ferdinánd* nevét viselő 32. sz. gyalogezred 1 zászlóalja; gróf *Gyulai* nevét viselő 33. ezred 1 zászlóalja; a *porosz herczeg* nevét viselő 34. számú ezred 3 zászlóalja; a *Mihály orosz* nagyherczeg nevét viselő 37. sz. ezred 1 zászlóalja; a *Dom Miguel* nevét viselő 34. ezred 3 zászlóalja; az *Ernö* főherczeg nevét viselő 48. sz. ezred 1 zászlóalja; a *Ferencz-Károly* főherczeg nevét viselő 52. sz. ezred 1 zászlóalja; a *Wasa* herczeg nevét viselő 60. sz. ezred 3 zászlóalja; a *Turszky* nevét viselő 62. sz. ezred 1 zászlóalja és 1 *granátos* zászlóalj: összesen 21 zászlóalj, mintegy 15—16 ezer emberrel.

A *határőrök* közül egyedül a 4. sz. székely ezred tartott a magyarokkal; a többi mind, kerületük fekvése és nemzetiségük szerint vagy a lázadó szerb és oláhokhoz, vagy Jellasicshorvát seregéhez csatlakoztak.

A *honvéd gyalogság*. Midőn 1848 május havában a délmagyarországi szlávok politikai mozgalma mind komolyabb jelleget öltött, s a horvát bánnak készülődései nyilvánvalók lettek, akkor a magyar kormány szükségesnek látta a haza védelméről az által gondoskodni, hogy *oly nemzeti haderőt szervez*, melyre minden körülmények közt számíthat.

Ekkor a rendes sorgyalogság mintájára önkéntes ujonczozás folytán honvédzászlóaljak alakíttattak. E zászlóaljak szervezése lázas sietséggel történt, úgy hogy június hó végén már 10 zászlóalj állott teljesen felszerelve; s 1849 január elsején már 60 honvédzászlóalj volt felállítva.

A *tüzérség* kezdetben gyenge volt. Az első időben, csak öt osztrák tűzér ezred vett részt a szabadság-küzdelemben, ezenkívül csak pár nemzetőrüteg volt. E pár üteg azonban később, midőn a harc nagyobb mérveket öltött nem volt elegendő. Ennek folytán Makk József és Lukács tűzértisztek Pesten június elején gyakorlati tűzértanfolyamot nyitottak; s a tűzérség szervezését oly erélylyel folytatta e két hazafias szellemű tiszt, hogy 1849 január hó elején a magyar csapatok 250 üteggel voltak ellátva. A tűzér-legénység legnagyobb része jobbára mérnökök, egyetemi hallgatók, technikusok, művészek és kereskedőkből állott; s hogy jól viselték magukat, s ügyesen lőttek, kitűnik abból, hogy az osztrák hadvezérlet a bécsi körökkel elhitette, hogy a magyarok táborában franczia, lengyel és török tűzértisztek és tűzerek vannak.

A *huszárok* közül résztvettek a szabadságharcban: a *Ferdinánd* császár nevét viselő 1. sz. ezred 8 századdal; a *hannoveri* király nevét viselő 2. sz. 8 századdal; az *Estei Ferdinánd* főherczeg nevét viselő 3. sz. 8 századdal; a *Sándor* orosz trónörökös nevét viselő 4. sz. 8 századdal; a *würtembergi* király nevét viselő 6. sz. 8 századdal: a *szász-kóburg-góthai* herczeg nevét viselő 8. sz. 5 századdal; a *Miklós* orosz czár nevét viselő 9. sz. 8 századdal; a *székely* 11. sz. ezred 6; és a *nádor* 12. sz. ezred 3 százada. Ezekhez számítandó az ujonnan alakult 13. sz. *Hunyady* ezred 2: a 14. sz. *Lehel* ezred 2, és a 15. sz. *Mátyás* ezred 4 százada; tehát összesen 78 század.

Az *önkéntesek*. Az első tiz honvéd zászlóalj szervezése után hamarosan az ország négy területében rövid szolgálatátételü önkéntes zászlóaljak alakítottak. Az ujonczozási helyek voltak: *Arad, Pápa, Szolnok Vác*. Parancsnokok: *Máriássy János, Kosztolányi Mór, Görgey Arthur* és *Ivánka Imre* őrnagyok.

Eredetileg úgy volt tervezve, hogy egy ily zászlóalj 800—1000 főnyi legyen és teljesen a hadügyminiszter közvetlen parancsa alatt álljon. Miután azonban az önkéntesek szolgálati ideje négy hónap volt; a legénység ez idő eltelével kilépett; s már a kilépés ideje előtt pár nappal nem

lehetett semmire se használni¹⁾, e szerint tehát éppen azon időben nem állt rendelkezésre, amikor ki volt képezve és némileg katonailag számot tehetett volna.

Ez alól az általános szabály alól néhány zászlóalj kivételt képezett ugyan; azok, melyeknek legénységét a parancsnokok rávették arra, hogy a szolgálati idő lejárása után is maradjanak szolgálatban. Sőt néhány önkéntes zászlóalj (a bihari, a pesti, a szabolcsi) belépett a rendes honvédség soraiba és végig küzdötte egész szabadságharcunkat.

A nemzetőrség felállításának első idejében nagy szolgálatokat tett a hazának. Kellőleg alkalmazva hasznos szolgálatokat tehettek volna. De helytelenül alkalmazva, demoralizálva lettek, mert hiányzott náluk a katonai fegyelem. 1849-ben már alig volt a harctéren nemzetőrség.

Idegen legio hatféle volt Magyarországon: Két *lengyel legio*: 1400 ember Wisoczki és Bulharin alatt; a *bécsi önkéntesek*; a *bécsi akadémiai legio*; a *tirol-i vadászok* és az *olasz legio*.

A magyar hadsereg ereje tehát 1849 év elején teljesen felszerelt csapatokban a következő zászlóaljakból állt: 21 zászlóalj sor katonaság; 35 honvédzászlóalj; 20 önkéntes zászlóalj; 4 idegen legióbeli és 1 utász-zászlóalj: összesen 81 zászlóalj és 78 huszárszázad, vagyis 80000 ember 10000 lóval és 250 ágyúval.

Határozottan azt lehet állítani, hogy a magyar hadsereg legnagyobb szerencsétlensége a harcz megkezdésétől egész Világosig az volt, hogy nem volt *egységes működési terve*. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a győzelmek, melyeket egyes alparancsnokok az osztrák fölött arattak, soha sem lettek a maguk egészében kihasználva, kizsákmányolva. Ezért is nem vívhattak ki az osztrákkal szemben soha nagyobb előnyöket.

És e rövid eltérés után térjünk vissza a Debreczenbe induló kormány és törvényhozókhoz.

* * *

¹⁾ *Görgey István*: 1848—1849. ből. I. köt. 30—31.

Alig ért véget az 1848 deczember 31-iki vegyes ülés, amint azok, kik hivatva voltak Magyarország ellentállási erejét fejleszteni, a vasuti indóházba siettek, hogy mielőbb a kormány új székhelyére, Debreczenbe jussanak.

A képviselők a vasuti indóházban találkoztak Sylveszter estéjén. A vonat kezdetben többször megállt, Kosuth a nagyobb városoknak és törvényhatóságoknak rendeleteket adott ki írásban. E rendeleteket a vonaton diktálta. 1849. január 1-én Szolnokba értek, hol a hazafias szellemű ferenczrendi barátok kolostorában szállottak meg.

Szolnoktól egész Debreczenig nemcsak az országutakat, de a mellékutakat is mindennemű jármű lepte el. Hintók, pótllovak szállítmányai, ágyúk, s egyéb szállítmányok takarmánynyal és lőszerrel; ezenkívül a menekülők szekerei. Helylyel-közzel azt lehetett gondolni, hogy a régi magyarok szekértáborára tévedt az idegen, — úgy összetorlódtak a kocsik. Ezek voltak a pihenő állomások.

Hát még milyen tarka világ volt az utszéli csárdák belsejében! A legrongyosabb szalmafedelű csárdában magas rangú katonatisztek, főhivatalnokok állták körül a söntést, vegyesen gubás parasztokkal, közkatonákkal és fuvarosokkal.

Vetter tábornok, a táborkar főnöke, tisztjeivel Szolnokban maradt, s el lehet képzelni, hogy mennyi teendő szakadt ott a nyakába. Mindazt a teendőt el kellett hirtelenében ott végeznie, amit már Pesten az idő rövidsége miatt nem intézhetett el. Legelső dolga volt a csapatokhoz ellenparancsokat küldeni oly helyekre, melyeket már az ellenség szállott meg. Ezenkívül rögtöni intézkedéseket tenni egy hadtest összpontosítására nézve a Felső-Tiszanál.

A honvédelmi bizottmány elnöke még az indulás előtt átlátta Pesten, hogy a honvédelmi bizottmánynak katonai tanácsadókra lesz szüksége. Ep azért maga körül egy kis katonai irodát szervezett. Ez iroda tagjai *Heimbacher* és *Bikkesy* őrnagyok; *Gelich* Richárd és *Tóth* János századosok voltak.

Ennek a táborkari irodának feladata az volt, hogy katonai tanácsokkal szolgáljon. A hadtest és csapatparancsnokoknak a honvédelmi bizottmány elnökéhez kellett intézkedéseiket beterjeszteni; s ugyancsak ez a táborkari iroda dolgozta ki Kossuth rendeleteit és intézkedéseit, valamint ez hozott mindent javaslatba, ami katonai szempontból szükségesnek látszott.

És sajátságos! Az első napokban, midőn Debreczenbe megérkeztek, folyton készen állottak a futásra. Majdnem tény tehát az, amit lord Ponsoby lord Palmerstonnak Bécsből január 21-ről e szavakkal megírt: »Pestről értesülünk, hogy Kossuth nem bizva Debreczen lakosságának vendégszeretetében, hiveivel együtt Nagy-Váradra vonult vissza.« Igaz, hogy a nemes lord, nem bizva tudósítása hitelében, ezt írja főnökének: »...nem tudom, igaz-e vagy nem, amit tegnap Kossuth visszavonulásáról közöltem, de az bizonyos, hogy a felkelők ellentállása tarthatatlan a Debreczentől Szegedig terjedő Alföldön; annyiival inkább, mert Arad és Temesvár a császári hadak kezében van.¹⁾

Nem volt ugyan igaz, de ismétlem, tényleg futásra készen állottak. A honvédelmi bizottmány irattára kocsikra rakva állott a városház udvarán, hogy szükség esetén rögtön tovább indulhasson. Kossuth a városházán lakott; ott volt elnöki kanczelláriája is. Lakása közvetlen közelében két titkárja, Szöllősy és Stuller dolgoztak; a nagy tanácsterem pedig katonai irodává lett átalakítva.

Kossuth ebben a válságos napokban csodaszzerű lélekjelenlétet tanusított. Erélyét és munkakedvét egy perczre sem vesztette el, s a legóriásibb tevékenységet fejtette ki minden irányban. Napokon, éjjeleken keresztül egyhuzamban dolgozott szokatlanul, anélkül, hogy íróasztalától felkelt volna.

Megérkezése után a *Nemzet* {*kormány* *nevében* az alábbi kiáltványt intézte — *Debreczen város közönségéhez*:

¹⁾ Correspondence relatione to the affairo of Hungary 1847—1849. 130—131. lapok.

Az országgyűlés határozata következtében, úgy a törvényhozó test maga, mint az ország kormánya, Debreczenbe megérkezett.

E törzsgyökeres magyar város köréből fog Magyarország megmentetni, és nemzeti szabadságunk biztosítani.

Igen is, meg fog mentetni s biztosítani!

— Kezességül szolgál erre az örökkévaló Isten igazsága, mely meg nem engedheti, hogy a törtélemben példátlan ármány, gonoszság és istentelen hitszegés Magyarország igaz ügyén erőt vehessen.

Kezességül szolgálnak vitéz hadseregeink, melyek nem az önkénynek vak eszközei, hanem a szabadságnak rettenthetlen oszlopai; kiknek karjairól a lelkesült hazaszeretet villáma omlik a zsarnokság zsoldosaira.

Kezessék az egész nemzet, melynek népei ezrenként kelnek fel az ellenség oldalában és háta mögött, hogy mélyen nyomult bár be az országba, de azért meghódítottak egy talpalatnyi földdel sem mondhatna többet, mint a hol éppen pillanatnyilag megáll.

De kezessék főleg a Tiszának romlatlan szívé magyar népe, mely a multakban is hazánk szabadságának mindig döntetlen oszlopa volt, melynek rettenthetlen férfias mellén mindig megtörték az idegen zsarnokság nyilai, — mely valahányszor e nemzet szabadságot veszély fenyegeté, első volt mindig a szabadságnak szent harcaiban, s utolsó volt, mely kezéből a fegyvert leveté, és sohasem tette le hamarább, mint midőn elmondhatá, hogy a haza megmentve van!

Én láttam utamban a Kunság áldott természetének férfias népét, mely szolgátságot nem tűrt soha, láttam szemeikben az igazságos harag villámait, s hallottam ezernyi ezereinek ajkairól a mennydörgő fogadást, mely a haza ellenségeinek halált esküdött és megesküvök nem tűrni soha, hogy a Kunság szabad földjét idegen járom nyomja.

Láttam a vitéz hajdukat, kiknek kebele, oly gazdag dicső- emlékezetben, kik kitűzték Bocskay ősi zászlóját, mely alatt vérrel szereztek maguknak szabadságot; kiknek a hazáért ontott vérükből a vallás és politikai szabadság áldása terült a honra a vésznek napjaiban, s kik hivatva vannak megtartani a hazának

azon szabadságot, melyet őseik szereztenek. E rettegett ostorai a zsarnokság zsoldosainak ezerenként állítják ki a honszeretettől hevített férfiakat azon szent elhatározottsággal, hogy míg szabad hajdu él, Magyarország földét idegen zsarnok birni nem fogja.

És kezeskedik a szeplőtlen magyar eredetiségű alföld törzsgyökeres magyar fővárosa, a lelkes Debreczen, melyet Isten a végre választott ki, hogy kebelében emelkedjék fel a magyar nemzet szabadságának erős temploma.

Debreczen azon szikla, melyre fogja építeni Isten a magyar szabadság szentegyházát, melyen diadalmaskodni a pokol kapuid sohasem fognak.

Debreczen lakosai! polgártársaink! Ime az országgyűlés s az ország kormánya testvéri bizalommal telepedik meg magyar vendégszerető tüzhelyeiteknel.

Megtelepedik azon bizodalommal, hogy körötökben a lelkesült hazaszeretetet s igaz magyar érzelem tiszta levegőjét szivandja; — melynek élterő szellemét sem sötétben ólálkodó árulás, sem pula gyávaság, sem zavargó rendetlenség nem fogja soha megfertőztetni.

Megtelepedik azon szent bizodalommal, hogy ha kell, Debreczen lelkes magyarjainak tömegestűli fölkelése leszen a zászló, melynek magasztós lobogására a Tisza népének ezernyi ezerei mint hegyről a hógombolyag le fognak omlani az ellenségre, hogy még csak hirmondó se maradjon közüle, ki elmondja a hitszegők fejének, hová temette a tiszai magyar nép azon zsoldos sereget, mely arról álmódott, hogy édes hazánkat rablánczra fűzi.

Debreczen népe! Ime én a nemzet nevében Debreczen városát, a magyar szabadság őrvárosának nyilatkoztatom, s az országgyűlést és kormányt a debreczeniek becsületérzésének rendíthetlen sziklájára helyezem.

Kelt Debreczenben, január 6-án 1849.

A nemzet kormánya nevében

!Kossuth Lajos

a honvédelmi bizottmány elnöke.

Ezután intézkedett Kossuth, hogy az osztrákok hadműveletei által megzavart postai összeköttetés helyreállíttassék. Továbbá szigoruan járt el azokkal a tisztekkel

szemben, kik a csatatereket kerülve, Debreczen utczáin lézengve csörtették kardjaikat. Ezeket simpliciter kiutasította Debreczenből, s csapataikhoz kergette.

Amikor Vetter tábornok január 10-én megérkezett Debreczenbe, s a hadügyministerium megkezdte működését, akkor rögtön hozzáláttak a tiszamögötti hadműveleti alap rendezéséhez, ami nem kis dolog volt. A katonai intézeteknek újra kellett berendezkedni és működésüket kettős erővel megkezdeni. Mindennek a lelke Kossuth Lajos volt! A csapatálladékok új pihenési helye, ruházat, felszerelés, fegyverzet előteremtése, felállítandó új zászlóaljok, kórházak berendezése, szállítások, katonai igazságszolgáltatások, egyes helyeken rögtönítelő bíróságok felállítása, de ami a fő, az élelmezés szabályozása és raktárak felállítása a nevezetesebb hadászati helyeken, — ezek voltak a legfontosabb teendők, melyeket első sorban végeznie kellett a hadügyministeriumnak. És rendbe hozták e dolgokat csodálatosan rövid idő alatt. Egy ideig a hadműveleti osztály élén Klapka György állott, majd midőn ő parancsnoknak neveztetett ki Mészáros helyére a Felső-Tiszához, báró Stein Miksa mérnök-kari ezredes vette át az osztály vezetését.

A katonai intézeteket, melyekről fentebb szóllottunk, Nagy-Váradon helyezte el Kossuth. Várad fekvése olyan, hogy onnan úgy a közép és felsőtiszai, mint az erdélyi hadtesteket is leggyorsabban lehetett mindennel ellátni; s főleg voltak alkalmas helyiségei.

A várkastélyt fegyvertárrá alakították át; ott lett felállítva a megnagyobbitott fegyvergyár Lahner ezredes igazgatása alatt. Több mint 1000 ember dolgozott e gyárban, és az ágyulőkészleten kívül 250 ezer puskatöltény készült itt naponkint. Ugyancsak Váradon, a kazamatákban gyártották a gyutacsot is. Ezenkívül öntődét rendeztek be, és 6 fontos ágyukat öntöttek e felirással: »*Ne bántsá a magyart!*« Készítettek itt congrève-rakétákat is, melyek Bem tábornoknak tettek nagy szolgálatokat hegyi harczaiban. Volt ezenkívül röppentyűgyártás; készült itt ágyutalp és társzekér. Nagyváradon székelte és működött az energikus és tevékeny *Lukács* Sándor győri képviselő elnöklete alatt

a főruházati bizottság is; itt lőn fölállítva a nagy élelmezési raktár és tábori kenyérsütőde.

De úgy a fentebb felsorolt szükségletek előteremtésére, mint magára a háboru folytatására is pénz kellett. Amint tehát a bankjegysajtók megérkeztek Debreczenbe, Kossuth nem késett azokat rögtön működésbe hozni. Legelső dolga volt az aprópénz hiányán segíteni. Az országgyűlés jóváhagyása reményében azonnal magyar krajczárokat vertett, és három sajtón 15 és 30 krajczárosokat nyomtatott.

E közben hívta meg Kossuth, Teleki László gróf ajánlatára, *Dembinski* Henriket, s nevezte ki az összes magyar hadsereg főparancsnokául. *Dembinski* megjelenése a magyar harczterén vészterhes volt minden tekintetben. Előregedett, nem elég gyors, cunctatori észjárású vezér volt bizony ő már akkor, aki a fiatal magyar tábornokoknak sem észszel, sem energiával, sem hadi sikereivel, — mint Bem — nem tudott imponálni. Sok része volt neki szabadságharczunk bukásában; nevéhez főleg a szőgyenteljes szőregghi és temesvári emlékek fűződnek. Kossuth azonban akkor, midőn Teleki ajánlatára *Dembinskit* meghívta, még nem tudhatta, mily sikerei lesznek a fiatal magyar tábornokoknak. Ő amit tett, hazafias jóindulattal tette, s azért, hogy használjon vele Magyarországnak.

Érdekesnek tartjuk felemlíteni, hogy Debreczen lakossága ekkor majdnem megkétszereződött, mert 160,000 lélek tanyázott abban az időben a nagy alföldi város falai közt. A város olyan volt, mint egy tábor. Nyilvános tereken toborzó asztalok, mely körül százával hullámozott a nép, átvonuló uj honvédszászlóaljok, ujonczzsállitmányok, s hadosztályokhoz csatlakozó lovas századok és ágyuütegek voltak ott nap nap után láthatók.

Ennek daczára, a legnagyobb és legpéldásabb rend uralkodott városszerte, pedig a katonai őrség csak egy zászlóalj gyalogból, s egy század lovasból állott.

Kossuth január 8-án este, értekezletre hívta össze a képviselőket a városház termébe. Elnökök nem jelentek meg, a honvédelmi bizottmány tagjai közül Nyáry Pál hiányzott.¹⁾

Bartal György mindjárt az értekezlet elején azzal rohanta meg Kossuthot: »*Jót állhat-e a kormány a képviselők személyeért és vagyonáért?*« — mert jegyzé meg gunyosan, az »*unbedingte Unterwerfung nem mindenkire egyenlően veszedelmes ám!*« A jelenvolt képviselők különben is idegesek voltak, s erre a szavakra már nagy zaj támadt: »Mit akarnak!« »távozzanak!« — mig azután Kossuth engesztelőleg közbelépett és kijelentette: »A haza megmentése mindnyájunk kötelessége, egyesült erőnk meg fogja menteni a hazát, ekkor lesznek személyeink és vagyonunk biztosítva.«²⁾ a képviselők nyugtalanul és izgatottan oszlottak szét.

Másnap, január 9-én, tartotta a ház első ülését Debreczenben. Az ülésen az elnök s alelnökök távolmaradása miatt az ősz Palóczy László elnökölt, s a ház Kossuth in-

¹⁾ *Madarász József*: Emlékirataimból 189—191-ik lapok.

²⁾ Hogy Bécsben is mily rosszul voltak értesülve a magyarországi viszonyokról, arról legecatánsabb tanuságot tesz az amerikai követ: Stiles ur, ki könyvének 170-ik lapján az alábbi képzelhetetlen valamit találja fel az olvasónak. Mentségére szolgál, hogy a forrást megnevezi; (az pedig nem más, mint: Baronin *Blaze de Bury*: Reise durch Deutschland, Oesterreich und Ungarn, während der Ereignisse von 1848—1849.) A francia eredetiben Blaze de Bury bárónő e napokról így ír: Sikertelen kísérletek tétettek, hogy Windischgrätz herczeg tétlen maradjon. Magasrangú, befolyásos aristokraták fogták körül s biztosították, hogy csak tőle függ, vérontás nélkül vetni véget a háborúnak. Végre reményt nyújtott, *mialatt a leghallhatatlanabb áruást követték el ellene*. Láttátok volna csak a grófnőket és bárónőket Delila szerepében, — mesélte egy öreg osztrák tábornok, ki jelen volt ez ostromlásoknál; észvesztő volt látni, hogy vették körül Windischgrätz herczeget, a ki hitt szavaiknak, mert nem tudta elképzelni, hogy ily előkelő nép ennyire hamis lehet. Volt ott soirée, zene, kaczerkodás és *tea!* kiáltá az öreg kétségbeesés hangján, mintha ez lett volna a legnagyobb csalfogás, amit a hiszékeny Windischgrätz ellen elkövettek. Thea! — ismétlé, — alig volt vége a theázásnak, megjelent Kossuth Debreczenben, és ők (a grófnők és bárónők) mindent elbeszéltek neki.

ditványára kimondta: »*Vagyunk ma mint tegnap voltunk.*« Egyuttal helyeslőleg tudomásul vették a 12 és 6 krajczáros ezüst és a 30 és 15 krajczáros kincstári utalványok kibocsátását.

S miután épen a kincstári utalványok kibocsátására tértünk reá, vizsgáljuk meg részletesen azt is, hogy állott a magyar pénzügy akkor, midőn a kormány Debreczenbe költözött.

Az 1849-iki kiadások összege 62.222,368 frt volt.

Az 1849-iki bevételek összege 16.359,058 frt volt.

A hiány tehát 45.863,310 frtra rugott.

Ehhez azonban hozzá kell még adni az 1848-iki második félévből fenmaradt 16 milliónyi hiányt; ezzel együtt tehát az összes 1849-iki deficit 61 millió forintra rugott.

Kossuth a szükséges összegek előteremtésére a lehető legegyszerűbb módhoz folyamodott: Ugyanis a törvényhozó testület beleegyezésével bankjegyeket bocsátott ki, és pedig először is az öt; majd a száz forintos bankjegyeket hozta közforgalomba. Ez is volt a magyar kormány *egyedüli* pénzforrása attól a pillanattól kezdve, midőn a kormány Debreczenbe költözött. Ennél a pénzműveletnél azonban az volt a fődolog, hogy a magyar pénzjegyek *párin maradjanak*, azaz teljes értékűeknek ismertessenek el a közforgalomban. Ebben a tekintetben szerencse kísérte egész a szabadságharcz lezajlásáig Kossuth pénzügyi műveleteit, mert a nemzet nemcsak teljes értékűeknek ismerte el a magyarvagy köznyelven mondvá: »*Kossuth-bankókat*,« hanem jobban kedvelte országszerte a bécsi bank pénzjegyeinél.

A Kossuth-bankó, melynek értéke Magyarország összes vagyona által lett garantírozva, — nemcsak hogy teljes értékében maradt meg a szabadságharcz végeig, — hanem volt reá eset, hogy agióval vásárolták.¹⁾

¹⁾ *Gelich Richárd*: Magyarországi függetlenségi harcza. II. kötet 236. lap. (.... a háboru alatt is megadta azoknak (a bankjegyeknek) a hitelt, sőt a hadiszerencse szeszélye szerint majd föl, majd leszállott értékök.)«

A bankjegysajtó volt tehát Kossuthnak az a csodálatos Áron vesszeje, melylyel a pénz forrását megnyitva, a rendkívüli kiadásokat fedezhette. Magától értetődik, hogy a hadiszerencse végkimenetelétől függött a kormány azon ígéretének teljesítése, hogy teljes névértékük szerint váltja be a magyar bankjegyeket.

Kossuth, *öt, tíz, száz, és ezer* forintos bankjegyeket nyomtatott, — de az ezer forintos nem ment át a közforgalomba.

Az ötförintos bankjegyekből 1849-ben 8.249.790 forint nyomtatott, s pedig naponként mintegy százezer forint egész július közepéig. A tízforintos bankjegyekből 19.129.740 forintot készítettek. A százforintos bankjegyekből összesen 11.040.100 forint készült el; tehát összesen, mintegy 38 és fél millió bankjegyeket bocsátott ki Kossuth Lajos a magyar államvagyon terhére ily pénznemekben. Ha ehhez még hozzáadjuk a 2.954.000 frtnyi 15 és 30 kros jegyeket, s a július végétől augusztus 10-ikéig kibocsátott *kétforintos* bankjegyeket. (Ezek nem mint az előbbieket vörös hasuak, hanem *fekete hasuak* voltak, s a czimer felől hiányzik a korona. A legkritkább szabadságharczi papírpénz,) melyekből mintegy 600.000 forint értékűt bocsátottak át a közforgalomba, — akkor a Kossuth által kibocsátott papírpénzt 42 millió forintba tehetjük.

Azonban nézzük, mi történt január 13-án az országgyűlésben? Felolvasták Deák Ferencz és társainak jelentését a békeküldöttség sikertelensége ügyében. Bezeredy István, Kubinyi Ferencz és Nyáry Pál a béke mellett foglaltak állást; Szacs vay Imre és Asztalos Pál kimondatni kívánták, hogy a küldötteknek békülési meghatalmazása megszűnt. Kossuth e két indítványt ajánlja a háznak elfogadásra:

1. Azon kijelentésre, melyben halállal kínálnak, nincs más felelet, mint az, »védekezzünk utolsó emberig,« s ez rövid nyilatkozatban közöltessék az egész nemzettel.

2. Mondja ki a ház: »*Mi, Magyarország képviselői, a harcnak utolsó percéig együtt maradunk.*«

A képviselők erre mind felállnak s esküre felemelt kezekkel a legnagyobb lelkesedés közt, egyhangulag kiáltják: »*Együtt maradunk!*«

A képviselőház erre vonatkozó hitelesített jegyzőkönyvi kivonata így szól: A képviselőház ezen feleletből teljesen s a legméltóbb indignációval meggyőződván, mikép az ausztriai ház, mely eddigi fennállásáért is annyi hálával tartozik ezen nemzetnek, oly fenhéjazó hangon, s oly zsarnok feltételeket nem átal szabni, minőket még tökéletesen megvert nemzet irányában sem szabad tennie, holott a magyar nemzet eddig nemcsak hogy leverve nincs, sőt seregeinek száma és vitézsége s a nép áldozatkészsége győzedelmet is ígér, egy akarattal elhatározta, miszerint országos lételét, függetlenségét, alkotmányát és nemzetiségét utolsó emberig, utolsó csepp vérig tovább is védelmezni fogja.¹⁾

E közben érdekes hírek jöttek Pestről: Az ostromállapot kihirdetése, fegyverbekérés 36 óra alatt, a kaszinó és gyűlde bezárása, Havas József császári biztos működése, s gr. Wrbna Ladislav felhívása, hogy senki se merjen összeköttetésben lenni Kossuthal, vagy a felosztatott országgyűléssel. Erre a hirre a képviselőház egyik elnöke, az erdélyi *Pálffy János* rögtön leköszönt; viszont a honvédelmi bizottmány január 21-én elrendelte, *hogy azok, kik az ellenségtől hivatalt fogadtak el, mint Havas Pesten, Babarczy császári biztos Pestmegyében, Fiáth Ferencz stb.* ezek vétkekes honárulóknak tekintendők, s mint ilyenek fognak büntettetni.²⁾

A január 22-iki ülésen Madarász József indítványára kimondja a ház: Mindazon képviselők, kik a ház engedelme vagy a kormány kiküldetése nélkül vannak távol Debreczenből s jövő február hó 10-ig itt meg nem jelennek, úgy fognak tekintetni, mint kik helyüket hűtlenül elhagyták, s kerületeik utasítandók lesznek, hogy helyettük más képviselőket válasszanak.

¹⁾ *Közlöny.* 1849-iki évf. 4. sz. 14. lap.

²⁾ *Közlöny.* 1849-iki évf. 7. sz. 23. lap.

És igazán nem lehetett csodálni, hogy összesen nem jelent meg Debreczenben több mint 145 képviselő. Ugy látszott, minden összeesküdött a magyar nemzet ellen. Az embereken erőt vett természetes gyengeségük: a félelem, s kiki igyekezett bőrét védeni. Ha azonban rossz auspicziumokra volt kilátása Debreczenben az egyszerű képviselőnek, milyen lehetett akkor a kormány s főleg Kossuth Lajos helyzete? Keletről, nyugatról, északról és délről a rosszabbnál rosszabb hírek érkeztek. A feldunai hadsereg nevében Görgei Arthur kiadta ismeretes váczai proklamatióját, melyben ellentétbe helyezi magát a magyar kormánnyal s kijelenti, hogy a honvédelmi bizottmányt nem ismeri el törvényesnek; attól nem, csakis az V-ik Ferdinánd király által kinevezett Mészáros Lázár hadügyminisztertől fogad el parancsokat. Mit volt tennie Kossuthnak, vissza hívta Debreczenbe a derék jó öreg Mészáros Lázárt, aki különben jó svadronyos kapitány lehetett, de hadvezérnek való épen nem volt; s kit Schlick Kassánál jól el is páholt. Helyette pedig elment a harcztérre a hős Klapka György.

Megjött a szomorú hír Nagy-Enyed pusztulásáról s az oláhok kebellázító kegyetlenkedéséről; ezalatt megérkezik a lengyel Dembinski, s vele kezdődik a visszavonás. A feldunai hadsereg vezére hosszabb ideig semmi hirt nem ad magáról, — de jönnek rossz hírek a többi harcztérről. A derék jó székely, Boér Antal, felháborodva a szászok »*istentelenségein*«, kívánja, hogy a szászok minden jószágai a magyar állam részére lefoglaltassanak;« Fekete Lajos képviselő pedig azt kérdi a kormánytól, van-e már intézkedés és milyen téve Vay Miklós, Nádosy és gr. Eszterházy s a többi hazaárulók ellen, kik még életben vannak? ¹⁾

Majd jön a kikelet, rózsás lesz a láthatár szerte a magyar hazában. Petőfi Sándor lelkes levele jelent meg az egyik debreczeni lapban Bem diadalutjáról; már azt lehetett hinni, utban van az öreg lengyel vezér seregestül »a Tisza partjaira, hogy a rózsák hazájának is« megmutassa

¹⁾ *Közlöny* 1849. 19 sz. 67 lap.

diadalmas zászlóit. Jött a hír, hogy Guyon vezérlete alatt a magyar sereg szuronynyal foglalta el Branyiczót; hogy Klapka Kassa felé szorítá az ellenséget; sőt be is vonult Kassára; Aradról jelentette Gál Miklós, hogy az ellenség benyomult a városba, de Asztalos és Boczkó Dániel kiverték s átkergették a Maroson; majd jött a jó hírek legjava: Bem a piski hidnál visszaverte az ellent; ez a csata döntött Erdély sorsa felett.

De viszont február 24-e körül este 10 órakor hirtelen összehívatta Kossuth a képviselőket; összejöhetnek ugy 60—70-en éjjeli 11 órára. Kossuth közölte velük, hogy most kapta a hirt, miként az ellenséges vasasok Fürednél már átjöttek a Tiszán, s az ut előttük nyitva áll Debreczenig. Felhívta a követeket, hogyha csakugyan menekülni kellene Debreczenből, kövessék biztos helyre a kormányt. A képviselőház nagy többsége hajlandó volt követni a kormányt, az ugynevezett »békepárt« egyik vezérférfia Bartal György azonban felszólította Kossuthot, adjon neki felvilágosítást az alábbiakra: *a)* miben áll a pénzügy, rendelkezik-e a kormány a szükséges pénzzel a had folytatására? *b)* minő a hadsereg szelleme? *c)* biztosittatik-e létezésünk?

E felszólallásra iszonyu vihar támadt. Főleg nagyon haragos volt Boniss Sámuel, a koronaőr; ki nem mérsékelhetvén felindulását, e szavakkal lépett Bartal elé: »Ki mer itt most számoltatni akkor, mikor a veszedelem elhárításáról kell gondoskodni?!«

Bartal kimagyarázván magát, a csend és béke kissé helyreállt, s Kossuth kijelenté, hogy ami a pénzt illeti, emberi erő amit megtehet, az teljesittetik. A hadseregben lehetnek félreértések, de a nagy zöm kész életével védeni a hazát. Es ő reméli, hogy ha az egyenetlenségek elsimulnak, ami miatt ő a táborba megy, ügyünk győzedelmeskedni fog.

Némi kis izetlenkedés után az esti ülés véget ért. A vasasokról szóló hír valótlannak bizonyult.

De nemcsak a honatyák veszekedtek a debreczeni conventben, hanem meg volt a veszekedés a hadsereg veze-

tői közt is. Mészáros hadügyminister egy rendelete a Görgei vezérlete alatt levő feldunai sereget is Dembinsky tábornok főparancsnoksága alá helyezte. Itt kezdődött a szabadságharcz veszedelme. Nemsokára ezután következett a kápolnai és mező-kövesdi csatavesztés; majd az a szomorú jelenet Tisza-Füreden, hogy Dembinsky ellen tisztjei felázadtak. Erre azután Görgei ideiglenes fővezér lön. Emiatt a tisza-füredi eset miatt sokan kárhoztatták Kossuthot. Miért nem fogatta el, vagy miért nem lövette ekkor főbe Görgei Arthurt? Kossuth erre igen észszerűen megfelelt, egy későbbi levelében azt mondván, hogy ha ő akkor megkísérte Görgei elfogatását, a magyar sereg különböző csapatai közt került volna harcra a dolog, és a sereg bizonyosan felbomlott volna. Tehát ő a szabadságharcz ügyét nem akarta kockára tenni személyes ügyek miatt! Pedig már ekkor a külföldi hatalmasságok is értesültek arról, hogy a magyarok ügyében kedvező fordulat állott be. *Foublanque* belgrádi angol főkonzul február 26-iki kelettel értesítette sir Stretford *Canninghot*, hogy »a magyarok most magasabb hangon beszélnek, mint azelőtt.¹⁾

Kossuth a márczius 10-iki ülésen terjeszté elő a hadseregben kitört egyenetlenségek dologát. Értesítette a házat, hogy Dembinszky lemondott a fővezérségről, ő pedig intézkedett, hogy a tiszamenti haderő két hadtestből álljon, az alsó sereg vezére lesz Damjanich, a felső, Tisza-Fürednél állóé pedig Görgei. Fővezérnek Vetter Antalt szemelték ki. Együttal biztosítá a házat, hogy a fővezéri kinevezés a hadseregnél engedelmességgel fog találkozni. E tekintetben — ő beszélt Görgeivel — egység van; a nemzet tehát nyugodt lehet.

Vetter azonban csak rövid ideig maradt fővezér; ő betegségét adva okul, visszavonult s akkor Görgei Arthur lett a fővezér.

Időközben azonban Ausztria császára a Kremsierbe, 1848. november 15-re egybehívott országgyűlést feloszlatta,

¹⁾ Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1849. 163. lap.

s márczius 4-én kiadta az oktroyált alkotmányt. Az oktroyált alkotmánynak hazánkat illető pontjai az ország önállóságát és törvényes függetlenségét megszüntetik, törvényhozásunk legfőbb jogait a bécsi birodalmi gyűlésre ruházzák, az »Uniót« megsemmisítik, Erdélyt, Horvát-, Szlavon- és Dalmátországot, ugyszintén a Határőrvidéket az anyaországtól elszakítva, külön-külön tartománynyá alakítják.

Az oktroyált alkotmányt *Schwarzenberg, Stadion, Krauss, Bach, Cordon, Bruck, Thinnfeld* és *Kulmer* irták alá s főbb pontjai ezek:

Minden népfaj egyenjogu. Az egész birodalom egy vám- és kereskedelmi terület. A császár mint osztrák császár koronáztatik meg és az alkotmányra esküt teend. Ő a legfőbb hadvezér, a háború és béke ura, kinek nevében szolgáltatnak mindenütt igazságot. Az egész birodalomra nézve egy közös osztrák polgári jog lép életbe. A polgárok egyik koronaországból szabadon költözködhetnek a másikba s törvény előtt egyenlők. A községek képviselőiket szabadon választják, és saját ügyeikben önkormányzattal birnak.

Tartományi ügyek: földmivelés, középítkezés, jótékonyági intézetek, az országos kiadás és bevételek megállapítása

Birodalmi ügyek: az uralkodóház s a külországok viszonyai egyházi, felsőbb oktatási, birodalmi, háztartási, ipar, kereskedelmi s közlekedési stb. ügyek. A törvényhozási hatalom, a császár és birodalmi gyűlés, s illetőleg a császár és a tartományi gyűlések kezében van stb. A birodalmi gyűlés felső- és alsó-házakból áll. A felsőház tagjait a tartományi gyűlések, az alsóházéit a nép választja. A legkisebb cenzus 5 frtnyi, nagyobb városokban 10 frtnyi adó. A követek a császár által bármikor haza küldhetők; utasítást nem fogadnak el, s esküt tesznek le a császár és az alkotmány iránti hűségre; a hazaküldés után három hónap alatt ismét összehivandók.

Magyarország alkotmánya, amennyiben az új alkotmánynyal össze nem fér, hatályon kívül tetetik, stb.

A végrehajtó hatalom egy és oszthatlag s kizárólag a császárt illeti. Az egyes tartományok helytartókat fognak kapni. Végrehajtási ügyekben a császár egy birodalmi tanács javaslatával élhet, melynek tagjait maga nevezi ki. Egy

legfelsőbb birodalmi törvényszék állíttatik fel a birodalom és tartományok, a ministerek és helytartók közti peres ügyek, s a felségsértések megítélésére. Az adó törvény útján határoztatik meg, valamint a katonakötelezettség is. Végre: Az államadósságért a birodalom kezes.

Ezt az octroyált alkotmányt a jóbécsi urak Windischgrätz azon hadi tudósítása alapján adták ki, hogy ő a kápolnai csatát megnyerte, s a magyar seregek teljesen meg vannak semmisítve.

Pedig ez a dolog akkor még nagyon el volt hirtelenkedve. Bécsben csak későn látták be, hogy Windischgrätz hadi tudósításai nem felelnek meg a valóságnak, s az »osztrák fegyverek diadalmas előmenetelei Magyarországon az egységes Ausztria ujjaszületésének nagy munkáját még nem végezték be«.

Abban az időben, midőn a bécsiek arról álmodoztak, hogy a rebellisek össze vannak taposva, akkor fordult egy nagyot a hadi szerencse kockája, és a magyar fegyverek minden vonalon győzedelmeskedtek. A diadalok hosszú sorát a szabadságharcz győzhetetlen vezére: Damjanich János kezdte Szolnoknál, Bem Brassó és Vöröstoronynál, Perczel a Bácskában verik tönkre az ellent.

És ezekre a diadalokra gyors egymásutánban következnek a hatvani, bicskei, isaszeghi, váczi, nagy-sallói csaták, Komárom felszabadítása, és Budavár bevétele. Azonban ne siessünk! Térjünk vissza Debreczenbe, s lássuk, mit csinált a magyar kormány az octroyált alkotmány kibocsátása után?

* * *

Lehetetlen tagadni, hogy a harcztéri diadalok adták meg a lökést a debreczeni irányadó férfiaknak arra nézve, hogy az oktroyált alkotmányra *a függetlenségi nyilatkozattal* feleljenek. A függetlenségi nyilatkozat lehetett késői vagy korai, ahogy vesszük, de nemzeti és magyar alkotmányos szempontból, az akkori viszonyokat tekintve, épen nem helyteleníthető.

Lehetetlen bizonyos hasonlatosságot fel nem fedezni. az amerikai Egyesült-Államok és a magyar függetlenségi nyilatkozat között.

Az amerikaiak függetlenné nyilvánították magukat az anyaországtól, mert Nagybritanniával szemben gyarmatilag voltak függő helyzetben. Magyarország alkotmányos jogainál fogva teljesen független volt mindig Ausztriától. Az amerikaiak függetlennek nyilvánították magukat, mert a brit kormány eltörölte legbecsesebb törvényeiket, s kormányformájukat alapjában megváltoztatta. A debreczeni országgyűlés is akkor kiáltotta ki a nemzet függetlenségét, amikor az oktroyált alkotmány Magyarország összes törvényeit hatályon kívül helyezte.

Talán az egész függetlenségi nyilatkozat kikiáltásában egyes egyedül az volt a baj, hogy sokáig késlekedtek vele. Ha a függetlenségi nyilatkozatot akkor adja ki a nemzet, midőn Ausztria a márcziusi törvényeket vissza vonta s álnokul nyakunkra küldte Jellasichot, akkor hazánkra nézve egész másként dőlt volna el a szabadság küzdelem.

Akkor a császári önkény tökéletesen igazolta volna Magyarország elszakadásának tényét. Ha Magyarország 1848 nyarán kiáltotta volna ki függetlenségét és pár hét múlva nem habozott volna a bécsiek hívására az osztrák főváros segélyére sietni; ha a magyar sereg, a mint az osztrák határon megjelent, nem tétovázott volna, hanem egyenesen Bécs felé indul, Windischgrätznek nem lett volna soha alkalma Bécsben rendet csinálni. Mert Bécsnek másfélszáz ezerre menő fegyverfogható népe, a magyarok által szervezve és vezetve, mint legyőzhetlen phalanx állott volna Windischgrätz hadaival szemben; *a császár pedig csekély árnak tekintette volna Magyarországot függetlenségének elismerését, fővárosáért cserébe.*

A merész és elhatározó lépésre azonban csak akkor szánták rá magukat szabadságharcunk élén álló férfaink, midőn arra az osztrák kamarilla formálisan kényszerítette őket. Mert Magyarország függetlenségének kikiáltása semmi más nem volt, mint egyszerű viszhang a márczius 4-iki császári kiáltványra. Ekkor már a nemzeti becsület köve-

telte meg, hogyha az uralkodóház a százados szerződéseket foszlányokká tépte, a nemzet is mondja ki: hogy az élni kívánó Magyarország a dinastiát többé uralkodójának el nem ismeri.

Ebből a nézetből indult ki maga Kossuth is, kiről úgy Klapka¹⁾ mint Vetter²⁾ tábornokok elismerik, hogy barátságos közeledésével és a szivességgel, melylyel kezét Görgeinek nyújtotta, mindent elkövetett arra nézve, hogy a köztük fennálló egyenetlenséget kiegyenlítse. Késő volt! És Kossuth azon elhatározása folytán, hogy az országot függetlennek nyilváníttatja, a szakadás közte és Görgei közt teljessé vált.

Nem akarunk most annak vitatásába bocsátkozni, hogy a hadsereg előzetes beleegyezésével történt-e a függetlenségi nyilatkozat kimondása vagy sem. *A politikai ügyekhez a hadseregnek, a tiszti karnak semmi köze!* Az azonban tény, hogy Kossuth Gödöllőn előzetesen közölte azt a hadtestparancsnokokkal és Klapka³⁾ konstatálja, hogy Görgeinek akkor nem volt bátorsága az ellen felszólalni, különben esetleg ők, a többi tábornokok is támogatták volna. »Görgei azonban, jegyzi meg Klapka, soha a legkisebb jelét sem adta annak, hogy közte és Kossuth között ily nagy elvi különbség létezik. És valljuk meg az igazat, a politikai dolgok folyásának, vagy egyes politikai tényeknek sohasem szabad a hadi sikerekre befolyással lenni.

A szabadságharcz titkos és nyílt ellenei azonban a függetlenségi nyilatkozatot emberül kihasználták nemcsak arra, hogy Kossuthnak s az ügy élén álló férfiaknak zavart csináljanak, hanem arra is, hogy a hadsereg szellemét lehangolják; nagyobb és nagyobb szakadást támasszanak a politikai pártokban, s így mintegy önként megingassák a nemzet bizalmát az iránt, hogy lehetőség, kilátás van még győzelemre.

A függetlenségi nyilatkozat kellett, *feltétlen szükséges volt*, különben e nemzet nem érte volna meg újra ébredé-

¹⁾ Klapka Gy.: Emlékeimből 128. lap.

²⁾ Vetter Antal kéziratban levő emlékiratai a téli hadjáratról.

³⁾ Klapka Gy. Emlékeimből 129—130. lapok.

sét, feltámadását. Hiteles adatok vannak különben a békepárti írók azon állításának megczáfolására, mintha Kossuth a hadsereg és parlamenttel kétszinű játékot játszott volna, s így erőszakolta vala ki a függetlenségi nyilatkozat ki kiáltását. A debreczeni képviselőház tagjai nagyon jól ismerték a hadsereg szellemét a proclamáció óta. Szóba hozta azt ott előbb Perczel Mór, majd Irányi Dániel. Ép úgy tudta a hadsereg tisztikarának minden egyes tagja nem csak azt, hogy a Debreczenben levő képviselők nem konservatívek, nem monarchicusok, nem aulikusok, hanem mind azon egyénekből került ki, akik a bécsi kormánnyal szemben folyton ellenzéket képeztek. Tehát kölcsönösen tisztában lévén egymás érzelmeivel, Kossuth Lajos úgy Debreczenben a képviselők előtt, mint Gödöllőn a hadtestparancsnokokkal szemben, csak egyéni érzelmeinek adott kifejezést. Utóbbi, ismétlem, nem is volt kötelessége. Ez csak egyszerű udvariassági ténynek tekinthető a hadsereg vezetői iránt azért, hogy ha valamelyiküknek a teendő indítvány nem fülne a fogához, hát tudjon magával számolni, és siessen hamarosan az osztrák sas védszárnyai alá.

Az april 14-iki függetlenségi nyilatkozat kimondásánál különben nem volt szükség sem fufangra, sem cselfogásra, ment az magától, mint a karikacsapás.¹⁾ Hisz mint fentebb említettük, a Debreczenben megjelent képviselők túlnyomó nagy része radicalis volt; a hajdan erős ellenzéki Nyáry Pál beállt Debreczenben conservatívnek s ott a »békepárt« egyik vezére lőn. A bekepárt alig állott 22—25 tagból; s főtámaszuk volt a hadsereg illetőleg csodálatos

¹⁾ Az april 14-iki függetlenségi nyilatkozat kikiáltását legkövetkebben tárgyalják: *Horváth Mihály*: A függetlenségi harcz II. köt. 406. és köv. lapok. *Gelich Richárd*: Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben III. köt. 333. és köv. lapok. — *Görgei Arthur* Mein Leben und Wirken II. köt. 9. és köv. lapok. — *Görgei István*: 1848—1849-ből, II. köt. 124—136. — *Kossuth Lajos*: Irataim az emigratióból II. köt. 275. s köv. lapok. — *Kazinczy Gábor*: Szerepem a forradalom alatt, Hazánk 1884. évfolyam 81-ik lap. — *Kovács Lajos*: Békepárt a forradalomban 85. és köv. lapok. — *Beksich Gusztáv*: *Kemény Zsigmond* a Forradalom és kiegyezés 114. lap. Közlöny 1849. évi 80, 81, 82, 83, 84, 85-ik számok.

módon Mészáros Lázár, Klapka György és Görgei Arthur. De ezek sem akarták, ép oly kevéssé mint Görgei Arthur, az octroyált alkotmányt és Ferencz József császárt elismerni. Isten mentsen! Hanem ezek modern Rip-Van-Winckle-ekhez méltóan, még 1849. áprilisában is azon törték fejüket, mi módon lehetne V-ik Ferdinánd detronisált osztrák császárt és magyar királyt újra installálni a magyar királyi székbe. Vajon a magyar Varvickek terve nem-e volt veszélyesebb még a függetlenségi nyilatkozatnál is? Szerintünk igen! Különben kötelességünk még azt is konstatálni, hogy a hires békepárti urak nem csak a nyílt ülésben nem tettek kifogást a függetlenségi nyilatkozat kikiáltása ellen, de az április 13-iki titkos ülésen sem tiltakoztak az ellen komolyan. E helyett azonban, midőn már ki lett kiáltva, titokban, vakondok módon működtek még akkor is ellene, a midőn az orosz invasio bevégezett ténynyé vált. Ekkor azonban az egyezkedések útja már el volt vágva. Konstatáljuk végre azt, hogy a függetlenségi nyilatkozat kikiáltása a legkisebb összefüggésben sem állott az orosz interventióval.

Ugy az orosz, mint az osztrák udvar tisztában volt már azzal 1848 nyarán, hogy a bécsi udvar igénybe veszi a czár szives, atyai jóindulatát s megtámogatja V. Ferdinánd trónját. A czár még V. Ferdinánd atyjának Ferencz császárnak tett ez irányban kötelező ígéretet; s a midőn ez ígéretre figyelmeztetve lőn, kijelenté, hogy kötelességének tartja adott szavát beváltani.¹⁾

A függetlenségi nyilatkozat kikiáltásának lefolyása a következő:

Április 13-án reggel a Debreczenben jelen volt képviselők értesültek, hogy Kossuth visszaérkezett a táborból. Többen tudván, hogy titkos értekezletre hivatnak össze, találgatni kezdték, mi lesz a tárgya. A békepárti Nyáry Pál olyas félet dohogott szövetségeseinek, hogy »Kossuth

¹⁾ A czár már 1848-ban, egy június 15-kéről kelt magánlevelében lőn figyelmeztetve 1837-ben tett ígéretére. A levél vége így szól: »Felsőged kötelezettséget vállalt magára Ferencz császár irányában, lekötötte szavát, és szükség esetén a felsőgednél tapasztalt nagylelkűséggel fogja azt beváltani tudni.

a dynastia ellen akar indítványt tenni. »Ebből a békepárt azt következtette, hogy Kossuth most Ferencz József helyett V-ik Ferdinándot nyilatkoztatja ki magyar királynak és osztrák császárnak.

A titkos ülés összejövén, Kossuth előterjesztette indítványát, s kijelenté, *legyen bár másnak ellenkező véleménye, ő azt indítványozni fogja nyílt ülésen.*¹⁾

A jelen volt békepárt tagjai Kossuth indítványát nem merték megtámadni. Ők arra hivatkoznak, hogy »életveszély nélkül az lehetetlen volt;« de hát ha a hon java és érdeke úgy kívánta, miért nem merték azok a jó urak életüket is esetleg kockára tenni. Fondorkodtak, elakarták odázni, kiakarták játszani az indítványt, de nyíltan nem mertek ellene fellépni.

Be kell ösmerni, hogy a békepárti urak még csak meg sem merik kísérteni, tagadásba vonni azt, *hogy a nép, főleg pedig a Tiszavidék népe, a függetlenség kikiáltásának kérdésében »Kossuth háta megett volt«.*

A zárt ülés azzal ért véget, hogy a mikor Kossuth belátta, miként Nyáryéknak a huza-vona a célja, kijelentette újból, hogy holnap megteszi nyílt ülésben az indítványt.

Másnap annyi nép tódult az ülésterembe, hogy ott mozogni is alig lehetett. Az utcák, terek szintén tömve voltak közönséggel. Ekkor a szerencsétlen véget ért *Drágos* János megtette az indítványt, tartsa a képviselőház ülését az nap a nagy templomban. *Besze* János csatlakozott Drágos indítványához, mire az elnök *a nélkül, hogy valaki ez ellen csak egy syllabával is tiltakozott, vagy legkisebb ellenvetést tett volna*, kimondta: az ülés ma a nagy templomban lesz. Az elnök a békepárti Almássy Pál volt.

Ott tartották tehát a gyűlést! Hatalmas, imposáns lefolyása volt annak az ülésnek!

A függetlenségi nyilatkozat egy szem- és fültanuja beszéli, hogy az a jelenet a debreczeni református templom diszitetlen falai közt a legnagyobb szerűbbek egyike volt az

¹⁾ *Beksich G.* Kemény Zsigmond: a forradalom és kiegyezés. 117. lap.

egész magyar forradalomban. Kossuth ékesszólása sohasem volt villanyozóbb, mint mikor a Habsburg dynasztia trónvesztését, tollba mondta; lángoló hazaszeretete nyugodt ékesszólásában tündökölt. A bucsuztató szavak zuhatag gyanánt dörögtek ajkairól; és mikor a nemzetnek századokon át tartott szenvedéséről, elnyomatásáról, áldozatairól beszélt, és a népnek szeme elé tárta óvasképen a multnak jeleneit, a jelen voltak vére forrongott és az izgalom lázától reszketett minden ember. Csak a jelen öröme, a szabadulás érzése kárpótol a mult szenvedéseieért. Az elragadtatás kiáltása hangzott fel a tömegből és hatalmas áradattá növe zúgott végig az utcákat elálló sokaságon, s az egész országon keresztül.

Viharos éljenzéssel fogadott beszéde után Kossuth Lajos indítványozta, hogy Magyarország független statusnak nyilváníttassék, a habsburg-lotharingeni ház a Magyarország feletti uralkodásból örökre zárassék ki; mondassék ki a béke és barátság minden más népekkel; az ország jövő kormányzati formája később állapíttassék meg, s végre ez elveknek nyilatkozatba foglalására 3 tagból álló bizottság küldessék ki.

Kossuth beszéde után az *elnök* csak perczek mulva juthatott szóhoz, s akkor a határozatot a ház egyhangu helyeslése közt kimondta. Kossuth indítványának minden pontja változatlanul ellentmondás nélkül elfogadtatott.

A nagyjelentőségű történelmű okmány egész terjedelmében így hangzik:

A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata.¹⁾

Mi, a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés, midőn jelen ünnepélyes nyilatkozatunk által Magyarországot elidegeníthetlen természetes jogaiba visszahelyezve, minden hozzátartozó részekkel és tartományokkal egyetemben az önálló europai státusok sorába igtatjuk, s a Habsburg-Lotharingen házat Isten és világ előtt trónvesztettnek nyilatkoztatjuk: erkölcsi kötelességünknek ismerjük, ezen elhatározásunk indokait nyilvánítani, miszerint

¹⁾ *Közlöny* 1849. évfolyam 85-ik szám.

tudva legyen az egész világ előtt, hogy e lépésre a halálig üldözött magyar nemzetet nem elbizakodás s nem forradalmi viselkedés, hanem a türelem végső kimerültsége s az önfentartás kénytelen-sége vezeté.

Háromszáz esztendeje mult, hogy a magyar nemzet szabad választás által az osztrák házat két oldalú kötések alapján a királyi székbe emelte.

És e három század nem egyéb, mint a folytonos szenvedés három százada.

Isten ez országot a jóllét és boldogság minden elemeivel megáldotta. Közel 6000 négyszög mértföldnyi területe sokszerű bőségben van elárasztva a felvirágzás forrásaival; 15 milliónyi népe keblében hordja az ifjú erőt és fogékonyságot, hogy Europa keletén a népszabadságnak és civilizationnak hatalmas tényezője s Europa békéjének, mint hajdan őre volt, jövőben biztosítója legyen.

Soha egy dynasztiának hálásabb feladat nem jutott az isteni gondviseléstől, mint jutott a Habsburg-Lothringeni háznak Magyarországon.

Elég volt volna nem akadályoznia természetes fejlődését: s most Magyarország a legvirágzóbb országok közt állana.

Elég volt volna nem irigyelnie a mérsékelt alkotmányos szabadságot, melyet a nemzet egy ezred év viszontagságai között féltékenyen megőrizgetett, s királyai iránt a példátlan hűség kegyeletével azonosított; s a Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzetben trónusának rendíthetlen támaszát még sok ideig fel-találhatná.

De ezen dynasztia, mely egy uralkodót sem mutathat fel, ki népei szabadságában kereste volna erejét és dicsőségét, a magyar nemzet irányában firól fira a hitszegés politikáját követé; s vagy nyílt erőszakkal azon dolgozott, hogy ez országot törvényes önállásától s alkotmányos szabadságától megfosztva, a már elébb minden szabadságukból kivetkeztetett császári tartományaival egy közös szolgaságba összeolvaszsa; vagy ha e részben magát a nemzet megtörhetlen vigyázata által gátolva érezte, minden igyekezetét odafordítá, hogy Magyarország, erejében elzsibbasztva, kifejlődésében feltartóztatva, a császári tartományoknak gyarmatul szolgáljon, miszerint azok Magyarországból s annak rovására minél több hasznot húzhassanak, s e haszon által képessé tétessenek azon

terhek elviselésére, melyekkel rájuk, az alkotmányaiktól megfosztottakra, a pazar gazdálkodásu császári uralkodás akadály nélkül nehezedett; s nehezedett nem alattvalói érdekében, hanem a korlátlan uralkodás Európa szerte terjesztésének s a népek szabadsága elnyomása érdekében.

Több ízben történt, hogy e zsarnok rendszer ellenében, melynek minden lépését vagy nyílt erőszak, vagy bűnös ármány és cselszövény bélyegzé, a magyar nemzet, önfentartása végett, fegyveres védelemhez volt nyulni kénytelen.

És bár diadalmasan harczolta az igazságos védelem harczait, erejének használatában, mindig oly mérséklett, s a királyi szó iránti hitben mindig oly bizakodó volt, hogy győzelmes fegyverét azonnal letette, mihelyt királyai a nemzet jogait és szabadságait egy újabb alkukötéssel, egy újabb esküvel biztosították.

De hiába volt minden kötés; minden újabb királyi eskü az uralkodó ház ajkairól, egy újabb hitszegés kezdete volt; s a magyar nemzet országos életének megsemmisítésére intézett politikája soha sem változott háromszáz éven át.

Hiába ontá vérének nemzetünk ezen házáért, valahányszor az veszélyben forgott; hiába áldozott a dynasztiának családi érdekeiért annyit, melynél többet nemzet nem áldozhat soha királyaiért; hiába felejté túlzott nagylelkűséggel minden újabb ígéretnél a multak sebeit; hiába ápolt kebelében oly törhetlen hűséget királyai iránt, mely még a szenvedések közt is a vallásosságig emelkedett: a Habsburgi és utóbb Habsburg-Lothringeni ház uralkodása Magyarországon utódról-utódra a folytonos hitszegés históriája maradt.

És a magyar nemzet mind e mellett tiszteletben tartá a kapcsolatot, mely őt kétoldalu kötésekkel ezen dynasztiához kötötte; s ha most az önfentartás természeti kötelességénél fogva e hitszegő háznak trónvesztését és száműzetését elhatározza: ezen igazságos ítéletre csak azon tapasztalás által volt indítható, hogy a Habsburg-Lothringeni ház kérlelhetlenül összeesküdött Magyarországot státusz-életének kiirtása, és önmaga tépte szét azon kötelékeket, melyek őt a magyar nemzethez csatolták, mit Európa előtt nyílt kérdéssel be is vallott.

Több ok van, mely Isten és világ előtt minden nemzetet feljogosít, hogy a felette uralkodott dynasztiát trónjáról száműzze. Ilyenek:

ha az ország ellenségeivel, rablókkal, pártütőkkel a nemzet elnyomására szövetkeznek;

ha az esküvel szentesített alkotmány s országos státusélet eltörlésére fegyveres erőszakkal támadja meg alattvalóit, kik ellene fel nem lázadtanak;

ha erőszakkal feldarabolja s megcsonkítja az ország területi épségét, melyet fentartani megesküdött;

ha idegen fegyveres erőt használ saját alattvalóinak legyilkolására s törvényes elnyomására.

Minden egyes ok elég arra, hogy a dynasztia a trónt elvesztse.

A Habsburg-Lothringeni ház példátlan hitszegéssel mind-ezen bünt együtt és egyszerre követte el; s elkövette a magyar nemzet státusélete eltörlésének határozott szándékából; elkövette annyi árulás, annyi rablás, gyujtogatás, öldöklés, kegyetlenség, a népjognak oly lábbaltaposása kiséretében, hogy e bűneinek históriája felett elborzad az emberiség.

Alkalmul ezen hitszegésre az osztrák háznak azon törvények szolgáltak, melyek az ország alkotmányának biztosítására a múlt 1848-ki tavasszal hozattak.

Ezen törvények pedig a honpolgárok belső viszonyaira vonatkozó gyökeres reformokkal újjá teremték ugyan az országot; — mert eltörölték a hűbéri adózásokat és papi tizedet; a népnek nyelvre és vallásra való tekintet nélkül képviseleti jogot adtak, az előbb arisztokratiai szerkezetű országgyűlésen; letették alapját a jogegyenlőségnek, s eltörölték az adómentességek privilegiumát; visszaállították az erőszakkal elnyomott sajtószabadságot, s visszaéléseinek fékezésére esküdtszéki institutiót alakítottak; de bár a februári francia forradalom által előidézett szellemi rázkódtatás következtében az ausztriai birodalomnak csaknem minden tartománya forradalomban és a dynasztia egészen gyámolatlan volt; a hű magyar nemzet nem igyekezett ezen körülményt arra felhasználni, hogy a király ellenében új, meg új jogokat szerezzen magának; hanem megelégedett azzal, hogy nemzeti szabadságát, önállását és függetlenségét a miniszteri felelősségre alapított közigazgatási rendszer által újabb meg újabb királyi hitszegés ellen biztosítsa.

De azon önállás és függetlenség, melyet ez által biztosított, nem volt új szerzemény, hanem régi törvény és királyi eskü által folytonosan fentartott jog, mely még azon jogszerű viszonyon sem változtatott legkevesebbet is, melyben Magyarország az osztrák császári birodalom irányában áll.

Magyarország ugyanis Erdélylyel, s minden hozzá tartozó részekkel és tartományokkal az osztrák császári birodalomba soha bele nem olvadt; hanem mindig önálló, független szabad ország volt, még azután is, hogy a *pragmatica sanctio* elfogadásával a magyar királyra nézve szintazon örökösödési rendet állapította meg, mely az uralkodó háznak egyéb országaira s tartományaira nézve meg volt állapítva.

Világos bizonyság erre magának a *pragmatica sanction* azon törvénybeiktatása, mely által a magyar koronához tartozó országok területi épsége, s az ország önállása, függetlensége, alkotmánya és szabadsága határozottan fentartattak.

Világos bizonyága ennek az, hogy a trónörökösök a *pragmatica sanctio* után is csak akkor lettek Magyarország törvényes királyai, ha a nemzettel koronázási alkukötésre léptek, s annak és az ország alkotmányának és törvényeinek megtartására meg esküvén, Szent-István koronájával megkoronáztattak.

A koronázási alkukötésben pedig mindig benfoglaltatik, hogy a trónörökösödési rend mellett is Magyarországnak minden jogai, szabadságai, törvényei és egész alkotmánya sérthetetlenül fentartandók.

Egyetlen egy volt a *pragmatica sanctio* óta a Habsburg-Lothringeni házból eredett trónörökösök között, II. József, ki ezen alkukötést alá nem írta, az alkotmányra meg nem esküdött és koronázatlanul halt meg. De éppen ezért a magyar királyok sorában meg sem jelenik és minden tettei és rendeletei érvénytelenek.

Utóda II. Leopold, csak ily koronázási alkukötés, eskü és koronázás mellett ülhetett a magyar királyi székbe; mely alkalmalomban a királyi esküvel szentesített 1790-iki 10-dik törvényben ujolag világosan kijelentetett, hogy Magyarország szabad ország, egész kormány formájára nézve független, és semmi más országnak avagy népnek alá nem rendelt, hanem saját önállással és

alkotmánynyal bíró, s ennél fogva saját törvényei és szokásai szerint kormányozandó.

Igy esküdött meg és lett királylyá 1790 után I. Ferencz is, ki midőn a római császárság megszűntével az osztrák császári czímet felvette, tömérdék törvényszegései között annyi tartózkodással mégis birt, hogy nyíltan elismerné, miként Magyarország, a hozzá tartozó részekkel és tartományokkal, *az osztrák császárság részei közé nem tartozik: a minthogy amattól mindig külön vámrend által el is volt és van különítve.*

Igy esküdött és lett királylyá V. Ferdinánd is, ki a múlt évi törvényeket a pozsonyi országgyűlésen szabad akaratból szentesítette; de esküjét mihamar megszegvén, a magyar nemzetnek az önálló nemzetek sorából kitörlésére családja többi tagjaival összeesküdött.

Pedig a magyar nemzet a hűségnek pietásával ragaszkodott e hitszegőhöz. A múlt évi márcziusi napokban is, midőn császári birodalma felbomlásnak indult, midőn Olaszországban fegyvereit egymást követő veszteség érte, midőn császári lakában minden perczben elűzéstől remegett — : a magyar nemzet e körülmények kedvezései közt sem kívánt egyebet, mint hogy biztosittassék az alkotmány, és biztosittassanak azon ősi jogok, melyekre az osztrák házból tizenegy király és ő maga is megesküdt, de mindannyian hitöket szegték.

És midőn e régi jogok új biztositékaul a miniszteri felelősség törvényét szentesítette és a magyar minisztereket kinevezte, a magyar nemzet lelkesedéssel karolta körül ingadozó trónusát.

E vésznapokban is, mint több ízben, az osztrák házat a magyar hűség mentette meg.

De még le sem röppent az eskü ajkairól, már összeesküdött családjával, és öröklött absolutismusi vágyai büntársaival, a magyar nemzetet semmivé tenni.

Összeesküdött pedig főleg azért, mert miniszteri felelősség institúciója mellett Magyarország önálló alkotmányos kormányzatát a bécsi kabinetnek megsemmisítenie többé nem lehetett.

Magyarországot előbb egy Budán székelő kormányshékö igazgatta, magyar királyi helytartótanács név alatt, melynek elnöke a nádor vala; ennek is világos törvényekkel meghagyott kötele-sége volt, a magyar kormányt, önállását és törvények szentségét

megőriznie; de mivel collegiális forma mellett a személyes felelősség semmivé levén, ezen kormányzék kezéből a bécsi kabinet lassanként minden hatalmat kivön, s azt igazgató kormányzékai állásából a király nevével takaródzó önkény postájává sülyesztette.

Igy történt aztán, hogy bár Magyarország törvény szerint önálló kormányzattal birt, mégis az ország pénzével és a nép vérével idegen czélokra az absolutisticus bécsi kabinet rendelkezgett; kereskedelmi érdekeinek alárendelte, elzára a világforgalom érintkezéseitől s hazánkat gyarmati helyzetbe sülyesztette.

És az, mit a miniszteriális kormányformának behozatala jövődre meggátlandó s a papiroson hervadó országos jogokat s királyi esküt valóságga érlelendő vala.

Ez és különösen az ország pénzével s a nép vérével való önkényes rendelkezhetés lehetetlenítése volt az ok, miérthogy az uralkodóház hitszegően elhatározá, hogy istentelen bujtogatással Magyarországot vérbe, lángba borítsa; s midőn a belső erő minden kötelékeit e szerint megszaggatnia sikerülend, a belháborúban vérző országot fegyveres erőszakkal eldarabolja; a magyar nemzetet az élő nemzetek sorából kitörülje s az eldarabolt országot önállásától megfosztva, a birodalom státus halmazába beolvaszsa.

E czéljainak kivitelét azzal kezdette meg, hogy a miniszterium alakítása közben egy osztrák tábornokot a törvény elleni pártütés zászlójának a magyar koronához tartozó Horvátországban feltüzése végett, azon ország bánjává nevezett.

És pedig azért szemelte ki a pártütés kezdetül Horvátországot és Slavóniát, mert az odatartozó határőrvidéki részek katonai szerkezeténél fogva ott legtöbb kész fegyveres erőt vélt található; s azon vidékek lakosai hosszú idő óta minden polgári jogokból az alkotmány ellenére kizárva lévén, katonai szolgaságuk megszokása által a császár nevével legkönnyebben valának felbujthatók.

És kiszemelte a pártütés kezdetül Horvátországot és Szlavóniát azért, mert ez erőszlatás szándékából ott a magyar nemzet elleni gyűlölséget embertelen politikája már évek óta bujtogatá s azt, a nemzetiségi szenvedelmek fölizgatásával s gyalázatos eszközökkel i ápolásával egy pártnál a dühösségig ingerelni sikerült, mindamellet, hogy a magyar nemzet a horvát és slavon nemzetiiséget nemcsak elnyomni soha sem akarta, sőt annak belkormány-

zatokban is szabad fejlődést engedett, polgári jogokban pedig horvát és szlapon testvéreivel nemcsak testvériesen megosztott, hanem nekik, még saját jogainak megcsonkításával, különös kiváltságot és szabadságot engedett.

A bán tehát a császár nevében pártot ütött s nyílt lázadást kezdett a magyar király ellen, ki ama császárral azon egy személy vala; s a lázadást annyira vitte, hogy Horvátországnak és Szlavóniának nyolcz százados kapocs után Magyarországtól elszakítását s az osztrák birodalomhoz csatolását decretáltatná.

Nemcsak a közvélemény, hanem kétségtelen adatok e pártütés megindításával a király nagybátyját Lajos főherceget, Ferencz Károly főherceget, a király öcsését s különösen nejét Zsófia hercegnét vádolák, s mert a bán pártütésében egyenesen a császár iránti hűség leplét használta, a magyar miniszterium megkérte az uralkodót, hogy nevének ezen szentségtelenítését s a családjárá vetett homályt egy ünnepélyes nyilatkozattal hárítsa el.

Akkor még az uralkodóház ügyei Olaszországban rosszul állottak, s azért az álarczot nyíltan levetni nem merte. Annál fogva a bánt és párthiveit pártütőknek, felségsértőknek és lázadóknak nyilvánította az 1848-ki jun. 10-kei rendeletében. De míg ezt nyíltan kijelentette, a pártütőt és czinkostársait császári udvaránál kegyelmekkel halmozá, s pénzzel, ágyúkkal, fegyverrel, lőszerekkel segítette.

A magyar nemzet bizván a királyi nyilatkozatban, nem sietett a pártütőt saját fészkében megtámadni, hanem a polgárverontást, hacsak lehet, elmellőzendő, a pártütés tovább terjedésének gátlására szorítkozott.

Csakhamar hasonló módon fölizzgatva, Magyarország délkeleti részén a szerb ajku lakosok lázadtak fel.

A király azt is lázadásnak nyilatkoztatá, de szintúgy mint amazokat, pénzzel, fegyverrel, ágyúval, lőszerrel segítette. Saját császári tisztjei és tisztviselői gyűjtötték be a szomszéd Szerbiából rabló csapatokat a rácز pártütők segítségére, és őket a békés magyar és német lakosok legyilkolására vezérlették. És az egész combinált horvát-rácз lázadás intézése a pártütő horvát vezér kezeibe tétetett.

Következnek a rácз lázadásban elkövetett iszonyatosságok, melyeknek hallatára is elborzad az emberi szív. A békés lakosok legyilkoltattak a kínzásoknak legirtózatosabb nemeivel; egész

virágzó városok és falvak elpusztítottak, a gyilkosoktól menekülő magyar saját hazájában földönfutó koldus lőn, s az országnak legvirágzóbb vidéke siralom-völgyévé tétetett.

A magyar nemzet védelmezni vala kénytelen magát; de nemzeti seregeink nagy részét az osztrák cabinet már elébb Olaszországba küldé a lombard-velenceiek legyőzésére; s bár saját hazánk ezernyi sebektől vérzett, annak oltalmára haza nem eresztette.

A többi magyar seregek legnagyobb része az osztrák tartományokban volt a törvény ellenére elhelyezve; nálunk pedig az országban többnyire osztrák seregek tanyáztak, melyeknek legnagyobb része inkább a pártütésnek támasza, mint a törvény s belbéke oltalmazója vala.

Sürgöttük ezen idegen katonaságnak az örökös tartományokban tanyázó magyar ezredekkel felcserélését. Résztint megtagadtatott, résztint minden uton késeltetett. S ha vitézeink a haza veszélyének hírére életveszélylyel csapatonként haza indultak, üldözőbe vétettek; s ha itt-ott a túlnyomó erőnek engedni valának kénytelenek, nemcsak lefegyvereztettek, de halállal is büntetettettek, mert hazájokat akarák a pártütők és rablók ellen védeni.

A magyar miniszterium sürgette a királyt, utasítaná a törvény értelmében az országban létező minden hadsereg- és várparancsnokságot, hogy az alkotmány iránt hűséggel s a magyar miniszteriumnak engedelmességgel tartoznak. A parancs köröztetés végett István főherczeg nádor és királyi helytartóhoz Budára leküldetett, a levelek megirattak és postára tétettek; de a király öcsce, a nádor királyi helytartó annyira vetemedett, hogy a miniszterelnök által ellenjegyzett rendeleteket a postáról visszacsempészné, a mint azok később, midőn ő az országból hűtlenül eltávozott, hátrahagyott irományai között feltaláltattak.

A pártütő bán megtámadással fenyegette a magyar tengerpartot; az ország kormánya fegyveres erőt küldött a király meg egyezésével Stiria felé, Fiume megmentésére; és a fegyveres erő ütközből Olaszországba menni kénytelenítettett. Fiumét a pártütők erőszakkal elfoglalták, s a magyar koronától elszakították.

És ezen gyalázatos ármányt a bécsi kabinet tévedésnek nyilatkoztatá, mint tévedésnek mondá azt is, hogy a horvát pártütőknek fegyvert, pénzt, ágyukat és lőszert küldött.

Általában titkosan utasítva lettek úgy a pártütők, mint a katonai s várparancsnokok, hogy ha jön is rosszaló, vagy a magyar miniszterium iránt engedelmességet rendelő királyi parancs, annak ne engedelmeskedjenek, hanem az osztrák miniszterium utasításait kövessék.

Soha gyalázatosabb játék nemzettel nem üzetett.

A magyar nemzet e szerint pénz, fegyver, hadsereg nélkül, az ellentállásra készületlenül, rendszeres ármánynyal és árulással körülmálózva, önkénytesekkel, nemzetőrökkel s gyakorlatlan és fegyvertelen népfelkeléssel volt magát a kiirtás ellen kénytelen védelmezni, s a magyar hadseregnek az országban maradt részeitől segítettve, nyílt csatákban mégis győzött mindenütt; de több abszolút szellemű tisztek és vezéreknek ármánykodásai s árulásai miatt a sánczerőségekbe vonult rácz-, szerb- és határörlázadást hirtelen le nem győzheté.

Új erő teremtéséről kellett gondoskodni.

A király színleg még mindig engedve az elutasíthatlanul törvényes kívánságoknak, 1848-ki jul. 2-ra országgyűlést hirdetett s a nemzet képviselőit felszólította, hogy a horvát és rácz lázadás legyőzésére, az ország békéjének helyreállítására, fegyveres erőről s pénzforrásról gondoskodjanak, egyszersmind maga s egész királyi családja nevében kinyilatkoztatta, hogy a horvát pártütést s a rácz lázadást a legünnepélyesebben kárhoztatja.

Az országgyűlés gondoskodott. 200,000 emberben s 42 millió forintban a szükséges erőt megszavazta, s törvényjavaslatait királyi szentesítés végett felterjesztette; egyszersmind példátlan hűséggel a királyt, ki akkoron Bécsből Innsbruckba szökött, felszólította, jöjjön Budára, segítsen jelenlétével a pártütés lecsillapításában, s támaszkodjék a magyarok hűségére, mely őt és trónusát meg fogja óvni minden veszélytől.

De ezen kérés hasztalan volt. Sőt időközben Radeczky győzven Olaszországban, a Habsburg-Lothringeni ház e győzedelemben elbizakodva, elérkezettnek vélte az időt, hogy az álarczot levesse s nyílt erőszakkal lépjen fel a belháborúban vérző Magyarország elnyomására.

A horvát bánt, a pártütőt, s maga a király által is pártütőnek nevezettet, most már kedves hívének nyilatkoztatta; pártütéseért megdicsérte s kezdett ösvényének folytatására hívta föl.

Hasonlót nyilatkoztatott a vérben fürdő rácز lázadók iránt.

Ez volt a jelszó, melyre a pártütő horvát bán időközben királyi pártfogás alatt gyűjtött seregeivel pusztítva, rabolva, a Dráván áttört; mire az országban volt osztrák seregek nagy része hozzá pártolt; az eszéki, aradi, temesvári, gyulafehérvári várparancsnokságok, a bánsági és erdélyi hadparancsnokságok hűtlenül elrabolták az országot. Felső-Magyarországba egy a király által osztrák ezredessé emelt tót pap a király szemei előtt Bécsben toborzott cseh rablókkal beütött; s a pártütő horvát vezér azon elbizakodással haladt előre a védetlen országban a főváros felé, hogy ellene a magyar hadsereg nem fog küzdeni.

Az országgyűlés még most is bizott a királyi esküben s a király felszólíttatott, hogy a pártütést szüntesse meg; de válaszul az osztrák miniszterium egy nyilatkozványára hivatkozást nyert, melyben az jelentetik ki, hogy a magyar nemzet önálló kormányától a magyar pénz-, had- és kereskedelmi ügyek kormányzatát elvonni elhatározott akarata, egyszersmind a király a fegyveres erő és hadi költség iránt saját felhívására alkotott törvényektől a szentesítést megtagadta.

Erre a magyar miniszterium leköszönt; de az új miniszterium alkotására felszólított miniszterelnök által előterjesztett miniszteri jelöltek meg nem erősítették.

Az országgyűlés, a nemzet megmentésének köteleességétől ösztönöztetve, a pénzforrásokat határozatilag elrendelte s katonai állítást parancsolt.

A nemzet teljes készséggel engedelmeskedett.

A nemzet képviselői egyszersmind felhívták a király öcsését, István főherczeg nádor királyi helytartót, szálljon, eskü szerinti kötelezettségénél fogva táborba a pártütők ellen. Elment nagy szavakban fogadott fényes ígéretekkal; de miután a pártütő horvát bánnal küldöttei által üzeneteket váltott, és már-már ütközetre kerülne a dolog, a tábort titkon elhagyá, sőt az országból is hűtlenül eltávozott.

Irományai közt pedig feltaláltatott az előre kikoholt terv, miként fog Magyarország Styriából, Ausztriából, Morvából, Sziléziából, Galiciából és Erdély felől egyszerre kilencz oldalról megtámadtatni.

És az osztrák hadügyminiszter felfogott levelezéséből kisült, miként utasítottak a Magyarországot környező tartományok hadi

parancsnokai, Magyarországba beütni s combinált hadi munkálattal a pártütőket gyámolítani.

És megtörtént a beütés kilencz oldalról, míg benn a hazában felizgatott népségek polgárháborúja dühöngött. Mindnyája között legkeservesebb az Erdélyben való támadás, mert ezáltal Erdélynek Magyarországgal való egyesülése, — mely 1791 óta sürgetett közóhajtás volt és a mely a mult évben, előbb a magyar s csakhamar az erdélyi országgyűléseken hozott, s az uralkodó által szentesített törvényeknél fogva úgy lőn valósággá, hogy az 1848-ki július 2-án megnyilt magyar nemzeti gyűlésen Erdély összes képviselői s köztök a szászok is megjelentek, — erőszakosan felbontatni megkísértetett. Sőt Erdélyben a hitszegő osztrák vezérek nem elégették a rendes sereggeli hadviselést, hanem a pártütő szászok által gyámolittatva, fellázították az oláh népességet, mely a törvény által neki ajándékozott szabadság ellen fellázadva, barbár vandalismussal gyilkolta, kinozta a védetlen magyar lakosokat; nem kimélt sem nőt, sem gyermeket, sem gyámoltalan öreget; s rommá égették és felprédálták a legvirágzóbb városokat és falvakat, s köztük Nagy-Enyedet, Erdélyben a tudományok egyik székhelyét.

De a magyar nemzet ennyi árulástól, erőszaktól s veszélytől környezve, bár fegyvertelenül, készületlenül, kétségbe nem esett jövődjére felett.

Önkéntesekkel és népfelkeléssel szaporitá csekély rendezett erejét; s az igazság érzetéből merített hazafiui lelkesedéssel pótolván a gyakorlat hiányát, a pártütő horvát tábornokot megverte, s miután vezérük az ütközet után nyert fegyverszünetet arra használta, hogy becsületszavát szegve, vert seregével az éj sötétében megszökött, az országból kikergette. Egy másik, több mint tiz ezernyi serege pedig körülkerítve vezérestől együtt utolsó emberig elfogatott.

A vert sereg Bécs felé futamodott, s Ferdinánd király annyira vetemedett, hogy annak vezérét, a megvert, megfutamodott pártütőt Magyarországon, a királyi hatalom teljhatalmú képviselőjévé nevezné, s magát a lázadás lecsillapítására egybehívott országgyűlést, melyet a törvény csak miniszteri ellenjegyzés mellett, s így is a következő évi költségvetés megállapítása után enged feloszlattatni, — jogtalanul elosztatottnak nyilvánítván, alkotmányt és minden alkotmányos institutiókat, hatóságokat, törvényszékeket, felfüggesztvén az egész országot hadi törvényszék

alá s a polgárok életét, vagyonát, becsületét azon pártütő zsarnok kényének s korlátlan hatalmának aláveté ki mint a haza ellen-sége, fegyveres kézzel támadta meg az országot, a törvényt és az alkotmányt. Sőt a hitszegő osztrák ház még e borzasztó cselekedetnél sem állapodott meg.

A pártütő bánt a Bécsét ostromló seregeknek ótalma alá fogadta s miután Bécsét egyesített erejük által ostrommal bevették s meghódították, az egész egyesült sereget Magyarország meghódítására vezették.

A még mindig hű magyar nemzet parlamentairet küldött az ellenséghez. Parlamentaireje elfogatott börtönbe vettetett, s a magyar nemzet igazságos felkiáltása feleletre sem méltatott; hanem mindenki, ki ártatlan hazáját védeni merné, akasztófával fenyegettetett.

Mielőtt azonban a zsarnok dynasztia főszerege Magyarországra beütné, az olmczi palotában családi revolutio eszközöltetett. V. Ferdinánd lemond a trónról, melyet annyi hitszegéssel megfértőztetett; a király testvéröccsének, az öröködési jogról szinte lemondott Ferencz Károlynak, fia, az ifjú Ferencz József főherczeg kiáltotta ki magát osztrák császárnak és magyar királynak.

De a magyar nemzet alkotmányos trónjáról a nemzet nélkül, családi kötések által senki sem rendelkezhetik.

És mégis a magyar nemzet annyira nem ohajtott egyebet, mint törvényeinek fentartását, s azoknak általma alatt a becsületes békét, hogy ha ezen trónváltozásra a magyar nemzet meg-egyezése törvényes uton felkéretik, s az ifjú herczeg a magyar alkotmány fentartására esküt tenni ajánlkozik, a magyar nemzet semmit sem késett volna őt, mielőtt kezét polgárverbe mártotta, diplomatikai kötések alapján fogadni s Szent István koronájával megkoronázni.

De ő megtagadva mindent, mi Isten és ember előtt szent, nemcsak erre nem ajánlkozott, sőt inkább, első szavával kikiáltotta, hogy Magyarországot, melyet ő,, — lázadónak mert lebélyegezni — fegyvertel hódítandja meg, s hogy élte feladatának ismeri, azt ezred-év óta fentartott önállásából kivetkeztetve, az osztrák birodalomba olvasztani.

És szavát, a mennyire tehette, igyekezett is rettenetesen beváltani. Reá küldte Magyarországra Windischgrätz teljhatalmu

helyettesének vezérlete alatt álló seregét, s egyúttal Galiczia és Styria felül az országot külön seregekkel megtámadtatta.

A magyar nemzet védelmezé magát a reá mért halál ellen. De mert ennyi ellenség ellenében, s benn az országban vandal lázadoktól zaklatva még egész védelmi erejét ki nem fejtheté, eleinte hátrálni vala kénytelen; s hogy a fővárost a prágai és bécsihez hasonló szetencsétlenségtől megmentse, s e jobbra érdemes nemzet sorsát készületlenül egy ütközet kockájára ne tegye, elhagyta magát a fővárost is, s az országgyűlés és nemzeti kormány mult január elején Debreczenbe tétetett át, az igazságos Isten segedelmébe és a nemzet erejébe vetett azon biztos reménnyel, hogy a főváros elhagyásával a nemzet nem fog elveszni.

És hála Istennek, nem vezett el! Azonban még ekkor is megkísérté a békés kiegyenlítést; követeket küldött a hitszegő dynasztia fővezéréhez; de ő kevély elbizakodottsággal az alkudozást elutasítá, az ország béke követeit az Olmützbe menetelben meggátolván letartóztatta; sőt azok egyikét, a volt miniszterelnököt fogságra vettette; s megszállván az elhagyott fővárost, ott a hóhér bárdjával zsarnokodott; hadi foglyaink egy részét legyilkoltatla; más részét sulyos börtönre vettette, s a többieket embertelen éhségre kárhoztatta, vagy az olaszországi seregekben szolgálatra kényszerítette.

S hogy semmi sem hiányozzék az ausztriai ház büneinek mértékéből, Erdélyben a vitéz magyar hadsereg által megveretve, az orosz czár segítségéhez folyamodott, *s a szomszéd Oláhországból úgy a magas pont tiltakozása, mint az europai hatalmak bukaresti consulainak ellenzése daczára, a népjog megsértésével, orosz seregeket hozott be Erdélybe, a magyar nemzet legyilkolására.*

És végre, hogy ennyi büneinek gyümölcset biztosítsa Ferencz József, ki magát magyar királynak meri nenezni, folyó évi márczius 4-kei s 6-akai manifestumaiban nyíltan kimondja, hogy a magyar nemzetet kitörli az élő nemzetek sorából; az ország területét öt részre feldarabolja Erdélyt, Horvátországot, Szlavoniát, Fiumét és a magyar tengerpartot Magyarországtól elválasztja; Magyarország belső területéből a rácok számára külön vajdaságot kiszakít s általában az egész országot önállóságától, törvényes függetlenségétől, s országos lételétől megfosztva, az osztrák birodalomba beolvasztja.

Ime elszámoltuk egyszerű historiai igazsággal a Habsburg-Lothringeni ház példátlan bűneinek hosszú sorát, s az örökkévaló Isten ítéletére, s a világ közvéleményére hivatkozva mondjuk ki, hogy e hitszegő házzal a kibékülés lehetsége megszűnt, s tartozunk Isten törvényének, tartozunk hazánknak, tartozunk a jognak, tartozunk a morálnak, becsületnek, Európának, s a civilisatio érdekeinek, hogy e hitszegő dinasztiát a magyar királyok trónjáról száműzve, adjuk át Isten ítéletének, s a közvélemény, morál és becsület utálatának.

Tesszük pedig azt halálra üldözött nemzetünk törhetlen ereje érzetében.

Ime három hónapja szállotta meg hazánk fővárosát a hitszegő ellenség, és nemzetünket készületlenül lepte meg. De a magyar nép az élethalálharcznak közepette nőtt erejében, s diadalmas harcok közt szerezte magának a meggyőződést, hogy hazáját meg fogja menteni.

Három hónap óta a zsarnok ellenség minden erejével egy talpalatnyi földet sem nyert; sőt vesztett tért tér után, ütközetet ütközet után.

Három hónap előtt a Tiszaig valánk viasszasorítva, mert már igazságos fegyvereink egész Erdélyt viasszaszerzték. Kolozsvárt, Nagy-Szebent, Brassót viasszafoglalták, s az osztrák ház seregeit egy részt Bakorinába ütték, másrészt úgy őket, mint a segítségükre jött orosz seregeket tökéletesen megverve, Erdélyből utolsó emberig kiűzve, Oláhországba menekülni kényszerítették.

Felső-Magyarország nagy részben meg van az ellenségtől tisztítva.

A rácز lázadás megtörve: erősségeik, Szent-Tamás és a római sánczok ostrommal bevéve, s a Tisza és Duna közt levő vidék egész Bács vármegyével, le egészen a Titelig, nemzetnek viasszaszerzeve.

Maga a hitszegő osztrákház fővezére pedig minden egyesült erejével több egymásután következő ütközetben megverve, a Dunáig és részint a Dunán tul viasszakergetve.

És azért mindezek alapján az örökkévaló Isten igazságára s a művelt világ ítéletére hivatkozva, és nemzetünk természetes jogaira úgy, valamint nehéz szenvedések alatt tetteleg bebizonyított erejére támaszkodva, oly kötelességnél fogva, mely minden

nemzetet önfentartásra ösztönöz, ezennel az általunk törvényesen képviselt nemzet nevében kijelentjük és határozzuk, amint következik:

1. Magyarország a vele törvényesen egyesült Erdélylyel és hozzá tartozó minden részekkel és tartományokkal egyetemben szabad, önálló és független európai statusnak nyilvánittatik, s egész status területi egysége elbonthatatlannak, fépsége sérthetlennek kijelentetik.

2. A Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzet elleni árulása, hitszegése és fegyverfogása által, nemkülömben azon merénylet által, miszerint az ország területi épségének feldarabolását, Erdélynek, Horvátországnak, Szlavoniának, Fiumének s területének Magyarországtól való elszakítását, s az ország önálló status életének eltörlését fegyveres erőszakkal megkísérteni, e végett idegen hatalmon fegyveres erejét is a nemzet legyilkolására használni nem iszonyodott; saját kezeivel szaggatván szét ugy a *pragmatica santiót*, mint általában azon kapcsolatot, mely két oldalu kötések alapján közöttte és Magyarország között fennállott, ezen hitszegő Habsburgi s utóbb Habsburg-Lothringeni ház Magyarország és vele egyesült Erdély és hozzá tartozó minden részek és tartományok feletti uralkodásból ezennel a nemzet nevében örökre kizáratik, kirekesztetik, a magyar koronához tartozó minden czimek használatától megfosztatik s az ország területéről s minden polgári jogok élvezetéből számkivettetik.

A minthogy ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és száműzöttnek ez ország nevében nyilvánittatik.

3. Midőn a magyar nemzet elidegeníthetlen természeti jogainál fogva az európai status családba önálló és független szabad statusként belép, egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy azon népekkel, melyek vele ezelőtt egy fejedelem alatt állottak, békét és jó szomszédságot alapítani s folytatni és minden más nemzetekkel barátságos kötések által szövetkezni elhatározott akarata.

4. Az ország jövő kormányrendszerét minden részleteiben a nemzetgyűlés fogja megállapítani; addig pedig, mig ez a főnebbi elvek nyomán megállapíttatnék, az országot egész egyetemes kiterjedésében, a nemzeti gyűlés minden tagjainak egy ajku felkiáltásával s megegyezésével kinevezett kormányzó elnök Kossuth Lajos fogja a maga mellé veendő miniszterekkel, ugy

saját magának, mint az általa nevezendő minisztereknek személyes felelősségük és számadási kötelezettségek mellett kormányozni.

És e határozatainkat adjuk tudtára a mivel világn minden népeinek azon erős meggyőződéssel, hogy a magyar nemzetet, mint a független önálló nemzetek sorában egyik testvérüket azon barátsággal és elismeréssel fogadandják, mely barátságot és elismerést a magyar nemzet nekik ezennel általunk felajánl.

És adjuk tudtára Magyarország és vele egyesült Erdély és a hozzátartozó minden részek és tartományok lakosainak azon kijelentéssel, hogy az említett egy és oszthatatlan magyar álladalom minden hatóságai, városai, községei, kerületei, megyéi és polgárai, szóval minden egyesek és testületek a trónvesztett Habsburgi s utóbb Habsburg-Lotharingeni ház iránti hűség és engedelmeség köteleességei alól teljesen és tökéletesen fölöldva vannak; sőt attól a nemzet nevében eltiltatnak; s mind az, ki a nevezett házból netalán a királyi hatalom bitorlájául fellépni merészkedő egyént tanácscsal, szóval vagy tettel gyámolítaná, honárulási bünt követ el.

Mely határozatunknak életbe léptetését s közhirre tételeét a magyar álladalom kormányának meghagyván, azt minden e végre szükséges hatósággal ezennel fölrüházzuk, s a rendeletei s intézkedései iránti törvényes engedmességre a nemzet nevében minden honpolgárt kötelezünk.

Kelt *Debreczen*, 1849. április 19-én tartott nemzeti gyűlésünkben.

A magyar nemzet törvényesen egybe gyűlt főrendei és képviselői. Br. *Perényi* Zsigmond a felsőház elnöke, *Almássy* Pál a képviselőház alelnöke, *Szacsvey* Imre jegyző.

Kossuthot még az ápril 14-iki ülésen megválasztották Magyarország kormányzójává, s megbízták felelős miniszterium alakításával. A következő napon, ápril 15-én Kossuth Lajos már tudatta a nagy közönséggel az általa kinevezett miniszterek neveit: amint következnek: *Szemere* Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter, gróf *Batthyány* Kázmér külügy-, *Duschek* Ferencz pénzügy-, *Horváth* Mihály vallásügyi, *Csányi* László közmunka-, *Vukovics* Šebő kereskedelmi és végre hadügyminiszter *Görgei* Arthur.

A kormány ápril 17-én kezdette meg működését, noha az eskütétel csak május 5-én történt.

Kossuth Lajos kormányzói esküje így hangzott:

»Én Kossuth Lajos, a nemzetgyűlés által választott kormányelnök, esküszöm az élő istenre, hogy a reám ruházott hivatallal járó kötelességeket, saját személyes felelősségem mellett, úgy fogom teljesíteni, hogy Magyarország függetlensége, szabadsága és területi épsége fentartassék és a nemzetgyűlés által hozott törvényeknek és határozatoknak érvény szereztessék. Isten engem úgy segítjen.«

A miniszterek hasonló alakban fogalmazott esküt tettek le, de nem a Kossuth kezébe, hanem az országgyűlés színe előtt, mely e pillanattól kezdve, mint Magyarország souverénitásának letéteményese, a kormányzót bizta meg a hatalommal.

A függetlenségi nyilatkozat lefordítottatott valamennyi európai nyelvre s közöltetett a hatalmakkal s udvarokkal; egyuttal megküldetvén az összes törvényhatóságoknak, kihirdettetett a nemzetiségek előtt is.

Az ugynevezett békepárt hallgatott! Utólag ugyan minden egyes tagja más és másként adja elő nemcsak a trónvesztés előzményeit, hanem azt a magatartást is, melyet ápril 14-e után e párt követett. Ep ezért, sem Kazinczy Gábor sem Kovács Lajos, de még maga Kemény Gábor sem számíthat e tekintetben arra, hogy mint történetíró, a »feltétlen hiteles« czimet elnyerje. Valamennyiből a megsértett »békepárti hiuság« beszél akkor, — amidőn olyanfélét állítanak, hogy: Szemere, Bem, Dembinszky és Nagy-Sándor-József tábornok is ellene voltak a függetlenség kikiáltásának, s utólag kárhoztatták azt. Bem, Dembinszky és Nagy-Sándor József, e megdicsőült martyr nézeteit ismeri az egész világ. A Szemere Bertalanét pedig ismerte már akkor, amidőn ő az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat alapján kabinet alakításra vállalkozott; s az 1849 május 2-án tartott beszédében, melylyel a miniszterium programját ismertette, nyíltan kijelentette, hogy a minisz-

terium magát *respublicai irányúnak vallja, s demokratiai értelemben kíván és fog minden törvényeket formulázni* ¹⁾ Ezek tehát úgy az előzmények, mint a következményekért minden felelősséget elhárítanak magukról, s az egész ódium terhét Kossuth nyakába szeretnék, vagy akarnák hárítani. Szerencse azonban, hogy volt még a békepárt táborában tollforgató ember, aki jóval fiatalabb levén a többinél, emlékezete frissebb s megbízhatóbb, mint a fentebbieké. Ez nem más, mint a békepárt lapjának, a debreczeni és pesti Esti-Lapoknak és az 1849-iki Pesti Hirlapnak szerkesztője: *Jókai Mór*.

Jókai egyszerűen és ridegen, de elég érthetően konstatálja, hogy a függetlenségi nyilatkozat kikiáltása után a *békepárt maga állt a mozzanat élére, melyet elfordítania lehetetlen volt többé...* és tette ezt, — miként Jókai mondja, önfeláldozásának teljes tudatával abból a célból, hogy a *balvégzet* a becsületességet találja a vezényleten. És Jókai erre vonatkozó feljegyzéseit tovább olvasgatva, pár sorral alább megtaláljuk az egész rebus megfejtését e szavakban: »És az egész balvégzetnek (értсед: Függetlenségi nyilatkozatnak) egy papírrongy volt az oka, melyre N. osztrák tábornok a kápolnai csata után rajzónnal e szavakat írta: (Sieg über Sieg; die Ungarn sind vernichtet.« Erre született meg a márciusi összalkotmány. *E tény után a békepártnak nem volt többé feladata a — kibékítés.*“

Ezzel a pár szóval Jókai megczáfolja Kazinczy Gábor állítását: hogy a Kossuth által becsődített zsoldos és mámoros tömeg akarta a függetlenségi nyilatkozat kikiáltását; megczáfolja Kemény Gábor azon állítását, minha az ápril 14-iki nyilatkozat egyedül a debreczeni nép terrorizmusa alatt kiálltatott volna ki; s megczáfolja a különben practicus Kovács Lajos loyaltástól füstölgő frázisait »mi szerettünk volna lelépni a képviselői pályáról, de ez ki nem kerülhetett volna a *tüntetés látszatát*«.

¹⁾ *Szemere Bertalan*: Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok 288—289; — *Respublica* 1. szám. Szemere Bertalan levele Csengery Antalhoz és Kemény Zsigmondhoz.

És velük szemben igazat ad Jókai Mór ezen állításának, »hogy a márcziusi összalkotmány kihirdetése után *még a békepártnak sem volt többé feladata* a kibékítés,« úgy az akkori összes hirlapok hangja és szelleme, mint a törvényhatóságok, városok, tanárok, szerzetesrendek, tudományos egyetemek, minden rendű tanodák, az ország összes törvényszékei, káptalanok, egyszóval az Isten tudná elszámolni annak az ezer és ezerre menő feliratnak szerit-számát, mely hódolattal járult a magyar kormányhoz és Kossuth Lajos kormányzóhoz, s köszönetét és háláját fejezet ki azért, amit ápril 14-én tettek. Ez tény, ez történelmi faktum, ezt elloyaliskodni nem lehet sem most, sem a jövőben.

Megengedem, hogy a békepárti urak a köpenyeg alatt értekeztek Görgeivel és Klapkával az iránt, hogy alkalom adtán visszaszivatják az országgyűléssel a trónvesztési nyilatkozatot, de nyíltan bevallani ezt sem volt bátorságuk. Görgei e tekintetben férfiasan viselte magát, ő elmondja emlékirataiban, hogy a békepárti urak meghívása folytán megjelent Debreczenben, s elment a conferentiájukra. Ott azonban látván, miként »vaskalapos« emberekkel van dolga, — fogta magát, s szónélkül ott hagyta őket és e percztől kezdve megszüntetett velük minden összeköttetést.

Volt-e Görgeinek tudomása a báró Stein ezredes és a békepárt által Kossuth ellen tervezett merényletről? — arra már legfeljebb ő felelhetne. Klapka ugyanis és Stein Miksa a Debreczenben levő Zaniniak és egy huszár pót-század segítségével el akarták Kossuthot fogni, s »ismeretlen helyre« szállítani. A katonai előkészületek meg voltak téve, de a békepárti urakat, midőn Stein tudtokra adta, hogy: »most már tenni kell!« kiverte a hideg verejtek, fejöket elvesztették és a dolog abba maradt.¹⁾

Azt hiszem, nem lesz érdektelen az a néhány tudósítás közlése, melyeket ez időtájt küldött a bécsi angol követ kormányához; mert a világgal még ekkor is azt

¹⁾ *Gelich Rickárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848—1849-ben. II. 214—218. lapok; jegyzet.

akarták elhíttetni, hogy a szabadságharcot hazánk kizárólag a lengyelek segélyével vívja.

Lord *Ponsoby* lord *Palmerston*hoz.

Bécs, 1849. ápril 17.

..... A magyar csapatok, melyek most Kossuth pártján vannak, a háboru kezdetén kevés hajlandóságot mutattak a császáriak ellen harcolni, a honvédek pedig gyakorlatlanok, fegyelmezetlenek voltak, Debreczen tehát oly könnyen elfoglalható lett volna, akár csak Győr, Buda és Pest. A kedvező alkalom elmúlt, mialatt a magyarok meghódolását várták, hogy az ország kimélve legyen a háború veszedelmeitől. Az osztrákok által elpocsékolott időt a magyarok ügyes hadvezérek megnyerésére használták fel; lengyelek és mások jöttek közéjük, kik bátorították, gyakorolták a magyar csapatokat és apró csatározásokkal szoktatták a harczhoz.

*

Mr. *Magenis* lord *Palmerston*hoz.

Bécs, 1849. ápril 27.

. . . Lordságod figyelmét óhajtom felhívni arra sajátyszerű körülményre, hogy a Magyarországon megindult küzdelem immár *a lengyelek ügyévé* fejlődött,¹⁾ a seregeket lengyel tábornokok vezetik, mint Dembinski, Bem stb. és a felkelőknek, ha nem legnagyobb, de legügyesebb állományát lengyel gyalogság képezi. Azt rebesgetik, hogy Kossuth népszerűségét és befolyását a lengyel vezérek örökölték át.

*

M. *Magenis* lord *Palmerston*hoz.

Bécs, 1849. május 1.

A magyar forradalom harczára nézve furcsa tény derül ki, melyről lordságod már kétségtelenül olvasott is a lapokban, de én kötelességemnek tartom felhívni rá a figyelmét, mivel a

¹⁾ Hentzi, midőn Irányi első felhívására felelt az ostrom előtt, szintén azt állítja, hogy Debreczenben a: »Lengyel magyar köztársaság« kiáltatott ki.

magyarországi ügyekről jól értesült egyéntől megerősítve hallottam. A magyarok majdnem mind royalisták; de Kossuth elhittette velük, hogy Ferdinánd császárt erőszakosan fosztották meg a tróntól és a most uralkodó császár csak bitorló; a magyarok tehát azt hiszik, hogy most törvényes uralkodójuk érdekében harcolnak.

* * *

Amidőn az amerikai Egyesült-Államok congressusában összegyűlt tizenhárom status képviselői 1776. július 4-én a függetlenségi nyilatkozatot aláírták, az öreg Franklin Benjamin Amerika szabadságharczát a felkelő naphoz hasonlította, — mely csak később fog emelkedni, ragyogni és melegíteni. 1849-ben, az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat kikiáltásakor, már észlelhető volt, hogy a magyar szabadságharcz napja túlhaladta delelő pontját, s lemenőben van. Nem e munka szűk keretébe tartozik az okok részletes fejtegetése, de tény, hogy a szabadságharcz élén álló férfiak közt levő egyenetlenségek, surlódások és torzsalkodások nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a csak nemrégiben felkelt nap mielőbb lenyugodjék.

A magyar fegyvereknek egy darabig kedvezett a szerencse. Ápril első részében Bem apó annyira szorongatta *Erdélyben* az osztrákot, hogy a bécsi kabinet *ápril 15-én kérte a csárt*, hogy 30000 emberrel siessen segélyére Erdélybe.¹⁾ Következett azután a szabadságharcz egyik legfényesebb momentuma, a nagy-sallói csata, ahol a császári seregek a szó szoros értelmében szétszórattak. Ugyanaz nap Perczel verte ki Ó-Becsénél a szerbeket sánczaikból, s kergette őket át a Tiszán; s majdnem ugyanakkor, amidőn Görgei serege felmenti Komáromot az ostromzár alól, adja meg az orosz udvar hivatalos feleletét ápril 14-ére, kijelentvén ápril 27-én kelt nyilatkozatában, hogy a »Független

¹⁾ Bericht über die Kriegsoperationen des Russischen Truppen gegen die Ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Nach officiellen Quellen. Zusammen gestellt von H. v. R. kais. russischen Obristen, des Generalstabes. 21-ik lap.

Magyarország az európai egyensúlyt zavarná, ép ezért reméli, hogy az európai kormányok bele fognak nyugodni Oroszország fegyveres beavatkozásába.« Nem is késlekednek soká, mert május 1-én a czár segédje, *Berg* tábornok Pozsonyban terem Welden osztrák főparancsnok főhadi szál-lásán, s megbeszéli utóbbival s a többi osztrák meghatalmazottal, az orosz intervenció részleteit. És tényleg ezután hat nappal Panutine orosz tábornok 13 ezer emberrel és 48 ágyuval sietve bevonul Ausztriába, hogy fedezze a legnagyobb veszélyben levő Bécszet a lázadók ellen, mert a birodalmi székváros bevétele a monarchiára határtalan nyomorúságot hozna.¹⁾

Május 8-án Miklós orosz czár teszi közzé, hogy megindította derék hadát, a lázadás leverésére; mire négy nap mulva Ferencz József császár is tudatja Magyarország népeivel, hogy: a hön óhajtott béke biztosítása végett fölséges szövetségesével egyesült a közös ellenség legyőzésére, fogadja tehát a nép úgy őket, mint barátait. Nem is lehet csodálkozni, ha erre a *szíves felszólításra Pozsonyban*, e mágnás Persionopolisban levő magyar főurak, élükön a hazáját megtagadott hazaáruló Pálffy Mórliczczal,²⁾ vérszemet kapnak, s adakozásra hívják fel a közönséget ő felsége segélyezésére, s önkéntes csapatokat szerveznek saját hazájuk szabadsága ellen.³⁾ A fentebb említett két proclamatióval szemben Kossuth Lajos és gróf Batthyány Kázmér a minden hadüzenet nélkül történő orosz invasió ellen Európa színe előtt óvást emelnek, s keresztes háborút hirdetnek. Ezalatt Görgei Arthur beveszi Budavárát. Ferencz József császár Weldent visszahívja és Haynau Gyulát nevezi ki főparancsnoknak, aki azzal installálja magát, hogy Lipót várának bevétele óta a pozsonyi fogságban sinlődő *Mednyánszky* László őrnagyot, s hadnagyát *Grubert* rövid uton felakasztatja. És a magyar kormány a helyett, hogy retor-

¹⁾ Bericht über die Kriegsoperationen etc. 6-ik lap.

²⁾ *Közlöny* 144; és a Pálffy nyilatkozatára vonatkozó képviselőházi beszédek és határozatok a *Közlöny* 145-ik számában.

³⁾ *Respublica* I. szám; *Horváth M.* A Függetlenségi harc II. 141. lap.

sióval élve, — bár Görgei fenyegetődzik, meglegszik az-
zal, hogy Szemere Bertalan republikánus kormányának fel-
szentelt minisztere Horváth Mihály országos bőjtöt rendel
el az orosz betörés veszedelmének elhárítására. Görgei
lutheranus ember létére a bőjtöt nem tartván alkalmas
fegyvernek a muszka invázió megakadályozására, Komárom-
ban a június 6-iki haditanácsban azt javasolja, helyezték
át a harczterét a Duna jobb partjára, s folytassák a szabad-
ság küzdelmet a Dunántulnak még ki nem merült hazafias
népe között; ő a tihanyi félszigetet megerősíti, a hiányzó
munitiókat beszerzi Bécs-Ujhely és Gráczból, — s hiszi,
hogy így sikeresen folytathatja a küzdelmet. A magyar
kormány június elején tér vissza Debreczenből Pestre, a
hol Kossuthot a közönség nagy ünnepélyességgel fogadja,
ami sok gúnyos megjegyzésre adott alkalmat, főleg Görgei
és környezete részéről.¹⁾ S mialatt Görgei és Kossuth közt
az ellentét mind és mind élesebben domborodik ki, a ma-
gyar sereg beveszi Aradot, Görgei Komáromnál háromszor
ütközik, s miután tudatja a magyar kormányynyal: fusson
Pestről, a merre lát, — megkezdí egy hónapig tartó levo-
nulasát Világoshoz. A kormány pedig megfogadva Görgei
tanácsát, Szegedre teszi át székhelyét. Ideje volt! mert ju-
lius közepén két szotnyia kozák lovagolt be *Adlerberg* szá-
zados vezénylete alatt Pestre, s a kozák *czirkálók fedezete*
alatt ekkor már az osztrák csapatok is át mertek jönni a
*balpartra.*²⁾ Ezalatt a magyar kormány kénytelen Szegedről
tovább futni Aradra s ott értesül, hogy az oroszok nem-
csak Bem apó seregét verték tönkre Segesvárnál, de Gör-
gei hadtestének egy részét is szétszórták Debreczen alatt.
Ekkor érkezett meg derék hadával Görgei Aradhoz, s egy-
üttal kis vártatra rá megjött a temesvári csata elvesztésé-
nek híre is, mire a kormányzó, a miniszterelnök ellenjegy-

¹⁾ *Ritt. Lewitschnigg*: Kossuth und Seine Bannerschaft. I. köt. 30. köv. lapok; II. köt. 104. és köv. lapok. — *Szilágyi Sándor*: A forradalom férfiai 28. lap és Forradalom története 384. lap.

²⁾ Bericht über die Kriegsoperationen der Russischen Truppen. III. 175—177. lapok.

zésével, egy levelet intézett Görgeihez, melyben felhatalmazza, hogy egyezkedjék az ellenséges hadakkal.

Görgei erre a következő levelet intézte a kormányzóhoz.

Görgei Arthur tábornok az ország kormányzójának, Kossuth Lajos urnak Arad várában.

Kormányzó urnak a miniszterelnök ellenjegyzése mellett, engem az ellenséges hadsereggeli egyezkedésre felhatalmazó levélét kézül vettem; minthogy azonban ezen felhatalmazás a kívánt és a közös hazánk jövőjét biztosító czél elérésére nem elégséges, és én arra, hogy azt, a mi a nemzet számára megmenthető, megmenthessem, elkerülhetlen szükségesnek tartom, hogy a jelen kormány lépjen le s én ruháztassam fel a polgári és katonai legfőbb hatalommal: tehát ezennel fölkérem kormányzó urat, méltóztassék ekkép mielőbb határozni, ezen határozatát velem s a közönséggel is tudatni, hogy annak következtében minden késedelem nélkül azon lépéseket megtehessem, melyek egyedül képesek a nemzet jövőjét biztosítani, s a végromlástól még nem késő megmenteni. Kelt *Ó-Aradon*, aug. 11. 1849. *Görgei* Arthur tábornok.

Görgei e levelének vétele után úgy a kormányzó, mint a kormány egy, a nemzethez intézett nyilatkozattal leköszöntek. A miniszterek közül alá voltak írva: *Vukovits* Sebő, *Csányi* László és *Horváth* Mihály.

Kossuth a leköszönő iraton kívül még az alábbi levelet intézte Görgeihez:

Augusztus 12-én. 1849.

Ön tegnapi napon kelt levelében oda nyilatkozván, miszerint arra, hogy azt, ami a nemzet számára megmenthető, megmenthesse, elkerülhetetlen szükségesnek tartja, hogy a kormány lépjen le, s ön ruháztassék fel a polgári s katonai legfőbb hatalommal;

Én önnek ezen kívánatát, bár igen különös dolog, hogy valaki magát kandidálja kormánynak, mégis teljesitettem, teljesitettem t. i. annyiban, a mennyiben azt teljesíteni rajtam állha-

tott, a nélkül természetesen, hogy a nemzet felsőségi jogainak ez által legkevésbé is derogálni akarhatnék.

Önmagam iránt tartozom a kötelességgel, röviden elmondani az okokat, melyek ezen rendkívüli lépésre indítottak; egyzersmind a nemzet jogainak tiszteletben tartása iránt tartozom önt azon határookra figyelmeztetni, miket, ha csak zsarnok lenni nem akar (mit a nemzet semmi esetre nem tűrne), respectálni tartozik.

Indittatva találtam magamat ön kívánatát teljesíteni, mert:

1-ör. A körülmények oly rendkívülileg sulyosak, miszerint, ha kormányzói fáradozásomnak sikere nem volt volna, a historia előtt azon vádnak lettem volna kitéve, hogy elbizakodottságomnak, vagy hatalmasságomnak a haza javát alárendeltem, s hogy a dolog másképen üthetett volna ki, ha önnek, midőn kívánta, a hatalmat átadom vala. S talán (mert ellenkezőjét bizonyítani lehetetlen volt volna) saját lelkiismeretemet is nyomta volna a vád, hogy a megmentésnek valamely lehetőségét elmulasztottam.

2-szor. Tettem azért, mert a mint ön tudja, boldogabb körülmények közt már hónapok előtt tettem önnek azon ajánlatot, hogy helyemet átadni akármikor kész vagyok; sőt ha elérkezetnek véli az időt erre, kész vagyok ön számára magam pártot csinálni, pedig akkor, midőn ezt mondtam, a párt, melyet csinálhaték, nagy vala, t. i. az összes nemzet. Én pedig adott szavamat meg szoktam tartani szintugy, mint a hatalom iránt, soha vágyat nem éreztem; nem akkor sem, midőn markomban koronák sorsa feküdt.

3-szor. Tettem azért, mert én csak addig teheték a kormány élén hasznót hazámnak, míg a nemzetben egységet eszközölni, vagy legalább színét feltartani képes valék. Ez vala mindig igyekezetem, és ennek köszönhetém azon nagyszerű eredményeket, mik kormányzatom alatt történtek, egy idő óta azonban, különösen az ön vezérlete alatti seregben, egy neme a politikai korteskedésnek, s bizonyos gúnyolása a polgári hatalomnak kezdett kifejlteni — a nemzet ügyének roppant kárára, melyhez midőn legközelebb a párt csinálási viszketeg magába a képviselő házba is beharapódzott; egységet többé nem eszközölheték, s a szakadást, melyet Ausztria magának, nyiltan bevallva, oly ügyesen, s annyi sikerrel czélul kitűzött, többé meg nem előzhetém.

Nekem szakadást nem legyőzni, hanem eltávolítani volt feladatom; s kitértém önnek utjából, hogy ezen feladathoz hű, és emlékeztem minden ambíciótól tisztán maradjon. Kitértém pedig annyival inkább, mert

4-szer. Ön maga lépett fel azt követelni, az egyetlen hadsereg élén, mely a dolgok gyúpontján akkor jelen volt. Önt pedig férfinak ismerem, ki ha valaminek szükségéről meggyőződve, magában fel tett valamit, azt nem hiában tette fel. Én pedig a 18-ik brumaireket nem igen kedvező eseményeknek tartom a szabadság érdekében.

5-ször. Tettem azért, mert három miniszter ön indítványát támogatván, s egyszersmind resignálván, vagy minisztereket kellett volna neveznem, mi a jelen körülmények közt lehetetlen volt, vagy miniszterium nélkül kormányoznom, azaz dictaturát gyakorolnom, mitől magamat mindig idegennek éreztem, most pedig midőn minden teendő ugyszólván a hadseregben koncentrálódik, a hatalmat katonailag képzett kezekben célszerűbbnek véltem.

Ezen okoknál fogva s mert magam sikerrel nem kormányozhatva, az országot kormány nélkül nem hagyhatám, átadtam önnek a kormányzati hatalmat.

Tudom, hogy a kormányformát változtatni nem volt jogom, de az országgyűlés nem volt együtt: s azért hiszem, hogy lépésem a kénytelenség által mentve van.

De átadtam önnek a kormányzati hatalmat a nemzet javára s nem kárára, s kötelességem önt emlékeztetni, hogy a felelősségtől a nemzet irányában feloldva magát nem képzelheti; a különbség csak az, az én és az ön felelőssége közt, hogy én formák megtartásáért is felelős valék, ön csak azért, hogy rosszszat ne, jót pedig, a mennyit csak tehet, tegyen a nemzetnek.

Kérem és emlékeztetem önt a nemzet nevében, tartsa tiszteletben a nemzet felségi jogát. Emlékezzék meg, hogy ön nem ura, hanem első szolgája a nemzetnek; s emlékezzék, hogy a hadsereg is nem öné, hanem a nemzeté.

Egyet tehát meg kell emlitenem. Én árulásnak tartanám, ha minden okszerű lehetőség meg nem kísértetnék a nemzet megmentésére. Árulásnak tartanám, ha ön nem a nemzet, hanem csak a hadsereg részéről, nevében és számára bocsátkoznék alkudozásba. Lehet eset, hogy hadseregek becsülettel letehetik a fegyvert

tulnyomó erőszak előtt; de nem lehet eset, hogy becsülettel letehessék a fegyvert, ha úgy teszik le, hogy a nemzetnek szolgaságot vásárolnak; sok, néhány vagy kevés, egyes egyének személyes javának árán.

Ezen nyilatkozattal tartoztam magamnak s a hazának, kívánom azt a hivatalos »Közlöny«-be beigtattatni.¹⁾

Kossuth ezután elutazott Aradról, Görgei pedig seregét Világoshoz vezette, s ott az orosz előtt letette a fegyvert. Példáját követték a többi csapat-vezérek és várparancsnokok is.

Mielőtt Kossuthot negyvenöt éves számkivetési útján követnének, szükségesnek látjuk még az alábbi diplomatiái okmányok közlését, melyek némileg be engednek pillantani a nagy tragoedia coulissái közé.

M. *Magenis* lord *Palmerston*hoz.

Bécs, 1849. jun. 5.

Igen keveset tudunk itt a magyarok erejéről, vagy az érzelmeikről, a melyek őket a harcra lelkesítik. Azt mondják, Kossuth igyekezett honfitársait azzal fanatizálni, hogy az oroszok a római katolikus egyház megsemmisítése céljából jöttek, s hogy a görög egyház uralmát akarják helyébe állítani.

✱

Lord *Ponsonby* lord *Palmerston*hoz.

Bécs, 1894. aug. 14.

Kétségtelen, hogy sem Ausztria, sem az oroszok nem hagynak a magyaroknak kezében semmi eszközt arra, hogy újból ellentállást fejthessenek ki Ausztriával szemben. Ez nagyon rossz és helytelen dolog, de tény és én kötelességemnek tartom lord-ságodat erre a tárgyra figyelmeztetni. Azt hiszem, az osztrákok, ha győznek, adnak valamelyes alkotmányt a magyaroknak, amennyi az ország helyi viszonyaihoz épen szükséges, de semmi áron nem állítják vissza a régi alkotmányt, melyről a magyar országgyűlés

¹⁾ *Asbóth Lajos*: Emlékiratai I. kötet 77—82. lapok.

a liberális párt Kossuth vezetése alatt maga mondott le, és az előbbi császár által a lemondás szentesítést is nyert.

Bármikor érjen is véget a háberu, ha Ausztria javára dől el, azt vélem: Ausztria az összes magyar várakat megfogja szálani, és Bécsét védelmi állapotba helyezi az utóbbiakhoz hasonló veszedelmek ellen. *A magyarok viszonylag jelentéktelen tömeggé váltak stb. stb.*

*

M. Buchanán lord Palmerstonhoz.

Szent-Pétervár, 1849. aug. 16.

Ide mellékelve küldöm az orosz hadsereg magyarországi műveleteiről szóló jelentések másolatát.

Lordságod már bizonyára értesülve van a győzelmekről, melyeket Paskievits és Lüders tábornokok a magyar Bem és Nagy-Sándor fölött arattak, és valószínűleg nem kerülte ki figyelmét Paskievits herczeg ama tapasztalata, mily ritka hűséget mutat a magyarság Görgei tábornok iránt; *ő herczegsége nem volt képes kémet kapni közöttük, sem pedig tájékoztatást nyerni a felől, milyen hadi erővel áll szemben.*

*

Consul-general Colquhoun Palmerstonhoz.

Bukarest, 1849. aug. 21.

Az éjjeli postával sietek értesítést küldeni a fontos eseményről, *hogy a magyarországi háborúnak vége...* E váratlan fordulat alkalmul szolgál a vezérférfiak közt uralkodott egyenlenségekről beszélni; *mi már régebben hallottunk a meghasonlásról;* Kossuth, aki a tanácsban a küzdelem folytatására szavazott, kisebbségben maradván, néhány bátor hívével visszavonult. Hirlik, hogy Bem Görgeihez csatlakozott, de az nem bizonyos.

Miklós czár napiparancsa hadseregéhez aug. 22-én.

Gyermekeim!

Isten megáldotta bátorságtokat, önfeláldozástokat, rettenthetetlenségteket. Megtettétek kötelességteket. A felkelés el van nyomva. A hol az ellenség rátok mert támadni, legyőztétek; és nyomról-nyomra követve, ritka látványnak voltatok szemtanúi. Láttatok egy ellenséges hadsereget, amely feltétlenül lerakta elöttetek fegyvereit.

Két hónap alatt átszolgáltattunk jogos tulajdonosának százötven zászlót, négyszáz ágyút. Több mint nyolczvanezer felkelő tette le a fegyvert.

Dicsőség nektek! dicsőség derék vezéreteknak! Méltónak mutatkoztatok a győzhetlen orosz hadsereg hirnevére.

Köszönöm nektek együtt és külön-külön. Megvagyok veletek elégedve, és büszke vagyok reátok.

Miklós.

Pár nap mulva a következő manifesztum jelent meg a *Journal de Petersbourg* hasábjain:

Mi Isten kegyelméből I. Miklós, minden oroszok czárja stb. tudtul adjuk:

»Oroszország teljesíteni fogja szent hivatását! Ezt mondtuk kedvelt alattvalóinknak, mikor kijelentettük elöttük, hogy engedve szövetségesünk, Ausztria császára óhajtásának, hadainkat a magyarországi háboru elfojtására és ott a jogrend visszaállítására rendeltük.

Isten segítségével czélt értünk. Két hónap alatt több fényes győzelem után Erdélyben és Debreczen környékén, derék hadaink Galicziából Pestig, Pesttől Aradig, Bukovinából és Moldvából a Bánságig hatoltak előre.

Végre a felkelő seregek minden oldalról szorítva, általunk északról s keletről; az osztrák hadak által nyugatról és délről körül fogva, az orosz hadsereg előtt letették a fegyvert, s hozzáuk folyamodtak, hogy kegyelmet eszközöljünk számukra jogos uralkodójuknál. Miután mi szentül megtartottuk ígéretünket, visszaszólitottuk hadainkat a birodalom hatáira.

Hálával eltelve az iránt, a kitől minden jó származik, kiáltunk: Nobiscum Deus! Audite popules et vincemini, qui a nobiscum Deus!

Kelt *Varsóban*, 1849. aug. 17/29-ik napján, uralkodásunk 24-ik évében.

Miklós.

*

Ekkor már Magyarország a czár lábainál hevert.

X.

1849—1851.¹⁾

A világosi gyász nap után a magyar menekültek legnagyobb része Orsován át Törökország felé bujdokolt. Kossuth maga, Asbóth Sándor társaságában távozott Aradról s Lugosra ment. A hős Damjanich kétlovas kocsiján távozott a kormányzó, s a vitéz tábornok annyira aggódott, nem-e esik az osztrákok vagy oroszok kezébe Kossuth, hogy a híres vörös sapkások őrnagyát: *Gergey Károlyt*²⁾ küldte nyomába, hogy hozzon neki hirt, szerencsésen átjutott-e az ellenséges csapatokon?

Kossuth a Lugoson összeverődött haderőt gyöngének és demoralisálnak találta. Innen tehát Tergovára, majd Orsovára ment, s csak mikor a világosi fegyverletétel híréből biztos tudomást szerzett, akkor lépte át Magyarország határát azért, hogy negyvenöt esztendőkkal később koporsóban hozzák haza a hálás utódok drága tetemeit.

»Kifejezhetlen érzelem vihar dulta lelkemet, midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett.... Leborultam hazám földjére, mielőtt határán átlépnék; zokogva nyomtam reá a fiui szeretet búcsucsókját; egy csipetnyi port vettem

¹⁾ Az emigráció viszontagságairól a következő művek írnak legkimerítőbben: *Áldor Imre*: Vázlatok a magyar emigráció életéből. — *Adalékok* a kény uralom ellenes mozgalmak történetéhez (az Asbóth család irataiból). — *Dancs Lajos*: Töredékek tiz éves emigrationalis élményeimből. — *Szokoly Viktor*: Az emigráció viszontagságai történetéből. — *Egressy Gábor*: Törökországi Napló. — *László Károly*: Naplótöredék.

²⁾ Jelenleg nyugalomba vonult legfőbb ítélőszéki bíró; Székesfehérvárt él.

belőle magamhoz; — még egy lépés, és — — — ugy valék, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész ki dob a homokra egy sivatagon.«

Igy ir számüzetése első perczeiről a nagy hontalan »Irataim« első kötetének előszavában. Teljesen biztosan állítani nem lehet, de minden jel arra mutat, hogy Kossuth Angliába akart menni, s ott igyekezett volna már ekkor propagandát csinálni levert, legyőzött, s rabigába vert hazájának; ez lehetett az oka teljes külső átalakulásának. Arczát anynyira átváltoztatta, hogy legjobb ismerősei is alig tudtak reá ismerni.

Sűrű, szép szakállát teljesen le beretválta, bajuszát rövidre nyirta, s haját, melyet rendesen magas homloka miatt hátulról előre szokott simítani, most egészen hátra fésülte, ami koponyájának kopaszságát tüntetvén fel, idegenszerű kifejezést kölcsönzött arczának. Kezdetben Widdinben is így járt, de később, midőn belátta, hogy sokkal kedvesebb vendége ő a portának, sem hogy egy könnyen Angliába eresztené, haját ismét úgy viselte, mint azelőtt, de szakállát nem növeszté meg. Öltözete fekete bársony atilla, s hol sapka, hol Kossuth-kalap; ritkán török fez.

A porta hivatalnokai vendég szerető barátsággal fogadták a kétségbeesett szerencsétlen hazátlanokat; sőt mondhatni, hogy szabadságharczunk kiválóbb egyénei iránt hódoló tisztelettel viseltettek.

A majd tömegesen, majd hullározva érkező menekvők augusztus 14-től augusztus 20-ig szállinkóztak át a török földre; s lefegyverzésük után a török kormány Widdint jelölte ki részükre tartózkodási helyül. Kossuth és a vele volt magyarok augusztus 20-án indultak Widdin felé. Kossuth Asbóth Sándor és Szöllősy nevű török tolmács kíséretében utazott. Az osztrák kormány előrelátása és élelmességére mutat, hogy megbízott kéme, ez a gazember Szöllősy, nem csak a legkritikusabb debreczeni napokban megbirta tartani pozícióját Kossuth mellett, hanem még az emigratióba is követte; s Kossuthnak Amerikába menetele után haza jött s egy piszkos pamphletben a legképtelenebb dolgokat hazudozta össze Kossuth ellen.

Kossuth és két társa nem a többiekkel egyszerre, hanem előre és külön mentek át a Dunán Kalafatból Widdinbe, a hol Kossuth rögtön megérkezése után látogatást tett a basánál, aki jóakarataról ugyan biztosítá, de kijelenté, hogy tovább nem utazhat.

Kossuth után még az nap 40 menekült érkezett Widdinbe, kiket szintén a várba szállásaltak el. Az emigratio tagjai, kevés kivétellel, augusztus 23-án tisztelegtek Kossuthnál, kit levert kedély állapotban és betegen találtak. Kossuth barátságosan beszélgetett menekült honfitársaival, s egész nyíltan kimondá, hogy a tovább utazhatás iránt semmi jóval sem biztathatja őket.

Két nappal később érkezett meg Monti ezredes és Visoczky tábornok vezénylete alatt az olasz és lengyel legió. E két legió és a 2-dik zászlóalj fedezte Orsovánál a menekülők elvonulását. Pár nap alatt a menekülők száma Widdinben többre ment ötezernél; ezek közt volt 3615 magyar, 871 lengyel és 464 olasz.

A hazát, családot, egyszóval mindent vesztett menekültek sorsa alig lehetett irigylendőbb, mint azoké a hazafiaké, kiket az osztrák zsarnokság ezidőben kötél vagy löpor és golyó segélyével átszállított a más világra. Bár az első pillanatra biztosítva is volt életük, de jövőjük annál komorabb, bizonytalanabbnak tűnt fel, mert úgy az orosz mint az osztrák zsarnoki hatalom tudta, hogy a magyar szabadságharcz a maga igazában mindaddig nincs befejezve, míg annak külföldre menekült vezéreit vagy el nem emészti, vagy börtönbe nem vetheti. E nézpontról indulva ki, gyűlöletes küzdelmét még a nyomorult, árva hontalanok ellen is folytatta, kik pedig csupasz életükön kívül más egyébbel úgy sem bírtak.

Lehet gondolni, hogy alig volt abban az időben külömb legény egész Európában az osztrák kormánynál. Oly vérszemet kapott, s olyan nagy hangon beszélgetett, mintha ő lett volna segítségére a czárnak, vagy pláne Oroszországot hódította volna meg. És ebben méltó társa volt neki a diadalittas czár. E két nagy hatalom, felbátorítva Törökország tehetetlensége s a nyugati hatalmak azon

vétkes közönye által, melyet ezek a magyar függetlenségi harcz ideje alatt tanusítottak, a *menekültek kiadatását követelték*.

Ausztria a magyar, galicziai-lengyel s az osztrákolasz; Oroszország pedig az orosz-lengyel menekülteket, mint állítólagos alattvalóit követelte s igényeit mindkét hatalom régibb szerződésekre alapította, oly szerződésekre, melyeket az utóbbi századokban csak azért kötnek egymással a hatalmak, hogy legyen mit meg ne tartaniok. A magyar menekültekkel szemben újra bebizonyult Brennus mondása: *Vae victis!* s kitünt, hogy ahol a hatalom, az erő, ott van a jog is. Ausztria és Oroszország látván a nyugati hatalmak közönyét, mindent mertek.

Miklós czár 1774-iki Kajnardzsii egyezsége az osztrák-kormány pedig az 1718-iki passarovitzi és az 1739-iki nándorfehérvári szerződés egyes pontjaira hivatkozott Konstantinápolyban, s a mi fő, a czár sajátkezüleg irt levelet küldött a szultánnak és egész parancsoló hangon követelte a menekültek kiadását. Ugyanekkor a két hatalmaság, hogy fellépésének nagyobb súlyt adjon, előre tolt a seregeit a török határok felé.

A szultán belátta, hogy ha kiadja a menekülteket, akkor az egész világ által szentesített menedékjogot sérti meg. Tanácsosai azt mondták, hogy nem lehet a kiadatást kikerülni, ha csak a menekültek török vallásra nem térnek át, s ezáltal török alattvalókká nem lesznek. Ekkor *Abdul-Medsid* szultán fölemelkedett üléséből a Divánban, s kezeit égre emelve, ünnepélyesen így szólt: »Alláh hatalmas, bizom oltalmában. De ha vesznem kell, vesszek becsülettel. Azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy megsértettem a vendégjogot, hogy kiszolgáltattam ellenségeik bosszujának a szerencsétleneket, kik nálam oltalmat kerestének. Akarom hogy meg is találják. Jöjjön a minek jönni kell. Én nem adom ki. Így akarom. Így legyen. Gondoskodjatok a védelemről.«

És nem adta ki őket! De azt belátta, hogy egymagában nem elég erős az osztrák és orosz ellen, azért is Anglia és Franciaország képviselőihez fordult azon kérdéssel,

hogy ha a követelés visszautasítása háborura találna vezetni, számolhatna-e Törökország a két nyugati hatalom támogatására?

Mind a két nagyhatalom képviselője igenlő választ adott e kérdésre.

A menekültek ügyében sir *Canning* György Therapiából keltezve, ezeket írja 1849. szeptember 3-án lord *Palmerstonnak*.

Az orosz és osztrák képviselők itt és Bukarestben folytonosan sürgetik az összes menekültek kiadatását; azonban valószínű, hogy megnyugodnának, ha csak a jelentékenyebb egyének adatnának is ki. Az osztrák internuntius a belgrádi békekötés 18-ik, az orosz követ a kajnardzsi békekötés 2-ik pontjára alapítja követelését. Megjegyzem, hogy az internuntius hangulata sokkal erősebb.

Emberiség szempontjából, — nem tekintvén a porta jellemét és jövő politikáját — habozás nélkül tudattam a kiadási követelés határozott ellenzését. Azonkívül figyelmeztettem a török minisztereket, ne kössék le magukat oly tartozásra, mely nincs bent világosan a szerződésben, s óvakodjanak oly intézkedéseket tenni, melyek jövőre nézve megkötnék kezeiket.

Szerencsés voltam megtudni *Aupick* tábornoktól ¹⁾ hogy e tárgyban az ő nézetei tökéletesen megegyeznek az én nézeteimmal; ennélfogva összhangzólag működtünk, s hasonértelmű biztosításokat nyertünk a nagyvezértől, Ali basától.

E kérdés függőben léte alatt láttam a nagyvezért, s úgy hagytam el őt, mint ki, főleg a kiadásra vonatkozólag, kész felvenni a dolgok folyamát.

A diván mult hó 30-án ült össze, s azt határozá, hogy a porta, saját becsülete kockáztatása nélkül, nem adhatja ki a menekülteket; úgy azonban, hogy megtagadása védelmében minden lehető nyilatkozatot használjon, mely enyhítse a dolgok további menetéből tán keletkezhető kellemetlenségeket. Ali basa e tárgyban tudósítást küldvén hozzám, kinyilatkoztatá, hogy a menekültek elfo-

¹⁾ A franciaia követ.

gadására néhány nap múlva a várnai kikötőből hajó fog küldetni, mely őket az Archipelagus valamely szigetébe viendi, Rhodusba vagy Candiába; valószínűleg ez utóbbiba.

Van okom hinni, hogy ha a menekültek kiadatása ismételve sürgettetnék, a porta végre is felhívást intézend a vezető hatalmasságokhoz s igénybe veendi véleményüket.

Az e kérdés fölött folytatott diplomatai levelezésekből világosan kitűnik, hogy az Ausztria és Oroszország által hivatkozott szerződésekben *nem voltak* oly pontok, amelyeket a menekültek ügyére alkalmazni lehetett volna. S miután a porta a párisi és londoni kabinetek közbenjárását kikérte, ezek okt. 6-án, illetve okt. 10-én rendeletet bocsátottak ki, hogy a földközi tengeren levő hajóraik induljanak a levantei vizekre.

A szenvedés és megpróbáltatás ezen nehéz napjaiban Kossuth újra visszanyerte régi energiáját s ruganyosságát. Már szeptember elején irt Londonba Pulszky Ferenczhez és Párisba gróf Teleky Lászlóhoz, s kérte őket, tegyenek meg minden tőlük telhetőt a magyar menekültek érdekében.

Kossuth Viddinben Szöllősyvel és Asbóth Sándorral lakott egy házban. Utóbbit végtelen szerette, tisztelte és becsülte, mint oly férfit, ki alapos műveltsége, tiszta karaktere, férfias magaviselete, és hű ragaszkodása által teljes mértékben kiérdemlé barátságát. A gaz Szöllősy azonban csakhamar elhagyta, s olykor-olykor Kutahiában jelent meg, ha az osztrák kormány részére valamit ki akart ott szimatolni.

A Kossuth londoni és párisi levelének nem volt valami nagy eredménye; gróf Andrassy Gyula ezredes azonban, ki Kossuth teljhatalmu ügyvivője volt a portánál, kieszközölte, hogy a Viddinben levő magyar menekültek tisztességes élelemmel s kielégítő ruhával lettek ellátva. Ugyancsak Andrassy Gyula értesítette arról is Kossuthot, hogy a porta követeli az izlamra való áttérést.

A török kormány Resid basa által szólítá föl a menekülteket a próféta hitére való áttérésre, megjegyezvén, hogy mint mohamedánok, a szultán alattvalóivá fognak

válni, s így a fényes porta oly oltalmat nyujthat nekik, milyenben mint osztrák vagy orosz alattvalókat nem részesíthetné.

Bem, Kmetty, Guyon, Stein, Kohlman, galanthai Balogh János és a kisebb ranguak közül is számosan erre a hirre áttértek; Kossuth, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár, Perczel azonban nem.

A porta semminemű eszközt nem használt az áttérésre s maga Kossuth, nemkülönben a menekültek főbbjei közül többen, igyekeztek társaikat e lépéstől visszatartani, sőt Kossuth e tárgyban irt is Palmerstonhoz, — még inkább remélve és várva a nyugati hatalmak beavatkozását ily viszonyok közt. Az áttérésre vonatkozólag ezt mondja a többek közt: »A halál és gyalázat közt sem kétséges, sem nehéz nem lehet a választás.«

Kevéssel ezután az osztrák kormány Viddinbe küldte Hauslaub tábornokot, aki október 16-án kiáltványt intézett a menekültekhez, melyben őrmestertől lefelé mindenkinek büntetlenséget ígér; a tiszteket »elnéző«, »emberséges«, »szelid« bánásmóddal kecsegteti. Hauslaubbal mintegy 3050 menekült tért vissza a hazába.

Ausztria és Oroszország végre megnyugodtak abban, hogy a menekültek az ország belsejébe küldessenek, vagy pedig távolíttassanak el az országból.

Titoff orosz ügyvivő decz. 17-én belenyugodott kormányának nevében a porta következő feltételeibe:

»1. Mindazon lengyelek kiutasíttatnak a török birodalomból, — s ezeknek visszatérése is eltiltatik, — kik mint orosz alattvalók a magyar forradalomban részt vettek, s kiket az orosz követség megemlített. (Titoff 14 lengyel menekült eltávolítását követelte.)

2. Azok az oroszországi lengyelek, kik az izlamra áttértek, Aleppóba vagy Konjekhba bekebeleztetnek.

3. A porta erélyesen eszközli azoknak a lengyeleknek kiutasítását, kik idegen utlevelekkel jönnek Törökországba, ha bebizonyul, hogy ezek Oroszország ellen működnek.«

Az angol és francia követek ezzel szemben leghatározottabban tiltakoztak a lengyelek bekebelezése és kiutasítása ellen.

Stürmer, az osztrák ügyvivő, kénytelen volt beérni azzal, »hogy a porta az ország belsejébe küldi mindazokat a magyar menekülteket, kiket az osztrák követ kijelöl, s ezeknek tartózkodási helye Kutahia lesz Kis-Azsiában.

Az osztrák követ összesen 47 egyént jelölt meg; s valódi osztrák fejvesztettségre s tájékoztatatlanságra mutat, hogy e 47 között voltak a következők is: Madarász László, (Hamburgon át Amerikába menekült), Szemere Bertalan (osztrák utlevéllel ment már jóval előbb Párisba), Tancsics Mihály (soha sem mozdult ki Pestről, a józsefvárgsi lakásáról), Horváth Mihály (mint kocsis menekült Svájcba). Sárossy Gyula (Gyöngyösön, Taposi zsidó-tanítónál segéd-tanítóskodott); Beöthy Ödön (Hamburgba menekült), és herczeg Woronyieczky, (ezt meg épen tudhatták volna, hogy Haynau akasztatta fel Pesten).

Mialatt azonban a diplomatai alkudozások folytak, a török kormány elhatározta a menekülteket Viddinből Sumlába átszállítani, részint, hogy távolabb legyenek hazájuktól, de főleg az emigráció főbbjeinek óhajtasára, kik az osztrák ügynökök hazahivogató csábítgatásaitól tartottak.

Mielőtt a menekültek Sumlába elindultak volna, Kossuth a következő beszédet tartotta a száműzöttekhez:

»Szerencsésnek érzem magamat uraim, a jó és dicső szultán üdvözetét és áldását önöknek átadhatni. Tegnap érkezett meg a nagylelkű uralkodó küldötte a következő örömdetes üzenettel.

A szultán el van határozva Ausztria és Oroszország követelésének — kiadatásunk kérdésében, — sehogy sem engedni, sőt hitére esküdött, hogy atyai oltalmát tőlünk semmi irányban meg nem vonja, még akkor sem, ha ebből nagybirodalmának végromlása következne.

Uraim! Bizonyos, hogy Viddint elhagyjuk! Az európai háború, melyet mindnyájan oly hön vártunk, mely szegény hazánkat a rabszolga-bilincsekből fölmentendi, s mely ekkorig kérdés alatt állt, most már bizonyosságot nyert.

Csak az idő nincs meghatározva, melyben az kitör, s miről Fuad effendi Oroszországba küldött követe bizonyosságot hozand nemsokára. Testvéreim! napunk még nem szállt alá, még ragyog számunkra!

A magyar emigráció magas és mindig emelkedő pontot foglaland el Európa földén; azt megtartani nehéz, de annál dicsőbb feladatunk.

De ne higyjétek, kedves testvéreim, hogy ezentul ismét elhagyatva és magunkra maradunk. Nem! Bizonyosan nem! A hatalmas Török-, Francia- és Angolország és Svájc azon karok, melyek bennünket a legerősebben támogatandnak.

Még kevéssel ezelőtt a hangulat az angol parlamentben néhányunknak az Izlámra áttérte, s az itt uralkodó térítési szellem miatt nem igen látszott ügyünk mellett állani, — mi bizonyos viddini személyekre kellemetlen hatással lehetett. De egy levél tőlem a nemes Palmerston lordhoz, s egy derék angolnak, Thomsonnak fáradhatlan törekvése, — ki ezen missiót magára vállalá, oda vivék a dolgot, hogy most az angol ujságok, mind tory mind a wigh pártbeliek egyformán, mint egy férfiú, — emelék szavukat, — s mindent mozgásba hoznak javunkra. S azért, uraim, a legtisztább lelkiismerettel mondhatom önöknek, hogy Angol és Franciaország egyhangulag ügyünk mellé állott s kinyilatkoztatta, hogy imádott hazánk szabadságát és függetlenségét a török portával szent szövetségben, Ausztria és Oroszország ellen kivivandja.

E fontos események folytán a magas porta elhatározá magát a magyar emigratiót Viddinből Sumlába áthelyezni. Vajjon ott maradunk-e vagy nem? azt azon hírek döntik el, melyeket nekünk Fuad effendi hoz Pétervárról.

Nézetem szerint Sumla, ha nem is a legjobb, bizonyosan legczélszerűbb tartózkodási helye a magyar emigrációnak, mert szerencsésen folytatott háború esetén, Oroszország és Ausztria ellen könnyű lesz Rustsukra átköltözni, s ott a Dunán átkelve, hazánkat ismét elérnünk; hogy ott nyomorult maradványait azon vérszomjas kormánynak, mely az iszonyuan feldühödött istenség igazságos átkát hordja

magán bélyegként azon gyalázatos tettekért, melyeket vádságában egy szegény, védtelen népen elkövetett, a föld színéről eltöröljük

Ha azonban tartózkodásunk Sumlában nem volna elég biztos, — mit alig hihetek, — akkor a Dardanellákon 14 angol hajót találándunk, melyek kormányaik által a magyar emigráció felvételére oda vannak parancsolva, s e napokban már meg is érkeztek; ott mi az európai háboru kitöréseig szives fogadtatást nyerünk, s mely a nemes Britanniába visz, azon országba, melynek, hogy lord Palmerston szavaival éljek, — rendjelei és keresztjei nincsenek, hogy Oroszország és Ausztria példája szerint, egy népgyilkosnak, mint például Haynaunak mellét feldiszítse. Van azonban a bámulat és tiszteletnek legtisztább érzete egy vitéz nemzet azon romjai iránt, mely a zsarnokság öt századokon épített sziklafészékét az ingadozásig megrázkódatni képes volt!

Csak még néhány szót uraim! Hogy minden lehető rendetlenségek, kellemetlenségek megelőztessenek, a magas porta az összes emigratióból egy hadi testet kíván alkotni, melynek főnöke én lennék. Ha önök akarata, ugy az enyém is; de én egyetértést és rendet kívánok, mely nélkül hadtestünk fenn nem állhat, mert csak akkor lehet valamely testület hasznos, ha minden tagja egyöntetűleg működik. Hadtestünknek egy katonai intézetet kell képezni, melynek tökéletesítése az én feladatom leend. Katonai tudományok, gyakorlatok és előadások iránt is hasonlókép gondoskodni fogok. Hogy az orosz részről rajtunk semmi erőszak ne követtessék el, az átköltözés szárazon történik. Hogy a hadtestnek az utiköltség iránt is könnyebbsége legyen, a magas porta e célra 24.000 piaszttert küldött ajándékul az emigráció számára, amit önök közt, uraim, ezennel kiosztok.

Az emigránsok három csapatban indultak utnak, és november 22-én érkeztek Sumlába.

Sumlában még ma is igazi törökhöz illő fanatikus kegyelettel vezetik be az utast abba a kékre festett, csinos, négyszobás török konakba, melyben a „*magyar paradisah*“

lakott. Kossuth itt naphosszat íróasztala mellett ült, s egyik levelet a másik után küldözgeté az európai hatalmasságok udvarainál levő bizalmas embereinek.

Rövid idő múlva megjött a porta végleges határozata, hogy Kossuth és társai Kutahiába, azok a menekültek pedig, akik áttértek a török hitre, Aleppóba lesznek beleebezve. Nem használt semmiféle tiltakozás.

Még a távozás előtt egy nagy öröm érte Kossuthot. Neje, Meszlényi Terézia, hosszú és kalandos bujdosás után reá akadt férjére. Kossuthné a világosi fegyverletétel után Arad vidéken bujdokolt részint ismerősöknél, részint ismeretlen helyeken álnév alatt. 1850 február elején egy Mayerhoffer nevű férfi védelme alatt a szolnoki vasuton Pest felé utazott. Egy vasuti hivatalnok már-már felismerte, amidőn Mayerhoffer észrevevén a bajt, egész hidegvérrel odaszólt Kossuthnénak:

— Már kedvesem, csak türd egy kicsit fogfájásodat; nemsokára Pesten leszünk, s ott majd kihuzatjuk azt a rossz fogat. Addig pedig burkold be arcodat zsebkendőddel, mert ha a levegő éri, még élesebb lesz a fájdalom.

Kossuthné szerencsésen Pestre ért kísérijével, s Pestről Zimonyba utazott, s ott Mayerhoffernek sikerült utlevelet szerezni Belgrádba, ahová azonban csak osztrák vesztegőrök kíséretében mehettek. Belgrádban a szárd konzul közvetítése és Garasanin szivessége következtében eljutottak Sumlába. Kossuth később meghatóan szép levélben köszönte meg Garasaninnak, hogy nejének segítségére volt a legnagyobb veszély idejében. 1850 február 15-én reggel az emigráció teljes számmal jelent meg Kossuthnál, hogy tőle bucsut vegyen. Kossuth kilépett az erkélyre s rendkívül megindult, zokogó hangon így bucsuzott el honfitársaitól:

Testvéreim! Az első nehéz lépés életemben az volt, mely hazámtól, a második meg az lesz, mely tőletek választ el, hogy Európától messze, élőhalott legyek oly helyen, hol öröm nem, csak sir várhat reám.

Ti ifjak és erősek vagytok még, s így okvetlen rátok kerül előbb-utóbb a sor, harcolni a hazáért és szabadságért; de én, kinek napról-napra alább hanyatlik életerejem,

én aligha fogom megérni e napot. Legyen meg, amit a sors akar! temessen el a végzet száműzetésben, mint dicső elődömmel, Rákóczyval tévé. Csak egyre kérlek, testvéreim! arra, *hogy felszabadítván rablánczaiból a hazát, gondolatok künn porló hamvaimra, s szerezzétek meg neki a hazai föld, a hazai sir édes nyugalomát; ez az egyetlen óhajom a halál küszöbén, s ti teljesíteni fogjátok azt.*

Kossuth e szavai után a hallgatóság hangosan zokogott. Férfi-nő egyaránt. Gróf Vay László, aki a száműzöttek nevében akart beszélni, alig birt szóhoz jutni. A fájdalom meg-meg állítá beszédét, s csak néhány szóval bucsuzott el a nagy férfiutól.

Achmed effendi, a padisah teljhatalmú biztosa, tudatá, hogy nejét és cselédjeit, beleszámitva 24 személyt vihet magával Kutahiába.

Az internáltak száma összesen hat volt: *Kossuth, Batthyány Kázmér, Gyurmán* a Közlöny volt szerkesztője, *Visóczky* tábornok, *Perczel Mór* és *Perczel Miklós*. Kivülök Mészáros Lázár kérte magát az internáltak jegyzékébe felvenni, s így heten lettek.

Mindegyiküknek meg volt engedve, hogy egy-két egyént vigyen magával. Kossuth kíséretében ezek voltak: *Ihász* és *Asbóth* alezredek; *Vagner* és *Biró* őrnagyok; *Frater Alajos* és *Kinizsi István* kapitányok; *Kalapsza* és *Grechenek* főhadnagyok, *Házmán Ferencz*, *Berzenczey László*; *László Károly*, *Weigli Vilmos*, *Kosztá Márton*, *Török Lajos*, *Szerényi* szolgabíró, *Kappner* kapitány, *Ács Gida* tábori lelkész, dr. *Spacsek*, *Cseh Imre* török tolmács s kívülök három cseléd.

A karaván összesen 45 tagból állott, s négy napi utazás után Jenipazáron, Jesztepen, s Dennehávon keresztül február 18-án este Várnába értek, s másnap 19-én már felpakkolták őket a parttól alig ezer lépésnyire horgonyzó *Tari bahri* (*tenger isten*) nevű 250 lóerejű hadihajóra, mely már délután 5 órakor felszedte horgonyát, s megindult Kis-Ázsia felé. A *Tari bahri* február 25-én ért Brussába, hol néhány magyar és oláh menekült ünnepélyesen fogadta őket.

Itt aztán megfeneklettek, mert az esős és hideg idő megszüntét s a tavasz beálltát kénytelenek voltak menekülteink Brussában bevárni. Innen küldött Kossuth egy memorandumot »az amerikai szabad államok« polgáraihoz. Ennek nagy hatása lett, mert a szabad amerikai népben felköltötte azt a részvétet és lelkesedést, melynek eredménye gyanánt az Egyesült-Államok kormánya a Kutahiába belebbezett magyarokért egy teljes kényelemmel felszerelt hadihajót küldött, s vitette őket azon át Amerikába.

Brussában a magyarok szigorú felügyelet alatt állottak. Így a többek közt Kossuthnak nem volt szabad az angol és francia kormányokkal érintkezni. Ugyancsak minden menekült mellé egy török katona volt rendelve, s csakis ennek kíséretében volt szabad a házon kívül jár-kálni, sétálni vagy lovagolni. Brussában harminczkilencz napig maradtak; s ápril 6-án elindultak Kutahiába, hova hét napi ut után ápril 12-én érkeztek meg.

Kutahia vagy Kutahijeh nevű anatóliai város, hajdani neve *Cotyacum* volt, északi Phrygiához tartozott, s már Strábó is tesz róla említést. A *Purzak* hegy aljában fekszik, s lakosainak száma 50.000-re tehető. Székhelye az anatóliai helytartónak. Épületei közül megemlítendő egy sajtószerű módon épített mecset. A város környékén igen sok görög és római régiség található.

Kossuthot egy nagy katonai laktanya első emeletén szállásolták el; s a müzümánok itt is a legnagyobb tisztelettel viseltettek iránta. A török nép itt Kutahiában ép úgy mint Sumlában »*magyar padisahnak*« nevezte; s a katonai őrizet parancsnoka: Sulimán bég a legelőzőkenyebb szíveséggel teljesíté Kossuthnak legkisebb kívánságát is. A török azonban óvatos volt, mert felügyelet nélkül itt sem engedte meg senkinek a sétalovaglást.

A menekültek maguk készítették egyszerű, magyaros eledelüket. A török kormány biztosa minden lehetőt megtett, hogy a magyarokkal feledtesse szomorú helyzetüket. Nevezetesen a laktanyával átellenben Kossuth és környezete részére egy terjedelmes gyümölcsös kertet bérelt, s

abba egy emeletes kis mulató házat csináltatott. Ezt a kertet menekültjeink angol és franczia mintára rendezték be, s a felső végén tekepályát állítottak. Ez a kert volt Kossuthnak, családjának, s hozzátartozóinak rendes összejöveteli s társalgási helye, hol Kossuthot ülve, állva s körbe fogva hallgatták az adomákat kedvelő magyarok.

A június 18-a valódi családi ünnep volt Kossuthra és nejére. Ekkor érkezett meg a bátor és férfias lelkű Ruttkayné Kossuth Lujza a kormányzó gyermekeivel, Ferencz, Vilma és Lajossal, nevelőjük, Karády Ignác kíséretében.

A Kossuth gyermekek a szabadságharc leveretése után osztrák fogságban maradtak.

Az osztrák hivatalos lap 1850. évi márczius 9-iki száma ezeket írja róluk:

Kossuth gyermekei a) *Ferencz*, Lajos, Ákos, született 1841. november 16-án; b) *Vilma*, Szeréna, Terézia, született 1843. május 13-án; c) *Tódor*, Károly, Lajos, született 1844. május 26-án.

A fiuk atyjuknak evangelika, a leány ellenben anyjának r. katolika vallásában neveltettek eddigelé.

A császári sereg foglyaivá lett gyermekek Pozsonyba szállítottak, s itt a várhegyi lakban (Schlossberg) mind-eddig gondos ápolásban részesítették.

A kormány csak annyiban ismeré feladatának e gyermekek irányában gondosságát kiterjeszteni, a mennyiben törvényszerűleg hivatva van. Ugyanis:

A köztörvény abbéli rendelkezéséhez képest, miszerint a hátrahagyott gyermekek irányábani gyámintézkedés azon község hatósági köréhez tartozik, melyben azok szülői legutolszor tartózkodának: Pest város hatósága legfelsőbb helyről megbizva lőn, hogy Kossuth gyermekei ellátása s neveltetése végett gyámi minőségben megbizandó egyén iránt javaslatot nyújtson be, s midőn a kormány, az ezen gyermekek neveltetésére sükséglendő költségeknek azon esetben: ha ezek nem fedeztethetnének azok részéről, kik erre törvényszerűleg kötelezvék, nagylelküleg elvállalni ajánkozott, — nem lehete szándékában, valamint teendői

körébe sem tartozhatik, az azok neveltetése és ellátásával foglalkozás.

Azoknak tehát valamely köznevelő intézetbe elhelyeztetése, — mint már némelyek regélgeték, — ép úgy sohasem czéloztatott, mint az ezen gyermekek irányában kellő különösb felügyelést s neveltetésükre való befolyást szükségül semminemű politikai tekintetek átalában nem létezésnek. Mert ismételjük:

Nem egyébben pontosult kormányzatunk e részben való teendője, mint hogy azon intézkedéseiben részesüljenek, melyeket a hazának törvényei rendelnek azon esetekre nézve, midőn a gyermekek szülőik gondoskodásait és helyettesítőit nélkülözni kényteleníttetnek.

És ez eset forog fenn Kossuth Lajos gyermekei irányában is.

Az atya a fenforgó körülmények közt gyermekei fölötti hatalmát nem gyakorolhatja.

Annálinkább méltányolható tehát magyar kormányunk eljárása; mert midőn ama kérdés eldöntését: ki legyen a Kossuth gyermekek közgyámságával megbizandó s miként láttassanak el azok? az illető hatóságra bízá; ugyanekkor az e részben legfelsőbb helyre kérelemmel járuló Kossuth Karolinának, Kossuth Lajos édes anyjának kérvényét kellő figyelembe vevé, s az ugyanez ügy eldöntését Bécsben szorgalmazó Kossuth rokonoknak, a közbejött rendelkezések felőli értesítés végett ugyanazon hatóságnak leküldé.

Az ekként folyamatba tett tárgyalások folytán a többször nevezett gyermekek fölött közgyámsággal a pesti ág. evang. val. község német szónok lelkésze *Láng Mihály* oly kötelezettséggel bizatott meg, miszerint azoknak nem csak erkölcsi, s vallási neveltetésükre lelkiismeretesen felügyelend, hanem ezen felül különösen gondoskodand az iránt is, hogy a r. catholica egyházhoz tartozó leányka vallási kiképeztetése egy érdemes katolikus lelkész befolyásával eszközöltessék.

A közgyámság alatt a gyermekek közvetlen neveltetését nagyanyjuk: Kossuth, született Vöber Karolina eszköz-

lendi, s a gyermekeknek a gyám kezeihez, átadására a pozsonyi várparancsnok utasítottatott.«

Miután később a hatalom mégis célirányosabbnak tartotta azt, hogy visszaadja az ártatlan gyermekeket szüleinek, úgy történt azután, hogy Kossuth nővére kivitte őket Kutahiába. Ruttkayné pár hét múlva visszatért Magyarországra.

Julius 7-én egy újabb szállítmány internált érkezett Kutahiába, összesen 19-en, ezek közt volt Bulharin tábornok, és Frackner ezredes. Jött velük még egy Lüllei nevű zsidó ember is, ki a szabadságharcban kémszolgálatokat teljesített, Sumlán pedig testi-lelki barátja volt annak a *Jazmadzsi* nevű osztrák ágensnek, a ki Kossuthot meg akarta ott gyilkoltatni. Öt nappal később érkezett a vén lengyel Dembinszky tábornok, s vele négy kísérője.

Szeptember elején megérkezett azután maga *Jazmadzsi* is. Mi volt a valódi célja, szándéka odajövetelének, sohasem tudta meg senki; Mészáros Lázárt meglátogatta, s amnestiával kecsegtette. Szolimán bey azonban röviden végzett vele, mert egyszerűen kiutasította.

A következő hónapban előkelő angol látogatók keresték fel menekültjeinket: *Urchard* angol parlamenti tag, a törökök nagy barátja; vele voltak még *Regaldy* olasz költő, *Massingberd* gazdag angol, s Kossuth régi megbízottja: *Tomson* ur Algernon Massingberd egy év múlva külön kötetben ¹⁾ írta meg Kossuth-tal való ismeretségét, melyből érdekesnek tartunk egyet-mást közölni:

»Csak az, — írja egy helyen könyvében, a kinek alkalma volt a szent ügy harczosaival és a vezérférfiakkal megismerkedni (mint nekem Kutahiában), csak az érti át, mily igazságos ügyet védelmeztek és milyen szellemben tették azt.

Kossuth maga, kinek ékesszóló szavára seregek nőttek ki a földből, egyszerű, mint egy gyermek, államférfiui modorral és parlamentáris tehetséggel megáldva.

¹⁾ Algernon *Massingberd* equ.: Letter of Kossuth and the Hungarian Question.

Hallani kell a protestans Kossuthot, a mint az angol politikáról értekezik; oly folyékony angol nyelven, mely Schakespeare-re emlékeztet; mint javasolja az anglikán püspökség felállítását Rómában, mint egyetlen módot, a melylyel a pápai túlkapásokat (a mit ő előre látott) ellensúlyozni lehetne.

Meglepetésemet még fokozta az a körülmény, hogy a »Times«-ból vett értesítésekkel ellenkezőleg, a mely szerint Kossuth a magyarok elharácsolt pénzeiből keleti kényelemmel veszi magát körül, miután a »Korona« egy zsidónak olvasztó üstjébe került, — *e helyett őt a legegyszerűbb környezetben találtam, szerény asztalán a pompás tál helyett, melyet az országgyűléstől kapott, egyszerű vasedények állottak. Bámultam az erélyt, melylyel gyenge egészsége daczára naponkint tíz órán át dolgozni képes; pihenés helyett pedig török szótárt szerkeszt,¹⁾ és hadászati tanulmányokat tesz.*

Szívós kitartással és nagy ékesszólással küzdött a jobbagyság megszüntetése mellett, magyarázva a földesuraknak, hogy ezzel biztosíthatják függetlenségüket.

... Nevezetes dolog, hogy Kossuth intézményei és az általa vezetett forradalom, daczára a leveretésnek, sokkal több jó következménnyel bírnak, mint a mennyi a momentán baj. Ő száműzetésben van; ezren estek el a csatatéren; a vezetők elmenekültek, börtönbe vagy vérpadra jutottak, — de tizenkét millió jobbágy lett szabaddá.

Az összes nemzet rangkülönbség nélkül testvéri szövetséget kötött. A földesurak hálával tartoznak Kossuthnak, hogy a lengyel parasztlázadáshoz hasonló vérengzéseket mindenkorra lehetetlenné tette. A magyar név rokonszenves lett fülünkben és tiszteletreméltóknak találjuk őket szerencsétlenségükben. A kormányzó azt írta Brüsszából, Hannibal temetkezési helyéről Cass tábornoknak, hogy a száműzetésben is »boldognak érzi magát, mert nem panaszkodhatik hazája hálátlansága miatt«. Ő is hagyott vissza

¹⁾ A Kossuth által szerkesztett török-magyar szótár kezeim közt van. *Hentaller L.*

romlást, de azzal együtt minden egyéb kellékét annak, a mivel a függetlenséget és a haza boldogságát egykor még helyre lehet állítani!»

Igy ítélte meg a szabad angol ember a nagy száműzöttet!

Deczember 30-án értesültek az internáltak, hogy Bem apó Aleppóban elhunyt. Betegsége nem volt sem hosszú, sem fájdalmas. Csakis az utolsó napokban lehetett őt rávenni, hogy orvosságot vegyen be. Lakása kertek között feküdt, igen mélyen egy folyó mellett. Az orvosok azt állították, az a levegő tesz neki rosszat. A makacs öreg ezt nem akarta elismerni. Hozzá közel álló egyének szintén kérték, költözködjék el, — hasztalan! Még ő biztatta egyik vendégét, hogy ne busuljon, holnapra jobban lesz. De már a következő nap tanácskozásra hívta össze hozzá a francia consul Aleppó mind a hét orvosát, s mire a két első megérkezett, az oroszok réme, a székelyek hadistene, a magyarok és lengyelek bálványa, a hadverő hős haloklott.

Az orvosok szerint a sebek és fáradoalmak által elgyengült teste nem győzedelmeskedhetett a lázon. Este teste alsó részében fájdalmakról panaszkodott, később ezt mondá: *Cela a passée!* Éjjeli két óráig álma szakgatott volt, két órakor Osztrolenka hőse kiszenvedett.

E hír vétele után a Kutahiába internáltak a kath. örmény templomban engesztelő gyászmisét tartottak, melyen minden magyar és lengyel megjelent.

A száműzöttek ezalatt a másfél év alatt, amit Kutahiában töltöttek, szorgalmasan munkálkodtak. Tanult mind-egyikök! Kossuth maga is Bulharin tábornoktól a hadászattól vett órákat. A honvédtisztek pedig iskolát nyitottak s egymást tanították. A ki mit tudott, arra tanította társait.

Az internáltak közül legelőször is Dembinszky tábornokot bocsátották szabadon. Ő egyesenen Jersey szigetére ment. Ápril 12-én végre Kossuth is tudatta szenvedéseinek társaival, hogy az amerikai kongresszus elnökétől tudósítást kapott, melyben értesíti, hogy a kutahiai magyarok-

ért utnak indították a »*Missisipi*« nevű gőzöst. Volt erre öröme a szegény elhagyott magyaroknak; s jókedvük csak akkor csapott át búba-bánatba, midőn május 3-án megtudták, hogy a porta, tekintettel a politikai viszonyokra, hatot az emigráció főnökei közül még őszig fogva szándékozik tartani.

Végre aztán eljött az ősz is; elkövetkezett szeptember elseje, — amidőn a két év óta internált magyarok arra ébredtek, hogy itt az indulás órája; mert még az nap elindultak, s szeptember 3-án Bazárcsikba, s 4-én este Kursumlu török faluba, végre 10-én a Dardanellák déli torkolatánál horgonyzó »*Missisipi*« nevű amerikai fregattrá szálltak; mely a kutahiai száműzötteket részben Anglia, részben pedig Amerika szabad és vendégszerető földjére szállította.

Eleinte maga Kossuth is egyenesen Amerikába szándékozott menni. Tervén azonban változtatnia kellett, mert Nagy-Britannia szabad népe lázasan várta a híres szónokot és szabadsághőst, és tisztelete s rokonszenvének mindenféle ünnepélyes módon akart kifejezést adni.

Az angol lapok már Kossuth kiszabadulta előtt hónapokkal hasáboakat irtak össze Kossuth látogatásáról, s így a kormányzónak, ki Magyarország részére a szabad népek rokonszenvét és segélyét óhajtá kieszközölni, eredeti terve ellenére előbb Angliába kellett mennie.

Marseilleben akart partra szállni, hogy Franciaországon keresztül folytassa útját. A francia köztársaság elnöke, Bonaparte Lajos azonban, — ki attól félt, hogy Kossuth a szabadság érdekében a francia népet is fanatizálja, — megtiltotta Kossuth Lajosnak, hogy lábát francia földre tegye. Ahhoz joga volt, mert kezében tartotta a baromi erőt! De a francia nép tiszta, őszinte ragaszkodását és lelkesedését nem volt képes elfojtani az a bestialis zsarnok sem. Ötvenezer ember csődült a kikötőbe, csónakraj lepte el a vizet, s tisztelgő küldöttségek jelentek meg a fedélzeten. Az általános lelkesedés jellemzésére az egykoru lapok feljegyezték, hogy midőn a csónokok már visszausztak a parthoz, s a Missisipi körül minden csendes lett, s az utasok theázás közben csendesen beszélgetnének a fedélzeten,

lubiczkolást és emberúszáshoz hasonló zajt hallottak közeledni. És csakugyan ember volt. Egy marseillei vargámester, *Jean Baptist Jonquil*, aki midőn a hajóhoz ért, könyörgött, vegyék fel, mert ő Kossuthot akarja látni. Felhúzták a didergő meztelent, — aki több mint egy mért-földet uszott, — s az amerikai tisztek ruhát adván rá, bemutatatták Kossuthnak, kinek láttára elragadtatásában térdre esett, kezét megragadva csókolta, s kérdé, ő-e Kossuth? Igenlő választ nyerve, ezt mondá: »*No, most már kész vagyok meghalni!*«

Itt, Marseilleben adta ki Kossuth ama híres kiáltványát a francia néphez, mely velőkgig ható szózatainak legkiválóbbja, s melyben szemére hányja Bonaparte Lajosnak, hogy megfeledkezik arról, miként nemrégiben még ő maga is számkivetett volt, s prófétai hangon *figyelmezteti, hogy előbb-utóbb, de mindenesetre újra számkivetett fog lenni.*

Gibraltárban kilencz napig időzött a Missisipi, s az angol várórség nagy tisztelettel és diszlakomával fogadta. De még nagyobbyszerű ünnepélyek voltak Cadixban, s főleg Lissabonban, hol a nép és társadalom minden osztálya vetélkedve igyekezett Kossuth iránt szeretetét s csodálatát kifejezni. Itt a Braganza herczegek palotájában volt szállva. E közben Angliában nagyban folytak az előkészületek Kossuth fogadására. Népes meetingek folytak, melyekben azon tanácskoztak, hogyan ünnepeljék Magyarországnak kormányzóját.

Kossuth és az emigratio ügyében London s több angol város polgársága kérvénynyel fordult lord Palmestonhoz és a parlamenthez, Southworkban, Manchesterben s Anglia majdnem minden jelentékenyebb városában tartottak meetinget és *Stuart Dudley, Gilpin Károly, s Cobden Rikhard* parlamenti tagok »*Kossuth found Comitét*« alakítottak, melyre az aláírások nagyban folytak. Ezenkívül Kossuth látogatásának emlékére *érmek* verettek. Határozatba ment, hogy London város testülete feliratot nyújt át Kossuthnak, s hogy a kormányzót annak átvételére lord Dudley Stuart nyílt kocsiján viszik a város disztermébe.

1851. október 23-án délután két órakor jelezték Southampton kikötőjében a »*Madrid*« nevű gőzös megérkezését melyre Kossuth az amerikai Missisipiről átszállott, hogy Angliába menjen. A város utcáin erre a hirre beláthatlan tömeg kezdett hullámnani, s valamennyien a kikötő felé rohantak; az öböl, ki egész a nyílt tengerig, megszámlálhatlan csonak és yachttól népesült meg.

Abban a pillanatban, midőn a »*Madrid*« a kikötőbe besiklott, minden jármű lebecsátá vitorláját s legmagasabb árboczára diszlobogókat tűzött ki; a város minden harangja zúgott, zenekarok harsogtak, s véghetlen örömjaj fogadta Magyarország kormányzóját, kinek üdvözlétére legelőször is a város polgármestere sietett egy yachton a Madrid födelzetére. A hajó e közben a kiszállóhoz ért, és Kossuth a folyton és folyton növekedő néptömeg »hurrah!« kiáltásai közt lépett ki a szárazföldre.

Minden angol igyekezett Kossuthtal kezet szorítani, s a megható fogadtatás alatt egyetlen szem sem maradt szárazon. E felvillanyozó, s páratlan jelenet után Kossuth magyar nemzeti zászlókkal s Magyarország czimereivel diszített négyfogatu hintóba ült, mely előtt zenekar is számos ment, utána pedig s körülötte beláthatlan tömeg. A menet a polgármester háza felé tartva, alig birt áthatolni a sokaságon. Minden ablakból kendőket lobogtattak, virágokat szórtak, s öröm ujongva kiáltoztak; e közben a város összes harangjai zúgtak.

Kossuth levett kalappal állott a hintóban s a meghatottságtól alig birt szólani.

Amidőn a koci *Andrews* polgármester házához ért, újból kezdődtek az üdvözlések, mire Kossuthot számüzött honfitársai karjaikon vitték be a házba. A polgármesteri lak előtt ezer meg ezer ember állott, mindenfelé Kossuth arczképét és életrajzát osztogatva, s a szülék magyarázták apró gyermekeiknek az általános öröm okát. Pár percz mulva Kossuth a polgármester karján kilépett az erkélyre, s a tömeg ujjongásainak csillapulta után beszélni kezdett a néphez.

Bámulatos tiszta angolsággal elmondott beszédét a tömeg az előbbinél frenetikusabb ujongással fogadta. Akkor a népből egy hang fölkiáltott: »Hozzátok elő gyermekeit!« mire Ferencz, Vilma és Lajos-Tivadar kiléptek az erkélyre s meghajtották magukat az üdvözlő lakosság előtt.

Pár órával ezután a polgármester bemutatta Kossuthnak a városi hatóságot s a küldöttségeket, mely alkalommal nyújtották át neki a southamptoniak 1100 aláírásával ellátott feliratát.

Mielőtt Kossuth Londonba ment volna, előbb kirándulást tett Winschesterbe, hova Londonból az előkelőségek külön vonatokon rándultak ki, hogy Magyarország kormányzóját mielőbb láthassák. De már október 29-én Londonba érkezett, s a világváros képviselőtestületének feliratát a Quildhallban fogadta. A merre csak Kossuth ment, a Trafalgar-squaretől kezdve a Quildhallig százezrenként tódult össze a nép, hogy őt láthassa. A Quildhallban a város hatóságai, élükön London város lord mayorjával várták Kossuthot. Itt Kossuthné és Pulszkyné is be lettek mutatva a lordmayornak, s ők is résztvettek az ünnepélyen. A lordmayor és a városi hatóság élénk felkiáltással fogadták a nagy számüzöttet, s feliratban a Kutahiából való kiszabadulása fölötti legőszintébb örömeiket fejezték ki. A Kossuthhoz intézett felirat pergamentre van írva, színezett initialéval, s az egész gothikus stylben ékesítve. A mestermű ékitményei közt látható a többek közt a Westminster czimer is.

E diszes ünnepély befejezte után Kossuth ismét nyílt hintóban távozott, melyben vele együtt foglaltak helyet London aldermanja. Gilpin Károly képviselő s lord Stuart Dudley. A hintó előtt és után magyar zászlókat vittek.

Ettől kezdve London város nyilvános testületei úgy, mint legkitünőbb egyéniségei versengve igyekeztek Kossuth irányában mély tiszteletüket kifejezni. Nap-nap után számos küldöttség jelent meg Kossuth lakásán, s ezek közt a *német emigratio* is küldöttségileg nyújtott át neki feliratot Gerstenberg, Hang, Oppenheim és Tachó emigránsok vezetése alatt. A londoni könyvkiadók Magyarország képes történetére hirdettek aláírást, az utczákon egyetlen lépést

se lehezt tenni a nélkül, hogy az utcai árusok ne kínálták volna az embernek »Kossuth életrajzát.« »Kossuth fogságát« stb. s mindezt fametszetekkel illusztrált garasos röpiratokban. A boltokban mindenütt Kossuth nagy arczképe volt látható, s az ipar kelendőséget szerzett áruinak, ha Kossuth kalapot, Kossuth nyakkendőt, Kossuth esernyőt, Kossuth kelméket stb. terjesztett.

November 13. egy magyar-lengyel tánczvigalom volt Londonban, melyen a Kossuth iránti tiszteletből még az angol arisztokratia is nagy számmal vett részt.

Megemlítésre méltó, hogy a »*Times*« a Kossuth tüntetéseket élesen elítélte; ami a londoni polgárságot annyira elkészeríté, hogy London nyilvános helyein máglyákat raktak s azon égették el a »*Times*«-t. Sőt a tüntetés tovább ment, mert a tömeg zászlók alatt, zeneszó mellett kivonult a koppenhágai sikra, s ott a »*Times*«-t e »vén gonosztevőt« teljes szertartások közt huzták akasztófára.

November 10-én Birmingham városa adott nagy diszlakomát Kossuth tiszteletére. Vele mentek ez alkalommal *Smith*, a híres nemzet-gazdász, *Robertson*, *Pulszky* és *Hajnik*, Kossuth külön vonata déli 12 órakor érkezett Birminghamba; lakására menve a csehek zászlóikkal kísérték, s hintaja előtt lovas banderium nyargalt. Az ez alkalommal összecsohdült emberek számát háromszázezerre teszik; oly nagy volt a tömeg, hogy üdvözlő beszédről s válaszról szó sem lehetett. A következő nap Manchester város vendége volt. A Manchesterben ekkor történeteket az angol szabadelvű lapok mesés színben adják elő; sőt az osztrák udvart pártoló *Times* is kénytelen volt ez alkalommal beismerni, hogy a manschesteri ünnepélyeken mintegy kétszázezer ember volt együtt.

Röviden, mintegy 65—70 angol és skót város nyujtott át Kossuthnak feliratot, s Magyarország hazátlan kormányzója, — ezen páratlan fogadások után, — melyekhez hasonlót Anglia történetében hiába keresünk, végre november 20-án csakugyan elutazott Pulszkyék és Hajnik Pál kíséretében Amerikába.

XI.

1851—1867.

Kossuth 1851. decz. 3-án érkezett meg Amerikába.

A Missisipi fregatton áthajózott magyarok már két héttel előbb értesültek, hogy a kormányzó Londonból elindult New-York-felé; ép ezért december 3-án már kimentek a Staten-Izland szigetre a vesztegházhoz, s várták Kossuth megérkezését. Aznap nem jött meg a hajó, s az ott maradtakat éjjél után költözték fel álmukból, hogy Kossuth megérkezett. Kirohantak a partra, s látták a *Humboldt* gőzöst, mely két ágyúlövessel adta tudtul, hogy nagy vendéget hozott. A két jellövésre a vesztegház előtti ágyú 31 lövéssel válaszolt. Kossuthot, amint a partra lépett, a helyi hatóság röviden üdvözölte; s miután fáradt volt a tengeri úttól, csak két nappal később ment végbe az egész ünnepélyesség, melyet tiszteletére rendeztek, s mely nagy közönség jelenlétében, leírhatatlan fénynyel ment végbe.

Deczember 6-án érkezett meg a gőzhajó a new-yorki küldöttséggel, mely Kossuthért jött; s midőn e hajó a kormányzóval és kíséretével átment a new-yorki partra, s annak hosszában haladt, valamennyi hajó felhuzta zászlaját s harangoztak és sípoltak. Végre ezer és ezernyi tömeg közt szállottak ki Amerika szabad földjére; s miután egy előre elkészített emelvényre felkisérték a nagy száműzöttet, itt a küldöttség elnöke üdvözölvén, ő válaszolni akart, de lehetetlen volt, oly nagy sokaság torlódott össze. Ezután Kossuth szemlét tartott a nemzetőrség fölött, s délután 2 órakor megindult a menet a főutczán. Az utcák azonban oly szo-

rosan voltak néppel megtömve, hogy a megmozdíthatlan, szilárd tömegeken alig-alig lehetett áthatolni. Nem csoda tehát, ha már majdnem 5 óra volt, midőn Kossuth és kísérete a városházához érkezett.

Este tíz órakor a new-yorki németek fáklyás zenével tisztelték meg a kormányzót, amit ő rövid, lelkes szavakban köszönt meg.

Deczember 11-én rendezett New-York városa Kossuth tiszteletére banquettet az »Irving-hause«-ban, melynek díszterme ez alkalomra egészen magyar nemzeti színekkel volt feldiszitve.

Az ebéd, mely a lehető legpompásabb volt, hat órakor kezdődött; s véget érven, a város polgármestere a következő köszöntést indítványozta: *»Magyarország, mely elárultatott, de te nem győzetett. Az ő segélyért kiáltása csak visszhangja a mi felszólalásunknak a zsarnok ellen.«*

E pár szóra Kossuth felelt. Hogy ekkor mi következett, az leírhatatlan! A csillárok, a fali gyertyatartók, a falak látszottak rázkódni a hurráhtól, tapstól s dörömböléstől. Minden jelenlevő talpra ugrott, s az örülésig fanatizálva volt. A nők szintén nagy lelkesedéssel nyilatkoztatták örömüket s Kossuth iránti tiszteletüket. Végre a tapsvihar csendesedett, s rá a legmélyebb csend állott be. Minden szem Kossuthon függött! s midőn beszédét elkezdte, egy gombostűnek a padlóra esése hallható lett volna a ropant nagy teremben. Beszéde két óráig tartott, de a hallgatóknak mégis rövid volt.

E beszédében Kossuth az Egyesült-Államok polgárait arról igyekezett felvilágosítani, hogy a Waschington György által nekik adott azon tanács: *»Európai ügyekbe ne avatkozzanak«*, csak addig volt értendő, míg ők gyengék arra, hogy európai ügyekbe beavatkozhassanak; czélja volt őket felkérni, hogy szabadságunk kivívására pénzzel segítsenek. Mondá, hogy ő a maga személyére, bár semmije sincs, mit se kér, semmit el nem fogad, de hazájának, nemzetének felsegélésére házról-házra koldulni se szégyel.

Köteteket töltene meg az a sok érdekes, lelkesült meeting leírása, — jegyzi fel egy szemtanú¹⁾ — melyek New-Yorkban létünk alatt a magyar ügy érdekében tartattak.

Igy például Kossuth jelen volt a többek között a protestáns papok, az ügyvédek, a nemzetőrök, a hölgyek meetingjén. Nem csoda tehát, ha az alatt a tizenkét nap alatt, amit New-Yorkban töltött, annyira el volt foglalva, hogy alig volt ideje evésre és alvásra. Mert nemcsak a banquettek s az azokon tartott beszédek, a küldöttségek fogadása s a sok levélírás vette igénybe idejét, hanem igen sok feltaláló jelentkezett nála: a csatákban használható újabbnál-újabb szerkezetű löfegyver s más találmányok ügyében; de voltak sokan olyanok is, akik a megújítandó magyar szabadságharcban személyes szolgálatukat jöttek felajánlani.

Az Egyesült-Államok legelőkelőbb s legkiválóbb férfiai keresték fel Kossuthot, s tanácskoztak vele órahosszákon keresztül afelett, miként lehetne a lecsigázott magyar hazát újra függetlenné tenni.

E közben Kossuthoz több államból s városból érkeztek üdvözlő iratok és meghívások, melyeket ő elfogadván, megcsinálta a sorrendet, melyben a városokat meglátogatja, s elhatározta, hogy először is Philadelphián és Baltimoren keresztül Waschingtomba megy, megköszönni a kormánynak és kongressusnak, amit a magyarokért tett. Ezért is decz. 23-án hetedmagával (az angol Henningsen, Nagy Péter, Hajnik, Berzenczey László, Spacsek Lajos orvos és László Károly) csikorgó hidegben útnak indult s három óra után Philadelphiába érkeztek. Itt is nagy díszszel és pompával, bár nem oly zajjal, mint a többi helyen, mert a lakosok egyrésze quacker — fogadták Kossuthot. Kossuth beteg volt, lázzal küzdött s csakis midőn az adresset felvitték hozzá, kelt ki ágyából s szólt pár szót.

Innen a karácsonyi ünnepek után tovább mentek Baltimoreba, ahol kitörő örömmel fogadták, s itt hosszabb

¹⁾ *László Károly*: Naplótöredék 145. lap.

beszédeket rögtönzött. Baltimoreból Waschingtomba utaztak, ahol Webster Dániel külügyminiszter bemutatta Kossuthot Fillmornak, az Egyesült-Államok elnökének az elnöki palotában. Kossuth üdvözölte az elnököt, mire ez röviden s jelentéktelenül válaszolt.

A következő, 1852. év január 5-én fogadta az amerikai senatus hivatalosan Kossuth Lajost, mint Magyarország kormányzóját. A szertartás így folyt le:

A szenatus előbbi határozata következtében két senator a Kossuth szállására ment, sőt környezetével együtt a »Capital«-ba vezették, ahol a congressus üléseit szokta tartani. A két senator egyenest a senatus termébe kalauzolta, s a közép téren az elnökkel szemben leültették. Az elnök röviden üdvözölte Kossuthot s a senatorokat felszólította, hogy rokonérzelmük jeléül kézszorítással üdvözöljék a kitünő vendéget. Erre a senatorok felkeltek s Kossuthoz járulva, azzal sorban kezet fogtak.

A karzat külföldi diplomatákkal és díszesen öltözött hölgyekkel volt tömve. Az egész fogadtatás szíves, méltóságteljes, hivatalos színű volt.

Január 7-én Kossuth és hozzátartozóit a képviselőházba vezették be. A szertartás itt is úgy folyt le, mint a szenatusban, azzal a különbséggel, hogy Kossuth, az elnök általi bemutatása után, ezen kitüntetést, az elnyomott emberiség nevében, mint amelynek ügyére ez kedvezően hat, meleg és ékes szavakban megköszönte. Mind a bemenetkor, mind a benlétel alatt a legnagyobb csend volt.

Ekkor azután kezdetét vette az a bámulatos körút, melyet Kossuth — daczára gyenge fizikumának — férfiasan kiállott.

Január 18-án *Annapolisban*, Maryland fővárosában beszélt előbb a szenatorok, azután a képviselők házában; 14-én *Harrisburgba* ment, ahol 17-ig maradt, és ekkor *Pittsburgba* indult; majd 20-án szánokon *Ebensburgba* ért, honnan másnap *Blairsvillebe* sietett; majd *Clevelandba* s onnan *Columbusba*, az Ohio állam fővárosába. De már február 6-án az utazástól s folytonos beszédétől annyira ki volt merülve, hogy orvosa feltétlen pihenést parancsolt

neki, s úgy a kimenetelt, mint a hivatalos fogadásokat eltiltotta. Ennek daczára azonban Kossuth a következő napon mégis részt vett a »*Magyar barátok társulatá*«-nak gyűlésén.

Február 9-én *Springfieldben* beszélt, honnan rögtön tovább ment Nevián keresztül Cincinnati felé. A nagy néptömeg Dayton alatt a vonatot megállította s hallani óhajtotta Kossuthot, ki azonban rekedtsége miatt nem beszélhetett. *Cincinnati*ben azonban 13-án költőien szép, gyönyörű beszédet tartott, magasztalván az erélyes, hatalmas cincinnati népet, mely kevesebb, mint egy század alatt semmiből egy óriási várost teremtett. Innen *Lawrenceburg, Aurora, Risingsun, Patriót, Warsaw, Venay, Kentucky-Riveren* át február 26-án *Madisunba* ment, honnan már reggel $1\frac{1}{2}$ 9-kor tovább indult vasuton *Indianapolis* felé. Márczius 2-án már *Lousvilleben* találjuk, majd 8-án *Saint-Luisban*; ahol pár napig pihentek s azután *New-Orleáns*-felé folytatták utjukat. New-Orleáns fogadta Kossuthot leghidegebben, mondhatni ellenséges érzélemmel; oka ennek az, hogy New-Orleans rabszolgatartó város volt s a szabadság szó alatt a rabszolgák felszabadítását vélték rejleni. Kossuth környezete félt is, hogy a kormányzó nyilvános beszédét megakadályozzák, vagy pláne inzultálják, s ép ezért felfegyverkezve kísérték őt a Lafayette-térre, ahol lámpafénynél késő este kezdett beszélni. De nem zavarta semmi a rendet; s a tömeg a legszebb rendben oszlott szét.

New-Orleansból ápril 1-én indultak vissza New-York felé. Utközben azonban még kiszállt *Montgomeryben*, Alabama állam fővárosában, ahol már rendezett népgyűlés várta érkezését.

Kossuth diadalútja a nyugati és déli államokban itt végződött. Montgomeryből a 250 osztrák mértföldnyire fekvő New-Yorkba sietett vissza; s már ápril 21-én a New-York átellenében levő *Jersey-City*-ben beszélt; 24-én pedig *New-Ark* város meghívására odament s a nemzetek testvériségéről egy igen érdekes, köztetszéssel fogadott beszédet tartott.

New-Arkból New-Yorkon át egyenest *Bostonba* utazott, ahol *Boutwell* kormányzó, a tanács, a fogadtatási küldöttség, az alelnökök, titkárok fogadták a nagyhírű vendéget.

Boutwell kormányzó üdvözlő beszéde után átadta a szót Kossuthnak, aki itt egyikét mondta legszebb beszédeknek. Egyes részeit a következőkben adjuk:

Beszéde elején bocsánatot kért, hogy Shakespeare nyelvét a »Faneuil hall«-ban, Amerika szabadságának bölcsőjében profanálja. »Nem Amerika szabadsága, — mondá magát kiigazítva — mert a szabadságnak nem amerikainak kell lenni, hanem az emberiségnek; különben az nem jog, hanem kiváltság, és a kiváltság sehol se lehet állandó. A kiváltság természete kizárás, az elvé másokkal közlés. A szabadság elv, annak közössége az ő biztosítéka; a kizárás annak vége.

Mi az aristokratia? — mondá — az kiváltságos szabadság; az kiváltság és az aristocratia napjai meg vannak számlálva, mert az az emberiség rendeltetésével ellenkező. Valamint az aristocratiának minden nemzet között el kell veszni, úgy egy nemzetnek se kell aristocratiának lenni a nemzetek között. Míg az meg nem szűnik, a szabadság sehol se lesz állandó a földön. Mind egyesekre, mind nemzetekre veszélyes hinni, hogy ők a viszontagság körén kívül esnek. Ezen büszke hiedelemnek és az abból eredő elkülönzésnek több áldozatai estek, mint a közvetlen szerencsétlenségeknek. Önök a hetvenöt évi szabadság alatt bámulatos nagyra nőttek; de mi az a hetvenöt év a halhatatlanság könyvében? Nem! az szerény nyelven azt mondja, mit az örök igazság jegyzett fel, szabadság sohasem tarthat soká. Egy nemzetre szorított szabadság sohase lehet bizonyos. Mondhatják önök, »mi Isten prófétái vagyunk«; de ne mondják önök, hogy: »az Isten csak a mi Istenünk. A zsidók azt mondták, és az ő büszke, régi Jeruzsálemük porban hever. A mi Üdvözítőnk az egész emberiséget tanította mondani: »Atyánk a mennyben« és »az ő Jeruzsáleme a világ végeig tart.«

»Az emberiség sorsa közös«. Ez a mondat volt a capitoliumi diadalíven, melylyel én üdvözlöttem. Adja Isten,

hogy az amerikai köztársaság fontolja meg ezen szavak igazságát, és azok szerint tegyen. Amerikában a szabadság ekkor örökre bizonyos lenne, de ha önök azt mondják, »amerikai szabadság«, és ezt szószerint az önök politikájává teszik, merem mondani, hogy eljön az idő, midőn az emberiségnek gyászolni kell a régi igazságot, hogy közösség nélkül a nemzeti szabadság nem bizonyos.«

Ezután Kossuth hosszantartó ékes szavakban emelte ki, hogy Massachusettsi államban észlelte, mily szorgalmas a nép. Ott nincs rongyos ház, nincs rongyos ember, mindenki jómódú és értelmes. És ennek tulajdonítható az, hogy Amerika szabadságharczában a vezérek Massachusett népét oly könnyen rávehették a felkelésre, hogy: »Faneuil Hall« a »*Szabadság bölcső*«-jévé lett. Végre panaszkép felemlítette, hogy mily kellemetlen ő reá nézve az, hogy a rabszolgatartók azt vetették szemére, hogy ő magát a rabszolgaság ellenzőinek karjaiba dobta, — azt mondván, mennyivel más eredménye lett volna az ő körútjának, ha azt nem teszi. Más oldalról viszont azt nem helyeselték, hogy ő a rabszolgatartás ellen semmit sem szól, s erre vonatkozólag a következő kijelentést tette: »Valóban, ellenezni vagy elhagyni az ügyet, melyet én védek, csak azért, mert a belkérdések vitatásába nem avatkozom, a legnagyobb igazságtalanság; mert a külpolitikai kérdést vitatni van jogom, az én nemzetem annak egy tárgya; nekünk az érdekünkben áll; de belpárt-mozgalmakba keveredni, nem lévén egyesült-állami polgár, nincs jogom.«

A gyülekezet a legnagyobb lelkesedéssel fogadta a remek beszédet.

Innen Kossuth külön meghívásra még egyszer *Bostonba*, majd a New-York állam négy nagy városába *Albanyba*, *Buffalóba*, *Syrakuseba* és *Uticába* ment el s mindenütt melegen és zajosan fogadtatott s mindenütt kiváló beszédet tartott.

Az utolsó beszédet Kossuth Amerikában 1852. június 23-án tartotta a new-yorki németek tiszteletére — mint az egykorú amerikai lapok írják — »*ékes német nyelven*«. Beszéde érdekes és lelkesítő volt. Beszédében a többi közt

azt mondta, hogy amerikai körútjának egyik eredménye a németek és magyarok szívének egyesítése. »Egyesülnünk is kell, mondá, mert czélunk egy, és ezen czél a nemzetek szolidaritása, függetlensége; a nép szabadsága; annak felszabadítása a zsarnok járma alól. Beszélt Werner Stauffacher, Walter Fürst és Arnold Melchtal szövetségéről a zsarnok osztrák ellen, melynek eredménye lett Svájc szabadsága. Szövetkezzünk — mondá Kossuth — mi három nemzet: Olaszország, Németország s Magyarország és a világ szabaddá lesz. Ez a három ország szomszédos és egy közös ellenségünk van. *Németország szabadsága nélkül a világ szabaddá nem lehet.*

1852. évi július 14-én indult Kossuth Amerikából vissza az ó-világrészbe. Már napokkal visszautazása előtt figyelmeztetve lőn, hogy vigyázzon, mert az orosz és osztrák bérenczek még a hajón is körül akarják venni; de azt sem akarta, hogy elutazásánál nagy tömeg kísérje a hajóra, ép azért maga és neje részére *A. Smith and lady*, a vele együtt utazó Bethlen Gergely és Ihász Dániel számára szintén álnév alatt váltatott jegyeket a hajón.

Indulása előtti este bucsút vett a város polgármestertől s a magyar ügy többi lelkes barátaitól, s 14-én délután $\frac{1}{2}$ -kor indult útnak.

Kossuth Lajos tehát — írja László Károly, ki jelen volt ¹⁾ — miután az amerikai népet, bármely más ember erejét, kitartását felülmuló fáradtsággal, két hónapig tartó zajos, nyugtalan diadalútjában száz meg száz beszédben rábeszélte arra, hogyha Magyarország függetlenségeért újra harcolni fog, a más hatalmak beavatkozását gátolja; az Európában újonnan kitörendő forradalom szervezése s majd vezérlése végett visszament Angolországba.

Van azonban még egy dolog, melyet, mielőtt Amerikától végleg bucsút vennénk, tisztáznunk kell. Akadtak oly silány individuumok — magyar és amerikai — kik szóbelileg, s hirlapokban is gyanúsították Kossuthot, hova is tette tulajdonképen azt a tenger pénzt, ami befolyt az ő

¹⁾ *László Károly*: Naplótöredék 236.

kezéhez az általa kiadott magyar kölcsönjegyek árából, gyűléshely bérekből s ajándékokból? Hát azok a jómadarak tudni vélték azt, hogy Kossuth ama begyűlt pénzeket egyszerűen zsebre dugta.

Ez egyszerűen gyalázatos s gaz rágalom!

Kossuth dúsgazdagon jöhetett volna vissza az Uj-Világból, ha csak elfogadta volna és megtartja egyszerűen azokat a pénzbeli ajándékokat, amit lelkesedésükben a gazdag quackerek neki és családjának kínáltak. Ő azonban *a maga részére semmiféle ajándékot* nem fogadott el, azt pedig, mit a magyar ügyre kapott, azt tisztán és egyszerűen kezeltette.

Tudta ő azt jó előre, hogy támadni s rágalmazni fogják álbarátai. Ép ezért Hajnik Pállal, — aki amerikai körútjában pénztárnoka volt — a magyar ügyre begyűlt pénzről pontos számlát vezettetett, s mielőtt elhagyta Amerikát, annak részletes számadását is elkészíttette, s a mérleggel Pulszkyt és Hajnikot elküldte Waschingtonba, hogy a kormány vizsgálta az meg s ezáltal tegye lehetővé az ő igazolását.

Akkor Webster Dániel volt a minisiterelnök. Talpig barátja a magyar ügynek! Ő átnézte a számadásokat s e szavakkal adta vissza Pulszky- és Hajniknak: Vigyék vissza ezt Kossuth úrnak, mondják meg neki, mikép abban, hogy ő a magyar ügyre kapott pénzt híven kezeli, egy perczre se kételkedtünk, s nyugtassa meg őt ezen nyilatkozatom s az ő öntudata; de ezen számadást, melynek közzététele ártana az ő ügyének és kompromittálhatná a mi kormányunkat is, közzétenni nem lehet.

Hogy azon számadás csakugyan oly tartalmú volt, mutatja a »Comonweath« nevű bostoni lapnak nyilatkozata, melyet egy londoni hirlapnak azon hamis állítása idézett elő, hogy Kossuth Londonban kényelmesen él azon magyar pénzből, melyet ő Amerikában forradalmi czélokra gyűjtött.

A »Commonwealth« nyilatkozata így szól:

»Biztos forrásból nyert értesülés alapján felhasználjuk ez alkalmat annak elmondására, hogy Kossuth azon 90—100 ezer dollárból, melyet itt összegyűjtött, alig vitt egy dollárt

által a tengeren. Elköltötte ő azt ezen országban hadiszerek vásárlására és csináltatására, mely által az ő szükölködő honfitársai közül igen soknak adott alkalmazást, megélhetési módot, kik közül majdnem százat alkalmazott csak tölteny-csinálásra. Költötte azt széles kiterjedésű és rendkívül költséges levelezésre európai ügynökeivel; mert természetesen, leveleit saját futárjai által küldötte, kiket — minthogy életüket is kockáztatták — a szerint kellett fizetni, és akiknek váratlan esetekre is kellett pénzt adni. Minden levél, melyet Kossuth Magyarországra küldött, belekerült neki egyremásra 1000 forintba. Ezen kiadások könnyen felemészthették azon pénzt, melyet itt gyűjtött, sőt azzal együtt szép összeget költött ő még a neje pénzéből is, melyet annak magyarországi rokonai küldtek saját használatára, de amelyet a nő átengedett férjének a haza ügyére. Kossuth Amerikát pénz nélkül, sőt adóssággal hagyta el, mint 1849-ben hagyta a gazdag Magyarországot, melynek kincstára két évig volt kezében.«

Amikor Kossuth amerikai körútjából visszatért Angliába, akkor következtek reá nézve a »csendes évek«. Teljes visszavonultságban élt öt éven keresztül Angliában. De ez a csendesség, mozgalom csak látszólagos volt. Nem pihent ő akkor sem! Folyton azon működött, hogyan javíthatna hazája sorsán. Eltekintve attól, hogy Angliában évenként kétszer felolvasó körutat tett, mely néha hónapokig is tartott, azonkívül üres idejében a legnagyobb szorgalommal tanulta a hadi tudományokat. Hadvezérré képelte magát s az a terv érlelődött meg agyában, hogy ha még egyszer fegyverre szólítja a magyar népet, akkor ő maga áll mint vezér a sereg élére.

Kossuth életének e korszaka legkevésbé ismert még ma a nagyközönség előtt. Csakis a nyilvánosságra jutott egykorú levelek és proklamációkból tudunk arról magunknak helyes képet alkotni. Ép ezért, az csakis részben sikerül az alábbiakban:

Már 1851 szeptemberében a következő levelet küldte be egyik emissáriusa által a hazába:

»Hazámfiái!

Az amerikai egyesült statusok egyik hatalmas hadihajóján, melyet e nagy nemzet egyenesen e végett küldött és bocsátott rendelkezésem alá, hagytam el kutahiai fogságomat!

Szabad vagyok! s ha fogságom alatt sem voltam édes hazánk megszabadításának előkészítése körül tevékenytelen, most, miután kezeim szabadok, annál nagyobb erővel látandok a munkához, minél biztatóbban elevenítendi lelkemet azon meleg részvét, melyet személyem iránt s személyembe hazánk iránt, idegen nemzeteknél úgy az ó-, mint az újvilágban tapasztalok.

Népem bizalma tőlem vár, tőlem remél.

Én meg fogok várakozásának felelni. De bizalommal, hittel és reménynyel fordulnak felém Európa többi elnyomott népei is. Én e bizalomban a gondviselésnek ujját tisztelem, mely a magyar haza szabadságának feltételei közé sorozta, s a magyar nemzetnek a szabad Európa elsőszülött népei közt rendelt dicsőbb állást, mint minővel őseink valaha birhattak.

Szabadság és boldogság benn, tisztelet és nagyrabecsülés künn, ez leszen szenvedéseink jutalma, ha a magyar önmagához hű marad. És nagyravágyástól távol, de engedelmesen a gondviselés intése iránt, s szenvedések által megedzett lélekkel foglalom el a nagyszerű hivatást, melyet hazánk szenvedései, népem szeretete s a világ bizalma számomra kijelöltenek.

A szabad és hatalmas nemzetek részvétét sikerült segédforrássá alakítani, az elnyomott nemzetek erejét egységre és egyesülésre vezetni; az orosz avatkozást lehetetlenné tenni, hazánk különböző népességét egy célra, egy akaratra egyesíteni, nemzetem hősiek erejét rendezni és a megszabadulás nagy munkájához előkészíteni, s külföldről mindazon segédelmet megszerezni, melyet a külföldtől várhatunk — ezek munkásságom legközelebbi tárgyai, ezek lesznek gyümölcsei.

És ha a nagy nap elkövetkezik, melyen megtörendjük a zsarnokok jármát örökre, — a nemzet ne féljen, hogy

nagyravágyó árulók még egyszer megghiúsítandják hősiek törekvéseit. Nem! Ez ellen a biztosítást önmagamban hordozom. Készültem! — katona vagyok. Jó lelkiismerettel magamra vállalhatom nemzetem vezérletét a harczytéren is. Ha a tett órája elkövetkezik, megjelenendek imádott hazámban, imádott nemzetem közt. Főlemelem a szabadság zászlaját és magam vezetem nemzetemet a dicsőség mezejére. Lesz-e oly czudar magyar, ki ne kövessen, ha a villogó fegyverrel kezemben én a nemzet által választott kormányzó megyek elől? Nemzetem vitézsége nem erősítendi-e szavamat azon trombita harsogásává, mely előtt a zsarnokság Jerikójának falai leomlanak?

De én nem fogok a nemzet vérével könnyelműen játszani. A jelt nem adom meg hamarabb, mint mikor a győzelem bizonyos.

De ép azért nekem nem elég a lelkesedés, nem a bosszuvágy, mely hazánk hóhérja ellen a nemzet kebelében lángol. Nekem készüllet kell s rendezett erő, melyre biztosan számíthassak.

Kormányzói tisztemben az erőszak ideiglenesen akadályozhatott, de a forrásnak törvényszerűségét, amelyből ezen tisztet meritém, meg nem gyengítheti.

Én folytatom tisztemet, és folytatni fogom mindaddig, míg a haza megszabadítva, a nemzetet azon karba nem teszem, hogy jövője felett önmaga szabadon intézkedhessen. Ekkor legnagyobb dicsőségemnek tartandom, — ha a harczok istene életemet megtartja — egyszerű, szabadpolgár gyanánt visszalépni a nép soraiba.

Addig a haza boldogsága: »Egységet« kíván a kormányzatban, és én a kormányhatalmat, melyet a nemzettől vettem, — az idők nehézségeihez képest — mint diktátor fogom gyakorolni.

Fegyelmet, engedelmességet kívánok, engedetlenséget tűrni nem fogok. Megtanultam a multból a siker feltételeit. Én nem fogom megengedni, hogy személyes hiúság, vétkes nagyravágyás pártokra szaggassa a nemzetet s megszaggatva martalékul dobja a zsarnoknak s hóhérjainak.

Aki pártoskodik és a nemzet áldozatainak alapján akarja nagyravágását emelni, tiporjon el, ha tud; vagy legyen elkészülve, hogy a nemzet közakaratóból reám ruházott hatalommal én fogom őt eltiporni kérlelhetlenül. Érdem s hazafiság jutalom nélkül, bűn és pártoskodás büntetés nélkül nem marad.

Hazafiak! felállítottam a láthatlan kormány eszközeit. Én rendelni fogok; ezen eszközök végrehajtandják, amit rendelek, a nemzet pedig engedelmeskedni fog a kormánynak, melyet maga választott s nem az orosz csár és Görgei árulása tolt rá. Engedelmességével saját akaratját tisztelendi meg.

Így, de csakis így, győzni fogunk; s a szabadított világ s boldog utódaink dicsőítendik emlékeinket az idők végeiglen.

Legközelebbi szózatomat Londonból veenditek!

Legyetek meggyőződve, hogy bárhová megyek, mindig azért megyek, hogy hazámnak használjak, s mindig oda megyek, hol legtöbbet használhatok.

Kapocs leszek, hogy két világrész tevékenyen támogassa a magyar nemzetet.

Éljen a szabadság! Egyenlőség! Testvériség! Éljen a haza!

Kelt Marseille városában, a francia köztársaságban szept. 27. 1851.

Kossuth Lajos, s. k.
kormányzó.*

És hogy Amerikába érve, első dolga volt tervének megvalósításához fogni, az kétségtelen. E célból a magyar szabadságharcz megindításának költségeire dolláros ígervényeket nyomtatott; fegyvereket vásárolt, hadi hajót szereltetett fel; lithographiákat állított fel, stb.; egyszóval minden emberileg lehető elkövetett, hogy a szabadság ügyét diadalra juttassa.¹⁾

¹⁾ *Kossuth Lajos levelei Asbóth Sándor alezredeshez: Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez* 61—77.

A terv azonban nem sikerült s Kossuth helyett, hogy a független Magyarország zászlajával kezében bejött volna az országba, tovább is Angliában maradt. Londonban élt teljes visszavonultságban, s oly spartai egyszerűségben, hogy rendes vacsorájuk egy csésze tea és vajás kenyér s néhány burgonyából állott; karácsony estére pedig a jó mákos- és diós-kalácsot *»a legnagyobb magyar neje maga gyúrta és sütötte«*.

Ha magyar ember kereste fel, szívesen, nyájasan, tárt karokkal fogadta; megosztotta vele, amije volt, s elbeszélgetett a »hazulról jött« utassal órahosszáig, s a szegény »hazulról jött« utas nem győzött eléggé csodálkozni azon az óriási lángelmén, aki egy pillantással képes volt az egész világegyetemet áttekinteni. Ha azután megunt a beszédet, elkezdett sakkozni. Ebben azonban oly tökéletes volt, hogy az akkori időben alig-alig mérkőzhetett vele Londonban valaki. Majd elővette azokat az óriási természettudományi munkákat, melyeket az Egyesült-Államok küldtek neki ajándékba, melyek kiállítási ára példányonként több mint 1000 dollárba került, s pénzért absolute nem kapható, s azokban buvárkodott. És amikor ebbe is belefáradt, hogy kissé kipihenje magát, előkereste kedvencz hangszerét, a fuvolát s csodálatosan szépséges, édes és mégis keserves hangokat csalt ki azokból. Gyönyörű magyar dalokat játszott fuvoláján, melyeket a száműzött hatalmas képzelőtehetsége majd idegen éghajlatok virágaival cziczomázott fel, »majd teljes egyszerűségében adott elő, hogy az ember félálmában azt képzelte, hogy már valóban otthon van«, mondá hű Mikes Kelemenje egy magyar látogatónak.

Év év után múlt, s elérkezett 1859, amidőn Kossuth Lajos újra azt hitte, most már csakugyan elérkezett az a régóta sóvárogva várt idő.¹⁾

És akkor, midőn Európa leggonoszabb és legravaszabb emberével volt dolga, kiről az öreg Toldy Miklóssal el lehe-

¹⁾ Az 1859–1861-iki eseményekkel részletesen és kimerítően foglalkozik ő maga az »Irataim« három kötetében. Ép ezért én lehetőleg dióhéjba szorítom.

tett mondani: »A róka nem rókább tenálad;« ekkor bizonyítá be Kossuth, hogy valódi diplomata, még pedig nagy, előrelátó s elővigyázó. Nem bízott semmiben és senkiben; tudta, hogy nagy akadályok állanak útjában s ép ezért nagy óvatosságra is volt szüksége.

Amidőn Kossuth azt látta, hogy Napoleon és Victor Emanuel haddal támadják meg Ausztriát, belátta rögtön, hogy ellenségem ellensége nekem barátom, tehát a magyar ügyre ebből hasznot lehet huzni. Ezt belátván, megmérlegelte, van-e oly pont, melyben az érdekek találkozhatnak?

És az érdektalálkozást a következőkben hitte felfedezhetni:

1. hogy az osztrákot nem igen könnyű olasz földről egészen kilökní, ha egyszer a roppant erősségű Minció és Adige közötti híres stratégiai négyszögbe beveszi magát, ha csak más oldalról is nem támadtatik meg, még pedig oly oldalról, hol hadi recoursaitól megfosztathatik. Erre nézve nincs alkalmasabb pont, mint a háború kiterjesztése Magyarországra. Ez nem ütközik az 1815-iki kötésekbe, amelletí roppant stratégiai előnnyel bír, mert nemcsak megfosztja az osztrákot főhadi recoursától, hanem 15 milliónyi alattvalóból ugyanannyi ellenséget ad neki, s ide 40—50 ezer embernyi haderő vetve, néhány hét alatt 150 ezer emberrel neveli a szövetséges haderőt s azonkívül dissolutiót hozhat az osztrák hadseregbe;

2. kikombinálta azt: ha a magyarok nélkül ki is vernék az osztrákot Olaszországból, az olasz kérdést még se lehetne megoldani, mert nem elég őt kiverni, de úgy kell kiverni, hogy többé vissza ne mehessen.

Ezeket kombinálva, belátta, hogy a magyar emigransok s Napoleon és Victor Emanuel közt oly érdekközösség van, mely kiindulási pontul szolgálhat alkura.

Első feladat volt tehát az érdekközösségről meggyőzni a hatalmakat. Ez is megtörtént! Kossuth személyes összeköttetései és ügynökei útján Londonból, gróf Teleky László Párisban, Klapka György pedig Turinban és Párisban sikeresen jártak el.

Amikor azután arra került a dolog, hogy a hatalmak Magyarország kooperációját igénybe vegyék, akkor az a körülmény állott be, hogy ne hagyja a magyar magát eszközül felhasználni idegen célokra, hanem Kossuth azt iparkodott kieszközölni, hogy Magyarország függetlensége bár nem superordinált, de koordinált célul vétessék.

És erre biztosíték kellett Kossuthnak. Ő a biztosítékot abban kereste, hogy az alku egyenesen vele történjék. Tudta, hogy a nép bizalma benne összpontosul, s csak olyan mozgalmat kész tömegesen követni, melynek élén Kossuthot látja; tehát ő, Kossuth felelős azért, hogy a nép se meg ne csalassék, se kétséges mozgalmakba ne sodortassék.

E pontot is sikeresen keresztül vitte. Klapka és Teleki május elején Párisból Londonba mentek s tudatták Kossuthal, hogy Napoleon herczeg a császár megbízásából meghívja Párisba azért, hogy vele, az egyik európai nagyhatalmassággal egyezkedjék.

Kossuth hajlandó volt átmenni, de mielőtt útnak indult volna, Teleki és Klapkával megállapodott azokban a feltételekben, melyek alatt a harczban részt venni és a nemzetet fegyverre szólítani hajlandók lesznek.

Kossuth nézete az volt, hogy oly feltételeket kell szabni, melyek a hatalmakat Magyarország függetlenségével nyíltan identificálják, s a visszalépést részükről lehetetlenné teszik; az emigratio főnökeinek pedig módot szolgáltatasson, hogy a nemzeti erőket oly módon s oly terjedelemben fejthessék ki s organizálhassák, hogy annak megtörténte után a biztosítást önmagukban találhassák fel.

Kossuth föltétele az volt: *hogy francia hadsereg küldessék Magyarországba, hogy a francia zászló valósággal enggieroztassék magyar földön; hogy annak éléről proklamáció bocsáttassék ki a császár nevében (az 1809-iki I. Napoleon-féle proklamáció példájára) oly értelemben, hogy miután a magyar nemzet 1849-ben helyes okoknál fogva az osztrák házat trónvesztettnek s magát függetlennek nyilatkoztatta, a francziák császára, mint szövetséges, oly célból küldi seregét Magyarhonba, hogy a nemzetet ünnepélyesen kijelentett függetlenségének helyreállításában segítse.*

Kossuth a francia sereggel szándékozott Magyarországra jönni s csak mikor ez mind megtörtént, akkor akarta a nemzetet fegyverre szólítani.

Az alap tehát, melyre Kossuth helyezkedett, az volt, *hogy ígérek fejében nem hagyja a magyar nemzetet vérfürdőbe sodorni*. Kossuthnak tény kellett biztosítékul, mert tudta, hogy ígérek fejében kompromittálhatná magát.

És ez az elhatározása, s az a tény, hogy amellet szilárdul megállott, tetőzik be Kossuthnak államférfiúi nagyságát, mert ebben a tényében nem a néptribun, nem a forradalmár, nem az egykori hatalmas diktator és kormányzó nyilatkozott meg, hanem a higgadt, a bölcs, az előrelátó politikus és diplomata, aki jóeleve mérlegeli az esélyeket s nem teszi fel mindenét egy játszámára. Ha másért nem is, már magáért e tényért kénytelenek lesznek nagyságát még legelkeseredettebb ellenei is elismerni.

A fentebbi megállapodásokkal ment tehát Kossuth Párisba.

Először is Klapka és Teleki László jelenlétében Napoleon Jerome herczeggel beszélt. A herczeg erre jelentést tett a császárnak s még azon éjjel III. Napoleonhoz vezette, kivel Jerome herczeg jelenlétében hosszasan értekezett.

Értekezletök veleje ez: A császár nem avatkozik Magyarország belügyeibe; hazánknek oly alkotmánya lesz, aminőt maga akar; a császár csak azt kívánja, hogy ne republikánus, hanem monarchikus legyen a kormányforma. Hogy ki legyen a király, az is a nemzet szabad elhatározására hagyatik; a császár nem proponál senkit; a nemzet választását az európai conjunkturák fogják irányozni. Azonfelül fegyverekben, hadiszerekben s a legelső szükségletű pénzben az emigratio segélyeztetik.

Akkor állott elő a főnehézség: *a seregküldés*. A császár részletesen kifejtette nehézségeit, hogy minő színben tüntetné őt fel a kormányok előtt, ha azt vethetik szemére, hogy ő sereget küld s annak éléről forradalomra szólít fel egy nemzetet. Kijelenté egyúttal, hogy fél az angol kormány magatartásától s oka van hinni, hogy ez esetben Ausztria pártjára állana. Egyúttal mindent elkövetett, hogy

rávegye Kossuthot, miszerint rendezzen a kezére szolgálta-
tandó eszközökkel egy felkelést, — például a székelyföl-
dön — igérvén, hogy az esetben küldene oda sereget segit-
ségére.

Kossuth azonban szilárdul ragaszkodott föltételéhez:
»*Először franczia sereget a magyar földre, azután fölkelés*;«
okul adván azt, hogy a fölkelés organizálatlan állapotban
nem volna addig tartható, míg a franczia segély megérkez-
nék, s az osztrák azt első csirájában elfojtaná. A követ-
kezménye ennek az volna, hogy a felkelés ekként leveret-
vén, majd akkor sem kelne fel a nemzet Kossuth felhívá-
sára, ha az események folytában a császár csakugyan elha-
tározná magát arra, hogy küld sereget Magyarországra.

Végre abban állapodtak meg, menjen Kossuth vissza
Angliába s agitatio útján használja fel befolyását a közvé-
leményre, hogy Anglia részéről a »non interventio« bizto-
sítsassék.

Ezután menjen Kossuth Genuába s ott Klapka és
Telekivel alakuljanak »*Magyar nemzeti igazgatóság*«-gá, s
vezessék az ügyeket mindaddig, míg eljön az ideje, hogy
magyar földre lépjenek.

Kossuth vissza is ment ennek folytán Angliába s az
agitáció nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a »non inter-
ventio« biztosítva lön.

Magyarország felszabadítására tehát minden készen
állott. Csak III. Napoleon huzta-halasztotta a dolgot, pedig
a hadi szerencse is kedvezett a franczia-olasz fegyvereknek.
A döntő ütközet 1859. június 24-én vívatott Solferinónál.
Az osztrákok tökéletesen meg lettek verve. Erre követke-
zett nagyhirtelenében a fegyverszünet, majd július 11-én
megkötötte Napoleon a villa-francai békét, mely Kossuth
Lajos terveit a megvalósulás pillanatában örökre tönkretette.

Kossuth Lajos reményeiben megcsalva, testileg-lelki-
leg betegen hagyta el Olaszországot, s családjával együtt
Svajczba vonult el néhány hónapra. Innen újra Londonba
ment, ahol állandóan le akart telepedni.

De most sem pihenhetett! A »*Magyar nemzeti igazga-
tóság*« újra megkezdte működését, mert a politikai láthatár

ismét borongani kezdett. A villa-francai békekötés ugyanis nem hogy véget vetett volna a forradalmi tendenciáknak az olasz félszigeten, sőt ellenkezőleg, még jobban szította.

Olaszország egységének kivívása mind több és több vágygyal tölté el a hazafiak szívét. A mozgalmakat a legkiválóbb olasz hazafiak: *Farini*, *Garibaldi*, *Riccasoli* vezették, sőt maga *Cavour* is támogatta őket pénzzel és fegyverrel.

Kossuth is elérkezettnek látta az időt, hogy újra akcióba lépjen, megújítá tehát összeköttetéseit Garibaldival és Farinival, majd Cavourral lépett összeköttetésbe, aki együttműködés tekintetében a magyar nemzeti igazgatósággal formaszerű szerződésre lépett. E megegyezés szerint a Garibaldi legió képezte volna egy alakítandó magyar sereg keretét. A hadműködés egyrészt az adriai tenger felől egy olasz segédsereggel s a magyar legióval; másrészt pedig a magyar határ egész hosszában alakítandó csapatokkal fog megindíttatni, s amint e különböző seregek a határt átlépik, az egész országban általános felkelés eszközöltetik.« A piemonti kormány a magyarok részére elegendő fegyverről gondoskodik.

Viszont a »magyar nemzeti igazgatóság« kötelezte magát, *hogy a magyar nemzet a bécsi udvartól semmiféle különbékét nem fogad el.*

A megegyezés megállapítása után, Kossuth nyomban hozzáfogott a részletek keresztülviteléhez. Kijelölte az egyes teendőkre az alkalmas egyéneket, s nagy figyelemmel szervezte a magyar legiót. A hírek hallatára Magyarországon is tetterőre búzdult mindenki. Benn az országban a felkelést szintén teljesen katonai alapon szervezték. Az országban összesen 126,000 embert voltak képesek az első perczen talpraállítani. Az organizált felkelés táborkari főnökeül *Ivánka* Imre honvédezredes lőn kiszemelve. Az országban egyes haderők így állottak: Trencsén, Pozsony felső része, Nyitra felső része, Bars és Hont alsó része *Zambelly* Lajos ezredes parancsnoksága alatt 10,500 emberrel; Árva, Liptó, Túróc, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád és Gömör egyrésze *Beniczky* Lajos ezredes alatt 8.000

ember; Gömör, Szepes, Sáros, Abauj, Torna és Zemplén *M-sy* János ezredes alatt, 12.400 ember; Borsod, Heves, Alsó-Nógrád, Jászság, Pest, Kis-Kunság és Csongrád *Földvály* Károly ezredes, S és V y G. őrnagyok alatt 19.000 ember; Ungh, Beregh, Ugocsa *P.* alezredes alatt 2500 ember; Mármaros, Szathmár, Kővár, Közép Szolnok, Kraszna *Móricz* József őrnagy alatt 6000 ember; Szabolcs, Bihar, Hajdu-kerület, Nagy-Kunság *Kiss* Pál tábornok és *Komáromy* György alatt 11,000 ember; Békés, Csanád, Arad, Krassó, Bánáti oláh határőrvidék *Asbóth* Lajos tábornok alatt; Temes és Torontál, *Damaszkin* György őrnagy, *Markovics* Adolf alezredes és *Csernovics* Péter alatt 7000 ember; Tolna, Baranya, Somogy *Berzesnyi* Lénárd ezredes és *D. L.* alatt 8000 ember; Vas és Zala *H. E.* ezredes alatt 7000 ember; Sopron, Mosony, Alsó-Pozsony, Győr, Komárom *Kisfaludy* Móricz alezredes alatt 8500 ember; végre Veszprém, Esztergom, Fehér *Ascherman* Ferencz ezredes alatt 7000 ember.

Ez volt a belső organizatio. Komáromy Györgynek Kossuthhoz intézett jelentéséből kitünik, hogy minden teljesen készen állott.

Kossuth előrelátása azonban még a szükséges pénzről is gondoskodott. *Day* Vilmos és fiai, londoni czéggel szerződést kötött 30—40 millió forintnyi (egy, két, ötforintos) bankjegyek nyomására.

Az országban mindenki készen volt arra, hogy Victor Emánuel 1861. tavaszán megindítja a háborút Ausztria ellen.

Ezalatt azonban a bécsi udvar sem marad tétlen! Látván azt, hogy az októberi diploma nem elégíti ki Magyarországot, minden erejével oda működött, hogy megzavarja a Magyar nemzeti igazgatóság terveit. Legelső dolga volt Couda herczeg rokonszenvét megnyerni; ami sikerülvén, utóbbi a magyar felkelés részére szállított fegyvereket foglaltatta le.

Azután 1860. decz. 22-én elfogatta a Drezdában időző gróf Teleki Lászlót, a Magyar nemzeti igazgatóság egyik tagját. Telekit becsületszóra bocsátották szabadon, ő tehát el volt vesztve a forradalom ügyére.

Itt azonban nem állapodott még meg a bécsi udvar. Amint értesült arról, hogy Kossuth Londonban magyar bankjegyeket nyomtat; »*jogosulatlan pénzverés*« címén pert akasztottak a nyakába. Abban a híres bankjegy-perben Ferencz József Ausztria császára mint *felperes*, Kossuth Lajos a hazátlan menekült pedig mint *alperes* szerepeltek a londoni legfőbb bíróság előtt. A pör 1861 június 12-én ért véget, s az ítélet nemcsak megtiltotta Kossuthnak a pénzverést, — sőt a per költségeiben is elmarasztalta.

A per befejezte után Kossuth Lajos nem akart többé Angliában maradni. Elhatározta, hogy végkép elhagyja Albiont, s családjával együtt Olaszországba költözik. Meg is tette! Milanóban fogadott lakást, hogy a magyar ügy jóbarátjával, Cavourral könnyebben érintkezhessen. Ekkor következett a csapások legváratlanabbja: a hü, őszinte, lelkes szövetségesnek és barátnek, Cavournak hirtelen halála.

Cavour elhunytával az egész magyarországi mozgalom mintegy magától szűnt meg. A háborus fellegek lassan-lassan szétoszlottak, s a magyar nemzet felszabadításának nagy eszméje, melynek keresztülvitelére Kossuth egy évtizeden át az ő emberfeletti munkásságát szentelte, egyelőre kivihetetlen maradt.

Cavour halála még a hazai viszonyokra is befolyással volt. Odahaza mintegy villanyütésre minden megváltozott. A hangulat forradalom-ellenessé vált, s az emigratióval legfeljebb kénytelen-kelletlen érintkezett még néhány hazafi. Az uralkodóház felhasználva a kedvező hangulatot, bizonyos engedményeket tett, s a helyzet ura Magyarországon *Deák* Ferencz lett. Deák már ekkor simítgatni kezdte az utat a 67-iki kiegyezés megkötéséhez. A nemzet abban a hitben, hogy békés uton talán hamarabb és biztosabban érvényesítheti jogait, mintha a fegyver kétes eredményére bizza, — lemondott forradalmi törekvéseiről, s a központi forradalmi bizottság már 1861 tavaszán teljesen feloszlott.

Kossuth ezalatt Milanóból Genuába költözött, s teljesen családjának élt. Minden örömét gyermekeiben találta

fel. Fiai, kiket mérnököknek nevelt, előbb a párisi politechnicumban jártak, majd Londonban végezték az egyetemet. 1861-ben azonban már mindketten Olaszországban voltak, és pedig a Genua és Spezzia közötti vasutépítkezésnél foglalkoztak.

A fátum azonban itt is üldözte választottját! Alig másfél év mulva kénytelen volt Genuából átköltözködni a közeli Nervibe, hogyha esetleg lehetséges, — megmenthesse harmadik gyermeke, Vilma életét! Nem lehetett! A közel négy évig szenvedő beteg szíve 1862. évi ápril 22-én megszűnt dobogni.

Nagy-csütörtök, nagy-péntek és nagy-szombat Kossuth Lajosnak valódi gyásznapijai voltak. E napokban őt, hitvesét vagy az aszóban levő szerény leányt látva, lehetetlen volt még a legridegebb márványkebelnek is meg nem indulni. Kossuth majd a halállal tusakodó gyermekét zárta karjai közé, majd fáradt és szinte beteg nejének nyújtott segílyt.

A boldogult gyermek hült tetemeit Genuába szállították, s ott a Saint Benignon levő angol temetőben temették el. A temetés egyszerű, de kínos volt! Fájdalom dúlt a szülék, testvérek, fájdalom a jelen volt magyar és lengyel emigránsok szívében.

A sírnál a család egyik legbensőbb barátja, Irányi Dániel tartotta az alábbi, megrendítő gyászbeszédet:

»A megpróbáltatás napjait éljük, szeretett honfitársaim! A fájdalomhoz, mit a hazánk elnyomatása, mit számkivettetésünk miatt érezünk, ime családi bút is mért reánk a gondviselés.

A koporsó, melyet körül állunk, magyar nőnek, száműzött társunk, Kossuth leányának tetemeit zárja magában, megannyi czím, hogy a bánatot, melyet elhunyt okozott, családi bánatnak nevezzük. Kossuth Lajos magzata a honnak gyermeke s minden, minden magyarnak rokon édesvére.

Nem szónoklat, amit ez alkalommal hallotok, a fájdalom könnyüi ajkaimra hullva hangokká válnak.

A hajadon, kiért kesergünk, ifjú volt, s a szív és elme legszebb tulajdonaival felruházva, mégis vajmi sokat és régóta szenvedett.

Még gyermekkorát élte csak, midőn elszakadva a kedves tájtól, hol bölcsője ringatá, megválva kisedet társai és játékszerei, meg egyidőre szülőinek óvókebelétől is, saját honában bujdokolni, majd fogságot szenvedni, s elvégre más világrészbe vándorolni vala kénytelen. Öröm helyett, ami a gyermeknek természetes osztaléka, ürm poharat nyujta neki a végzet, pályája legeskezdetén. S mikor anyja szívének melegén hajadonná serdült a sokat ígérő gyermek, súlyos betegség anyagát oltá bele a sors keze. És most, ama gyönyörű kornak küszöbén, hol boldog maga, férjet boldogítani van hivatva a leány, mint tavasz derekán elfagyott virág, a hideg sirba szállt. Oh hagyjátok zokogni, e végzet üldözte ifjú leány felett! Hagyjátok folyni könyeinket a vigasztalhatatlan szülők, a szomorgó testvérek könyei közé. Isten kegyelmes újja felfogja szedni a szemeink hullatta cseppeket, s harmatul ejtendi le estenkint az elhagyott sirdombra, mely éleszszen rajta virágokat, hogy illatukat a tengeri szellő gyenge fuvallata balzsamul elvigye a kesergő szüléknek.

De nemcsak sírni kell! tanulni is lehet e koporsónál. Tanuljunk tűrni, miként e szerény leányka tűrt, s bizni, remélni, miként ő remélt.

Három hosszú éve mult, mióta betegség gyötörte; az utolsó hónapok leirhatlan kinokkal valának teljesek, s a nő, kit gyengének szokás nevezni, oly óriási lélekkel, alig hallatva panaszt, tűrte, viselte szenvedéseit, hogy férfiak, kik a csatamezőn hidegen szoktak nézni a halál szemébe, példát vehetnének róla, a nőgyermeken. Még félórával kimulta előtt is a leggyöngédebb kimélettel párosult lelki erőnek adta tanújelét. Érezvén közeledni a halált, görcsösen szorította édes anyja kezét, s alig hallható hangon közölni készült szülőjével kinos előérzetét. De csakhamar, hogy kétségbe ne ejtse, ki oly forrón szereté, megbánva pillanatnyi szándékát, magába fojtá, mi lelkén átvillant.

Tanuljunk tűrni állhatatosan, tűrni nemesen, miként ő tudott, tanuljunk remélni, miként ő remélt. Remélni jobb, remélni szebb jövődöt magunknak, és a melyért küzdünk, melyért szenvedünk, a hazának. A jobblét, melyet te nemes lélek immár élvezesz, fel fog virradni rád is, sokat hányatott haza.

És most isten veled drága teremtés! A föld, mely romlékony részedet takarja, legyen bár idegen, baráti nemzet által lakott föld. Hiven megőrzi az porodat
mig őseid honába viendjük vissza e tetemet, aludni az örök nyugalom csendes álmát, ama nemesek oldalán, kiket a vivot csaták, kiket hóhér, ezernyi szenvedés, kiket a száműzetés gyötrelmei, vértanukúl szemeltek ki a haza függetlensége, a haza szabadságának.

A temetés után Kossuth beteg nejével Svájcba ment a szülői fájdalomnak enyhét, gyógyhelyet keresendő. De hát a sors a csapását csakhamar követte a második, a mely ép oly borzasztó volt, mint az előbbi. Leánya ápolása Kossuthnét is megtörte teljesen, testben-lélekben. S bár a levegőváltozás, s az üde, ózondús hegyi levegő kissé lát-szólagosan magához téríté a szenvedő nőt, — a javulás nem volt tartós. Kossuth Lajos nejének élete már csak hosszú haldoklás volt mindaddig, amig 1865. szeptember 1-én a halál megváltotta hosszú szenvedéseitől.

A szerető nő halála mennyköcsapás volt Kossuthra nézve. Hogyne! Hisz imádással határos szeretettel ragaszkodott hozzá. A kiszenvedett hitves hűlttetemeit leánya mellé helyezték a genuai temetőbe.

Kossuth Lajos pedig, a hazátlan számkivetett, — aki most már család nélkül maradt, Genuából végleg Turinba költözött s hosszú ideig a via Saint-Lazarón lakott. Itt komoran, magára hagyottan élt Iház Dániellel. 1867-től kezdve a szakadatlan szenvedések és egymásra halmozódó csapások korszakát élte át. A haza függetlenségébe vetett hite egymásután dőlt dugába; legbizalmasabb barátai lassankint hazamentek, s még mielőtt a kakas hármat szólott volna, — mert a kiegyezés még nem volt megkötve, — már is megtagadták. Akik haza nem mentek, — eloszlottak

a szélrózsa minden irányában. A nemzet pedig kifáradt, opportunussá lőn. S midőn a königrätszi vereség megtörte. Ausztria haderejét, az uralkodóház is belátta, hogy kénytelen-kelletlen, de egyezkedni kell a magyar nemzettel.

Ekkor már Deák Ferencz volt a nemzet vezére!

A politika és közélet irányadó férfainak nagy többsége ő körülötte csoportosult. A negyvenes évek négy híres vezér egyénisége közül ekkor már csak Deák és Kossuth voltak életben. Wesselényi Miklós tért meg őseihez legelőbb; őt követte Széchényi István, a »nagy gróf«, ki elhomályosult elméjével látta be, hogy mégis csak szükséges néha-néha a bécsi udvar orra alá borsot törni. Hogy meg is tette, a »*Blick*« tanuskodik róla.

A két életben maradt vezér utai 1867-ben teljesen eltértek, elváltak!

Deák Ferencz, nem bizva a nemzet erejében, mindenáron békét, kiegyezést akart. Kossuth hatalmas jóstehetése előrelátta, hogy ha a nemzet rálép a jogfeladás terére, akkor megsiklik a meredélyen, s még ha akarna, sem lesz képes többé megállani.

Kossuth Lajos, amint átolvasta a magyar ministerium által előterjesztett törvényjavaslatokat, rögtön átlátta, hogy ha az országgyűlés többsége azokat elfogadja, akkor a nemzet csak mystifikálva lesz oly alkalmakkor, amidőn alkotmányosnak nevezik.

Hisz a kiegyezési törvények értelmében a magyar hadsereg az osztrák birodalmi hadsereg kiegészítő részévé decretáltatik, s annak nemcsak szervezete és vezénylete, de még alkalmazása is kivonatlik a magyar miniszterium felelőssége alól, — s a birodalmi gyűlés rendelkezése alá bocsáttatik, mely a magyar országgyűlésnek tetteiért szintén nem felelős.

Továbbá a hadügyi költségvetés megvizsgálásának és megszavazásának joga a magyar országgyűléstől elvonatik, s a birodalommal közös delegátiókra ruháztatik át; s így idegen avatkozásnak, szavazásnak, határozásnak vettetik alá. Ez által pedig elveszti nemzetünk azt a jogát, hogy a béke és háború fölött önmaga intézkedhessék.

És mikor ezt az előterjesztéseket elolvasta Kossuth Lajos, felemelte tiltakozó szavát az ellen s 1867 május 22-én egy nyílt levelet intézett Deák Ferenczhez, melyben figyelmezteti őt, *hogy a közös-ügyes munkálat, melyet a birodalom egységének áldozatától hoz, lényegében ugyanaz, ami 1848-ban, Jellasich betörését megelőzőleg az akkori felelős magyar miniszterektől követeltetett.* Ez volt az ultimatum! Ultimatum akkor, midőn a népfajok fel voltak lázítva a magyar ellen. A határokon pedig betörő sereg állott. És abban az első felelős ministeriumban egyetlen ember sem volt, sem Deák Ferencz, sem Eötvös József, — mondja Kossuth — aki e követeléseket csak tárgyalásra méltóknak is tartotta volna. Az országgyűlés pedig indignatióval utasította vissza e követelést.

Szépen fejti ki levelében Kossuth, hogy Deák félrevonult, Eötvös külföldre menekült a vihar elől; ő pedig védelemre határozta el magát, de a követelt jogfeláldozást egyikük sem írta alá.

Ezután jött 1861! Itt Kossuth, Deák 1861-iki feliratára hivatkozik, melyben utóbbi megmondta, *hogy esetről-esetre majd intézkedhet az ország önállólag, miként joga van hozzá;* és loyaltással, miként mindig tevő. Pedig akkor erősebb volt az osztrák hatalom, mint 1867-ben.

Ép ezért megfoghatatlannak tartja, hogy Magyarország ép most, Sadowa után mond le legbecsesebb állami jogairól, s lemond oly módon, lemond oly politikának eszközeul szegődtetve, mely a szomszédokat úgy nyugat, mint kelet-felé ellenségekké teszi.

Kossuth, ragyogó tollának utánozhatlan színezésével mutatta ki, hogy a ministerium által előterjesztett törvényjavaslatok annyira ellenkeznek Magyarország állami életfeltételeivel, annyira összeütköznek azon politikai iránynyal, melyben nemzetünk negyedszázadon át jó- és balszerencsében mindig ragaszkodott, hogy nem győzne afelett bámulni, miként akadhat ministerium, mely az előterjesztésért felelősséget mer vállalni — ha köztudomású nem volna, hogy a ministerium Deák Ferencz által az országgyűlési többség támogatásáról már eleve biztosítottak

tudja magát. S úgy látszik, ezután az országgyűlés nem is lesz egyébre hivatva, minthogy bevégezett tényeket regisztráljon.

Kossuth azonban ez eljárásban a nemzet halálát látja, mert azt látja, kötelessége megtérni hallgatását, nem avégett, hogy vitatkozzék, hanem hogy Isten, a Haza az utókor nevében esdekelve kérje Deák Ferenczet:

»Nézz körül magasabb államférfiúi tekintettel s fontold meg a maradandó következtetéseket, melyek felé vezeted a Hazát, melynek élni kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporlottak; a Hazát, melyben nemcsak a jelen röppenő perczeit, de a változhatlan múltat, a közelgő jövőt is szeretnünk kell. Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere!«

Levelét így végzi:

»Megöszültem a tapasztalásokban gazdag szenvedések iskolájában, az évek súlya s a bú és bánat alatt. Nem személyes érdek, nem ingerültség, nem fondorkodási viszketeg szól belőlem. Nekem személyemre nézve nincs semmi várni, semmi kívánni valóm, sem a nemzettől, sem az élettől. De keblemben fiatal erélylyel él és fog élni halálomig a kötelesség érzete hazám iránt.

E kötelességérzet ösztönzött e felszóllalásomra. Bocsásd meg azt a kútfő kedvéért, melyből eredett. Ha siker megnyugvását nem vihetném magammal síromba, hadd vihessem magammal legalább a reményt hazám jövődjé iránt,

Ne vezesd Hazánkat oly áldozatokra, melyek még e reménytől is megfosztanának!

Tudom, hogy a Cassandrák szerepe hálátlan szerep. De fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt.

Kossuth Lajos.«

És tény, amire Kossuth levelében céloz. Deák Ferencz előre, mesterségesen csinálta meg a ministeriumnak a többséget.

A Deák-párt tagjai, amidőn értesültek arról, mily feltetelek alatt akarják megkötni a kiegyezést, felháborodva ugráltak fel helyeikről s kiabálták: »Ezt nem fogadhatjuk

el! Vissza kell utasítani!» Deák csak csendesen mosolygott e felháborodásra; szívta kabanosz szivarját, s mikor végre csend lett, ő lassukás, mély hangon odaszólt a leglármásabbaknak:

— Nekem mindegy! Én úgy se akarok semmise lenni. *Ha meglesz a kiegyezés, hát úgy is csak ti lesztek a miniszterek*, — azért jó lesz az egész dologra egyet aludni.

Aludtak rá egyet, s február 18-án Andrassy Gyula már ki lön nevezve Magyarország miniszterelnökének; s áprilban megküldték a horvát testvéreknek a *fehér lapot*; májusban a *nádori tisztség* és a *nemzetőrség* felfüggesztettek. Akkortáiban jelent meg a fentebbi levél, melynek nagy és maradandó hatása volt a közvéleményre, — azonban pozitív eredményt nem vívott ki. Késő volt! A kiegyezést előkészítő bizottság már befejezte munkálatait, amidőn e levél megjelent.

A levél hatása azonban maradandólag bevésozott a nemzet emlékezetébe. Legelőször ez akkor nyilvánult, midőn 1867-ben a jász-ladányiak egyhangúlag választották meg képviselőjüknek. Szép, emelkedett hangú levélben köszönte meg a jász-ladányiaknak a megválasztatást, de tudatta, *hogya számkivetésben kell is meghalnia, ha azon kilátással kellene is meghalnia, hogy fiai szintén örökös száműzetésre lesznek kárhoztatva, ő azért zászlóját el nem hagyja*.

E levél legremekebb része az alábbi néhány sor:

»Csak még annyit adok e fejezethez, hogy én tagja s az országgyűlés előtt szóvivője voltam azon független felelős miniszteriumnak, mely a bécsi udvarnak határozottan kijelentette, hogy az összes nemzettel változhatlanul el van tökévelve az ország ezen jogaiból, önállóságából, függetlenségéből egy hajszálnyit sem engedni. És a nemzet megmutatta 48—49-ben, hogy e nyilatkozattal a nemzet akarátának valánk tolmácsai.

Én elvemmél e téren állok!

Nekem hazám függetlensége polgári hitvallásom Istensége.

Az Isten nem halt meg, bárha oltára körül a hívek meggyűltek is. Az ámtások köde szétfoszlik, a csalódásukból

kiábrándulnak. És a hívek sorai újból megtömörülnek az oltár körül.»

Daczára annak, hogy a nagy hontalan a jász-ladányiakhoz intézett levelében a leghatározottabban kijelenté, hogy nem jön haza, — azért pár hétre ezután a váczi, majd a német-ürögghi kerület választotta meg egyhangúlag képviselőjévé. E két kerületnek újabb politikai levélben köszönte meg a bizalmat. A vácziakhoz intézett leveleért Böszörményi Lászlót, aki azt a Magyar Ujságban szószerint közölte, az államügyész perbe fogta; a bíróság elítélte s Böszörményi László börtönében halt meg.

E közben azonban az országgyűlés a kiegyezési törvényeket nagy többséggel elfogadta, s Ferencz József 1867. június hó 8-án megkoronáztatott, s ezzel megkezdődött Magyarország a kiegyezés korszaka.

XII.

1867—1894.

Az a néhány férfiú, ki 1867-ben politikai elveinél fogva legközelebb állott Kossuth Lajoshoz, a kiegyezés megkötése és a koronázás után nem tehetett egyebet, mint amit egy programja valóztatásában bizó ellenzéki kisebbségnek minden viszonyok közt tennie kell. Országszerte agitatókat fejtettek ki elveik mellett; a parlamentben pedig megállták helyüket emberül, s minden alkalommal, a midőn a szükség úgy hozta magával, felemelték tiltakozó szavukat a közös ügyek ellen.

A szélsőbal néhány tagja (*hét vezérnek* nevezték el őket tréfásan) tiszta, puritán jellemű, s rendithetlen elvű férfiú volt. Teljesen elszigetelve, külön válva állottak ők a parlament többi pártjától. Olyanok voltak, mint hajdan Ozman rajongó, s vakon fanatikus katonái, kik nem ismernek semmi egyebet, mint politikai programjukat, mely lelkükben hitté, dogmává izmosodott.

És ez a kis, kezdetben hét emberből álló párt, a kiegyezés megkötése óta folyton erősödik, mert az elgyökere bele van ültetve a magyar nép szívébe, kebelébe.

Kossuth pedig, »a család és hazátlan bujdosó«, kezdetben irt még néhány levelet a Hazába; így a többek közt hármat a *Pesti Napló szerkesztőjéhez* a kiegyezésről; egyet *Nagyvárad város közönségéhez*; kettőt a *vasuti kölcsön tárgyában*; egyet *Bihar megye közönségéhez* stb. stb.

És itt álljunk meg egy kissé!

Sajátszerűen vagyunk mi mindannyian Kossuth leveleivel! A koronázás óta Kossuthnak száz és száz levele jutott nyilvánosságra, melyeket rögtönözve, a pillanat beha-

tása alatt irt. És a közönség Kossuth leveleit soha sem unta meg; nemcsak hogy nem unta meg, de ha csak meg is sejtette, hogy újabb levél érkezett Turinból, a nép atyjától, napokig, hetekig lázban volt, s leste-várta, mikor fog már megjelenni. Mert Kossuth minden újabb levelében volt valami új, megkapó, megragadó! Neki mindig volt mondani valója, s nem azért irt, hogy irjon, hanem hogy oktasson, tanítson, tanácsoljon.

Azok az írók és kritikusok pedig, a kik a parlamenti és nagy népszónokok beszédeivel foglalkoznak, s azokról köteteket irnak össze, nagyobb részt azt állítják, hogy a nagy parlamenti és nép szónokok beszédei leírva nem érnek semmit. *Azokat a beszédeket hallani kell!* Sőt még azt is hozzá teszik, hogy azoknak a híres és népszerű szónokoknak még nagyobb hatása volna a közvéleményre, ha beszédüket az egész nagy közönség hallaná, s nem csak olvasná azt a zöm.

A kritikusok azt állítják, hogy a szónokoknak legesküdtebb s kérlelhetetlenebb ellensége az a csendes vérmérsékletű s higgadtan ideges gyorsiró, a ki a beszédeket szószerint leírva visszaadja a nagy közönségnek. Mert szerintük a nagy szónokok beszédei nyomtatva olyanok, mint a felnyitott serleg, melyből az ambrózia már elgőzölgött, s mely nem méltó arra, hogy az istenek asztalára fel legyen tálalva. A kritikusok állítása szerint a nyomtatásban kiadott beszéd megöli a szónokot; s szent meggyőződésük, hogy a rendőrség által kellene üldöztetni minden kiadót, a ki egy nagy szónok beszédét elég bátor kinyomatni.

No már most, ha azokhoz a Kossuth-levelekhez, melyeket a magyar nép koronázatlan királya 1867-től 1894. év elejéig irt, s melyek a nemzetet felrázták közös ügyes közönyéből, mert e levelek hatása olyan, mint a regebeli lándzsáé, mely ha sebhez ért, azt hegesztette, gyógyította, ha ezekhez a nyomtatásban megjelent levelekhez hozzá adjuk Kossuth Lajosnak utolérhetlen szépségű, utánóztatlanul dallamos hangját; melynek hurjai megrázták a legerősebb szervezetű ember idegeinek szárait is; ha hozzá adjuk az ő bájos és ábrándos kék szemének rohamos fel-

lángolását, szónoki szenvedélyét és ékesszólásának erejét; elképzelhetjük, mily hatást lett volna képes Magyarországon előidézni a nép millióira, ha azt a száz és százra menő levelet, melyet a koronázás óta irt, nem a holt betű útján közli, hanem élő szóval mondja el.

Kossuth Lajos nem azon a hangon beszélt leveleiben, melyet a hozzá legközelebbi álló párt használt a parlamentben. Ő nem loyaliskodott soha sem! Kezdetben főleg azzal foglalkozott, hogy a közös ügy hibáit ostorozza a legapróbb részletekig. Rendszerint Magyarország történelmének emlékeiből hozta fel a fényesnél-fényesebb példákat, melyekkel bebizonyította, hogy a történelem örök igazságának tanúsága mutatja, miként a homokra épített alkotmány össze dől az első zivatarban. S bármely tárgyról szólt is Kossuth levele, meg látszott azon a tárgy mély átgondolása, tanulmányozása. Az a szép, erőteljes irány lengi azt valamennyit át, mely egy valódi hazafi komoly megfontolásából, s az érző szív felindulásából ered.

A szélsőbal több tagja rögtön a kiegyezés megkötése után belátta, mily nagy kár az, hogy Kossuth nem harczol itthon, a parlament sorompóin belül. Madarász József személyesen utazott Turinba, kérte, jöjjön haza.

Kossuth nem jött. S egyik levelében remekül indokolja meg a következőkben azt, miért nem jöhet haza:

»Még kevésbbé tartom szabadnak a száműzetés keserveitől *politikai hitem árán megszabadulni*. Pedig tény, hogy ha én kivételes helyzetemben, melyet fentebb említék, valljuk meg az igazat, nem is egészen törvényes eredetű országgyűlésen helyet foglalnék, ennek sokkal messzebb vágó jelentősége volna, mint a mennyit önök ösztönszerű jóindulatokban czélba vettek.

Fogok-e még valamit tehetni hazánk függetlenségének visszaszerzésére? nem tudom. Ez a körülményektől függ, s függ mindenek felett a magyar nemzet magatartásától. Nemzetünk elég erős arra, hogy ha akar, sorsának úra lehessen. Sorsa isten után, saját határozatától függ; egyes polgár csak annyi erővel bír, a mennyit neki a nemzet kölcsönöz. Ha a multban némely nagy dolgoknak lehe-

ték eszköze, az érdem a népé, nem enyim. Én csak tükör valék, mely a kapott világot vissza sugárzá. A világ a nép vala. A mely perczben önbizalom-rontó cselszövények folytán e világ meghomályosodott, én tehetetlenné váltam, A múlt jóvendőnek tükröre.

Engem az alkalom, hazafiui kötelességem önzéstelen teljesítésére mindig késznek fog találni. De ha úgy akarnák a végzetek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerzésében napszámos többé nem lehetnék; *legalább egy élő tiltakozás gyanánt akarok s fogok véglehelletemig állani, minden alku, minden törekvés ellen, mely hazánk állami függetlenségének s nemzeti önállásának akármi áron, akárminő feltételek alatt, megcsonkítására van irányozva.*»

Kint is maradt! A mi alatt itt az alkotmányosság örömmámorában uszott az egész ország, az alatt Kossuth Lajos turini magányában tanulmányokba mélyedt, s nem avatkozott a politikába. A világ folyását megakadályozni nem lehet.

Egyedüli barátja, számüzetésének sorsosa Ihász Dániel. A derék öregnek kezeim között levő levelei mélyen beleengednek pillantani a két hontalan lelkületébe. 1868. november 11-én kelt egyik levelében egy nagy európai háború kitöréséről ábrándozik Ihász Dániel: »A jövő tavasszal, — írja testvérének, — édes bátyám, úgy hiszem, hogy nagy eseménynek nézhetünk szemébe. Ez évben a természet minden elementumjaival működött az emberiség pusztításaira és károsítására; de a tavasszal a nemzetek egymás ellen irtó háborura készülnek: mindaddig, míg ki nem dühöngik magukat, s ki nem józanodnak borzasztó tetteikből. A koronák mindenütt remegnek a főkön, s álmaikban a koronások mindannyi futó sorsosaikat látják, s ezen álom, édes bátyám, be fog következni, s a népek egybe fognak forrni s meg fogják ünnepelni a szabadság fája alatt, melyet nem rózsza vízzel ugyan, de vérrel öntöztek, azon napot stb.«

A jóslat nem teljesedett be. Hogy azonban a hazai ügyeket azután is mily figyelemmel kísérte Kossuth és Ihász, arról tanuskodik utóbbinak 1869. január hó 16-án

kelt levelének alábbi része: »A tudósítást, melyet a győrmegyei gyűlésről részben már a lapokban olvastam, köszönöm, hogy oly terjedelmes volt. Adná az ég, hogy igazságos ügyünkért legyőzhetnénk az ellenünk működőket. Ki hitte volna, hogy még *Viczayt* is le tudják venni lábáról az erkölestelen és romlott kormány tagjai. Szegény honunk! Minő átkozott kezek tartják kormánygyeplőidet! No de nem kell azért elcsüggedni, most vagy soha! itt a választás, válassza meg a nemzet képviselőit, de olyanokat, kikben teljes bizalmukat helyezhetik . . .

Bizony, édes bátyám, komor idöket élünk, de magunk vagyunk okai, mert a magyar nemzet nem szeret a jövő tükrébe pillantani; azt hiszi, ott valami rettentőt lát, s megleégszik így, ahogy van, s nem sokat gondol, ha napról-napra rosszabbúl lesz.«

A választások azonban szinte nem feleltek meg a várakozásnak, s Kossuth hosszabb ideig nem érintkezett közvetlenül senkivel a hazában. Ihász és ő hosszabb gyalogsétákat tettek Turin környékén, s e séták alkalmával Kossuth növényeket gyűjtögetett; azokat faj és nem szerint rendezgette, úgy hogy csakhamar igen tekintélyes gyűjteménye lett, mely közel tízezer példányt foglal magában.

Itt élt 1874-ig, amikor Ihász Dániellel egyetemben átköltözött a Turintól pár kilométernyire fekvő Collegnó al Barraconéba. Itt tisztelgett az ősz számüzötnél 1877. január 24-én a *czeplédi százaz küldöttség*, s kérte őt, jöjjön haza. Szivrázó találkozás volt az! Czepléd képviselője, a kiváló tehetségü Simonyi János meghalt, s Czepléd derék, hazafias népe rögtöni elhatározással, Kossuth Lajost választá meg egyhangúlag képviselőnek. Száz tagú küldöttség vitte ki Olaszországba a mandátumot.

A küldöttséget az ősz Dobos János, czeplédi református lelkész vezette. Kossuth Lajos barraccone-i villájában fogadta a czeplédieket, kiknek szónoka Dobos János volt. Kossuth előtt, — kezdé szakadozott hangon a beteges, gyöngye férfi, — semmi sem lehetetlen, veled szemben felemelkedik a lélek és legyőzi a test gyöngeségét. Ezután így folytatta:

Nagyon messze hagytuk édes hazánkat; népek, országok, hegyek, völgyek választanak el tőle, s mégis úgy érezzük magunkat nálad, hozzád közel, mintha mindnyájan otthon volnánk; mert mi ott szeretnők látni hazánkat, a hol te vagy és tégedet ott, a hol Hazánk van.

Eljöttünk hozzád, — így folytatá tovább, — körül fogva téged, mi mondjuk szorongó kebellem, hogy Hazánk veszélyben forog; mi kérünk, hogy ne hagyd, jer, segíts megmenteni. És a haza szent földje megrendül, mikor rálépsz, delevillanyos erő rázza meg a Kárpáttól kezdve Adriáig és Thermopilákká, vaskapukká válnak Erdély hegy-szorosai.

Kossuth fojtott, a megindulástól majdnem zokogó hangon válaszolt:

Amióta Olaszország nemzetközi viszonyai akként alakultak, hogy az itteni államférfiakkal érintkezésemre sem tárgy, sem ok nincs, én akként élek, mint a hajótörött, kit a habok egy lakatlan szigetre dobtak ki; egészen kívül állok az emberi társadalmon, nincs e népes országban egyetlen-egy ember is, a kivel nem hogy baráti viszonyban, de csak érintkezésben is állanék; a társas élet mindazon mozzanatai, melyek embert emberhez közel hoznak, reám nézve nem léteznek; annyira elvadultam az emberekől, annyira természetemmé vált az örökös magány, miszerint megvallom, napok óta lázas idegességben tart a tömeges találkozás kilátásának már csak gondolata is.

És önök, uraim! kik engem most körül vesznek, hazámfiak! testvéreim! fiai közös édes anyánknak a Hazának, melyet én huszonnyolcz év óta nem láttam.

Elgondolhatják önök, minő rohamát az idegrázó emlékezeteknek költi fel agyamban e találkozás; minő viharát az érzelmeknek e búbánatos öreg kebelben!

És van e találkozásnak egy különös megindító vonása. Önök barátaim! (engedjék meg, hogy így szólítsam Önöket) elhagyták oly számosan házi tűzhelyeiket, hogy télnék idején, messze idegen földre, egy több száz mértföldnyi, költséges, fáradságos utat tegyenek; csak azért, hogy nekem, — az önöktől oly rég elszakítottak, meg-

hozzák a kegyeletes megemlékezés üdvözlétét, s engem hontalan magányomból szülőföldemre visszahívjanak. Ha megfontolom, ki és mi vagyok én, kit önök ily rendkívüli megtiszteltetésre méltatnak, s ha számba veszem a körülményeket, én nem gondolom, hogy egy ily jelenet egy másik példájáról tudjon a történelem

Ezután rátérve arra, hogy mily esetben térhetne ő vissza hazájába, így folytatá:

»Hogy ha még az én életemben akként alakulnának a viszonyok, — a mint egykor valószínűleg alakulni fognak, — t. i. hogy Ferencz József császár és király fején nem lenne többé az osztrák császári korona, hanem csak Szent-István koronája: engem a kormány formák iránti igen határozott nézeteim nem akadályoznának abban, hogy hazamenjek, habozás nélkül megtenném, s minden tartalék gondolat nélkül letenném kezébe a hűség esküjét, és meg is tartanám becsületes loyaltással mind halálig.

Nagy szó ez tőlem, uraim! Tőlem, ki indítványozója valék annak, hogy a nemzet a trónvesztést elhatározza; én tőlem, aki közt és azon kéz között, melybe a hűség esküjét leteendő volnék, egy iszonyú vértenger áll, melynek képét az én szemeim elől az idők folyásának semmi fátyola sem képes elfedni. És én mégis szavamnak állanék és hazamennék és hűséget esküdném nemzetem királyának.

Ezeket azért tartottam jónak ily határozottan elmondani, mert az országban némelyek azt vetették szememre, hogy az én haza nem menetelem az »engesztelhetlenség« bélyegét viseli magán Én nem léphetek alattvalói viszonyba egy oly fejedelem iránt, ki egyszersmind osztrák császár is, mert én a fejedelmi souverainitásoknak egy személyben ily cumulatióját, hazánk állami jogaival, jólétével, alkotmányos életével merőben összeférhetlennek tartom.«

Beszédét így végezte:

»Tudják-e önök, mi az, amit honvágynak hívnak? Mi az a rettenetes állapot, melyet az, aki benne szenved, csak az által fejezhet ki, hogy »fáj szívem, lelkem, fáj minden tagom?«

Oh én ismerem! Velem jár magányos bolyongásaimban, melyeknek fáradalmában az érzékek eltompulását keresem; velem virraszt az éjnek csöndjében, az éjjeli mécsesem mellett; velem fekszik le, hogy szakgatott kábulást, de üdítő álmot alig hagyjon szállani fáradt tagjaimra; velem kél fel, hogy mellettem üljön a napnak foglalatosságai közben, és megkeserítse életem szűk falatját, ürmöt vegyítsen italomba és elhomályosítsa még azt a gyenge örömsugárt is, az egyedülit, mely bús magányomat még kissé felderíthetné, — azt, melyet a nyugodt elmének a tudomány, s a természetteli társalgás adhat.

Igen, én tudom, mi a honvágy; s kifejezhetlen hálával áldanám a perczet, mely felhagyna lélekzenem a nélkül, hogy lélekzetembe a honvágytól elszorúlt kebel tompa sóhaja vegyüljön

Mivé lennének a nagy elvek, ha mártyrjai nem akadnának! Én kérem az Istent, tartsa meg, a miként eddig tevő, lelkemben az erőt, hogy a búbanatnak semmi terhe miatt ne vágjak elébe a halandóság törvényeinek; de bármit hozzon is a jövő, azt tudom, hogy a honvágy kinyitól lelkiismeretem tisztaságának árán nem fogok szabadulni soha

Jézus egykoron ekként szóllott Keresztelő Jánosnak: »Hagyjatok békét most nekem, mert így illik nekünk, a mi tisztünknek minden igazságát betöltenünk.«

Én is azt mondom önöknek: »Hagyjatok most engem békével atyámfiái, mert illik nekem az én tisztemnek minden igazságát betöltenem.«

Mily lélekemelő, mily hősiecs lemondás nyilatkozik e beszédben. Képzeltetni e szavaknak mélabúsan gyújtó, s mégis leverő hatását, midőn a magasztos aggastyán érczesen zengő hangjának szárnyain szálltak le e méltóságteljes ígék a zokogó száz czeglédi polgárra.

És nem jött haza az ősz hontalan, hanem élő tiltakozás gyanánt kint maradt tovább is a száműzetésben.

1881 tavaszán ujra meglátogatta Kossuth Lajost a sorsnak sujtoló keze. Ihász Dániel ezredes, ez az önzetlen hűbarát, aki Kutahiától kezdve kísérője volt minden rossz-

ban, — mert jóban vajmi kevés részük volt, — elköltözött oda, ahol nincs párt, nincs nézet, nincs elvi különbség, s ápril 10-én a kormányzó karjai közt lehelte ki nemes lelkét.

Magyarország népe szíve mélyen megrendült, amidőn Kossuth hű társának elhunyt a köztudomásra jutott. A hosszú évtizedek, a számkivetés és bujdosás éveinek hosszú sora kötötte össze Ihász Dániel nevét Kossuth Lajoséval.

Ihász Dániel élettörténetét ismeri hazánkban mindenki. Katona volt, s mikor megszólalt az a riadó, mely a haza fenyegetett függetlenségének védelmére hívta fel a honfiakat, honvédeknek élén küzdötte végig a nemzeti szabadság dicső harcát. Világosnál kiütötték e kardot a nemzet védőinek markából, — s ő is kibujdosott a messze idegenbe. Ettől kezdve közeli, rokon-baráti összeköttetésben maradt élete végeig Kossuthtal.

Az a bizalmas viszony, melyben a két hontalan egymáshoz állott, teszi kötelességünkkel, hogy róla itt e néhány sorban megemlékezzünk. Kossuth sokat, nagyon sokat; mondhatni, mindent vesztett Ihász Dánielben. Kossuth vesztesége azonban az egész magyar nemzet vesztesége volt; s Kossuthtal a nemzet együtt gyászolt.

Kossuth lelkének egyik fele szakadt le Ihászszal; a collegnoi olajfa-bokrok szellője kellemetlen, idegen lett előtte. Ép ezért nemsokára öreg barátjának halála után beköltözött újra Turinba a via de Mille 22. számú házba. Hogy egész magára ne maradjon, Amerikából hozzája jött nővére Ruttkayné, s ez vezette azóta háztartását.

Utolsó levelét Collegnó al Baracconéból 1881. június 16-án írta, Helffy Ignácshoz intézve. Erre a levél írására Jókai Mór egy beszéde adott alkalmat, melyet Ilyefalván választói előtt tartott, s melyben a dunai confederatio ügyét feszegetve, egyes dolgokat nem helyesen adott elő.

E levelet így végzi:

.... Miután Jókai urnak tetszett amugy a vízben lyukat furó módon az a dunaszövetségi progressót előrántani, kijelentem, miként az engem azon határozatra birt, miszerint ha Isten búbanat sujtotta erőmnnek annyira ked-

vezni talál, hogy *Irataim* harmadik kötetét össze állíthatom: szándékom van annak a »progressónak« történelmét ott előadni.¹⁾ Abból majd meg fogja tudni a magyar közönség,

A váratlanul nyilvánosságra jutott (dunaszövetségi) javaslat nem volt egyéb, mint egy *privát használatra propo-
nált értekezési basis, melyet nem én fogalmaztam, de melyhez
s csakis mint ilyenhez megegyezésemet adtam*, mert okom volt hinni, hogy annak folytán Európának nem kevésbé, mint az érdekelt nemzetek szabadságának érdekében fekvő eszme, melyet akkorig a vakszenvedély taglalat nélkül hagyott, az illetők között higgadt értekezletre kerülhet.
— — — Csak ennyi volt, s nem több annak értelme; még csak nem is kidolgozott terv az; hanem *privát használatra szánt* konstatálása annak, hogy én és politikai barátaim készek voltunk a hazánkban s hazánk szomszédjában felizgatott nemzetiségi viszályok kiegyenlítésére, egyszersmind az osztrák birodalom lehető felbomlása miatt, némely ószerű diplomaciai körökben, egy európai sulyegyen iránt táplált nagy színlelt aggodalmak eloszlatására mindent

¹⁾ A *dunai confederatio* ügyéről Kossuth *Irataim* III. kötetének 735. s következő lapjain ezeket adja elő: 1861 májusban felkereste őt Turinban *Canino* ur, a *Tribuno* volt szerkesztője, s hosszabb eszmecsere folyt köztük a balkáni kis államok politikai viszonyairól. *Canino* kérte Kossuthot, *nem-e akarná eszméit discret használatul papírra tenni?* Kossuth erre nem vállalkozott, hanem másnap *Canino* vitt Kossuthoz egy fogalmazvány-félét, s kérte, írná alá. Kossuth ezt is megtagadta! *Canino* erre becsület szavát adta, hogy a fogalmazványt nem adja ki a kezéből, sem közzé nem teszi, hanem a legdiscretebb modorban csak annak jeléül használandja, hogy Kossuth a confederáció terveinek alapján kész értekezésbe bocsátkozni. Ekként biztosítva a visszaélés ellen, a *discret használat feltételei alatt aláírta*. Az irat másolata Kossuthnál maradt s ezt *Helfy tévedésből* közölte lapjában az »*Alleanza*« 1867. évi 15-ik számában. Kossuth még megjegyzi, hogy a *Canino által hozzá vitt s általa aláírt irat Pulszky Ferencz kézírása volt*. Ő fogalmazta. Szükséges volt ezt azért megjegyezni, hogy sokan vannak ma is, kik Kossuth eszméjének tartják a dunai confederáció ideáját, pedig hát az *Pulszky* ur szülötte, aki, ha jól tartom 1878-ban egy Szegeden tartott program-beszédében azt elismerte.

megtenni, a mit saját hazánk iránti kötelességeink megengednek.«

Turinba költözve, Kossuth nemcsak teljesen visszavonult, de formálisan el is zárkózott a világtól, s szobáját néha napokig sem hagyta el.

A sok szivrendítő csapáshoz még az is járult, hogy az anyagi gondok terhe kezdett reá nehezedni. A midőn baraccone-i villáját eladta, a vételárat egy bankba deponálta, mely váratlanul megbukott, s Kossuth kis tőkés-kéjét elvesztette. Ekkor elhatározta, hogy újra mint munkás keresi mindennapi kenyerét. Szerződést kötött az Athenaeummal és közzé tette: *Irataim az Emigratióból* czim alatt három vaskos kötetét.

Az egész világirodalomban sensatiót keltett e munka: a művelt világ összes sajtója részletesen foglalkozott Kossuth Lajos munkájával. Magyar könyv még nem örvendett oly kelendőségnek, mint Kossuth könyve. És méltán! E mű a magyar emigráció bámulatos tevékenységét tünteté fel 1859-től 1862-ig.

E hatalmas munka megjelenése, a tudat, hogy a turini remete elvei fentartásáért kénytelen a száműzetés száraz kenyerét enni, a nemzet rokonszenvét csak fokozta iránta. A nemzet zöme és a turini remete között a szeretet és mély tisztelet kapcsa újra összébb fűződött. Neve eszmévé magasztosult, mely eszme egyértelmű volt a hazaszeretettel s Magyarország függetlenségével.

A nemzet e páratlan szeretete, az ugynevezett Kossuth-kultusz elementáris erővel tört ki 1882-ben, midőn Kossuth nyolczvanadik születés napját betöltötte; szeptember 19, Kossuth születés napja, országos ünnepé lőn.

Egyletek, körök, magánosok, testületek, párt- és társadalmi különbség nélkül, az üdvözetek özönével árasztották el. Városok, községek vetélkedve választották diszpolgárnak. A vármegyék, kevés kivétellel, üdvözlő iratokban méltatták elévülhetlen érdemeit, s fejezték ki tiszteletüket és ragaszkodásukat iránta.

Kossuth majdnem minden város, midőn törvényhatóságnak külön levélben válaszolt. S minden egyes üdvözlő

törvényhatóság vagy város viszonyaihoz, történelmi múltjához alkalmazkodva mindig más és más oldalról világítja meg nemzeti törekvéseinket, és saját, a nemzet testén kívülálló kivételes helyzetét.

Turin városa, vagy miként Kossuth egy levelében írja, *Augusta Taurinorum*,¹⁾ amióta ő ott lakott, valódi Mekkája a magyaroknak. A külföldön utazó magyar ember, bármily nagy kerülővel is, de felkereste Turint, csakhogy — ha egy percze is — láthassa a hontalan aggastyánt.

A czeplédi százas küldöttség után 1883 júliusában a magyar írók és művészeknek 115 tagú társasága, — mely Párisba utazott — került Olaszország felé és látogatta őt meg. Ez nem volt hivatalos látogatás; csak mint magánemberek, három csoportban tisztelegtek nála.

Amidőn azonban 1889-ben a párisi világkiállítás megtekintésére 845 magyar rándult Olaszországon keresztül, akkor ezt a társaságot Kossuth legbizalmasabb embere, Helfy Ignác vezette, s ennek a látogatásnak már bizonyos hivatalos színezete is volt. A Valentinó kertben gyűlt össze az egész társaság s itt Helfy Kossuthot felköszöntvén, a 87 éves aggastyán majdnem két óráig tartó beszédben válaszolt Helfynek. Beszéde kezdetén Kossuth alig volt képes szólni a nagy megindulás miatt. Azután, midőn szólni kezdett, halkan, fojtott hangon indult beszéde. Oly csend volt, hogy a szívek dobbanását is meg lehetett hallani. A jelenvoltak szemeiben könnyek ragyogtak. De csakhamar ura lett Kossuth magának, visszanyeri ruganyosságát; s az aggastyán a beszéd alatt megifjodik, alakja megnyulik, és oly teljes szónoki erejében mutatja be magát a 845 vándor magyar előtt, mint aminő erőben lehetett akkor, midőn beszédeit Anglia és Amerika népe tapsolta. Egy rendkívül hatásos rögtönzéssel magával ragadja egész hallgatóságát s el lehet gondolni, mily tomboló lelkesedésben tört ki a Kossuthot csak dajkamesékből ismerő tömeg. Nők és férfiak

¹⁾ 1891. szept. 23-áról kelt s hozzám intézett levelében használja Kossuth e kifejezést.

egyaránt zokogtak, s boldog volt, aki kezét vagy ruháját csókolhatta.

Igy végződött ez a páratlan, s előzmény nélküli ünnepély, melyet Magyarország kilenczszázadfél polgára rendezett pártkülönbtség nélkül annak a Kossuth Lajosnak, aki törvényen kívül állott, aki az uralkodó rendszert soha el nem ismerte; s mely ünnepélyen a közösügy jármában görnyedő miniszteri titkárok, czimzetes tanácsosok és királyi táblai bírák, valódi gyermeki szeretettel és melegséggel járultak kézcsókra ahhoz a szent öreghez, akit itthon megtagadtak, mert a magasabb politikai és pártszempont nem engedi, hogy magyar ember létére szívét kitárja s *valódi* magyar legyen.

A következő, 1890-ik év azonban újabb sebet ütött az agg számüzött kebelén. Kossuth ugyanis az 1879. évi V. t.-cz. 31. §-a alapján 1890. január 10-én megszűnt magyar állampolgár lenni. Ekkor lépett a bosszuálló és Kossuth ellen irányuló törvény hatálya életbe, s ő állampolgári jogát elvesztvén, tényleg hontalanná vált.

Az 1893-dik év újabb örömet derített szomorú végnapjaira. Akkor töltötte ugyanis be a szent aggastyán kilenczvenedik életévét; s a nemzet szeretetének és ragaszkodásának újabb, tüntetésszerű nyilvánítása felderíté egy pillanatra kedélyét. A mozgalom Budapestről indult ki; és hatása az 1892. évi szeptember 14-iki törvényhatósági közgyűlésen nyilvánult, ahol *Kossuth Lajos nagy lelkesedéssel Budapest főváros díszpolgárául választatott.*

A polgárság ezután rögtön elhatározta, hogy Kossuth születésnapját lehető fényesen ünnepelve, azt nemzeti ünneppé avatja. És tényleg, mintegy 50,000 emberre menő tömeg tartott körmenetet Budapest utczáin s vonult szeptember 18-án ki a városligetbe, ahol egy impozáns népgyűlés négy pontból álló határozatot mondott ki: Lelkesedéssel üdvözli Kossuthot; üdvözli a fővárost, hogy Kossuthot díszpolgárának választotta; a népgyűlés megkeresi az országgyűlés képviselőházát, hogy Kossuth visszahonosítása iránt intézkedjék; s végre *4. Kossuth Lajosnak a nemzeti újjáalakítása körül szerzett elévülhetlen érdemeit külön tör-*

vénybe kívánja iktatni, s evégből a képviselőházat kérvénnyel keresi meg.

Az elvileg hozzá legközelebb álló országgyűlési függetlenségi és 48-as pártnak 20 tagból álló küldöttsége ment Turinba s adta át az agg hazafinak a párt feliratát.

A küldöttség jellege politikai volt; nem csoda, ha Kossuth beszélt politikáról. Előzőleg Uray Imre képviselő szólalt fel s jelenté ki, hogy nincs is tulajdonképen oly nagy elválasztó vonal a függetlenségi párt és Kossuth közt, mint utóbbi véli. Erre válaszolt Kossuth. Akkori szavai — mintegy politikai testamentumát képezik, mert ez volt utolsó nyilvános beszéde — így hangzanak:

»Szabadságot veszek magamnak, hanem csak így ülve, hogy Uray barátunknak felvilágosítással szolgáljak.

Én teljes világeletemben arra törekedtem, hogy praktikus politikus legyek. De amint már tegnap is jeleztem, a függetlenségi párt programja közt és köztem elválasztó vonal van. Ez tény, hogy meg van! De tudom én azt, hogy ez a körülmények következménye. Ugyancsak tegnap mondtam azt is, hogy fejjelem nem kell a falnak menni. Most hozzá teszem, hogy azért hátra sem kell ám menni. Fogadjanak el — ismétlem — mindent, mi előre megy, s tagadjanak meg mindent, ami hátra vezet.

Most fog megjelenni Irataim 4-ik kötete. Ott közlök két levelet, melyeket az 1861-iki országgyűlés elosztatása után egy olaszországi barátomhoz irtam, aki akkor azt a kérdést intézte hozzám, mit tesz majd most Magyarország.

Én a passiv ellentállást említém és azt, hogy teljes lehetetlenségnek tartom, miként Magyarország az osztrák házzal kiegyezzék. Álláspontomat akkor reassummáltam. Végtelen hibának tartom *a kialkuvást*. Hisz maga Deák mondá: »Amit erőszakkal elvesznek, azt még vissza lehet szerezni, amiről lemondanak, az veszve van.« Én mindig rosszallám e kiegyezést, de most, amikor adott helyzettel vagyunk szemben, még most is váratlan volt reám nézve, hogy a nemzet ezt a lemondást vívmánynak tekintse.

Nem Ferencz József személyéről van itt szó, hanem *elvről*. Nincs absolut jó, és nincs absolut rossz dynastia. Itt

arról van szó, hogy a nemzetnek oly fejedelme van, kinek külön érdekei vannak, és ezen külön érdekei megvalósítására van neki külön hadserege, vannak külön pénzügyi és külképviselete. Ily különérdekek mellett Magyarország nem lehet független.

Beismerem, hogy néha idegen uralkodó lehet egy nemzetre előny; mint például a Bernadotte-ok Svéd- és Norvégiában. De ennek az az első és fő feltétele, hogy annak az uralkodóháznak ne legyen más érdeke, mint a nemzeté s hogy külön érdekei megvalósítására ne legyen ereje.

Mit kell tehát ily adott helyzettel szemben csinálni? Én nem hiszem, hogy Magyarország valaha lemondjon a függetlenség eszméjéről.

Pedig én 1848-ban megkísértém a nemzet és az uralkodócsalád közötti incompatibilitást kiegyenlíteni. Nem hiszem, hogy ez most is sikerüljön. A törvény renovációja nem vitte át a nemzetbe a garanciákat!

Ismétlem ujólag, hogy az incompatibilitás kiegyenlítését lehetetlennek tartom. Én 1848-ban mint miniszter, az első huszonnégy óra alatt meggyőződtem, hogy a kiegyenlítés lehetetlen. Ott volt ugyanis az olasz kérdés. Ha megadjuk a segítséget az osztrák háznak az olasz ellen, egy nemzet szabadságát segítünk leigázni. Ha megtagadjuk, akkor már beáll az összeférhetlenség kérdése a nemzet és az uralkodóház közt. És ez így van minden téren, úgy gazdasági, pénzügyi, hadügyi, politikai, mint internacionális kérdésekben. Ebből vontam én le a konzekventiákat a magam részére. Igaz! egyet nem vártam: hogy a nemzet kitagadjon. (Közbekiáltások: Nem a nemzet a hivatalos Magyarország!) Hát mért nem változtatja akkor meg a nemzet? Én, uraim, tényekkel számolok. Meghalok, mint hontalan.

A nemzet előtt azonban van még egy út megkísérteni, hogy a 48-iki törvények tökéletes életbeléptetése által ki lehet-e egyenlíteni az ellentéteket?

A forradalom a nemzetek *ultima ratio*ja! Mindig nagy szenvedésekkel jár. Ki kell meríteni, meg kell kísérteni mindent, hogy azt kikerüljék. Ha Magyarország független

lehet az osztrák házzal a 48-iki törvények alapján, akkor tisztelt barátom, temessék el az én eszméimet s én fejet hajtok. Ha önálló, öncélú nemzet lehet mellette, én meghajlok az őszinte egyetértés előtt. Próbálja meg a nemzet. Ha lehet, tegye, ha nem lehet, az eszme magától fel fog támadni. Igen! ha nem lehet, esküszöm Istenemre, hogy eszméim feltámadnak.»

Rövid szünet után így végzé beszédét:

»Mondják önök ezt: A mi pártunk célja az, hogy Magyarország független, önálló állam legyen. Őszintén meg akarjuk próbálni, hogy a 48-iki alapon kivihető-e? És erre nyújtson kezet nekünk a fejedelem.

Ennyit bátran mondhatnak, *de ne hangoztassák folyton a hyperloyalitást*. A függetlenség a cél, s a kérdés, hogy az örökségül hagyott dynastiával lehetséges-e? *Ép úgy nem kell emlegetni a forradalmat, de meg sem kell tagadni előre!*«

A függetlenségi pártnak adott eme végső tanácsai méltók voltak ahoz a férfiúhoz, kit elvhüségé több mint hatvan éven keresztül Magyarország vezérévé, martyrjává és Messiásává tett, s kinek elveit a nemzet csak halála után fogja valóban megérteni s átérezni, megismerni és követni.

Méltó volt ez utolsó nyilvános beszéde Kossuthoz, mert Kossuth Lajos 1867 óta saját magában egy különálló egészet képezett. Huszonhét éven keresztül egész nemzetével szemben egyes egyedül tartotta meg véleményét. Egmaga állt szemközt a nemzet többségével; a nemzet egészével, s mégis nemcsak egymaga képezett egész pártot, de bátran kimondhatjuk, *Kossuth Lajos maga volt az egész magyar nép incarnatiója!* Negyvenöt éven keresztül volt távol hazájától; oly messzeségben, hogy országok és nemzetek terültek el közte s a haza közt; elszigetelve, teljesen visszavonulva élt; a nemzet politikai véleménye teljesen eltérő volt az övétől, s mégis imádattal csüggött rajta az egész magyar nép? Hát mi ez? ha nem ujmutatás, a falon megjelenő tüzes irás, hogy: »Mégméréttél s könnyűnek találtattál!«

Kossuth elvét, eszméjét, az esküt, melyet 1849-ben a nemzet kezébe tett le, megtartotta végletekéig. April

14-ének álláspontjáról nem tért el, ahhoz híven ragaszkodott. Ez elv előnyeit hirdette állhatatosan, s a közösügy veszélyeit. Fentebbi utolsó beszédében is azt mutatja ki, hogy Magyarország érdekeit soha sem lehet összeegyeztetni Ausztria érdekeivel.

Még 1892. év nyarán alakult a fővárosban egy szűkörű bizottság, melynek tagjai Eötvös Károly elnöklete alatt: gróf Károlyi Gábor, Pázmándy Dénes, Horváth Ádám és Hentaller Lajos országgyűlési képviselők, s dr. Eötvös Bálint, a bizottság jegyzője voltak. Ez a bizottság szent kötelességéül tűzte maga elé nagy hazánkfiának bizonyos magánügyeiben eljárni. Időközben azonban Pázmándy Dénes helyébe Sturman György országgyűlési képviselőt választotta, s midőn Herman Ottó országgyűlési képviselő útján értesült a bizottság arról, hogy Kossuth Lajos az Eötvös Károly által előterjesztett feltételek mellett hajlandó a nemzetnek átengedni könyvtárát, akkor Herman Ottót is bevette a bizottságba s a Kossuth által megszabott eladási áron megvette a nemzeti muzeum részére a nagy hazafi könyvtárát.

Az erre vonatkozó két érdekes okmány így hangzik:

Eladási okirat,

melynek erejével én, *Kossuth Lajos*, egykor Magyarország polgára, törvényhozója, minisztere és kormányzója, mostan pedig számkivetettje, s a független Olaszország Torinó nevű városának lakosa, kijelentem s mindazoknak, kiket illet, tudtul adom, hogy egy Budapesten alantabb megnevezett tagokból 1892-ik évben alakult bizottság nevében és megbízásából Eötvös Károly 1893-ik évi június hó 20-án elem személyesen javaslatot terjesztett, mely szerint én torinói lakásomon levő könyvtáramat a magyar nemzet számára biztosítsam s engedjem át, minthogy e könyvtár, az ő előterjesztése szerint, tudományos értékén kívül a magyar nemzet előtt nagy kegyeleti értékkel is bír és ezért — így indokolta — *nem csak kár, de szégyen és gyalázat is lenne a magyar nemzetre, ha az én könyvtáram is úgy kallódna el, mint ahogy a költő Zrinyi Miklósnak és a hazátlan bujdosásban*

elhunyt II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek értékes könyvtáruk eltűnt, elkallódott.

Én a javaslatot megfontolva s fiaimmal is közölve, elfogadhatónak találtam s erről Herman Ottót 1893. november 20-án megkezdett, de aggkori gyengélkedésem miatt csak december 5-én befejezett levélben értesítettem s egyzersmind kijelentettem, hogy magyar nemzetem számára torinói könyvtáramat átengedem, de a sors csapásai által csekély kis tőkéimet is elveszítve, gyermekeimre terhes adósságot hagyni nem akarok, minthogy pedig 92 éves korom munkaereje meg nem engedi, hogy annak segítségével mindennapi kenyeremen kívül tőkét is gyűjthessek: ez okból torinói könyvtáram árát 16,000, azaz tizenhatezer forintban megszabom s egyuttal óhajtom, hogy ily módon könyvtáram eladása s megvétele minél előbb teljesíttessék; — ezen leveletem Herman Ottó a fentebb már említett bizottsággal szükséges kivonatban közölvén, e bizottság a vételárban szükséges összeget, a nyilvánosság lehető kizárásával tisztes hazafiakból s hazafias intézetekből bizalmasan összegyűjtötte s 1893. évi december 17-én nekem 25,000 frankot s ugyanazon hó 20-án 7130 frankot, összesen tehát 32,130 frankot aranyban távirati uton elküldött s kézbesített s így az akkori árfolyam szerint az általam megszabott 16,000 forint vételárt valósággal megadta, egyuttal eljárásáról 1893. évi december 22-én kelt hivatalos feliratában értesített, hogy bár ő a könyvtárt magasabb értékűnek tudja, mégis ragaszkodik az én elhatározásomhoz s azért azon kérelmet intézi hozzám, hogy most már a könyvtárt engedjem át s egyzersmind engedjem meg, hogy az a *Magyar nemzeti muzeumban* örök alapítványként, nem szétosztva, hanem együttesen elhelyeztessék s mind az eladási okiratba, mind az alapító-levélbe az adományozók nevei, mint alapítók beiktattassanak.

Végezetül ugyane bizottság 1894. január 22-én kelt feliratában közölte velem az adományozók neveit s egyuttal azon kérelmet intézte hozzám, hogy e könyvtár őrizését és gondozását, hacsak időközben másként rendelkezni szükségesnek nem látom, ezentul is halálomig én teljesite-

ném s ekként az időközi gyarapodásokkal a könyvtár értékét növelném.

Mindezek alapján én fiaimnak is, úgy mint Kossuth Ferencznek és ifjabb Kossuth Lajosnak megnyugvásával s ezen okiratra vezetett. aláírásuk mellett kötelezőleg s föltétlen jogi erővel kijelentem, hogy torinói könyvtáramat és pedig abban mindazt, mely könyv- és röpirat-természetű és nyomtatva van (a hozzám intézett s egyedül személyemre vonatkozó feliratokat, emléklapokat és emlékkönyveket ide nem értve) oly könyvjegyzék mellett, melyet lehető gondossággal magam készítek, vagy készíttetek, netalán halálom esetén pedig fiaim készítenek, vagy készíttetnek s melyet a már többször említett bizottságnak átadandók, vagy fiaim átadni fognak, teljes tulajdon joggal eladtam azon bizottságnak, melynek tagjai: Eötvös Károly, egyuttal bizottsági elnök, Herman Ottó, gróf Károlyi Gábor, Hentaller Lajos, Horváth Ádám és Sturmman György országgyűlési képviselők s Eötvös Bálint, egyuttal bizottsági jegyző — és pedig a következő feltételek mellett:

1. e bizottságot, mint hozzám intézett feliratában ő maga is kijelenti, én az adományozók megbízott képviselőinek tekintem ...

Következik az adományozók névsora.

Könyvtáram jogerejű eladása tehát a bizottság javára csupán mint a felsorolt adományozók megbízott képviselője javára történik;

2. a bizottság az eladási okirat kézhez vétele után lehető gyorsan alapító levelet állítson ki, melyben a felsorolt adományozók, mint alapítók megbízott képviselője gyanánt a megvett könyvtárt mint örök alapítványt a magyar nemzeti muzeum számára letétként teljes tulajdoni joggal, de mégis azon kikötéssel felajánlja, átengedi s megalapítja, hogy a könyvtár se darabonként, se tudományszakonként szét nem osztva, külön szekrényekben együtt kezeltessék;

3. ez alapító levél a magyar nemzeti muzeum igazgatójának szokott módon átadassék;

4. a könyvtárt halálomig mint nálam fekvő letétet s mint a magyar nemzeti muzeum tulajdonát kezelem és őri-

zem, ha azonban szükségesnek látnám, jogomban áll azt is időközben is átadni s ez esetben a magyar nemzeti muzeum igazgatósága köteles azt átvenni és saját költségén becsomagolni és elszállítani.

Minthogy pedig, mint már fentebb említettem, a könyvtár vételárát valósággal megkaptam: ennélfogva az eladási ügy jogi részét befejezettnek tekintem s a bizottságot a vételár átadására nézve véglegesen megnyugtatom.

Kelt a független Olaszország Torinó nevű városában, Via dei Mille 22. szám alatt levő lakásomban, 1894-ik esztendő február havának 12-ik napján.

Kossuth Lajos s. k. *Kossuth Ferencz* s. k.
ifj. *Kossuth Lajos* s. k.

Ez okirat s az ebben megszabott jogokat és kötelezettségeket elfogadjuk.

Kelt Budapesten, 1894. évi márczius hó 15-én.

Dr. Eötvös Bálint s. k. *Eötvös Károly* s. k.
jegyző. elnök.

Herman Ottó s. k. *Gr. Károlyi Gábor* s. k.
Sturman György s. k. *Hentaller Lajos* s. k.
 Horváth Ádám s. k.

Alapító levél,

melynek erejével mi, mint bizottsággá alakult budapesti lakosok, névszerint *Eötvös Károly* egyuttal bizottsági elnök, *Herman Ottó*, gróf *Károlyi Gábor*, *Hentaller Lajos*, *Horváth Ádám* és *Sturmann György* országgyűlési képviselők, dr. *Eötvös Bálint* egyuttal bizottsági jegyző kijelentjük s mindazoknak, kiket illet, tudtul adjuk, hogy *Kossuth Lajos* országunknak egykoron nagy törvényhozója és kormányzója, hazánknak mindenkoron dicső nagy fia s minden magyar által örök tisztelettel körülvett honfitársunk, egy eladási okirat által, mely Turinban, 1894-ik évi február hó 14-ik napján kelt, melyet ő, valamint fiai *Kossuth Ferencz* és ifjabb *Kossuth Lajos* aláírtak, mely ez alapító levelünkhez, hitelesen fűzve és pecsételve e levelünknek kiegészítő

részét képezi, torinói könyvtárát nekünk tulajdoni joggal eladta, mihez képest amaz említett eladási okirat rendezéseit hiven megtartva kijelentjük:

először: hogy mi amaz Eladási Okirat-ot s az abban megírt könyvtárt átvettük és átveszszük, de nem a magunk személyében, hanem csupán úgy, mint amaz Eladási Okiratban névszerint beiktatott és felsorolt adományozók és alapítók megbízott képviselői, ennélfogva az alapító levelet is e jogi minőségben állítjuk ki s az ebben meghatározott alapítványt is e jogi minőségben teszszük;

másodszor: hogy mi amaz eladási okiratban megírt könyvtárt a nekünk átadandó könyvjegyzék szerint a magyar Nemzeti Muzeumnak letétként és örök alapítvány gyanánt teljes tulajdoni joggal felajánljuk, átadjuk és megalapítjuk azzal a kikötéssel, hogy e könyvtár se darabonként, se tudományszakonként szét ne osztassék, hanem együtt és egymás mellett egy vagy több szekrényben e fölírat alatt: »Kossuth Lajos könyvtára« a magyar Nemzeti Muzeum nyílt helyiségében elhelyezve, egy helyütt őriztessék és kezeltessék;

harmadszor: hogy a könyvtárt a magyar Nemzeti Muzeum Kossuth Lajos őrizete alatt hagyja mindaddig, míg ő él vagy míg ő annak átadását el nem rendeli, — halála után vagy időközbeni rendelkezése szerint azonban a magyar Nemzeti Muzeum igazgatósága köteles a könyvtárt Kossuth Lajosnak vagy örököseinek minden megterhelteése nélkül azonnal átvenni és elszállítani;

negyedszer: amennyiben a könyvtár átruházása után akár élők közti, akár halál esetén való államjövédéki illeték czimén akár az olasz, akár magyar állami kincstárnak valamely összeget kellene fizetni: ez összeg egyelőre a magyar Nemzeti Muzeum által lesz fizetendő, a muzeumi igazgatóság azonban erről minket előzőleg kellő időben értesíteni fog, hogy ennek fedezéséről gondoskodhassunk;

ötödszor: az Alapító Level-et a magyar Nemzeti Muzeum igazgatójának azzal adjuk át, hogy az akként kezeltessek, miként ezt s a hozzá hitelesen kapcsolt Eladási Okirat-ot, különösen pedig Kossuth Lajosnak, Kossuth

Ferencznek s ifjabb Kossuth Lajosnak névalíráseit mindenki s főleg az adományozó alapítók szabadon megtekint-hessék.

Kelt s mindnyájunk által aláíratott Budapesten, 1894-ik évi márczius hó 15-ik napján tartott bizottsági ülésünkben.

Következnek az aláírások.

Ugyancsak 1893 végén jelent meg az Athenaeum kiadásában emlékiratainak IV-ik kötete, mely azonban, nem mint előre tervezve volt, az emigratio történetének folytatását tárgyalja, hanem specziálisan Olaszország belügyi viszonyaival foglalkozik.

Legutoljára az egyházpolitikai kérdésben emelte fel tiltakozó szavát a jobban és jobban terjedő nyílt és álcázás ultramontanismus ellen.

Igen! Kossuth Lajos nem hallgathatott akkor, midőn arról volt szó, hogy az elvek, melyekért több mint fél századon keresztül küzdött, diadalmaskodjanak-e vagy elbukjanak? Amidőn ez az eset beállott, a nagy számüzött egy pillanatig sem habozott, hanem előállott, s kijelenté, hogy a valódi szabadelvűség az Magyarországra, ami Antaeusra nézve volt a föld, mert csak a valódi szabadelvűség által erősödhet a magyar!

Igen! igen! Kossuth ez alkalommal a szabadelvűség tündöklő sugaraival koronázott fővel lépett a magyar közvélemény elé turini magányából, s a függetlenség bűvös aczél övébe burkolva irta meg politikai ellenségeinek azt, a mit a nagy francia szónok e szavakkal fejezett ki: »Köszönöm a Conventnek, hogy megmentette Franciaország függetlenségét!«

Kossuth levelének is ez volt az értelme: Köszönöm a kormánynak, hogy megmenti azokat a szabadelvű eszméket melyekért én *hatvannyolcz* éven keresztül küzdöttem! Ezzel bizonyította be azt, hogy politikailag bármily tengernyi távolság választotta őt el attól a parlamenti többségtől, mely száműzte, hontalanná tette, azért ha e párt, vagy kormánya igazán jót, nagyot vagy hasznosat akar tenni és tesz, akkor ő, a többség és kormánya által kitagadott

hontalan pária, helyesli e tettüket; s e tényével bizonyítja be, hogy Magyarországon született, *s utolsó szempillantásáig magyar akart maradni.*

*

Ez az utolsó pillanat ez év márczius 20-án érkezett el!

Kossuth halálának hírének sokan nem is akarták elhinni! Valami lehetetlenségnek tűnt fel ezer és százezer ember előtt, hogy ő meg is halhat; hogy ő nem éri meg a száz esztendőt. Es mégis beköszöntött nemzetünk e gyász napja. Pár héttel előbb kezdett betegeskedni, s az utolsó napig megtartá öntudatát. Földi dolgait elintézte, s valódi ó-kori bölcshez illő nyugalommal végezte be hosszú, szenvedésekben gazdag életét.

Egész Magyarország visszatartott lélegzettel figyelte utolsó perczeit. De nem csak Magyarország, nem csak Európa szemei voltak Turin felé irányozva ezekben a szomorú napokban, hanem Amerika is, ahol legszebb szónoki babérait aratta, a rokonszenv és aggodalom legélénkebb jeleivel figyelte.

Csunya, Olaszországban majdnem szokatlan hideg szél sivitott végig Turin város utczáin; benn a via dei mille 22-ik számú ház első emeletén 1894-ik év márcziusának 20-ik napján, éjjeli 11 óra előtt öt percczel konstatálták az orvosok azt, hogy a legelső magyar polgár szíve nem dobog többé.

Ágyát zokogva állták körül családjának tagjai: fiai Ferencz és Lajos, nővére Rutkayné s unoka-hugának, Ambrozovicsnének családján kívül a ház barátai: Károlyi Gábor, Eötvös Károly és Helffy Ignác, gróf Benyovszky Sándor és neje, s a szent halott utolsó emigránstársa, hű barátja: Figyelmessy Fülöp örnagy. A szempilláit házi orvosa, doktor Bassó simitá le, Károlyi Gábor pedig feligazította leesett állát.

Vége volt!

Arra a hirre, hogy a »*general Kossuth*« meghalt, mert minden olasz generálnak nevezte Kossuthot; gyászt, mély, igaz szívből fakadó gyászt öltött Turin városa. El lehet

mondani, hogy idegen nemzet nagy emberét nem gyászolták még úgy, mint őtet. De nemcsak Turin öltött gyászt. Előbb az Egyesült-Államok törvényhozó testülete, majd az olasz parlament fejezte ki mély részvétét a családnak.

Turinban márczius 28-án ment végbe a temetési szertartás. A házakon fekete zászlók, az erkélyek feketével bevonva. Az utcákat már a kora reggeli órákban beláthatlan tömeg lepte el, s árként tódult a corso Vittorió-Emanuelére, a valdensiek temploma elé.

Kilencz órakor már százezer ember szorongott itt egymás hátán.

Ekkor megjelentek a magyarországi küldöttségek; a képviselőháze, Budapest főváros, a megyék, városok küldöttei, az egyetemi ifjúság, s magánosok számosan, s bevonultak a templomba zászlósan és koszorúkkal. A templom előtt tizenkét városi herold Turin város czimeres paizsát tartotta. A templom már félig telve volt, a mikor az olasz küldöttek jöttek. Elöl gróf *Monti* 1848/49-iki olasz legiójának roncsai, azoknak maradványai, kik mint politikai foglyok voltak az osztrák kormány által Szegeden elzárva, s Kossuth bocsátá öket szabadon, s szólitá fel őket legió alakítására. Magukkal vitték a szabadságharczi lobogójukat. Jöttek azután a különféle harczok rokkantjai, az 1848-tól 1866-ig terjedő harczokból, élén a turiniakkal, majd a velencei, piacencai, nizzai, alessandriai, albai, hadastyánok; a friauliak s végre tizenkét vörös inges Garibaldista. Katonai rendben, zászlók alatt vonult a templomba valamennyi.

Kilencz órakor érkezett a templomba a gyászoló család. A templom közepén magas ébenfa lábakon állt a koporsó, fejjel a szószék felé, körülötte elrendezve a bronz, porcelán, babér, és virág-koszorúk fekete és nemzeti szalagu tarkasága. Oly tömeg koszorú volt, hogy egyrészét a szószékre, a padokra s falakra kellett függeszteni. A mint a gyászoló család megérkezett, rögtön megzendült Chopin gyászindulója, mely után *Peyrot* lelkész mondott imát a megboldogultért, majd egy karének hangzott el, s ujra *Peyrot* lelkész szólt,

s olasz nyelven dicsőítette Kossuthot, a szabadság mátyr-ját és hőjét.

Ezután *Veres* József, az orosházi kerület országgyűlési képviselője s evangélikus lelkész lépett a szószékre, s magyarul beszélt, utána *Appin* francia lelkész bucsuztatta el Kossuthot.

A szertartás befejezte után az indóházba vitték a nagy halott koporsóját, a hol Turin város polgármestere *Vóli* vett tőle bucsut a város nevében. Megemlékezett Kossuth polgári érdemeiről, Magyar- és Olaszország szabadságharczairól, melyben mindkét ország földjét bőven áztatta a testvér nép vére. Turin rajongó hódolattal vette körül Kossuthot, és fájó szívvél válik meg hamvaitól, hogy átadja azokat édes hazájának.

Márkus József, Budapest alpolgármestere, francia nyelven válaszolt kollegájának, s a magyar főváros nevében át vette a hamvakat; egyuttal köszönetét és háláját nyilvánította Turinnak.

Helfy Ignác olaszul köszönte meg Olaszország és Turin szeretetét, mely a királytól kezdve az utolsó polgárig nyilvánult Kossuth iránt.

Ezután *Rohonczy* Gedeon üdvözölte a magyar képviselőház nevében Olaszországot; majd *Szentiványi* Árpád a nemzeti párt, *Bartha* Miklós a 48-as és *Sturman* György a függetlenségi párt nevében beszéltek.

Ezzel a gyászszertartás Turinban véget ért és Kossuth holttestét neje és leánya tetemeivel együtt feltették a vonatra, mely márczius 28-ának éjszakáján és a rákövetkező nap robogott Olaszországon keresztül a drága hamvakkal. Minden állomáson, minden városnál ezrivel tódult ki az olasz nép, — élén az illető város polgármesterével.

Megható jelenet volt, midőn a határ melletti őrháznál megállt a halottas vonat s Kossuth Ferencz Olaszország felé fordulva, levett kalappal mondott bucsút és Istenhozzádat atyja nevében annak a földnek, hol a száműzött 35 évig élt, remélt és szenvedett.

Ezután a helyzet megváltozott! Osztrák területre értek! Az állomásokat rendőrök és zsandárok zárták el a

közönség előtt. Éjjel a halottas-vonat a Karszt-hegység között, osztrák területen vonult át s Csáktornya volt az első magyar állomás, mely a hazatérő nagy halottat negyvenöt évi távollét után fogadta márczius 30-án reggel 6 órakor. Egybe volt ott gyűlve az egész környék; Budapestről küldöttség ment le; s innen kezdve csak lassan ment egyik állomásról a másikra a vonat, melynek mentében az emberek száz és százezrei állottak és térdeltek s kegyeletes áhitattal, bánatos könyvelt szemmel köszöntötték a hazatérőt. Budapestre fél ötkor érkezett meg a halottszállító vonat a három koporsóval.

A főváros a szó szoros értelmében mély gyászba öltözött. Még a legkisebb mellékutczában is ki volt minden ház gyászlobogózva s az ablakokban Kossuth képe kitéve, gyászkeretben. Nők, férfiak mély gyászban jártak e napokban, s az összes színházak zárva voltak az alatt, míg Kossuth a ravatalon feküdt a muzeumban.

Kossuth neje és leányának hamvait a terézvárosi plébánia templomból kísérték örök nyugalomra márczius 31-én délelőtt. Ugy az utcákat, mint a temető környékét beláthatlan tömeg lepte el. A koporsó előtt 1600 nő ment mély gyászban.

Magyarország volt kormányzóját pedig a következő nap, április 1-én temették. A szertartás a Hymnusz éneklésével kezdődött; utána jött a gyászszertartás, melyet *Sárkány* Sámuel evangélikus püspök tartott. A szertartás befejezte után beszédet tartott, melyet így végzett:

»Meghalt! A zászló, melyet fennen hordozott, kihullott elhidegült kezéből, mint ember, alá volt vetve ő is a halandóság törvényeinek.

De fenkölt szelleme nincsen lezárva a koporsó fedele alatt, örök élete van az ő nagy lelkének, s itt valósulnak meg rajta is az Üdvözítő szavai: »En vagyok a feltámadás és az örök élet, aki hiszen bennem, ha meghal is él.« Kossuth hívő tagja volt keresztény egyházának, hiven vallotta a protestantismus hitelveit, részt vett, míg országos gondjai engedték, egyháza ügyeinek intézésében, hosszú évtizeden át felügyelője volt a sámsonházi ev. egyháznak

s távolról is melegen érdeklődött egyháza ügyei és sorsa iránt.

Legyen áldott emléke amaz egyházban is, mely őt büszkén vallotta magáénak.

Most pedig egyházam szertartásához képest megáldom a drága hamvakat és beszentelem az Atyának, a Fiúnak és Szentlélek nevében.

Általadom azokat az irgalom Istenének atyai gondviselésébe. Az ő örök éber szemei virraszszanak porladozó teteme felett, míglen megszólal a feltámadás harsonája, és megzendül az Úr hívogató szava: »Jer hű szolgám, ki hű valál, nagyra bizlak ezután, menj be a te Uradnak örömébe.

Te pedig, megdicsőült lélek, menj fel az örökkévalóság fényes hajlékaiba s onnan a magasból tekints le áldó szeretettel gyászbaborult nemzetedre, bánatba merült fiaid és véreidre s ott a kegyelem istenének trónja előtt könyörögve, kérd a népek és nemzetek sorsát intéző hatalmas Istent, hogy áraszsa reánk a béke és egyetértés áldásait, amiért milliók szive feldobog, tegye a magyarok hazáját nagygyá, szilárdná és boldoggá. Ámen!«

Ezután *Jókai* Mór a képviselőház nevében tartotta a következő beszédet:

»Révparthoz ért a gálya, — világkörutat járt kormányosával. S megtértében egy új világot lelt maga előtt az ő világ helyén. A régi tölgyerdő táján csak egyes vihartépte törzsek állanak még. Kilencz lustrum múlt el azóta. Ledült a többi!... De a kidőlt erdő helyén egy új pálmageszt emelkedett föl azóta. Az egyvivásu korból megtört alakok, megöszült fejek fogadják a visszatérőt; de körülöttük egy új nemzedék támadt; szeretetben őseihez hasonló, de munkában erősebb, ismeretekben tudósabb azoknál.

... Ha látná a visszatérő e szép új világot, lelkének a földi megdicsőülést kellene éreznie... De vajjon nem látja-e?

Minekünk, akik hiszünk a lélek halhatatlanságában, hinnünk kell azt, hogy Kossuth hamvaival együtt a lelkét is elhoztuk Magyarországba. A lélek nem hagyja el azokat, akiket szeret s ő neki annyi szeretni valója van itten!

... Légy üdvöz hazádba visszatérő lélek! Hozzád beszélünk, midőn hamvaid előtt állunk!

Te meghallod nemcsak azt, a mit hozzád szólunk, hanem azt is, a mit érzünk.

Te meglátod nemcsak azt a néptengert, melyben koporsód tova uszik, hanem a szivekbe is belátsz!

És látod ott, hogy a hála enyészhetetlen a magyar nép szívében azon nagy történelmi alak iránt, ki a magyarhoni jobbágyat, a bibliai Lázárnak ezt a képmását, szolgálai sorsából felemelted s az Isten áldásával tetéztet asztalhoz ültetted, egysorba a gazdagokkal és nemesekkel; ki az emberi és honpolgári jogokat kiterjesztetted a Szent-István birodalmának minden lakójára, nem válogatva nemzetiségekben és hitvallásban; ki a honfenntartás és honvédelem terhét, az adófizetést és fegyverviselést megkönnyítetted a »misera plebs« vállán s közös kötelességeül osztád fel a haza minden lakójára; s a jogegyenlőség által a magyar nép millióiból magyar nemzetet alkottál s szilárd alapját vetéd meg a mai Magyarországnak.

És lásd a rajongó kegyeletet, melyet emléked iránt tanusít országszerte a szellemvilág minden osztálya, ki neked köszöni, hogy a parlamentben és a sajtóban a szabad gondolat nyilatkozhatik. A tetszhalott leányzót, az alvó eszmét te költéd fel a sirból.

Látod, hogy Magyarország Erdélylyel, sok százados különválás után, egy egységes országgá tömörült, ahogy te összekötéd.

Látod Magyarország fővárosát olyanná emelkedni, a milyenek te tervezéd.

És látod, hogy a szabadelvű szellem, melynek te voltál zászlóvivője, nemzetünknek minden intézményében diadalát üli.

És látod a varázst, melyet még alvó porodban is e nemzetre gyakorolsz.

Hazatérted diadalutja a békének, a kiengesztelődésnek.

Koporsódnál találkozik az egész nemzet: régi ellenfelek kezét nyujtanak előtte egymásnak; vitatkozó testvérek feltalálják ravalatodnál a közös édes anyát, a hazát, a ki örököse lesz annak a szeretetnek, melyet te, kincsek helyett gyűjtél magadnak egy meshosszú életen át.

Egy mondás felőled elég egy tengert elcsillapítani: »Ne háborogj! Kossuth Lajos alszik«... A tenger elpihen.

Egy szózat elég a harczot megszüntetni: »Ne tépjétek egymás zászlóit! ne vágjatok egymáson sebeket! az Kossuth lelkének fáj...« s a küzdelem elmulik.

Ez a te bűvös szemfódeled betakar minden belviszályt.

Minden könyecsepp, mely érted kihull, egy balzsamcsepp, mely sebeket begyógyít.

Óh, mennyi beszélni valónk volna egymással, ha a könnyeket elsírtuk. Elmondanánk egymásnak, hogyan törekedtünk negyvenöt év alatt a rombadőlt mindenséget újra visszateremtteni.

Hogy hirdetéd te kilencz lustrumon át Magyarhon lét-jogát az ó- és újvilágnak, minden művelt nemzet nyelvén, azzal az ékesszólással, a minő nem lesz többet a földön és azzal az íróttal, a melynek erejét magyar író nem bírta soha. S a mely íróttal képezte puritán életed, független állásod egyetlen biztosítékát, oly késő életkorig, a minőt a gondviselés ritka választottainak enged s a kinek enged, nyugalomra és megpihenésre rendel. — Neked az élet nem adott nyugalmat. Utolsó erőd is az ideál harczában fogyasztád, a szabadelvűség védelmében. Ott estél el a csatatéren, szemközt fordulva a halál angyalával.

Mi pedig elmondanánk neked, minő küzdelmeink voltak e hosszú idő alatt, hogy véreztünk és könyeztünk, dolgoztunk és áldoztunk azért, hogy egy szabad hazát, egy erős magyar nemzetet megalkossunk, — mely ime él és virul, hivatását betölti a népek versenyében s most már csak békés alkotásra van hivatva, s hős erejét csak külellenség elleni védelemre összesíti.

De most már nálamnál nagyobbak beszélnek veled. Ott fog állani örök nyugalmad vártája Deák és Batthyány sírcsarnokai mellett. — Minő triumvirátus! — Minő találkozása a nagy szellemeknek!

Te czipruslombokat küldél Deák ravatalára s ez a czipruság találkozott azzal a babérkoszorúval, melyet Magyarország legszentebb élő nőalakja tett le a koporsóra. E két szimbolum találkozása a megszentelt helyen volt az eszmék, a nehéz idők expiacziója.

Áldottak legyenek a hamvak, melyek az expiacziót hazatértükkel befejezték: áldottak a vér és könnyáztatta haza földé-

ben! Soha ne nyugtalanítsa álmaikat belviszály dobogása, balsors földrengése soha.

Áldottak legyenek az apához méltó fiak, kik e drága hamvakat hazájuknak átadták, hogy ez az erekle, mint az Islam Kaaba köve, ne a távol külföldön legyen megőrizve, hanem az ország szívében, hogy a ki hozzá zárandokol, ne az idegen sivatagon, de a hazán vándoroljon végig s fejét a haza szívére hajtsa le.

De áldott legyen a testvérlélek is, ki e hosszú, küzdelmes élet szenvedéseit önfeláldozó ápolással megenyhítette. És áldottak azok a hamvak, kikben e nagy lélek kedveseit életében elsiratta.

Te magaddal vitted mindazokat, a kik szíved véréhez tartoztak, — midőn nem volt haza: most ime visszahoztad őket magaddal élve vagy poraikban, — a midőn van haza. Hazájuk lesz nekik e hon bizonynyal

Lehetnek, — fájdalom vannak, — kik a magyar nemzetnek az általános kegyeletét, bizonyára bennünket nem ismerve, balramagyarázzák. De hát lehetne-e bizni egy nemzet lelkületében, mely el tudná tagadni igaz fájdalmát, mely elfelejtené háláját az iránt, a kinek tartozik vele?

A hála és a hűség két ikertestvérek.

A mely nemzet fiait így tudja tisztelni, az atyáit is tiszteli.

A mely nemzet alkotmányát kész védeni, az alkotmányának oszlopait is megvédi.

A mely nemzet halottait meg tudja ünnepelni, az a nemzet tudja az élőket is felmagasztalni, az osztja a halhatatlanságot és a dicsőséget.

Ugyanazon kardoknak egyik lapjára ez volt vésve: »Pro libertate!« — másakra: »Moriatur pro patria et rege nostro!« — s a mit e kardok éle a történelem tábláira fölirt, az mind dicsőség volt. Ezután is az lesz.

Ez a gyász, mely a hazatérő hamvakat fogadja, a nemzet dicsteljes pompája.

E mélységes gyász éjszakájából fog felvirradni hazánknak legszebb hajnala.

Én még nem tudok megválni e ravataltól.

Borongó lelkem még egyszer visszatekint a multba.

Látom a nagy alakot akkor, a mikor legfényesebb volt. Azon az örökké emlékezetes juliusi ülésén az 1848-iki képviselőháznak, a melyen Kossuth felhívta a törvényhozást, hogy mentse meg a hazát s míg az meg lesz mentve, szüntessen meg önkeblében minden viszálykodást.

Most is lelkemben zúgnak Kossuth Lajos soha el nem felejthető végszavai e nagy jelenetben.

»Ha van e hazában még sajtó kebel, mely orvoslásra vár, ha van kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé a sajtó kebel s várjon még egy kissé e kívánság: ne fügeszszük fel ezektől, hogy a hazát megmentjük!«

És látom e szavakra az egész törvényhozó testületet, mint egyetlen embert felállni és hallom mennydörögni: »Megadjuk!«

»Adunk vért és vagyont a hazáért, és elnémitjuk a fájdalmainkat!«

Magyarok!

Halljátok még egyszer Kossuth ez örök szavait! S legyetek oly nagyok, mint akkor voltatok! Hadd visszhangozza aztán e ravatal Kossuthnak akkori mondását:

»Leborulok a nemzet nagysága előtt!...«

... Vezess bennünket most, te halottaidban is óriás, e nemzeti nagyság felé.

Az örök hazában hirdessék nevednek emlékét a késő századok!«

Ezután *Gerlóczy* Károly Budapest város helyettes polgármestere, tartott hatásos beszédet; a temetőben előbb a 48/49-iki honvédek nevében *Péchy* Tamás, majd a függetlenségi és 48-as párt részéről *Justh* Gyula bucsuztatta el. Utóbbi a többek közt ezeket mondta: »Az ő nagy szelleme nem hagy el bennünket soha s lelkesíteni fog bennünket küzdelmekben, bátorítani fog bennünket, mikor a zsarnoki önkénynyel kell szembe szállni és mikor a hazáért, a szabadságért életünket, vérünket kell áldoznunk.

Meghalt! Elköltözött! Megváltónk! Atyánk! Mindenünk!

Elköltözött egy jobb hazába, elköltözött oda, hova az élet vihara és zaja nem hatnak el!»

A nemzeti párt szónoka *Horánszky* Nándor beszédében így méltatta Kossuth érdemeit: »Emelhet és emeljen is a nemzet Kossuth Lajosnak bárminő emlékoszlopot, ez nem lesz nagyobb, nem lesz maradandóbb, mint aminőt ő önmagának emelt, mert ez az emlékoszlop az új Magyarország, melynek késő századokra szolgáló alapjait az ő keze rakta le.

Ezen alkotásokat bámuljuk; ezen alkotásokat dicsőítjük; ezen alkotások előtt borulunk le, midőn a hála és kegyelet könyei között átadjuk drága porait az anyaföldnek, melynek boldogságáért annyit fáradott és szenvedett, halhatatlan emlékét pedig dicsőíteni és áldani fogjuk mindig, ameddig a földön egy magyar él.«

Utolsó szónok *Herman Ottó* volt, aki az országgyűlési függetlenségi párt nevében beszélt a következőleg:

»Kevés percz csupán és mindaz, ami a legdicsőbb magyar férfiu halandó volt, visszaszállt a magyar földbe, édes anyánk méhébe.

Kossuth Lajost keblére öleli az ő hazája, amelyet ő oly hiven szeretett, mint senki más, amelyért ő úgy dolgozott, úgy küzdött és úgy szenvedett, mint senki más.

Ő tette szabaddá e földet, ő törte össze a jobbagság rabigáját. A szolgából ember, a szabad emberből a hon polgára lett.

Ő bocsátotta a gondolatot szárnya szabadjára a fel-szabadított ember díszére és javára.

Ő szentelte fel a munkát, hogy az tisztelve s a köz javára áldás legyen.

És az ő nemes hévtől izzó szózata rázta föl a nemzet százados tespedéséből. Lángoló ihlete szülte az eszmét, mutatta föl a végcélt, az egymást követő nemzedékek útját a messze jövőkbe.

Ő foglalta össze Mohács oldotta kéréjét. Az egyetemes magyar nemzet az az alapja, melyen él és fejlődik az ő alkotása. Ő adta meg az önrendelkezés jogában a népnek az őt illető fenséget.

És mindezeken túl a legdicsőbb — vajjon mi az?

A midőn a félvilág megrázkódott, s az óra elkövetkezett, az ő szózatára támadt fel a nemzet, az ő hívó szavára támadtak a semmiből a dicső szervezők, a hű társak, a hadverő seregek és vezérek, kik megvívták a népszabadság legfönségesebb csatáit, hirül adva a világnak:

»Él magyar, áll Buda még!«

Igy alkotta meg az ő lánglelke a nemzet legdicsőbb eposzait, ösztönt adva benne hívő nemzedékek lelkesedésének és nemes szenvedélyének, a melyek nélkül nincsen nemzeti lét!

Elég!

A magyar nemzet hálája, szeretete mindezekért örök; mélysége kihangzik a galambösz pár szavából, kinek Te »Kossuth apánk« voltál és az maradsz mindörökre.

És földi jutalmad? A számkivetés, a hontalanság minden keserve, egy korcsosuló nemzedék hálátlansága volt.

Dicső vezér! Nagy volt az életed, nagy volt haláloed és nagyok azoknak tanulságai.

Te visszatértél némán, csöndesen s egy egész nemzet leborul a sirnál, egy egész nemzet felzokog, hogy elvesztett.

És sirodból, mely egybeforrasztja a nemzetet a hálában és a fájdalomban, mégsem kelhet ki a kiengesztelődés pálmája.

Nemzedet pedig hitt a végső kiengesztelődésben, várta, hogy ravatalodon megjelen a czipruság; — hiába hitt, hiába várta.

A nemzet nemes, engedelkeny lelkülete hiába borította egykoron a kiengesztelődés fátyolát a népszabadság hőseinek és vértanuinak Golgothájára.

Nincs viszonzás, nincs és nincsen!

És ez a végzet. Hatalmas nemzetségek és nemzetek történelmi végzete.

Látnoki ihleted megmutatta neked a jövőt, méhében a vajudó kitöréseket, melyek jönni fognak, mert jönnek hell.

És ezért áll szavainak igazság: Te mondád, ha majd eltemetnek, akkor feltámadok siromból és akkor a Kossuth-név nagyobb lesz, mint volt valaha.

Igaz. Ez úgy lesz, mert máskép nem lehet.

Temessenek a cheopsz romjai alá; döntsék sirodra Ázsia egetostromló öshegységeit, mind hiába: Te fel fogsz támadni! És midőn nemzedet sorsa dülőre jut, dicső neveddel száll majd sikra a szabadság, egyenlőség és testvériség szent nevében, a haza függetlenségeért és önállóságaért.

És megmozdul minden hant, fönnmaradnak a népszabadság legendái, dicső vezérei — fönnmarad mind és minden . . .

Egy egész nemzettel borul le előtted hű követőidnek, a függetlenségi pártnak tábora, mely ide állította igaz hivedet, hogy áment mondva, áldja meg szent hamvaitat.

Legyenek áldva mindörökre.«

Maga a temetési menet óriási, leírhatatlan, csodálatos volt. Már a kora reggeli órákban megszámlálhatatlan sokaság tartotta megszállva a kerepesi utat, Károly- és muzeum-körutakat, üllői és soroksári utakat, a Kalvin-tért és a muzeum mellékutczáit. A sokaságban nem volt rangkülönbség; volt ott minden rendből, a főrendi ház alelnökétől s a képviselőház alelnökeitől kezdve a legalacsonyabb sorsú emberig.

A nép maga ügyelt fel a rendre; koci nem járhatott azokon az utcákon és utakon, melyeket a tömeg ellepett. Csend van mindenfelé! Egyik ember ép úgy érzi, mint a másik, hogy itt nem embert temetnek, hanem ezredéves cser dőlt le. Igen! igen! A gyász és szomorúság Budapesten egyetemes! Soha még ez a gyorsan fejlődő világváros ily bánatban nem volt *egynek halála miatt!* Lát-szik, hogy a nép *valódi embere* húnyt el, mert az egész nép gyászolja őt.

Olyan temetése volt a hontalan számüzöttnek, aminőben halandó még nem részesült. Nyolcz ló vont a gyászkocsit, mely Magyarország függetlenségét vitte temetni. A temetési menet több mint egy mértföldnyi hosszúságra

nyult. Eleje már a népszínháznál volt s a menet vége még a muzeum előtt bontakozott ki, végig kigyózva a Károly-köruton, Andrassy-uton és Erzsébet-köruton. A gyászmenetben résztvevők száma hozzávetőleg négyszázezer lehetett. Ezenkívül a járdák, boltok bejáratai, ablakok, háztetők és lámpavasak meg voltak sűrűn rakva néző közönséggel.

Szomorúság, mély, szívből jövő bánat ült minden arczon.

A koporsó után tizenhatsz kocsit vitte a koszorúkat, melyek száma 2871-re rugott. A mértföldhosszú menet tizenegy óra után mély csendben indult meg a muzeumtól. Fájdalmas csend van mindenfelé! Csak néha szólal meg a mezőturiak elfátyolozott dobjának pergése. Félábrú 48-as honvéd veri azt a dobát, egyike azoknak »a harcz viharában megbarnult kunoknak«, aki szintén az ő szavára rohant a harczba. A dobpergés után kisvártatva bánatos, vontatott, kesergően siralmas éneklés hallatszik s hangzik el a temérdek ember szakadatlan, lassú zümmögése között. Rendben és csendben vonulnak ki a kerepesi temetőben levő sirhoz, mely a véletlen játéka következtében ép Deák Ferencz és gróf Batthyány Lajos mauzoleuma között fekszik.

Lebocsátják a hármaz koporsót a sirba, s ezzel beteljesedett a nagy hontalan kívánsága: *Az édes anyaföld ölelte kebelére!*

Másfél emberöltő pergett le az idő számlapjának óramutatóján attól a pillanattól kezdve, amidőn Magyarország kormányzója Orsóvánál átlépte szülőföldje határát. Nagy-része annak a nemzedéknek, mely Kossuth Lajost ismerte s hallotta lelkes beszédeit, már rég por és hamu! És ennek daczára, a másfél emberöltő mulva hazahozott holttestet mégis valódi diadalmenettel fogadta a *nem hivatalos Magyarország*.

Ebből a *hivatalos Magyarország* azt tanulhatja meg, hogy a hazafiság, elvhűség és a meggyőződés szilárdsága már a földön elnyeri jutalmát, még akkor is, ha az a hatalmasoknak nincsen inyére.

Aki pedig látta a részvétet, a bánatot, a síró tömeget, tiszta meggyőződéssel mondhatja el Széchényivel: Kossuth eszméi valósulni fognak! Magyarország függetlensége nem lett Kossuthal eltemetve! *A független Magyarország nem volt, hanem lesz!*

1951. aug. 11.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	
1802—1832	1
1832—1836	9
1836—1837	15
1837—1841	41
1841—1844	53
1844—1847	75
1847—1848	86
1848	128
1849	208
1849—1851	263
1851—1867	286
1867—1894	315

DB
937
H5

Hentaller, Lajos
Kossuth és kora

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

